

Аляксей Якімовіч

Мой сябар
Дон Кіхот

Бібліятэка
прыгод
і фантастыкі

• Біблія і прыгод і фантастык. •

Аляксей Якімовіч

Мой сябар Дон Кіхот

Аповесці

«Мастацкая літаратура»

Мінск

2018

УДК 821.161.3-93
ББК 84(4Бел)-44
Я45

Серыя заснавана ў 1982 годзе

Выпуск выдання ажыццёўлены па заказе
Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь

ISBN 978-985-02-1878-0

© Якімовіч А. М., 2018
© Афармленне. УП «Мастацкая
літаратура», 2018

МОЙ СЯБАР ДОН КІХОТ

Аповесць пра школьныя гады

НЕЧАКАНАЯ АБ'ЯВА

Звычайна мяне будзіць наш чырвоны, як зыркае полымя, певень: залазіць на лаўку перад самым акном і на ўсю сілу крычыць: «Ку-ка-рэ-ку-у...» А потым, залопаўшы крыламі, яшчэ некалькі разоў запар: «Ку-ка-рэ-ку-у... ку-ка-рэ-ку-у...» Хоцькі-няхоцькі праціраеш вочы і гукаеш да таты ці мамы: «Кукарэку каля акна стаіць. Хутчэй зерне нясіце». Мама ці тата адчыняе акно і сыпле зерне. Шчыра прызнаюся, надакучыла гэта: нават на канікулах не дае пасаць. Не раз прасіў тату: «Давай лаўку перанясём». Не пагаджаецца. Кажа, што пад акном заўсёды стаяла лаўка, нават калі яшчэ прадзед жыві. Кажа, што так заведзена ў нашай сям'і. Не верыцца, што заведзена. Хіба тата памятае, дзе стаяла лаўка, калі прадзед жыві?

Гэтым ранкам, з якога пачалася мая гісторыя, пабудзіў мяне не певень, а тата.

— Міколка,— крануў мяне за плячо,— нашто глупствам займаешся?

Я спрасонку кволым голасам вымавіў:

— Спаць хочацца. Яшчэ і Кукарэку спіць.

А тата не адчапляецца, будзіць як на злосць.

— Расплюшчы вочы, сыноч.

«Расплюшчы вочы...» Цяжка расплюшчыць. Павекі быццам склеіліся, спіцца соладка-соладка.

— Кукарэку закрычыць, і я адразу расплюшчу!

— Паглядзі, што ў мяне! — ужо з пагрозаю прамовіў тата.

Я расплюшчыў спачатку адно вока, тады другое. Стаіць тата каля ложка, як няўмольны старажытны рыцар, нейкі аркушык трымае, мне паказвае. Спрасонку здалося, што сшытак.

— Тата, сёння нядзеля, у школу ісці не трэба. Пазней зраблю хатнія заданні.

Тата паківаў.

— Усё-ткі не прачнуўся!.. Расплюшчы вочы! Добра расплюшчы. Бачыш, што тут напісана?.. Прызнавайся, сыноч!

«Прызнавайся...» Чаго ён хоча ад мяне?

Я спусціў ногі, узяў у таты аркуш і пачаў чытаць, бязгучна перабіраючы вуснамі: «З гэтага дня я буду тут, у вёсцы, змагацца са злом за праўду і справядлінасць. Буду абараняць слабых і пакрыўджаных. Але зло нялёгка перамагчы, таму шукаю сабе збраяносца, таго, хто падзеліць са мною гонар перамогі. Збраяносец будзе звацца Санча Панса. Хто хоча стаць маім збраяносцам? Паведамі, Санча Панса! Дон Кіхот».

Я пачухаў патыліцу. Дон Кіхот — герой кнігі іспанскага пісьменніка Сервантэса. Ён рыцар, які рашуча кідаецца ў бой, каб абараніць слабых і пакрыўджаных. З Дон Кіхота смяюцца, нават б'юць яго, а ён усё змагаецца. Заўсёды побач ягоны збраяносец Санча Панса. Санча Панса разумее, што цяжка перамагчы зло, але не пакідае Дон Кіхота.

Няўжо і ў нашай вёсцы Расінка з'явіўся нейкі рыцар Дон Кіхот? Нашая вёска на гэтай зямлі не адно стагоддзе стаіць, але, відаць, ніколі не было ў нас Дон Кіхотаў. Не чуў, не захавалася паданняў. Адкуль жа гэты з'явіўся?

— Прачытаў? — парушыў маўчанне тата.

— Прачытаў.

— Што скажаш?

Я паціснуў плячыма.

— Нічога не скажу.

Тата ўважліва паглядзеў на мяне.

— Няўжо не скажаш?

— Канешне, не скажу!

Прытупала мама, стала побач з татам.

— Сыноч, Міколка, прызнайся! — пачала прасіць.

Што з імі зрабілася? Разбудзілі раненька і ў адзін голас паўтараюць: «Прызнайся!» Няўжо я што-небудзь кепскае ноччу зрабіў? Здаецца, спаў як пшаніцу прадаўшы. Дык чаго хочуць ад мяне? «А-а,— здагадаўся,— лічаць, што гэта я напісаў».

Я зірнуў на тату і маму.

— Дзе вы знайшлі гэтую запіску?

— Не ведаеш? — кашлянуў тата.

— Сынok, ты ж сам яе на сцяну нашай хаты наклеіў! — сказала мама.

Вось дык раніца! Думалася, што адпачну нядзелю. Каб хоць певень хутчэй закукарэкаў. Весялей было б.

— Міколка, што ты зноў прыдумаў? Раскажы.— Мама прысела на краёчак ложка.

Я развёў рукамі.

— Нічога не прыдумаў.

— Маці зараз да слёз давядзеш. Сораму ў цябе няма! — папракнуў тата.

«Маці зараз да слёз давядзеш...» Здараецца, даводжу. Нядаўна захацелася праверыць, як партызанам у лесе жылося: што адчувалі, пра што думалі. Як праверыць? Вырасьці на ноч у лес пайсці. З суботы на нядзелю. І павалокся, пакінуўшы на стале запіску: «Пайшоў у партызаны. На ўсю ноч. Не хвалюцца».

Ні запалак, ні хлеба знарок з сабою не ўзяў. Да цямна па ўзлеску туляўся. Есці так захацелася, што хоць воўкам вый. А яшчэ цемра ахутвае наваколле, халадком пацягнула. Перабягаю ад куста да куста, зуб на зуб не трапляе. Ці то ад страху, ці то ад холаду. У вёсцы агні свецяцца. Здаецца, такія цёплыя. Пазіраю на вёску, як галодны ліс. «Што калі сюды, на ўзлесак, прыблуда-воўк прыцягнецца? — думаю.— З’есць, не пашкадуе. Ён, напэўна, як і я, таксама галодны. На дрэва залезці, на дуб, напрыклад? Не, не выйсце гэта. Засну, звалюся, усе костачкі паламаю». Няма мне прытулку ў лесе. Дадому вярнуцца? Брыдка. Напісаў, што на ўсю ноч пайшоў у партызаны. Цяжка сказаць, што рабіў бы, калі б не ўспомніў, што непадалёк ад вёскі стаіць сцірта саломы. Успомніў — і як на крылах туды паляцеў. Зрабіў норку і залез туды, згарнуўшыся ў клубочак, нібы вожык. І ў сцірце, скажу вам, не соладка. Мышы, здаецца, каля самых вушэй пішчаць. Бяссонне ў

іх, ці што? Дый яшчэ такое думаецца: «А калі хто-небудзь прыйдзе салому красці і за нагу мяне схопіць? Я, вядома, толькі адбрыкнуся, а ён са страху самлее. Шкада. Хоць і злодзей, але чалавек». Ляжу, вушы натапырыўшы. Сам не заўважыў, як задрамаў. Усё-ткі стаміўся. Раптам чую праз сон: «Фу-фу-фу...» Лезе штосьці ў маю норку, саломаю шасціць. Ці спалохаўся? Не памятаю. Напэўна, не паспеў спалохацца. А тое, нябачнае, усё лезе, лезе, усё бліжэй, бліжэй. Да нагі ліпкім языком дакранулася: «Фу-фу...» Не вытрываў, выскачыў са сваёй норкі. Наш сабака Шарык стаіць! Кінуўся да мяне, лашчыцца. Такі радасны, такі вясёлы, быццам яму толькі што далі талерку смачнага супу. А непадалёк... тата. «Вось дзе ты схаваўся!» — прамовіў ён і, узяўшы мяне за руку, павёў дамоў. Так да самай хаты вёў, ні на секунду маю руку не адпускаў. Мабыць, баяўся, што ў лес уцяку.

Вядома, чаму цяпер мама з татам расхвалываліся. Ім здаецца, што я зноў нешта падобнае прыдумаў.

— Не хвалойцеся, ідзіце. Зараз паснедаю і ўрокі буду вучыць,— сказаў я, каб супакоіць тату і маму.

Мама правяла рукою па твары і цяжка ўздыхнула.

— Крыху павучыш, а пасля ў донкіхоты пабяжыш?

«У донкіхоты...» Прыдумала слоўца! Хто ж запіску на сцягну прыклеіў? Хто? Відаць, нейкі жартаўнік. У кожнай вёсцы ёсць жартаўнікі.

— Запіску дзеля жарту павесілі,— прамовіў я.— А вы на мяне наваліліся!

— Мы цябе ведаем! — сказаў тата.— Друкаванымі літарамі напісаў, каб па почырку не пазналі.

— Сыноч, прызнайся,— папрасіла мама.— Не муч нас і сябе.

Мама і тата мне не вераць! Самыя блізкія людзі. Заслужыў! А калі сказаць, што я напісаў, што проста так, ад няма чаго рабіць — супакояцца? Павінны супакоіцца.

— Ведаеце...— пачаў я.

— Дзверы насцеж! — пачулася неспадзявана.

Бабка Волька ў хату прыйшла. Яна жыве на канцы вёскі. Маленькая, сухенькая, старэнькая, але жвавая, як іртуць. Часта да нас прыходзіць. То просіць тату, каб бульбу дапамог пасадзіць, то каб сена прывёз, то гной з хлява выкінуў. Яе можна зразумець: жыве адна, без мужа, а дзеці, як цяпер часта бывае, па свеце разляцеліся.

— Дзверы насцеж! Бяры і вынось з хаты ўсё па парадку,— ушчуваючы, прамовіла бабка Волька.

«Праз гэтую запіску, праз гэтага жартаўніка Дон Кіхота мама пра ўсё на свеце забылася,— падумаў я.— Калі б ведаў, хто так жартуе, то паказаў бы дзе ракі зімуюць».

Мама ўстала з ложка і звярнулася да бабкі Волькі:

— Цётка, мой Міколка Дон Кіхотам стаў!

Глядзіць на бабку Вольку, нібы хоча сто даляраў у яе пазычыць. А тая прыклала руку да вуха і прамовіла:

— Што-о?

— У донкіхоты запісаўся! — гучна сказаў тата.— Хутка на ўсю вёску нас абняславіць.

— Ён? — чамусьці засмяялася бабка Волька.

— Ён,— упэўнена прагаварыў тата.

Стаю ў трусах і майцы. То на тату, то на маму, то на бабку Вольку спадылба пазіраю. Збоку паглядзець — смешна і пацешна. А мне не да смеху. Трэба неяк ратавацца.

— Ведаеце...— зноў пачаў я.

А тут певень за акном як закрычыць: «Ку-ка-рэ-ку-у!...»

— Міколка, што ты хацеў сказаць? — усклікнула мама.

— Ведаеце...

«Ку-ка-рэ-ку-у!...» — на ўсё горла завёў певень. У яго са мною нібыта спаборніцтва.

— Васіль,— звярнулася мама да таты,— кінь зерня таму гарлапану. Наш Міколка прызнаецца.

«Наш Міколка прызнаецца...» Быццам у кабінце следчага, быццам сапраўды вінаваты. Вось як усё можа павярнуцца.

Ірвануўся тата, па зерне пабег, як па снарады ў час бою. Певень жа проста ў акно лезе, крычыць безупынку, як заведзены:

— Ку-ка-рэ-ку-у!.. Ку-ка-рэ-ку-у!..

Добра, што тата хутка зерне прынёс, праз акно кінуў, супакоіў яго.

— Людзі, што ў вас нарабілася? — пацікавілася бабка Волька.

Тата ўзяў у мяне аркуш і гучна прачытаў:

— «З гэтага дня я буду тут, у вёсцы, змагацца са злом за праўду і справядлівасць. Буду абараняць слабых і пакрыўджаных».

— Пакрыўджаных! — чамусьці паўтарыла мама.

А тата ўзняў угору выцягнуты палец.

— Цётка Волька, як вам гэта падабаецца? Наш Міколка будзе змагацца са злом. Быццам у нашай вёсцы зло на зле сядзіць і злом паганяе. Зброя яму спатрэбілася! Узброіцца і па вёсцы стане хадзіць. Адну дубальтоўку за плечы павесіць, другую на грудзі. Не падступішся да яго.

Бабка Волька нечакана зайшлася ад смеху.

— Авой, Васілька! Нездарма кажуць: у страху вочы вялікія. У сям'і ўсяго бывае. Бачу, што твой Міколка зусім цябе перапалохаў. А ён жа і блыху не пакрыўдзіць.

«Блыху не пакрыўдзіць...» Пагадзіцеся: не зусім добрае параўнанне знайшла бабка Волька. Магла б далікатней сказаць. Я расправіў плечы.

— Ды я, ды я!..

— Сціхні, сціхні! — замахала рукамі бабка Волька.— Ведаю, хто напісаў.

— Хто? — усклікнулі мы з татам і мамай.

— Мой кватарант.

— Хіба ў вас ёсць кватарант? — не паверыў тата.

— Учора загадчык участка прывёз. Так прасіў, так прасіў, каб узяла!..

— Хто ж ён? — пацікавілася мама.

— На трактарыста вучыцца. У нашу вёску на практыку прыслалі. Учора цэлы вечар гэткая пісулькі складаў. Мне чытаў. А досвіткам пабег і парасклеяў дзеля забаўкі. А потым загадчык участка ў хату заявіўся. Лаяўся!.. Майго

хлопца да клуба павалок. Чамусьці не спадабаліся яму тыя пісулькі... У нас заўсёды любяць зранку накрычаць.

Я спярша зірнуў на тату, пасля на маму.

— А вы да мяне прычапіліся: прызнайся! Паспаць не далі.

— Жывы будзеш,— як адрэзаў тата.

А мама сказала:

— Міколка, ты ж і ў лес уцякаў.

— Не ў лес, а ў партызаны,— паправіў я яе.

ЯК Я СТАЎ САНЧА ПАНСАМ

Мне хацелася хоць краёчкам вока паглядзець на таго хлопца, які назваў сябе Дон Кіхотам. Хуценька паснедаўшы, я выйшаў на двор. За вёскаю выкупаныя ў рацэ промні сонца лашчаць вішні, быццам аблітыя смятанаю. У невялікім агародчыку ўперамешку з рэдзькаю лапушыцца салата, дружна выпстрыкнула роўнымі радкамі пер'е цыбулі, дзіцячымі далонькамі цягнецца да нябеснага блакіту расада капусты, над моркваю ўзнёсся кроп.

Крыху пастаяўшы ды паўзіраўшыся, я шпарка пакрочыў вуліцай. Яшчэ здалёку пачуў, як наш загадчык вытворчага ўчастка дзядзька Тодар дае прачуханку незнаёмаму хлопцу. Я адразу скеміў, што гэты хлопец і ёсць Дон Кіхот. Ён нават знешне быў падобны да славутага іспанскага рыцара: худы, даўгалыгі. Такіх у нас называюць «аглоблямі».

— Зразумей, садовая твая галава,— пераконваў дзядзька Тодар, нервова праводзячы далонню па няголеным твары.— Няможна абы-якія паперкі дзе ўздумаецца ляпіць.

— Гэта не абы-якая паперка,— абараняўся хлопец.— Гэта сігнал для тых, хто будзе змагацца за справядлівасць.

— Сігнальшчык знайшоўся! — абурыўся дзядзька Тодар.— Што выходзіць? Аднаму табе патрэбна справядлівасць?

— Справядлівасць патрэбна ўсім, але не ўсе за яе змагаюцца. Вось і вы. Ці пагадзіліся б стаць маім збраяносцам Санча Пансам?

Дзядзька Тодар прысеў, расставіў рукі, як гусь крылы, і далонямі лягнуў сабе па баках.

— Ха-ха-ха... Я — тваім збраяносцам?.. Я — Санча Панса?.. Агарод гародзіш, хлопча. Выкінь глупства з галавы. Цябе з суседняга ўчастка вытурылі. Дазмагаўся!.. Ведаеш, як старшыня прасіў, каб я цябе ўзяў? Абдумайся!.. Ты чаму сваю пісульку на Дошку гонару павесіў? Га?

Значыць, сваю адозву хлопец прыклеіў на Дошку гонару, туды, дзе партрэты перадавікоў. Зразумела, чаму дзядзька Тодар дае пытлю.

— Чаму наклеіў? Чаму? Проста на мой партрэт!

На партрэт самога дзядзькі Тодара наклеіў! Вунь ён, на фотаздымку, пазірае кудысьці ўдалячынь, усміхаецца. А гэты юнак з аграрнага каледжа на яго сваю паперку. У дзядзькі Тодара, напэўна, у вачах пацямнела, калі ўбачыў.

— Чаму наклеіў? Маўчыш? Сорамна?.. Тут жа лепшыя людзі нашага ўчастка!.. А ты сваю пісульку!..

— Хіба я што-небудзь кепскае напісаў? — не здаваўся, гнуў сваю лінію хлопец.— А на ваш партрэт не хацеў вешаць. Цемнавата было, не заўважыў. Не крыўдуйце.

— Цьху! — дзядзька Тодар не стрымаўся, плюнуў пад ногі.— З табою гаварыць — век сабе скараціць. Ідзі на трактар. Сёння будзеш баранаваць ячмень. Зразумеў?

— Вы яшчэ ўчора казалі, што буду баранаваць ячмень,— прамовіў хлопец і падыбаў, шырока ступаючы доўгімі нагамі.

Я ўлёг за ім. Не ведаю чаму, але мяне бы магнітам цягнула да яго.

Хлопец заўважыў, што даганяю.

— Чытаў? — пацікавіўся, азірнуўшыся.

— Угу,— выдыхнуў я.

— Хочаш быць Санча Пансам?

Не чакаў ад яго гэткай прапановы. Таму ажно папярхнуўся.

— Я — Міколка!

— Не хвалюйся,— супакоіў мяне хлопец.— Міколкам ты застанешся. Для бацькоў, для настаўнікаў. А для мяне будзеш Санча Панса.

«Будзеш Санча Панса...» Напэўна, хоча, каб за пасланца яму служыў. Пашукай дурняў у іншым месцы.

— Санча Панса? — прагаварыў я, быццам не зразумеўшы.

— Але,— без смеху сказаў хлопец.— Будзем змагацца са злом, за справядлівасць.

— Вас бацькі назвалі Дон Кіхотам? Так і ў дакументах напісана? — пацікавіўся я.

Хлопец усміхнуўся.

— Мяне завуць Дзяніс. А Дон Кіхот так, для сябе і для сяброў, вядома. Будзеш маім сябрам — Дон Кіхотам заві. На «ты». На «вы» не трэба.

— Ты цяпер на поле на трактары паедзеш? — пачаў я на «ты», хоць і нялёгка было вымавіць.

— Паеду, на «Беларусе». Звер, а не машына. Будзеш маім збраяносцам, Санча Панса? Проста кажы. Не люблю, калі ў кошкі-мышкі гуляюць.

Мне зусім не хацелася быць нейкім Санча Пансам, змагацца са злом. «Глупства гэта, гульня»,— так думалася. Але ж хацелася пакатацца на трактары, самому за рулём пасядзець. І я сказаў:

— Буду.

Паглядзелі б вы на Дзяніса-Дон Кіхота! Увесь аж засвяціўся, нібы на шыю яму алімпійскі залаты медаль павесілі.

— Санча Панса, мы з табою горы звернем. Я даўно шукаю збраяносца — надзейнага сябра. Дай руку, дружа!

Ён моцна паціснуў маю руку.

— Санча Панса, прысягні, што заўсёды і ўсюды падзеліш са мною як радасць перамогі, так і горыч няўдач.

«Было не было. Адзін раз Марку жаніцца»,— падумаў я.

— Прысягаю! — сказаў урачыста. А потым дадаў: — Мне сёння можна праехаць на тваім трактары?

Дон Кіхот дапытліва паглядзеў на мяне.

— Раней давалі праехаць?

Ці давалі? Нас, школьнікаў, дарослыя і блізка да трактара не падпускаюць. Але я і вокам не міргнуў.

— Давалі. Сто разоў давалі, кіраваў!

— Калі так, то і я дам, дазволю. Праедзеш,— паабяцаў Дон Кіхот.

Я зусім павесялеў. Паверыў Дон Кіхот. У вочы хлушу, а ён верыць. У такога можна быць збраяносцам. Калі што, кругом пальца абвяду.

«Беларус», пра якога Дон Кіхот казаў «звер, а не машына», стаяў на мехдвары. Старэнькі, пашарпаны.

— Падабаецца? — усміхнуўся Дон Кіхот, паказаўшы на трактар.

— Горшага не маглі даць? — выказаў я тое, што было ў галаве.

Думалася, што Дон Кіхот завохае, стане скардзіцца, праклінаючы ўсё на свеце. Не.

— Звер, а не машына,— сказаў, як і раней.— Зараз сам пабачыш.

«Беларус», што вельмі здзівіла, завёўся з першага разу.

— Санча Панса, лезь да мяне,— паклікаў Дон Кіхот.

Я стаў на прыступку і залез у кабінку, сеўшы на гарбатае сядзенне.

— Глядзі, якая прыгажосць навокал! — звярнуўся да мяне Дон Кіхот.

Сапраўды, прыгажосць. Штодзень мяняецца прырода. Хаця б ускраек лясны. Узіраешся здалёку — папрыгажэў за лічанья дні.

Дзе-нідзе спешна, як бы баючыся, каб не спазніцца, вырываецца зеляніна, і дарогі-сцяжыны сям-там быццам шэрыя рысачкі, кімсьці не да месца накрэсленыя. І гэтыя бярозы, і гэтыя алешыны, і густая шчотка травы — усё хінецца да цяпла, нібы чалавечая істота да ласкі. Вось і

ячмень: здаецца, нядаўна сеялі, а ўжо вострымі сцяблалі, як цвікамі, прабівае скарыначку зямлі, каб зарунець, набраўшыся моцы.

Чыхаючы, калоцячыся, трактар выехаў за вёску і накіраваўся туды, дзе прабіваўся ячмень.

— Дон Кіхот, калі дасі праехаць? — не сцярпеў я.

— Сядай бліжэй, — сказаў Дон Кіхот.

Я падсунуўся да Дон Кіхота, ухапіўся за руль, як за штангу, націснуў на газ, і трактар панёсся, кідаючыся, як спалоханае цялё, то ўправа, то ўлева.

— Стой! Стой! — закрычаў Дон Кіхот.

А я, разгубіўшыся, мацней на газ націскаю. Кручу руль, выпісваю васьмёркі, якія, мабыць, трактарыст з дваццацігадовым стажам не выпісаў бы. «Беларус» дрыжыць, трасецца, бы ў ліхаманцы, здалося мне, нават падскочыў некалькі разоў. «Ён зараз разваліцца!» — пранеслася ў галаве.

— Стой! Стой! — галёкнуў Дон Кіхот. Схапіў руль, адштурхнуў мяне і прагаварыў з дакорам: — Шчасце, што не перакулліся!

Сяджу ні жывы ні мёртвы. Вось табе і маеш! Праехаў дык праехаў! І чаму трактар мяне не слухаўся? Здавалася б, няхітрая навука: круці руль. Не. То ўправа, то ўлева кідаецца. Быццам знарок.

— Санча Панса, ты хваліўся, што сто разоў на трактары ехаў, — прамовіў Дон Кіхот.

— Я... Я на гусенічным ехаў, — здагадаўся, як схлусіць. Што ж, хто не можа адгаварыцца, той і свінні баіцца.

— Чаму адразу не сказаў? У гусенічнага рычагі, а тут руль.

Я ўсміхнуўся краёчкамі вуснаў.

— Забыўся сказаць.

— Пра такое не трэба забывацца.

І цяпер паверыў. Як малы. Добры хлопец. З ім можна мірна жыць.

Не даехаўшы да ўскрайку поля, «беларус» чмыхнуў, таргануўся, як жывы, і заглох.

— Прыехалі! — працягла вымавіў я.

Мы вылезлі з кабіны. Дон Кіхот абышоў вакол трактара і пачухаў патыліцу:

— Давядзецца рамантаваць.

— На такой ламачыне далёка не заедзеш,— заўважыў я.

Дон Кіхот прамовіў з крыўдаю:

— Санча Панса, не называй трактар ламачынай. Гэта звер, а не машына.

Я прамаўчаў. Не называць дык не называць. Цікава, што ён з гэтым зверам будзе рабіць?

Дон Кіхот дастаў з-пад сядзення ключы.

— Санча Панса, будзем рамантаваць. Дапамагай, мой верны збраяносец.

Рамантаваць? Адкручваць, закручваць гайкі, пэцкацца? Лепей на сонейку паляжаць, як кажуць, жыватом да сонца.

Я сеў на траву і выцягнуў ногі.

— Дон Кіхот, ты рамантуй свайго звера, а я буду ахоўваць і цябе, і яго.

— Ад каго ахоўваць? — здзівіўся Дон Кіхот.

— Ад сіл зла,— сказаў я.— Яны заўсёды вакол нас. Як у кнізе Сервантэса. Там сілы зла ў шапку не спяць, на кожным кроку падпільноўваюць герояў.

— Падпільноўваюць. Ахоўвай! — пагадзіўся Дон Кіхот.— Глядзі ва ўсе вочы.

— Буду глядзець,— паабяцаў я.

Які ж дзівак гэты хлопец! Прыдумаў гульні і забаўляецца. А можа, сапраўды верыць, што ахоўваю? На яго падобна. Ну і няхай верыць. Крыху паляжу ды і пабягу дамоў.

Ляжу, заклаўшы рукі за галаву, а Дон Кіхот пад трактарам поўзае, стукае, грукае. Мурзаты, як чорт. Хоць ты яго ў агарод замест пудзіла стаў.

Пазяхаю, грэюся на сонцы, нібы кот. Неўзабаве чую: тарахціць штосьці ўдалечыні. Ага, яшчэ адзін «Беларус» ляціць на поле. Новенькі, чысценькі, зіхаціць фарбаю. «Гэта ж Алік едзе! — здагадаўся я.— Яму нядаўна новы

трактар далі». сказаў Алік загадчыку вытворчага ўчаст-ка, як адрэзаў: «Не будзе новага трактара — у горад уцяку».

Не люблю гэтага хлопца. Сам пасля арміі, а з мен-шых любіць пакпіць, пасмяяцца.

Алік падляцеў да нас на сваім новым «Беларусе» і, не затрымліваючыся, — на поле. Пагнаў, як на таксі, цягнучы за сабою суцэльныя клубы пылу. Курыць, роўную лінейку кладзе па полі. Ас!

Дон Кіхот вылез з-пад трактара.

— Трэба праверыць, ці не шкодзіць баранаванне ячме-ню, — занепакоіўся ён.

Патэпаў па свежай палосцы. Укленчыў і сказаў як бы сам сабе:

— Выдзірае ячмень баронамі!

Не вытрываў я, да яго падаўся. Сапраўды, выдзірае. Бездапаможна палеглі ўсходы. Прагнаная палоска, быццам няўмела прашытае шво.

А Алік назад пыліць. Упэўнена, хуткасі не збаўляючы, бяжыць «Беларус» па выгладжаным палетку.

— Стой! Злазь! — рушыў насустрач яму Дон Кіхот, заціснуўшы ў руках выдраныя калівы.

Алік спыніўся, не даехаўшы метраў пяць.

— Чаго разгалёкаўся? Нервы падводзяць? — крыкнуў, высунуўшыся з кабіны.

— Ты што вырабляеш? — Дон Кіхот амаль пад нос Аліку тыцнуў загубленыя ўсходы.

Алік адхіліўся, глыбей залазачы ў кабіну.

— Ну і што тут такога?

— Як гэта «ну і што»? — голас у Дон Кіхота сарваўся, ён піскнуў, бы птушанё, якому стала балюча.

— Наряд нам выпісалі? Выпісалі. Баранаваць паслалі? Паслалі. Значыць, начальству відней, трэба яго баранаваць альбо не трэба, — спакойна разважыў Алік.

— Твае вочы нашто? — Дон Кіхот памкнуўся сілком выцягнуць яго з кабіны.

— Ты не ўказвай! Я нарадзіўся тут. А ты!.. Якім ветрам цябе прынесла сюды? Ты... Ты — навалач. Цябе да нас не запрашалі! — Алік сціснуў руль так, што костачкі пальцаў збыліся.— І рукі прыбяры!..

Алікаў трактар завьў, ірвануўся, ахутаны пылавым воблакам. Крыкнуўшы «не выйдзе!», Дон Кіхот у два скачкі дагнаў «Беларус», які не паспеў набраць хуткасць, забег наперад, шырока расставіўшы ногі.

— Глушы! — закрычаў штосілы.

Трактар, таргануўшыся, як укапаны, спыніўся за які метр ад Дон Кіхота. Алік выскачыў з кабіны і крыва ўсміхнуўся.

— Вырашыў целама закрыць, як амбразуру?

— Вочы на патыліцы? — выдыхнуў Дон Кіхот.— Не бачыш, што зямля тут як пух? Трэба баранаваць, дзе суглінак.

— Невядома, у каго вочы на патыліцы. Не тармазнуў бы і...

Дон Кіхот павярнуўся да мяне.

— Санча Панса, бяжы ў вёску. Знайдзі загадчыка ўчастка. Няхай сюды едзе.

Да мяне спярша не дайшло.

— Санча Панса, хутчэй бяжы. Не дам яму баранаваць!

«Яны пазабіваюцца»,— падумаў я і адным дыхам у вёску. Вясна. Прырода радуецца, раскашуе, а тут... Хутчэй трэба, хутчэй!

Дзядзьку Тодара я знайшоў на мехдвары. Падбег да яго, дыхаю цяжка. А ён глядзіць на мяне, як на «снежнага чалавека».

— Міколка, чаму прыбег? — пытаецца.

— Я... Дзядзька Тодар!..

Загадчык участка тузануў мяне за плячо.

— Супакойся! Ад твайго крыку ў пяты закалола.

— Дзядзька Тодар, там, там!..

— Там, там, тарарам! — перадражніў мяне дзядзька Тодар.

— Але, тарарам,— кіўнуў я галавою.

— Ты па-чалавечы скажы. Міколка, па-чалавечы!

А я ні з таго ні з сяго заявіў:

— Я не Міколка, а Санча Панса!

Дзядзька Тодар расшпіліў на грудзях кашулю.

— Мне горача. Горача мне!

— Там, на полі, Алік і Дон Кіхот забіваюцца! — нарэшце паведаміў загадчыку.

— Пачынаецца! Барацьба са злом пачынаецца! — у роспачы крыкнуў дзядзька Тодар, пабег да свайго матацыкла, які стаяў непадалёк, завёў яго і ўскочыў на сядзенне.

— Вазьміце з сабою! — памкнуўся я да дзядзькі Тодара.

Ён у адказ патрос кулаком.

— Марш дадому, урокі вучыць!

І паляцеў куляю. А я паплёўся дамоў. Урокі вучыць.

НЕ ЗАЎСЁДЫ ХВАЛЯЦЬ, КАЛІ ДАПАМАГАЕШ

З Дон Кіхотам я сустрэўся толькі надвячоркам. Іду вуліцаю, а насустрач ён.

— Санча Панса, чаго нос павесіў?

— Задумаўся,— сказаў я.— Розныя думкі адольваюць.

— Калі чалавек думае, значыць, жыве,— зазначыў Дон Кіхот.

Я ўсміхнуўся.

— Некаторыя кажуць, што лепей не думаць. Тады жыць спакайней.

— Не слухай тых, хто так кажа. Урокі вывучыў?

— Вывучыў. Хутка канец навучальнага года. Адзнакі трэба выпраўляць.

Дон Кіхот мне ў адказ:

— Ты толькі дзеля таго вучышся, каб добрую адзнаку атрымаць?

Сказаў, быццам у кут на калені паставіў. Вось і пагавары з такім. Не адразу здагадаешся, як адказаць.

Я вырашыў перавесці гаворку на іншае:

— Дзядзька Тодар быў на полі?

— А як жа! Дзякую табе, Санча Панса. Калі б не ты!..

Мне дзякуе! Я, можна сказаць, на некалькі сантыметраў падрос.

— Дзядзька Тодар на цябе не лаяўся?

— Даказаў яму, што там няможна баранаваць. Зямля, што прысак, праз пальцы сыплецца. Ён паслаў на іншае поле, дзе суглінак.

— Алік на дыбы не становіўся?

— Не. І ён супакоіўся.

— Беражыся яго,— папярэдзіў я.— Ён табе не даруе. Дон Кіхот паглядзеў на мяне чыстымі, як бясхмарнае неба, вачыма.

— Санча Панса, не хвалойся, табе проста здаецца, што Алік кепскі. Ён у мяне прабачэння хацеў папрасіць.

Ідзём, размаўляем, а тут Андрэйка, другакласнік, з вулкі выпаўзае, слёзы па шчоках размазвае. А нагавіцы!.. Каб вы толькі паглядзелі на ягоныя нагавіцы! Мокрыя, брудныя. Я, канешне, мінуў бы малога. Нячуйка і нябачка — найлепшыя людзі. Плача? Бяда вялікая! Няхай паплача, пакуль не надакучыць. У малых як заўсёды бывае? Плачуць, а пасля скачуць. Брудны, мокры? Не лезь, куды не трэба. Абавязкова мінуў бы. Яшчэ пасмяяўся б. А Дон Кіхот спыніўся і пацікавіўся:

— Хлопчык, чаму плачаш?

Андрэйка надзьмуўся як мыш на крупы, а пасля як зараве:

— Ы-ы-ы, ы-ы-ы!..

— Няхай паплача,— сказаў я.— Дужэйшы будзе.

Куды там! Дон Кіхот нават і вухам не вядзе.

— Хлопчык, чаму плачаш? Раскажы.

— Ы-ы-ы, ы-ы-ы...— завёў «хлопчык», як звыкшую песню.

Не вытрываў я:

— Не брыдка? У школу ходзіш, а толькі «ы-ы-ы» вывучыў.

— Мяне тата папругаю наб'е! — нарэшце вымавіў Андрэйка.

— І папругаю, і дубцом не шкодзіла б,— усміхнуўся я.— Мусіць, разам з качкамі ў калюжыне купаўся?

— Не купаўся. Я два разы праз калюжыну перайшоў і адзін раз у ёй прысеў.

«Два разы праз калюжыну перайшоў і адзін раз у ёй прысеў...» Яму здаецца, што мала. Так, не шкодзіла б сцебануць дубчыкам. Тонкая бярозка, ды розуму вучыць. А можа, ён яшчэ чаго нарабіў? Цалюткі дзень па вёсцы гойсаючы, можна шмат нашкодзіць. І навошта гэтай малечы вольныя дні даюць? Няхай цэлы тыдзень у школе вучыліся б. Бацькам было б спакайней. Праўда, настаўнікам дасталася б! Відаць, усе са школы паўцякалі б.

— Андрэйка, ты казаў, што цябе тата папругаю наб'е. За калюжыну? — пацікавіўся я.

— Па парадку раскажу. Можна? — зірнуў на мяне Андрэйка.

— Можна,— дазволіў я.

— Было так. Алік травінкі ў кулаку трымаў, а мы выцягвалі. Алік сказаў, што таго бацька папругаю наб'е, хто карацейшую выцягне.

— Табе пашанцавала карацейшую выцягнуць?

— Выцягнуў. Ы-ы-ы...

— А потым?

— Потым Алік сказаў: «Прайдзіся па калюжыне. Усе роўна цябе сёння бацька наб'е».

— Прайшоўся! — з дакорам прамовіў я.

— Два разы прайшоўся і адзін раз прысеў.

— Нічога не разумею,— паціснуў плячыма Дон Кіхот.

Ён не разумеў, а мне ўсё-ўсё стала зразумела. Я ведаў Аліка як аблупленага, ведаў пра гэткае ягоны фокус. Звычайна збярэ вакол сябе малых і прапаноўвае, як сёння, каб травінкі выцягвалі. Хто карацейшую выцягне, таму кажа, што дома наб'юць. Тыя вераць. Некалі і я верыў. Умее, чорт, у душу ўлезці. Пасля ўгаворвае малога, каб па калюжыне

прайшоўся ці ў чужы агарод залез. Маўляў, усё роўна дома наб'юць. Ідуць, лезуць. Яму смешна.

Сказаў пра гэта Дон Кіхоту, а ён заявіў:

— Санча Панса, такога не можа быць!

Не верыць. Як жа яму даказаць?

— Ы-ы-ы... Дасць бацька ў косці! — заенчыў Андрэйка.

— Не дасць,— сказаў я яму, каб толькі адчапіўся.—

Даруе.

— Не даруе. Я гэтыя нагавіцы першы раз надзеў.

Ы-ы-ы...

Надакучыў мне гэты маленькі чалавечак, як горкая рэдзька. Ыкае, нібыта заведзены. Зараз людзі падумаюць, што мы да яго прычапіліся, пакрыўдзілі.

Я дакрануўся да пляча Андрэйкі.

— Ідзі дадому! Не бойся.

А ён упёрся. Стаіць, як трактар на тармазах.

— Ы-ы-ы...

— Трэба дапамагчы малому,— прамовіў Дон Кіхот. Ён узяў Андрэйку за руку і павёў. І я за імі пацягнуўся. А што зробіш?

Мы наблізіліся да Андрэйкавай хаты.

— Ы-ы-ы, ы-ы-ы!..— зноў загаласіў малы. Ды так моцна, што ягоная маці, цётка Ганна, пачула і на двор выскачыла. Яна ў нашай школе тэхніччай працуе.

— Ідзі, не бойся,— падштурхнуў Андрэйку Дон Кіхот.

— «Не бойся»? — наляцела на Дон Кіхота цётка Ганна.— Ты ягоныя нагавіцы будзеш мыць?

— Ы-ы-ы!..— зарумзаў Андрэйка.

Я вырашыў абараніць і Дон Кіхота, і Андрэйку.

— Цётка Ганна, ваш Андрэйка не вінаваты. Ён...

— Па вушы ў гразі і не вінаваты? Узялі малога і вядуць, як на выставу! Здзекуецца? — не на жарты разышлася цётка Ганна.

— Не здзекуемся. Слова даю, што не здзекуемся,— пачаў апраўдвацца Дон Кіхот.

Лепей не даваў бы слова, не апраўдваўся. Яшчэ болей падліў смалы ў агонь.

— Усміхаюцца. Радыя, што хлопец упэцкаўся! Кавалеры!..

— Мы...— сказаў Дон Кіхот.

— Маўчы, бо зараз зніму гэтыя нагавіцы і па плячах! — крыкнула цётка Ганна.

Назваецца, дапамаглі. Не заўсёды хваляць, калі дапамагаеш.

Што нам заставалася рабіць? Лахі пад пахі дый ходу. Як кажуць, далі маху.

СПОВЕДЗЬ ДОН КІХОТА

Вёску ахутваў паўзмрок. Мы з Дон Кіхотам сядзелі на лаўцы. Пахла бэзам, мятай. А ў нас на душы было цяжка. Мокрымі нагавіцамі цётка Ганна па плячах хацела даць! Без дай прычыны. Пасля такога і рукі можна апусціць.

— Як ты стаў такім? — пацікавіўся я ў сябра. Карцела запытацца: як дайшоў да такога жыцця? Ды язык не павярнуўся.

— Якім «такім»? — не зразумеў мяне Дон Кіхот.

— Звычайна навучэнцы з аграрнага коледжа ў сваёй вёсцы праходзяць практыку,— пачаў я здалёк.— А ты ў нашу прыехаў.

— Расказаць чаму?

— Раскажы.

Вось што пачуў я ад Дон Кіхота. Споведзь перадаю з ягоных слоў.

...Да дзвятага класа я сябраваў з хлопцам, якога клічуць Косцем. Пра такіх, як мы, звычайна кажуць: і вадую не разліеш. Улетку цэлымі днямі прападалі на рэчцы, цягалі з нораў лянiвых ментузоў, увосень у школе дзяліліся спелым яблыкам, а бывала, і якою капейчынай, што заводзілася ў кішэні; узімку дружна прабівалі снежныя сумёты,

ідучы ў школу. А паспрабуй хто зачэпіць якога — удвух кухталёў надаём. У дзявятым жа, як на грэх, нам абодвум спадабалася яна, Аленка,— аднакласніца з суседняй вёскі. І ад колішняга сяброўства, як ад разбітага шкла, толькі асколкі засталіся.

Напачатку ніхто з нас адкрыта не паказаў сваёй непрыязі. Ды трэшчынка, непрыкметная для іншых, усё большшала ды большшала. Без дай прычыны распачнём спрэчку. На ўроках фізкультуры не прымусіш выступаць за адну каманду. І нарэшце мы (Косця на дрэнны зрок спаслаўся) паселі за розныя парты. З малой іскры вялікі агонь бывае. Так і ў нас. Пачалося з выпускнога экзамену па матэматыцы. Вясна тады прыпазнілася, і кветкі, нават раннія, стылі ў завязі, а вось чаромха, асабліва лясная, буяла квеценню.

— Няхай Косця і Дзяніс па чаромху за рэчку з'ездзяць. Ім зручней: каля рэчкі жывуць, а ў Дзянісавага бацькі дык і лодка свая,— прапанаваў нехта з дзяўчат.

Доўга мы аднекваліся, сто прычын знаходзілі, ды ўставіла слова Аленка:

— Не праціўцеся, хлопчыкі. Няўжо вам цяжка?

Ці маглі мы не паслухацца тую, пра якую марылі, чый позірк так часта дарэмна лавілі?

Папіхаючыся доўгімі шастамі (рака разліла свавольную гладзь аж да лесу), мы неўзабаве прыткнуліся да палянкі, парослай ядлоўцам. Дзе-нідзе сасонкі стаўбунамі высяцца. Адразу ж за палянкай — балотца, уквечанае чаромхай.

Адметны рыбны подых падсохлага балота, цягучы смалісты пах сасны, кіпень чаромхі і нават прыветная лясная ціхмянасць — усё спрыяла легкадумнай узбуджанасці, і непрыязь, што нядаўна хадзіла за намі цем, забылася, як выпадковая недарэчнасць, як неспакойны сон. Выбіраючы найпрыгажэйшыя галінкі, мы перасмейваліся, зноў адчуваючы сябе дружкамі, гатовымі і ў агонь, і ў ваду.

— Косця,— сказаў я, калі вярталіся назад з поўнымі бярэямі чаромхі,— давай заўтра за табою сяду. Я ўраўненне рашу, а ты задачку. Памяняемся імі. Згода?

— Згода,— трохі падумаўшы, пагадзіўся Косця.

Пільна сачыла камісія, нават інспектар з раёна прысутнічаў, але, падпільнаваўшы момант, усё ж памянліся рашэннямі, і я, надта не ўнікаючы ў вылічэнні, перапісаў пададзеную Косцем задачу.

Чакаючы вынікі, мы, хлопцы, адасобіўшыся ад дзяўчат, перакідвалі на вaleyбольнай пляцоўцы мяч.

— Цябе класны шукае, у настаўніцкую выклікаюць,— паклікаў мяне хтосьці з сяброў.

Не падазраючы благага, я адчыніў дзверы настаўніцкай і гучна прывітаўся:

— Добры дзень!

У пакоі цішыня, усе позіркi скіраваныя на мяне, аглядаюць дапытліва. Інспектар з раёна дык акуллары зняў, пакруціў у руках, зноў на нос начапіў, дзівіцца, нібыта перад ім не дзевяцікласнік, а сапраўдны прафесар.

— Добры дзень,— другі раз прывітаўся цішэй, разгубіўшыся.

Матэматык Ілья Васільевіч паказаў на крэсла, прысунутае да стала.

— Сядай, Дзяніс.

— Дзякую,— сказаў я і адступіўся далей ад стала, бліжэй да сцяны.

— Дзяніс, ты сам рашыў задачу? — глуха кашлянуў Ілья Васільевіч.

— Сам,— прашаптаў я па-здрадніцку задрыжэлым голасам.

— Не разумею! — развёў рукамі Ілья Васільевіч, найперш звяртаючыся да інспектара.— За год моцную чацвёрку меў, а тут абсалютна няправільнае рашэнне.

— Рашэнне... няправільнае? — у маім роце перасохла, шурпаты язык ледзьве варочаецца.

— Усе змаглі рашыць задачу. А ты!.. Расчараваў, расчараваў! — голас дырэктара далятаў нібы здалёк.

І хоць дырэктараў голас не строгі, наадварот, быццам вінаватасць чуваць у ім, але цяжка яго слухаць.

Вочы мае заплылі слязьмі, і я, згорбіўшыся, пакінуў настаўніцкую. Ногі скіравалі ў клас. Там лёг ніцма на парту: брыдка ж, калі табе пятнаццаць, паказваць слёзы — слёзы адчаю, слёзы крыўды.

Як каля безнадзейна хворага, абмінаючы парту, пра-соўваліся каля мяне аднакласнікі.

...Хістаецца Косцева галава (адтапыраныя вушы набры-нялі чырванню), хістаюцца постаці таварышаў, хістаюцца ўсе: прыязны твар інспектара, букеты чаромхі, экзамена-цыйная ведамасць у руках дырэктара школы.

— Пра Якубоўскага Дзяніса скажу асобна. Безумоўна, ён вучань здольны, але з невядомых прычын не справіўся з рашэннем задачы... Улічваючы...

Словы дырэктара незвычайна цягучыя, і слухаць іх — нясцерпны боль і пякельны сорам, а яшчэ — надзея на лепшае, што пракралася з дырэктаравым «улічваючы».

— ...Камісія вынесла рашэнне ацаніць работу на тройку.

Узняўшы вочы, упершыню за апошнюю гадзіну, убачыў, як пасвятлеў твар матэматыка, дагэтуль сухі і непадкупны, як распраміліся спіны аднакласнікаў, нібыта вялікі цяжар яны скінулі. А вось Косцевы адтапыраныя вушы дык як не болей пачырванелі: тыцні — кроў пырсне.

Ад школы да вёскі рукою падаць, кіламетра паўтара.

— Не бядуй. Усё яшчэ наперадзе, пакажаш сябе,— ідучы, падбэдзёрвалі хлопцы.

Мы мінулі калгасны стадыён, гарбаценькі мосцік пер-райсці — і хаты побач.

Уперадзе Косця дыбае. Галаву роўна нясе, хоць кубак з вадою стаў — ні кроплі не разальцеца.

І тут я не стрываў, хоць даў слова пазней, пасля экза-менаў, разабрацца.

— Гэты гад,— паказаў на Косцю,— мне няправільнае рашэнне падсунуў. А я паверыў, перапісаў.

Косця павярнуўся, каб агрызнуцца, і я, даючы волю прыхаванаму гневу, накінуўся на яго, малоцячы кулакамі.

Пэцкаючы белыя кашулі ды адпрасаваныя да стрэлак нагавіцы, мы клубком качаліся па дарозе, зацята, бязлітасна біліся.

Косця быў дужэйшы і неўзабаве падабраў мяне пад сябе, намагаючыся заламаць рукі, але я здолеў вызваліць іх і, злаўчыўшыся, знізу, наколькі ставала сілы, ударыў, пацэліўшы ў нос. Косця адваліўся, закрыўшыся далонню, і праз ягоныя пальцы прасачылася, распаўзаючыся, кроў.

Ніхто не дапамог Косцю, ніхто нават і хусцінкі не падаў, каб выцерся. Так і пакінулі на ўзбочыне.

Пасля дзвятага я паступіў у каледж на механізатара. У дзясцаты, у райцэнтр, дакументаў не панёс, бо там быў Косця.

Калі зрэдку наведваўся дадому, сябры не праміналі паведаміць, што Косця не адыходзіцца ад Аленкі, след у след за ёю бегае, нікога і блізка не падпускае. І я аднаго разу вырашыў: усё, болей не паеду туды, у вёску. Цяжка мне. Разумееш?

У КЛУБЕ

Я не мог зразумець Дон Кіхота, таму сказаў:

— Але ж твая маці там.

— Маці ў сталіцу пераехала. У старэйшага брата жыве.

— А чаго ты ўцякаеш ад той Аленкі? Ты ж Дон Кіхот. Ты павінен змагацца.

— Не магу. І болей не пытайся пра гэта,— пачуў я ў адказ.

«Не магу...» Калі я чытаў аповесць Сервантэса, думалася, што Дон Кіхот нічога не баіцца, што для яго няма «не магу». Магчыма, гэты наш не падобны да таго, літаратурнага... Не, здаецца, падобны. І са злом змагаецца, і ў недарэчныя сітуацыі трапляе, як нядаўна, калі Андрэйку хацеў дапамагчы. Нават на экзамене ледзь двойку не атрымаў. Шчасце, што пашкадавалі. Відаць, някепска вучыўся. Паверыў, даверыўся злосніку, нібы асляпіла яго.

— Хацеў спісаць! — парушыў маўчанне Дон Кіхот.—
Лёгкага хлеба шукаў. Спалохаўся...

— Даўно тое было,— сказаў я, каб суцешыць.

— Мне помніцца,— прамовіў Дон Кіхот.— І дадому
цягне. Вокны ў бацькавай хаце дошкамі забітыя...

— Куды ты цяпер? — пацікавіўся я.

— У клуб схаджу.

У клуб? Там жа Алік. Дон Кіхот яго паскуднікам абазваў. Не даруе яму Алік. Вядома, напралом не палезе. Не такі ён. Здараецца, кажа, усміхаючыся: «З добрым падыходам і кот гарчыцу з'есць». Так зробіць, што Дон Кіхота з вытворчага ўчастка вытураць. Нават практыку не пройдзе. А вунь як стараецца! Далі не трактар — сапраўдную ламачыну. Шануе яго, поўзае пад ім, быццам на гэтым трактары яго не адзін сезон працаваць, а дзесяць, не меней.

— І я з табою пайду,— сказаў я.

Дон Кіхот не пагадзіўся са мною.

— Табе заўтра ў школу.

— Вывучыў урокі.

— Ранавата табе на танцуюлькі хадзіць,— нахмурыўся
Дон Кіхот.

— Я не танцаваць. Я проста паглядзець. У нас многія
школьнікі ходзяць.

— Кепска, што ў вас ходзяць.

— Дон Кіхот, я ж твой збраяносец!

— Адпачывай, сіл набірайся. Збраяносец Санча Панса
мусіць быць дужым. Іначай які ён збраяносец? — прамовіў
Дон Кіхот.

Не пераканаць яго. Упарты. Нездарма пад трактар кінуўся, не спалохаўся. У лоб не возьмеш. Трэба хітраваць.

— Добра, пайду дадому,— нібыта пагадзіўся я.

— Малайчына, Санча Панса,— усцешыўся Дон Кіхот.— Такога збраяносца, як ты, век шукаў.

Я павярнуўся і паціхеньку паклыпаў. Адышоўся і каля
плота прысеў, цікую. Дон Кіхот крыху пастаяў і, насвітваючы
пад нос нешта вясёлае (відаць, рады, што мяне дамоў

выправіў), накіраваўся ў клуб. А я за ім назіркам, заціснуўшы рот далонню. Неяк смешна: ён ідзе, пасвіствае, а я за ім каля плота. Быццам у хованкі гуляю.

У клубе дзверы насцеж. З дзвярэй музыка — хоць вушы затыкай. Здагадаўся я, што Алік свае калонкі прынёс. Ён і калонкі, і новы матацыкл мае. А запісы! Паўгадзіны паслухаеш — потым два дні ў вушах гудзе. Метал!

Дон Кіхот зайшоў у клуб, а я каля дзвярэй прытуліўся. Выцягнуў шыю, пазіраю. Дзяўчаты, хлопцы ўздоўж сцяны на крэслах сядзяць. На сцэне — Алік, заклаўшы нагу за нагу, са сваімі калонкамі рассеўся. А пасярод клуба хлопцы-падлеткі Стасік і Валік танцуюць, калі так можна сказаць. То ўбок падскочаць, то ўгору, то назад, то на падлогу ўпадуць, чарвякамі выгнуцца. Абое рабое. У дзясятым класе вучацца. Праўда, не вучацца, а мучацца. Самі пакутуюць ды іншых даймаюць. З тройкі на двойку, з двойкі на тройку перабіваюцца. Стасік тоўсты, як бочачка. Аршыні з шапкаю. А Валік дзябёлы хлопец, шырокі ў плячах. Чырвань на ўвесь твар, валасы вожыкам.

Выгінаюцца чарвякамі Стасік і Валік. З калонак нясецца: «Гэй! Вэй!» І яны галёкаюць: «Гэй! Вэй!» Не заўважаюць, што хлопцы і дзяўчаты ад смеху заходзяцца.

Што ж будзе? Ці не Алік арганізаваў усю гэтую камедыю? Відаць, арганізаваў. Ведае, што Дон Кіхот не стрывае, паспрабуе спыніць Стасіка і Валіка. Надаюць тады яны яму па карку.

Сапраўды, Дон Кіхот падышоў да Стасіка і Валіка і ціха сказаў:

— Не шалейце. Смяюцца з вас.

Алік у рогат:

— Хочаш, каб народныя песенькі ўключылі ды полечку станцавалі?

— Я не супраць гэтай музыкі...— пачаў Дон Кіхот.

Алік перапыніў яго:

— А мы не хочам слухаць народных песенек. Не патрэбныя яны нам, як і полечка!

— Я не супраць вашага «металу». У яго свая гісторыя. Як і іншая рок-музыка, яна прыйшла да нас з Англіі і ЗША. Мелодыі розныя павінны быць, як і мова. Адна адну не павінны знішчаць,— сказаў Дон Кіхот.

— Ён нашу музыку жадае паслухаць! — крыва пасміхнуўся Алік і на ўсю моц калонкі ўключыў.

З калонак нясецца:

— Гэй! Вэй!

Стасік з Валікам стараюцца перакрычаць тэхніку:

— Гэй! Вэй!

Дон Кіхот залез на сцэну і звярнуўся да Аліка:

— Выключы калонкі! Дай пагаварыць.

— Пан Дон Кіхот моцна нервецца? — усміхнуўся Алік.

А сам глядзіць на Дон Кіхота, як воўк на казу. Ціха стала ў клубе. Вось-вось на беднага Дон Кіхота накінуцца вясковыя сябрукі. Няўжо за яго ніхто не заступіцца? Напэўна, не. Хто ён у нашай вёсцы? Як кажуць, прышый-прысцябай. Што ж рабіць мне? «Калі што, закрычу, каб дарослыя пачулі, пазбягаліся»,— вырашыў я.

— Што пан Дон Кіхот яшчэ мне хоча сказаць? — усміхнуўся Алік.

Кошка вочы жмурыць, а кіпцюры вострыць.

— Я ім хачу сказаць, а не табе! — Дон Кіхот рукою паказаў на Стасіка і Валіка.

— Скажы. Няхай паслухаюць.

Стасік і Валік быццам чакалі гэтага. Як апантанья, рвануліся на сцэну. Кожны жук хоча паказаць свае рогі. Скачуць каля Дон Кіхота, сіцснўшы кулакі, крычаць, стараючыся адзін перад адным. Не зразумець, калі Стасік крычыць, а калі Валік. Злыя, нібы восы.

— Моладзь не паважаеш?

— Музыка твая?

— Чаму музыку не даеш паслухаць?

— Даўно вуліцу носам не падмятаў?

— Чаравікі ціснучь?

— Ведаеш, як у нас марш іграюць?

— Паказаць?

— Бацька не навучыў, то людзі навучаць!

Алік з рогату аж заходзіцца. А Дон Кіхот то бялее, то чырванее. І раптам, чаго ніхто не чакаў, як крыкне:

— Маўчаць!

Стасік і Валік сумеліся, змоўклі, вачыма лыпаюць. І Алік нібы здзервянеў. Найшла каса на камень.

— Вам захацелася пабіцца? — прамовіў Дон Кіхот.— У школу надакучыла хадзіць?

— Ты ведаеш, што мы ў школу ходзім? — падаў голас Стасік.

— Яшчэ ведаю, што сёння цыгарэты курылі і віно пілі. Хто так для вас пастараўся, хто пачаставаў? Які дабрадзеі?

— Мы толькі адну цыгарэту на дваіх выкурылі,— азваўся Валік.

— Няхай дакажа, што віно пілі,— прамармытаў Стасік.

Спалохаліся. Гаў — і зубы сцяў. Відаць, уцякуць. Не давядзецца мне дарослых клікаць.

— На крывую дарожку вы сталі! — прамовіў Дон Кіхот.

— А ты не выходвай нас! — зноў узбурыўся Стасік.

— Мы даўно выхаваныя,— агрызнуўся Валік.

Я заўважыў, што Алік устаў з крэсла і накіраваўся да выхаду. Стасік і Валік бокам-бокам і за ім. Каля дзвярэй Алік шапнуў ім:

— Цяпер не лезьце. Падумаем, як правучыць.

— Падумаем,— сказаў Стасік.

— Ад нас не ўцячэ,— хіхікнуў Валік.

Значыць, не даруюць. Абавязкова нешта будзе. Не даходзіць да Дон Кіхота. І навошта ён на ражон лезе? Няхай танцавалі б гэтыя дзесяцікласнікі, няхай галёкалі б. Нагалекаліся б і разышліся.

Неўзабаве і Дон Кіхот выйшаў з клуба. Я тузануў яго за рукаў.

— Дон Кіхоцік, не лезь на ражон. Галава гуза шукае?

— Ты чаго тут круцішся? — накінуўся на мяне Дон Кіхот.— Каму сказаў? Дадому!

— Ведаеш, што мне Валік аднаго разу расказваў?

— Што?

— Расказваў, як Алік яго і Стасіка навучыў курыць. Даў цыгарэту і сказаў: «Пацягніце па разу». Яны пацягнулі. Кепска ім стала. Алік зарагатаў і пайшоў. А праз тыдзень зноў прычапіўся: «Пацягніце». Аднекваліся, ды Алік стаў смяяцца: «Вы не хлопцы, а бабы ў нагавіцах». Пацягнулі, каб даказаць, што не бабы. Так і прызвычайліся. Алік спачатку ім сам цыгарэты купляў, а цяпер яны яму купляюць. Алік іх і піва піць навучыў. Ведаеш, як першы раз было? Алік у полудзень, калі поле араў, піва выпіў. У той дзень Валік і Стасік непадалёку круціліся. Паклікаў іх да сябе: «Выпіце і вы». Яны, канешне, пачалі адмаўляцца: «Не будзем. Не будзем». Алік тады са злосцю кінуў: «Загадчыку ўчастка хочаце данесці на мяне?»

— І выпілі?

— Выпілі, бо баяліся, што на іх падумае, калі раптам загадчык участка праведае, як ягоны трактарыст на полі палуднуе.

— Я буду змагацца за іх,— выслухаўшы, прамовіў Дон Кіхот.

— За каго? — не дайшло да мяне.

— За Стасіка і Валіка. На крывую дарожку яны збочылі. Я хацеў сказаць, што калі цялё нарадзілася з лысінкай, то з лысінкай і застанеца, але Дон Кіхот штурхнуў мяне ў плечы.

— Дахаты. На адной назе!

Я адбегся і зноў, як першы раз, назіркам падаўся за ім. Хіба я мог пакінуць аднаго? Што, калі Стасік, Валік і Алік здесьці ў цемры стаіліся, пільнуюць?

Да самай хаты правёў Дон Кіхота, крыху пастаяў і паімчаўся дадому.

БАТЛЕЙКА ДЫ ІНШАЕ

Так здарылася, што з Дон Кіхотам я не бачыўся некалькі дзён. Узлаваліся на мяне тата і мама. Усё-ткі ў нядзелю позна прыцягнуўся. Загадалі: «Каб з хаты ні нагою». Толькі ў сераду дазволілі пагуляць. Дый не дзіва: у гэты дзень я тры дзвяткі прынёс.

А Дон Кіхот... Дон Кіхот у гэты дзень сядзеў каля хаты на лаўцы, абклаўшыся саломаяю.

— А-а, Санча Панса! — узрадаваўся, убачыўшы мяне.

— Дон Кіхот, навошта табе салома? — здзівіўся я.

Дон Кіхот выняў з кішэні маленькага лялечнага чалавечка, падобнага да даўняга селяніна. У яго былі ільняныя валасы, рудыя вусы, бровы, кірпаты нос, вочы з хітрынкаю. На нагах лапці, сам у доўгім каптане, торба за плячыма, вышываная кашуля.

— Ведаеш, як яго завуць? — здалёк пачаў Дон Кіхот.

Я паціснуў плячыма.

— Не.

Дон Кіхот паглядзеў на мяне і ўздыхнуў.

— Гэх ты!

І чаго ён уздыхае? Гэтую ляльку па-рознаму можна назваць: і Міхасём, і Базылём, і яшчэ як. Хіба адгадаеш?

— Яго завуць Максім,— сказаў я, каб не ламаць галаву.

— Не Максім, а Несцерка. Чуў пра такога?

— Не чуў,— шчыра прызнаўся я.— У нашай вёсцы ніводнага Несцеркі няма.

— Гэх! — працягла ўздыхнуў Дон Кіхот.— Несцерка — герой нашых легенд і паданняў, наш нацыянальны герой. Гэта хітры, дасціпны селянін, які не толькі багацеяпана, але і цара разам з ягонымі баярамі вакол пальца мог абвесці. Чуў?

— Краёчкам вуха.

— Трэба было не краёчкам слухаць, а двума,— папракнуў Дон Кіхот.

Неяк няёмка стала. Шмат даўніх герояў ведаю. І з нямецкіх паданняў і казак, і са шведскіх, і з дацкіх, і з арабскіх, а пра героя беларускіх паданняў — Несцерку — толькі краёчкам вуха чуў.

— Ты сам Несцерку зрабіў? — запытаўся я ў Дон Кіхота.

— Сам.

Во які мой сябар! Не толькі трактар умее рамантаваць, але і розныя лялькі рабіць. Майстар на ўсе рукі. А не прызнаваўся.

— І кашулю сам вышыў?

— Бабку Вольку папрасіў. Яна пастаралася.

— Дон Кіхот, навошта табе Несцерка?

— Для батлейкі.

— Для якой яшчэ батлейкі? — здзівіўся я.

— Э-э, ды ты нічога не ведаеш. Батлейка — гэта адзін з відаў лялечнага тэатра,— прагаварыў Дон Кіхот.

І давай апавядаць. Упершыню я даведаўся, што быў батлеечны тэатр у Беларусі, што беларуская батлейка ўзнікла прыблізна ў шаснаццатым стагоддзі. Даведаўся, што слова «батлейка» мае і такое значэнне: скрынка накішталт невялікага дамка, падзеленая на верхнюю і ніжнюю часткі, у якіх пры дапамозе лялек разыгрывалася драма. Расказаў, што батлеечныя драмы ставілі студэнты і вандроўныя артысты.

— І ў нас будзе свая батлейка? — усклікнуў я.

— Некалі будзе,— прамовіў Дон Кіхот.— Гэта мая даўняя мара. Цяпер некалькі інтэрмедый хачу паказаць.

Я вырашыў удакладніць:

— Інтэрмедыя — гэта невялікая сцэнка?

— Санча Панса, ты нешта ведаеш! — пахваліў мяне Дон Кіхот.

— А калі ты іх хочаш паказаць?

— На днях.

«На днях...» Хлусіць і не смяецца. Каб падрыхтаваць інтэрмедыю, трэба не адзін дзень. Вось у нас у школе

настаўнік, бывае, дасць невялікую сцэнку, каб падрыхтавалі на якое-небудзь свята, а пасля цэлы месяц за намі бегае, просіць, каб словы вывучылі. А Дон Кіхот, як відаць, хоча паказаць тыя інтэрмедыі, у якіх лялькі будуць дзейнічаць. Няпроста гэта.

— Не выйдзе ў цябе,— сказаў я.

— Выйдзе,— прамовіў Дон Кіхот.

Я не стаў з ім спрачацца. Выйдзе дык выйдзе.

— Для чаго табе Несцерка патрэбны? — пацікавіўся я.

— Несцерка будзе галоўным героем інтэрмедый.

— А другім героем?

— Другім героем будзе Металіст.

Мне здалося, што не пачуў.

— Металіст?

— Але, Металіст, які не любіць народную музыку і прызнае толькі цяжкі метал. Несцерка будзе высмейваць яго. Мы і дэкарацыю намалюем, і лялькі зробім. Паклічу малых, Стасіка, Валіка. Няхай Стасік і Валік збоку на сябе паглядзяць. Магчыма, нешта дойдзе. Буду за іх змагацца.

Ну й Дон Кіхот! Не Дон Кіхот, а сапраўдны дзед Усёвед. Ведае і пра батлейку, і пра Несцерку. Значыць, не адступаецца ад свайго, будзе змагацца за Стасіка і Валіка. Хоча, каб збоку на сябе паглядзелі. Ці дапаможа, ці дойдзе? Іх кожны тыдзень у школе на лінейку выводзяць. Настаўнікі так стараюцца, каб дайшло! Пра што толькі ім не гавораць! І пра культуру, і пра гонар, і просяць, і пагражаюць. А яны стаяць ды крыва ўсміхаюцца. У адно вуха ўлятае, а з другога вылятае. Добра таго страшыць, хто баіцца. Няхай працуе, няхай стараецца Дон Кіхот. Можна збоку паглядзець.

— Давай, падводзь міну! — падахвоціў я.— Трэба падцерці нос нашым металістам.

— Трэба,— кіўнуў Дон Кіхот.

— І салома для інтэрмедыі патрэбна? На ёй Металісту захочацца спаць? — зноў пацікавіўся я.

Дон Кіхот засмяўся.

— Санча Панса, я выберу лепшыя саломінкі і зраблю Несцерку брыль — саламяны капялюш. Такія капелюшы некалі сяляне насілі.

А што калі крыху дапамагчы яму? Вунь колькі ў яго працы! І брыль трэба зрабіць, і Металіста, і дэкарацыі намалываць. Вядома ж, Металіст у мяне не выйдзе. Я ў маляванні не такі ўжо вялікі спецыяліст. А лепшыя саломінкі змагу выбраць.

— Дон Кіхот,— сказаў я,— давай дапамагу табе. Лепшыя саломінкі выберу.

— Саломінкі я і сам выберу. Санча Панса, у цябе якая адзнака па мове?

— Дзявятка.

— Цудоўна! — прамовіў Дон Кіхот.— Напішаш інтэрмедыю.

— Не змагу. Пасівею, а не змагу, Дон Кіхоцік!

— Зможаш. У цябе дзявятка.

Дон Кіхот выцягнуў з-пад саломы аркуш паперы, ручку і тыцнуў пальцам, паказаўшы на калодку, на якой звычайна колюць дровы.

— Сядай там і пішы.

Што было рабіць? Я ўзяў аркуш, ручку і сеў на калодку. Анічога ў галаву не лезе. І навошта прызнаўся, што дзявятка па мове? Трэба было схлусіць, сказаць, што чацвёрка альбо тройка. Саломінкі выбіраў бы. З чаго ж пачаць гэтую інтэрмедыю? З чаго? Зараз Дон Кіхот скажа, што мая дзявятка ліпавая.

— Адным героем маёй інтэрмедыі будзе Несцерка, а другім хто? Дон Кіхот, як ты думаеш? — не вытрываў я.

— Думаю, што другім героем можа стаць Драч-металіст.

Я ледзь з калодкі не зваліўся, пачуўшы гэта.

— Драч-металіст? Птушкі, па-мойму, да такога яшчэ не дайшлі!

— Драч — гэта алегорыя. Санча Панса, чытаў байкі Кандрата Крапівы?

— Не толькі чытаў, але і на памяць вучыў,— пахваліўся я.

— У байках Крапівы дзейнічаюць звяры, птушкі, а мы разумеем, што гэта людзі. Так будзе і ў тваёй інтэрмедыі. Дайшло?

— Дайшло. Як пачаць? — прамовіў я.

— Можна так. «Жыў на свеце Драч».

— Ты пачнешь расказваць за дэкарацыяй, а потым Драча-металіста пакажаш? — здагадаўся я.— Так?

— Так,— кіўнуў галавою Дон Кіхот.— Не перапыняй. Пачынаю спачатку.

— Пачынай.

— Жыў на свеце Драч. Ды сумна яму стала. Захацелася нешта такое паказаць, каб усе птушкі здзівіліся.

— Памалей! — закрычаў я.— Не паспяваю запісваць.

— Далей сам прыдумай,— сказаў Дон Кіхот.

«Прыдумай...» Проста сказаць. Не лезуць думкі ў галаву, хоць ты плач.

— Не думаецца! — паскардзіўся я.

Дон Кіхот і вухам не павёў.

— Паварушы мазгамі, Санча Панса.

Я наморшчыў лоб, галаву рукамі абхапіў. Думаю, думаю... Аж нешта ў носе засвярбела. Не вытрываў і чхнуў:

— Апчхі!

— Што з табою? — уздрыгнуў Дон Кіхот.

— Ад вялікага думання чханне на мяне напала.

— Меней чхай, болей думай,— параіў Дон Кіхот.

Я гучна прамовіў:

— Можна так: «А калі мне металістам стаць? — падумаў Драч і давай крычаць на ўсё наваколле. Пачула Курапатка, крыламі замахала: «Перастань, перастань!» Драч не сціхае, дзярэ: «Я металіст! Я металіст!» Уцякла Курапатка, схавалася. Жаўрук азваўся з вышыні: «Годзе, надакучыла!» Драч яшчэ мацней крычыць: «Я металіст!» Паляцеў Жаўрук. Усе-ўсе птушкі паляцелі. Драч адзін застаўся. Сумна яму».

— Добра прыдумаў! — пахваліў мяне Дон Кіхот.

Вядома, някепска, што пахваліў. Але ж як далей напісаць? Не лезе новая думка ў галаву, хоць ты яе сілком туды заганяй. «Сумна яму, сумна яму...» — шапчу адно і тое ж.

Пачуў Дон Кіхот.

— Санча Панса, далей так напішы. «З'явіўся Несцерка і запытаўся: «Драч, чаму сумуеш?» — «Птушкам мае спевы не даспадобы,— адказаў Драч.— Я спяваў, як металіст, а яны паўццякалі». — «Запішыся ў птушыную музычную школу. Там розным спевам навучышся», — параіў Несцерка. Страпянуўся Драч: «У школу? Ноты вучыць? Дзякую за параду. Лепей металістам буду». І давай зноў крычаць дзікім голасам».

— Годзе, годзе! — усклікнуў я.— Цяпер ведаю, як скончыць.

— Здагадаўся? — усміхнуўся Дон Кіхот.

— Здагадаўся. Несцерка затуліў вушы і наўцёкі. А Драч і цяпер там сядзіць, крычыць, стараецца: «Я металіст! Я металіст!»

— Цудоўна! — сказаў Дон Кіхот.— Пакуль ты інтэрмедью пісаў, я брыль зрабіў.

І праўда, зрабіў брыль. Такі ладны, такі прыгожы! Хоць сабе на галаву надзявай.

— У цябе рукі дужа спрытныя,— пахваліў я Дон Кіхота. А сам з жахам думаю: «Няўжо яшчэ адну інтэрмедью прымусіць напісаць? У мяне і гэтая выйшла ці то інтэрмедья, ці то гумарэска, ці то камедыя. Калі зноў пачну пісаць, на ўсю вуліцу расчхаюся. Куры да суседзяў паўццякаюць».

Відаць, пашкадаваў мяне Дон Кіхот.

— Санча Панса, другую інтэрмедью сам напішу.

— Пра птушку ці пра сапраўднага металіста, без алегорыі? — пацікавіўся я.

— Пра сапраўднага. Без алегорыі.

— На сённі ўсё?

— Яшчэ штосьці пакажу. Насмя-я-е-ешся! Пачакай хвілінку,— сказаў Дон Кіхот і пайшоў у хату. Неўзабаве

выбег з хаты як угарэлы. У адной руцэ магнітафон трымае, у другой вярочыну, да яе кавалак кілбасы прывязаны. За Дон Кіхотам вылецеў чорны кот.

Гляджу ва ўсе вочы. Дон Кіхот да хлява пабег. І кот за ім бяжыць, не адстае. Ну і ну! Здзяцінеў мой сябар!

Дон Кіхот дабег да хлява, павярнуўся і назад, як сапраўдны спрынтэр. Кот не адстае. Цырк на дроце!

Дон Кіхот спыніўся каля мяне. Кот, канешне, на кілбасу адразу накінуўся. Прысеў каля яе, варкоча — за вушы не адцягнеш. А ў Дон Кіхота рот да вухэй.

— Санча Панса, прабегчыся захацелася! Як у дзяцінстве.

— Хм,— чмыхнуў я.

Дон Кіхот паставіў на лаўку магнітафон.

— Санча Панса, моцна цябе здзівіў?

Здзівіў. Што і казаць.

— Моцна,— пагадзіўся я.— А калі смяяцца?

— Хутка насмяешся.

Я дакрануўся рукою да магнітафона.

— Даўно купіў?

— У знаёмага трактарыста ўзяў. Ён у суседняй брыгадзе працуе. Тут розныя запісы ёсць.

Я падпусціў шпільку:

— Зараз музыку ўключыш, каб кату было весялей кілбасу есці?

— Правільна разважаеш! — усклікнуў Дон Кіхот і націснуў на кнопку. З магнітафона данесліся ласкавыя гукі скрыпкі. О дзіва! Чорны кот упаў на спіну, задраў угору лапы і стаў ціха варкатаць: «Мур-мур-мур...»

У мяне ажно твар выпягнуўся.

— Дон Кіхоцік, няўжо кату гэтая музыка падабаецца?

— Сам бачыш,— сказаў Дон Кіхот.

— Ты гэтка фокус Стасіку і Валіку хочаш паказаць?

— Пакажам. Няхай падзівяцца.

Някепска прыдуманая. Вось дык Дон Кіхот! А здавалася, ад няма чаго рабіць з катом забаўляецца.

— Увага! — прамовіў Дон Кіхот.— Зараз будзе іншая музыка.

Сапраўды, з магнітафона данеслася: «Гэй! Вэй!..»

— Метал...— пачаў я, ды не паспеў даказаць, бо чорны кот падскачэў, перакуліўся ў паветры і сігануў на плот. А з плота, заенчыўшы, да мяне клубком падкаціўся. «Заскочыць на галаву — лысы застануся»,— падумалася.

Я павярнуўся ды на вуліцу што было моцы.

— Стой! Выключаю! — крыкнуў Дон Кіхот і выключыў магнітафон. Ціха вакол. Дзе ж кот? А-а-а, вунь, каля плота, аблізваецца, на мяне пазірае, нібы на кілбасу.

— Не бойся. Сюды хадзі,— паклікаў Дон Кіхот.— Кот супакоіўся.

— Я не спалохаўся,— прамовіў я.— Проста не чакаў, што кот ад металу ашалее.

— Ты ведаеш, пра што паведамлілі амерыканскія навукоўцы? — звярнуўся да мяне Дон Кіхот.— Калі каровы слухаюць класічную музыку, то даярка значна больш надойвае малака. На пяць—дзесяць працэнтаў больш!

— Якога малака? — чамусьці не дайшло да мяне.

— Пускаеш між вушэй! — папракнуў Дон Кіхот.

— Здараецца,— пагадзіўся я. Не прызнаўся Дон Кіхоту, што кот перапалохаў.

ЗА ВЁСКАЙ

Назаўтра, калі я ішоў у школу, Дон Кіхот сустрэў мяне на вуліцы.

— Санча Панса, пасля заняткаў зайдзі да мяне. За вёскай, на выгане, інтэрмедыі будзем паказваць. Я сказаў і малым, і Стасіку, і Валіку.

«Пасля заняткаў...» Пасля заняткаў, як кажуць, дзень у разгары. Ён жа на працы павінен быць. Няўжо выгналі, з трактара знялі?

— На працу не пойдзеш? — пацікавіўся я.

— У начную пасылаюць. Перасейваю ячмень, дзе вымак.

Я з палёгкай уздыхнуў. Усё-ткі не выгналі. Малайчына Дон Кіхот. Трымаецца за працу.

— Для інтэрмедый усё падрыхтаваў?

— Усё,— адказаў Дон Кіхот.

Відаць, да апоўначы сядзеў. Вельмі хоча перавыхаваць Стасіка і Валіка. Яму, мабыць, спаць няма калі. Нездарма такі худы.

— Да пабачэння,— сказаў я.— Хутка пакажам інтэрмедыі. Усыпем перцу.

Я ледзь выседзеў гэты дзень у школе.

Дон Кіхот чакаў мяне каля хаты бабкі Волькі. Ён сядзеў на лаўцы і, выцягнуўшы шыю, пазіраў на вуліцу. Каля плота стаяла нейкая вялікая рама, абцягнутая кардонам.

— Што гэта за пудзіла? — прагаварыў я, паказаўшы на раму.

— Гэта дэкарацыя для інтэрмедый. Санча Панса, ты, ты!..— Дон Кіхот не даказаў да канца, махнуў рукою. Канешне, крыўдна чалавеку. Стараўся як мог, а я працу пудзілам назваў. Цікава, што ж ён там намаляваў?

— Можна тваю дэкарацыю перавярнуць? — ціха прамовіў я.

У Дон Кіхота прыўзняліся бровы.

— Як «перавярнуць»?

— Каб малюнак убачыць.

— Калі ласка,— дазволіў Дон Кіхот.

Я перавярнуў дэкарацыю. Някеспская, здаецца. Луг, лес, каля лесу трактар стаіць. З такой дэкарацыяй любыя інтэрмедыі можна паказваць.

— Прыгожа! Проста вочы адбірае,— стаў расхвальваць я.— Асабліва трактар прыгожы. Не трактар, а звер. Такі сто пудоў пацягне.

Дон Кіхот расцвіў, быццам мак.

— Унізе дзіркі, не заўважыў? — нечакана запытаўся.

Сапраўды, унізе дзве вялікія дзіркі прабітыя. Праз такія кот пралез бы.

— Праз гэтыя дзіркі рукі прасаджу і лялькі буду паказваць,— растлумачыў Дон Кіхот.

— Я думаў, што лялькі будуць на нітках,— сказаў я.

— Хацеў зрабіць на нітках, ды не выйшла,— прызнаўся Дон Кіхот.— Некалі мы зробім, як у старажытнай батлейцы. Даю слова.

— Абавязкова зробім! — падхапіў я.— Пакуль і так добра. Галоўнае — ідэя. Галоўнае, каб нас зразумелі. Хадзем на выган?

— Не,— сказаў Дон Кіхот.— Ката трэба ўзяць.

— І кілбасу,— падказаў я.

Думаў, што Дон Кіхот сам панясе ката. А ён яго мне працягнуў.

— Вазьмі.

Кот пазірае на мяне, выварочваецца, кіпцюры выпускае. Не кот, а ўсурыйскі тыгр.

— Санча Панса, вазьмі ката! Чаго стаіш?

— Узяць? — здзівіўся я.

— Вазьмі. Я панясу калонкі і дэкарацыю.

— Лялькі не забыўся ўзяць? — стараюся і так і сяк, каб надалей адцягнуць пакуту. А ў галаве круціцца: «Як жа пазбавіцца ката, каб Дон Кіхот не здагадаўся, што баюся?»

— Узяў! — прагаварыў Дон Кіхот.— У кішэнях ляжаць.

— Пакажы.

— Калі ласка.

Дон Кіхот выняў Несцерку, Металіста і Драча. Драч як Драч. А Металіст з доўгімі валасамі, рознымі жалезкамі абвешаны.

— Схавай іх. Ужо наглядзеўся,— сказаў я.

— І ката ў кішэню схаваць? — глянуў на мяне Дон Кіхот.— Возьмеш нарэшце ты яго?

— Давай ката ў скрынку з дзіркамі пасадзім,— прапанаваў я.

— Давай,— пагадзіўся Дон Кіхот.— Будзе маленькая сенсацыя, калі выпусцім.

Ён прынёс скрынку, і мы пасадзілі туды ката.

— Яму там добра,— усміхнуўся я.

Выйшлі на вуліцу. У маіх руках скрынка, Дон Кіхот нясе калонкі і дэкарацыю. Сапраўдныя артысты. Добра, што сабакі не стрэліся. Накінуліся б на мяне, калі б ката ўчулі. На шчасце, без асаблівых прыгод дабраліся да выгана. А там малечы сабралася! І Стасік з Валікам круцяцца. Крыху воддаль на матацыкле, размаляваным, як навагодняя афіша, Алік сядзіць.

— Артысты пагарэлага тэатра з'явіліся! — падпусціў шпільку Стасік.

І Валік зубы скаліць.

— Зараз пакажуць спектакль «Чорт у балоце, Баба Яга на плоце».

— Сам ты чорт,— агрызнуўся я.

Дон Кіхот маўчыць, не азваецца. Нібы не чуе. Паставіў дэкарацыю на ўзгорку і мне загадаў:

— Санча Панса, трымай!

— Ёсць! — па-вайсковому адказаў я.

— Зараз мы пакажам вам некалькі інтэрмедый,— аб'явіў Дон Кіхот.

Малыя запляскалі ў далоні, Стасік і Валік зарагаталі, а Алік на сігнал матацыкла націснуў, як бы вітаючы ўсіх нас.

— Першая інтэрмедыя называецца «Драч-металіст». Пазнаёмцеся з яе героямі.

Глядзяць на нас малыя, вачэй не спускаюць.

Дон Кіхот падняў угору Несцерку і Драча.

— Вось Несцерка. Гэта беларускі селянін, герой нашых паданняў. Ён вельмі разумны і хітры. Самога цара не баяўся. З панамі ж і падпанкамі як з роўняй размаўляў. А вось Драч — птушка. Драч — герой нашай першай

інтэрмедыі. Ён вырашыў стаць металістам, які не хоча ведаць іншай музыкі. Паглядзіце, што з гэтага выйшла.

Адразу скажу: спадабалася малым мая інтэрмедыя пра Драча-металіста. Ну і пляскалі яны ў далонькі! Не чакаў гэткага поспеху. А другую інтэрмедыю Дон Кіхот, што называецца, на дзясятку з плюсам паказаў. Вось пра што яна.

Захацелася Металісту, як і Драчу, стаць звышарыгінальным. Начапіў ён на сябе розных гаек, бляшанак і стаў па вёсцы шпацыраваць, каб паказаць, які прыгожы. У бацькоўскую хату не заходзіць, цесна яму там.

Ад смеху зайшліся малыя, гледзячы на яго.

Потым мы з Дон Кіхотам выпусцілі са скрынкі ката. Прыгнуўся бедны кот, вачыма зыркае. А малыя крычаць, задаволеныя:

— Яшчэ адзін «металіст» з’явіўся!

— Ён у сваім дамку сядзеў!

— Гэты «металіст» будзе спяваць!

Я хуценька ўключыў калонкі. Кот упаў на спіну і заваркатаў: «Мур-мур, мур-мур...»

— Авой, памірае! — спалохана ўсклікнуў хтосьці з малых.

— Не памірае, а цешыцца, — прамовіў Дон Кіхот. — Гэтая музыка яму даспадобы. Зараз пабачыце, што будзе, калі метал загучыць.

І новую музыку паставіў. Нібы тры бензапілы адразу ўключылі. Кот як мяўкне, як падскочыць угору і на Стасіка з Валікам кінуўся, бы сабака!..

— Ай, мама! — усклікнуў Стасік.

А Валік як заенчыць:

— Вочы выдрапае!

Кот, відаць, і сам перапалохаўся, бо пабег прэч.

— Куды? Куды? — закрычаў Дон Кіхот і прыпусціў за ім.

Я таксама нешта крычаў і не заўважаў, як да нас на матацыкле пад’ехаў Алік.

— Спадабаліся інтэрмедыі? — звярнуўся ён да малых.

— Спадабаліся! — дружна закрычалі яны.

Алік тупнуў нагою.

— Акыш!

Малыя сціхлі, моўчкі пазіраюць на яго.

— Я два разы не люблю паўтараць. Акыш! Не блытайцеся пад нагамі!..

Малыя адбегліся, спыніліся воддаль. Алік глянуў на мяне і працадзіў праз зубы:

— А ты, Санча Панса, чаго стаіш? Акыш!

Прывык горлам браць. Хіба дасі рады такому, як ён?

Я апусціў галаву і падышоў да дзяцей.

Алік у Стасіка і Валіка пачаў дапытвацца:

— І вам спадабалася?

— Не ведаю,— разгубіўся Стасік.

А Валік адказаў:

— Добрыя лялькі Дон Кіхот зрабіў. Асабліва Несцерку.

— Лялечкі падабаюцца? Малым дзеткам з лялечкамі пагуляць захацелася! Сёння ж у краме куплю.— Алік злез з матацыкла, адкінуў сядзенне і дастаў бутэльку.

«У бутэльцы бензін!» — тахнула ў галаве.

Я не ведаў, што ён думае рабіць, але прадчуваў нешта нядобрае.

Алік працягнуў бутэльку Стасіку.

— Бяры!

Стасік адступіўся назад.

— Навошта?

— Бяры! Два разы не люблю паўтараць.

Стасік абедзвюма рукамі ўзяў бутэльку. Трымае перад сабою, нібы гранату. Алік тым часам выняў з кішэні запалкі і працягнуў іх Валіку.

— Бяры!

Валік паглядзеў на яго як баран на новыя вароты.

— Можа, не трэба?

— Бяры! Лялькі кінеш на дэкарацыю.

Я ступіў наперад. А ногі як здранцвелыя. Не, не змагу перашкодзіць. Дон Кіхот змог бы, а я не змагу...

— Палівай бензінам! — крыкнуў Алік.

Я сеў на траву і закрыў рукамі вочы.

— Кідай запалку!.. Адыдзіся, бо згарыш, дурань!

Устаць? Кінуцца на іх? Не змагу. Дый позна. Позна ўжо...

— Дзядулю спалілі! — заплакаў нехта з малых.

«Дзядулю спалілі»... Несцерку. Я на секунду расплюшчыў вочы. Гарыць зыркае полымя. Алік, Стасік і Валік садзяцца на матацыкл. Алік усміхнуўся. Мароз прабег па маёй скуры...

Я плакаў і ад болю, і ад бяссілля, і ад сораму. Ведаў, што гэты плач назаўжды застанецца ў маёй памяці...

Спалілі Несцерку, селяніна, у якога саламяны брыль, вышываная кашуля, рудыя вусы, вочы з хітрынкаю. Усё згарэла. Усё-ўсё. І вышываная кашуля, і доўгі каптан, і торба — ягоная спадарожніца. Нічога не засталася.

Я плакаў, плакаў несціхана. Ачуўся, калі да маёй галавы хтосьці дакрануўся. Падняў вочы — Дон Кіхот каля мяне стаіць.

— Яны Несцерку спалілі! — сказаў я праз плач.

— Ведаю! — нейкім каменным голасам вымавіў Дон Кіхот.— Не плач! Мы будзем змагацца.

Я выцер слёзы.

— Дон Кіхот, што табе з дзяцінства найбольш запамнілася?

— Што? — Дон Кіхот глядзеў кудысьці ўдалячынь.

— Што? — паўтарыў я.

— Цяпло суніц.

— Цяпло суніц?

— Але, цяпло суніц. Ты аднаго разу пытаўся, як я стаў такі. Тады не ўсё расказаў. Цяпер хочаш паслухаць?

— Хачу,— прамовіў я.

Во што апавёў мне Дон Кіхот.

ЦЯПЛО СУНЦ

Колы павольна перамолваюць сухую, выезджаную каляіну, падбіраючы пад сябе затоеную ў маўклівасці лясную дарогу.

Усё жывое зашылася ў цень, толькі авадні не даюць спакою. Як ашалелыя, носяцца ў паветры, хмараю апускаюцца на бліскучую спіну Гнядога, на ногі, лезуць у вочы.

Дзяніска сядзіць высока на сене. Яму добра відаць, як конь у адчай адмахваецца хвастом, касавурыць слязлівыя вочы.

— Каб на вас немач, ненажэрныя! — часам усклікае бацька, спрабуючы адагнаць аваднёў альховаю галінаю, лісце на якой, нядаўна зялёнае, сакавітае, на вачах звяла, страціла сваю жывую пругкасць.

Як ні ўвіхаецца бацька, цяжка яму ўратаваць Гнядога. Дзяніску шкада і каня, і бацьку, які ўжо каля гадзіны тупае спякотаю за возам. Удвух, вядома, было б лягчэй бараніцца ад аваднёў, ды вельмі ж добра прымасціўся на сене. Злазіць з воза і таптаць босымі нагамі гарачы пясок не дужа хочацца.

— Тата, а мо дапамагчы табе? — усё ж не вытрымаў, спытаў хлопчык, зірнуўшы на бацьку з воза.

— Не трэба, — махнуў рукою бацька.

А сонца паліць, перасохла ў горле, мучыць смага.

Маці, выпраўляючы іх на сенажаць, наліла трохлітровы слоік вады, але там яны да кропелькі асушылі яго.

— Піць захацеў? — заўважыў бацька. — Пацярпі крыху. Хутка нап'ешся з ляснога ручая.

Калі глядзець згары, бацька здаецца малым, нязграбным. Дзяніска бачыць яго прапыленыя, цяжкія кірзавікі і дзіву даецца, што бацька можа мераць імі дарогу, што яму зусім не хочацца залезці на воз, на мяккае сена. Калі шчыра прызнацца, Дзяніска хацеў бы бачыць свайго бацьку не гэтакім. Вунь у іншых бацькі на трактарах, грузавіках

працуюць, а ягоны, апрача лейцаў, ніводнага разу нічым і не кіраваў. Хаця б матацыкл прыдбаў. Тады і Дзяніска, з гонарам гледзячы на сяброў, пракаціўся б вуліцаю. Спытаў неяк пра гэта Дзяніска, а бацька сказаў яму:

— Мне матацыкл не даспадобы. Ты вучыся добра. Табе і куплю.

Не хутка яшчэ тое будзе. Але Дзяніска верыць, што бацька стрымае слова, бо, як кажа маці, на чым ён стаіць, з таго не сыдзе.

Так і вясною было. Грушу-дзічку, якая за прыгуменнем на мяжы расла, у гародчык перасадзіў. Паўдня выкопваў, бо ў сілу ўвабралася, паспела добра ўкараніцца. Потым у гародчыку да поўначы яму капаў.

Маці падыходзіла колькі разоў, прасіла: «Пакінь. Трускалкі загубіш». Бацька ж казаў упарта: «Там межы заворваць будуць. Прападзе груша». І суседзі, прыходзячы, на яму дзівіліся: «Ці не намерыўся ты, Іван, сюды бульбу сыпаць?»

А бацька шпурляў моўчкі зямлю ім пад ногі. І Дзяніска таксама побач круціўся, пакуль маці ў хату не загнала. Карцела спытаць, чаму добрую садавіну бацька тут не пасадзіць, ды пабаяўся, што ўгневае.

Калёсы ж, як цягавіты працаўнік, тым часам адольваюць нялёгка метры дарогі. Дзяніска паглядае на кучаравы бярэзнік, праз які пралягла высакавольтавая лінія. Крайнюю апору шапкаю пакрыла буслінае гняздо. Самога бусла, праўда, не відаць. Дый дзіва было б, каб сядзеў тут спякотаю.

«Вух, вух!» — нечакана данесліся два выбухі.

За імі — яшчэ два і, счакаўшы, зноў некалькі.

— Каб дажджу не было,— выказвае ўголас Дзяніска трывожную думку.

— Гэх ты,— пасмейваецца бацька,— хіба не разабраўся, што карчы рвуць?

Дарога ўжо спадае ў нізіну. Паабапал стаяць, дружна пабраўшыся адна за другую, разгалістыя камлюкаватыя

яліны. Сям-там між іх, заціснутыя, адзінока гараць свечкамі каржакаватыя, у плямінах счарнелай кары бярозы.

«Дзiнь-дзiнь, дзiнь-дзiнь!» — весела будзячы лясную дрымоту, зазвінелі цуглі.

— Тпру-у-у! — нацягвае лейцы бацька і, наматаўшы іх за хваінку, што прыткнулася да дарогі, выстаўляе рукі і кажа: — Скачы жвавей. Лясной вады пакаштуеш, а заадно і падсілкуемся.

Дзяніска забірае сетку-клумачак, куды маці напакавала сняданак, і нехаця спаўзае з воза.

У цэле млявасць, якая звычайна бывае пасля неспакойнага сну, і няма аніякага жадання ісці куды.

— Не раскісай, мужчына! — падбадзёрвае бацька, апускаючы Дзяніску на зямлю.

Ледзь прыкметная сцяжынка, аббягаючы стромкія дрэвы, бухматыя лазнякі, вядзе за сабою ў лясную глыб.

Праз які дзясятак крокаў бацька, неспадзявана для Дзянісі, кленчыць каля купкі кветак.

— Ты нічога не заўважаеш? — пытаецца ён, не адрываючы ад кветак позірку.

Дзяніска стаіць воддаль. За цалюткае лета паспеў наглядзецца на кветкі.

— Хіба не бачыш пчолку? — зноў турбуе бацькаў ус-трывожаны голас.

Перасільваючы млявасць, Дзяніска ступае на крок бліжэй.

Сапраўды, на жаўтаватай, прыплюснутаі да зямлі кветачцы, прымасцілася пчолка, нямоглая, з натапыранымі крыльцамі. Здаецца, ледзьве трымаючыся на гэтым жаўтаватым вяночку, яна чарапахая паўзе ўкруга. Часам спыняецца, нібы прынюхваючыся. Ды гэты вяночак ёй, відаць, не даспадобы. Узмахнула крыльцамі і пераскочыла на другі.

— Э-э-эх! — працягла ўздыхае бацька.

І гэтае «э-э-эх» вырываецца нечакана, як сонны дзіцячы крык. Тут перапляліся разам і невыказная турбота, і адчай,

што палоніць душу тады, калі ўсё ідзе насуперак тваім жаданням.

Вочы ў бацькі затканы смуткам і, перш чым адысці ад гэтай адзінокай пчолкі, ён глядзіць на Дзяніску, быццам чакаючы якое спагады.

— Пажывы знайсці не можа. Кветка і тая без дажджу гіне,— ціха шэпча ён.

Чым далей ад дарогі, тым болей аддае вільгаццю, прахалодаю.

— І дзе ж тая рачулка? — пакутуе ад нецярплівасці Дзяніска.

А яна, схаваная ў густым арэшніку, выбліснула неспадзявана, зачараваўшы міжволі пагляд. Праўда, невялічкая. Разагнаўшыся дык і пераскочыць можна. Вады недзе па калена, але чыстая, нават бачны жучок, што стаіўся каля гнілушкі, абведзенай зялёнаю раскаю. Крыху воддаль прабег даўганогі павучок, пакінуўшы на момант рабацінне-дарожку.

Далей копкаю сена высіцца невысокі зруб. Бярвенні, счарнелыя ад дажджоў, дбайнаю рукою шчыльна прыгнаны адно да другога. Зверху прыціснула яго да зямлі накрыўка. Крайняя дошка, нядаўна даточаная, бліскаціць габляванаю навізнаю.

— Тут і прыпынімся,— з палёгкаю ўздыхае бацька, кіруючыся да зруба.

— Стой! Назад! Узарвешся! — пачуўся гучны крык.

Бацька, які ішоў наперадзе, застыў ад неспадзеўкі.

— Кладзіцеся!.. Зруб!.. Узарвецца!..

Перш чым Дзяніска паспеў разгледзець бікфордаў шнур, які гадзюкаю стаіўся пад счарнелымі бярвеннямі і там дыміўся, тлеючы, са злосным шыпеннем, бацька знячэўку тузануў яго за плячо: «Не падыходзь!», а сам кінуўся да зруба, ірвануў шнур... «Тол закладзены»,— дайшло да Дзянісі.

З прыбярэжнага алешніку выйшлі два маладыя хлопцы. Адзін высокі, кучаравы, другі менш зграбны. «Тыя, што карчы рвуць»,— мільганула думка.

— Крычу, а ты лезеш. Жыць надакучыла? — працадзіў праз зубы кучаравы, нядобра зіркаючы на бацьку.

— А ты, паганец, што сярод беллага дня вырабляеш? У міліцыю захацеў? — бацькаў твар збялеў, ніжняя губа дрыжыць ад гневу.

Кучаравы, відаць, узяў сябе ў рукі, сказаў наўмысна абьякава:

— Гэтае дапатопае стварэнне ў паветра хацелі пусціць. Было б чаго сварыцца.

— У паветра?.. Чаму?.. Перад законам адкажаш! — бацьку не хапала слоў, не хапала паветра, і ён задыхаўся.

— Ты нас, дзядзька, не палохай законам. Мы яго і самі добра вывучылі. Ніхто за такую старызну цягаць не будзе. Інакш мы не збіраліся б пускаць яе ў паветра. Дый не тваё яно, нічыйнае, можна сказаць, і ты нам не ўказ.

— Не ўказ? Нічыйнае? Ёсць закон! — Бацька схапіў за грудзі кучаравага.

Спрытна выслізнуўшы з бацькавых рук, кучаравы з сілаю штурхануў бацьку, і той, падаўшыся назад, асеў на зямлю.

— Ану іх, не звязвайся! — Пацягнуў кучаравага за руку другі хлопец.

Таропка збочыўшы ў кусты, праз хвіліну яны схаваліся ў гушчары.

На душы ў Дзяніскі разгубленасць, а вочы, дагэтуль сухія, дапытлівыя, цяпер — два салёныя маленькія азярцы — з жалем пазіраюць на бацьку.

Бацька падышоў да Дзяніскі і сваёю заскарузлаю, патрэсканаю далонню пагладзіў яго непадатлівы вихор.

— Супакойся, Дзяніска.— І, хітра прыжмурыўшыся, засмяўся: — Такі ж выйгралі мы бітву. Уцяклі яны, спалохаліся. Дык падсілкуемся, адзначым перамогу.— І смех яго, бездакорна чысты, звонкім рэхам азваўся ў Дзяніскавай душы.

Бацька прыносіць аднекуль берасцяны кубак. Зачарпнуўшы да краёў, працягвае Дзяніску.

— Пі! Чысцейшай, як тут, не знойдзеш.

Нягледзячы на тое, што вада сцюдзёная, аж зубы заходзяцца, Дзяніска п'е прагна, не адрываючыся, і размяклае, стомленае цела ажывае, поўніцца сілаю.

За ім п'е бацька, спакваля, не спяшаючыся, быццам робіць якую важную справу, толькі дробна, хутчэй за ўсё ад перажытага, дрыжаць кончыкі пальцаў.

— Пакажы, Дзяніска, што маці для нас падрыхтавала,— далонню выцершы вусны, звяртаецца бацька, і сам, відаць, задаволены.

Невялічкія, таўсматыя, як адзін, агуркі, у карычневых прожылках скрылікі сала, нарэзаны роўнымі лустачкамі хлеб — усё гэта бацька парадкуе на разасланую газету.

Дзяніска, як і бацька, кладзе скрылікі сала на хлеб і есць з агурком. А высокая, парыжэлая на сонцы трава — пяшчотныя сястрыччыны пасмы — лашчыць вуха, і хацелася б так доўга ляжаць, нікуды не адыходзячы, ні пра што не думаючы.

— Ты, Дзяніска, не ведаеш, чаму я дзічку ў агародчык перанёс,— раптоўна заводзіць гаворку бацька.— І маці не ведае. А яе мы з дзедам тваім на прыгуменні садзілі. Слабы ўжо ён быў. Кажы: «Хутка ўнучак падрасце, няхай ласуецца грушамі. Яны хоць і дзічкі, але не ад'есціся, як у сене паляжаць». Мудры быў твой дзед, Дзяніска. Вядома, культурная груша альбо яблык смачнейшыя. А з'еў, дык і забыўся. А дзічкі — зусім не тое. І на дрэве сядзяць як не дазімы, бы чакаюць, пакуль уся астатняя садавіна не з'есца. Там былі і яблыкі, там і грушы, там і слівы розныя. І ўсё смакам вабіць. Дык хіба выбераш што, ацэніш, як трэба. А дзічка — яна адна. Ды адразу, з налёту, яе не з'ясі. Яшчэ клопат патрэбны. Свежага сена падбярэш, пакладзеш туды грушы, у дзень па дзесяць разоў наведвацца станеш, на смак спрабаваць. А ці кепска пад такой грушай на лаўцы ў цяньку пасядзець? Тут і ўнукі сядзець будуць, пацікавіцца каторы, хто пасадзіў яе. А мне тут: «Хай карчуюць. Не будзе страты». І тыя,— бацька з агідаю сплюнуў,— думаюць, што, разваліўшы зруб, нікому ад таго страты не прынясуць,

бо, па-іхняму, нічыйны ён, нейтральны, гэта значыць. Маладыя, не разумеюць таго, што зруб здавён людскімі рукамі збудаваны і беражэцца рукамі людскімі. Яны, рукі, не для глуму дадзены. І той, хто зруб тут ставіў, можа, тое і нам падказаць хацеў. Дзяды нашы закону не ведалі, а мудра судзілі. Ды ці ёсць на зямлі што нічыйнае? Нават пустка і тая сваё прызначэнне мае. Значыць, патрэбны некаму і рачулка, і дзічка, і ягада, што каля рачулкі расце.

Падняўшыся, бацька сарваў некалькі суніц-пацерак, што грэліся побач на сонцы, падаў Дзяніску:

— Пакаштуй.

Дзяніска моўчкі ўзяў спелыя ягады.

— Заседзеліся мы, Гняды ўжо зачакаўся. У дарогу пара, а яна ў нас з табою нялёгкая,— ціха сказаў бацька і рушыў сцяжынкаю.

Ідзе ён спаважна, па-гаспадарску, а за ім Дзяніска басанож крочыць. У роце растуюць прагрэтыя суніцы. І доўга яшчэ, едучы на возе, а, магчыма, і не толькі едучы на возе, будзе адчуваць ён іх цяпло, аддадзенае ці то шчодрым сонцам, ці то бацькавай прапрацаванай далонню.

МЕХ ЯЧМЕНЮ

Увечары мама сказала мне:

— Міколка, збегай да бабкі Волькі. Яна сёння ў горад ездзіла. Прасіла яе, каб нам бутэльку алею купіла. Забяры.

Вядома, не хацелася бегчы да бабкі Волькі. Вось-вось цікавы фільм пачнецца.

— У сваёй краме не маглі купіць? — заенчыў я.

— Няма ў сваёй краме. Разабралі!

— Заўтра збегаю!

— А есці і сёння хочаш? — заявіла мне мама.

— Мне алей не патрэбны,— адказаў я.

— Табе нічога, акрамя танцаў, не патрэбна! — накінула на мяне мама.

«Нічога, акрамя танцаў, не патрэбна...» Быццам я кожны дзень на танцы хаджу. Знайшла танцора! Што ж, лепей прамаўчаць. Пачні спрачацца — такое пачуеш, што вушы звянуць. Дарослым заўсёды ёсць што сказаць.

Я схопіў шапку і выскачыў з хаты. Цішыня на вуліцы. Толькі на балоце жабы крумкаюць ды за вёскай трактар тарахціць. Дон Кіхот працуе, ячмень перасейвае там, дзе вымак. Цяжка яму цяпер. Спалілі і Несцерку, і дэкарацыю. Пад дых Алік даў. Хоча, каб усе пад ягоную дудку скакалі. Не супакоіцца, пакуль Дон Кіхота з вёскі не выжыве. Дон Кіхот яму што бяльмо на вачах.

Я выйшаў на вуліцу. Каля плота, бачу, цёмныя постаці сунуцца. Прыгледзеўся: Алік і ягоныя ад’ютанты — Стасік і Валік! Мне з імі лепей не сустракацца. Яны скоса ў мой бок пазіраюць. Чаго добрага, дадуць па карку. Хіба будзеш скардзіцца?

Прысеў у весніцах, пазіраю. А неразлучныя сябрукі ўтрох Алікаў матацykl пхаюць. Наперадзе — Алік, ззаду — Стасік і Валік. Чаму ж яны не едуць на матацykle, а пхаюць яго? Алік бензін эканоміць? Не з эканомных ён. Здараецца, цэлы дзень па вёсцы гойсае. Сапсаваўся матацykl? Магчыма. Але ж Алікаў дом ззаду застаўся. Калі б сапсаваўся, то дадому завёў бы.

Я прыўзняўся і ўбачыў, што на багажніку матацykle ляжыць мех. Што ж яны вязуць у меху?

— Цяжка. Стаміўся! — пачуўся Стасікаў голас.

— І з мяне пот градам коціцца. Хоць вядро падстаўляй, — азваўся Валік.

— Перакурым! — прапанаваў Алік.

Якраз насупраць весніц спынілася гэтая вясёлая кампанія. У мяне кроў прыліла да твару. Я імгненна апусціўся, нібы зверху па шапцы стукнулі.

Алік дастаў цыгарэты.

— Закурвайце, хлопцы. Мне не шкада.

Закурылі. Мігцяць агенчыкі ў цемры.

— Дарагія цыгарэты! Такія не кожны купіць,— прамовіў Алік.

— Ага! — падаў голас Валік.— У мяне аж у галаве закруцілася, як зацягнуўся.

— Ты мацней, на поўны рот! — зарагатаў Алік.

— Я стараюся, цягну, каб быў поўны рот.

— І я стараюся! — пахваліўся Стасік.

Некалькі хвілін яны маўчалі. Толькі агеньчыкі гарэлі, разгараліся. «Эй, табакуры! На адным сонцы анучы сушылі?» — ледзь не крыкнуў я. Ды стрымаўся. Вушэй пашкадаваў.

— Гэты Дон Кіхот усюды свой нос суне,— парушыў маўчанне Стасік.

— У кожную шчыліну лезе,— дадаў Валік і, нібы стогадовы дзед, закашляўся: — Кхі-кхі-кхі, кхі-кхі-кхі...

— У горле дзярэ? — зарагатаў Алік.

— Дзярэ, халера на яго!

— Перадзярэ, не хвалойся. А гэтага Дон Кіхота мы навучым, як на сабак брахаць. Заўтра як міленькага ў міліцыю павалакуць. Перакурылі? Ну, паехалі. Хопіць маліць языкі.

«Заўтра як міленькага ў міліцыю павалакуць...» Выходзіць, плятуць павуціну. Нездарма матацькл не заводзяць. Не здагадваецца Дон Кіхот, што заварваецца каша. Што ж рабіць? Павярнуцца і пабегчы? Мая хата з краю? Заўтра згару ад сораму. Годзе іх баяцца. Трэба зблытаць ім карты. «Наперад, Санча Панса! Не бойся!» — падахвоціў сам сябе.

Ціснучыся да плота, я пайшоў за Стасікам, Валікам і Алікам. Неразлучная тройца спынілася каля хаты бабкі Волькі. Ціха, без слоў знялі з багажніка мех і панеслі.

Куды ж панясуць? Няўжо ў хату? Не. Мінулі хату, панеслі далей, туды, дзе хлеў, дзе адрына.

Я перабег праз вуліцу, і, прыгнуўшыся, стаў каля плота. Вачэй не спускаю з неразлучнай тройцы. Адчынілі дзверы і кінулі мех у адрыну. Павярнуліся і, нібы здані, назад су-нуцца.

Я ўпаў на жывот і запоўз пад лаўку. Ляжу ні жывы ні мёртвы. Крокі бліжэй, бліжэй...

— Аж у горле перасохла! — здаецца, над самаю галавою пачуўся голас Стасіка.

— І ў мяне перасохла,— прамовіў Валік.

— Не бойцеся,— сказаў Алік.— Заўтра рукі будзем паціраць. Дзейнічаць так, як дамовіліся. Валік, з мехдвара патэлефануеш у міліцыю. Сваё прозвішча не называй. Скажаш, што гэты Дон Кіхот украў мех ячменю. Скажаш, што ў адрыве схаваў. З самага ранку патэлефануеш. Няхай цёпленькага забяруць. Не выкруціцца, калі правераць. Усе ведаюць, што ячмень сее.

— Страшна! — голас у Валіка задржэў.

— А не страшна будзе, калі даведаюцца, што ты гэты мех са Стасікам з поля цягнуў?

— Сам навучыў! Сам паказаў, дзе ляжыць!

— Я адгаваруся. А вось вы...

— Патэлефаную, не страш!.. Мяне ў турму не пасадзяць?

— Не пасадзяць. Каму ты патрэбны? Дон Кіхота прыціснуць. Са злом змагаецца... Чысценькі!.. Брудненькім зробім. Не шкадуйце яго. Ён вас вунь як у клубе!.. Перад усімі... Ну, паехалі. Усё шыта-крыта будзе.

Я высунуў галаву з-пад лаўкі. Тры цёмныя постаці аддаліліся

Мех ячменю прывезлі. Хочуць заявіць, што Дон Кіхот скраў. Капаюць яму. І, мабыць, уваліцца ён туды. Хітра Алік разлічыў — і ўсё-ткі баіцца, дрыжыць. Гэтых ад'ютантаў паслаў, каб ячмень скралі. Каб служылі яму, каб у рот глядзелі, каб кожнае ягонае слова лавілі. Дон Кіхота ў бруд хоча ўтаптаць. Паганец! Не выйдзе. Думаеш, Санча Панса спіць? Санча Панса не спіць, усё-ўсё ведае, не баіцца цябе. Няма страху наперадзе, калі страх ззаду.

Я хацеў паклікаць Дон Кіхота, гэты мех яму паказаць. Ды, памеркаваўшы, перадумаў. Дон Кіхот, вядома, напралом палезе, да Аліка паімчыцца. Алік на ўсю вёску

ляманту наробиць. Скажа, што Дон Кіхот знарок да яго чапляецца.

Паразважаўшы, я вырашыў занесці мех да Аліка, на самы парог ягонай хаты пакласці. Каб прачнуўся і паглядзеў. Але не заўсёды выходзіць так, як думаеш. Не змог я падняць цяжкі мех. Не ведаю, што рабіў бы, калі б не згадаў, што за хлявом у бабкі Волькі стаіць самаробны возік на гумавых колах. Так-сяк узваліў мех на возік і пацягнуў па падворку. А сэрца ў грудзях тахкае. Што было б, калі б бабка Волька раптам з хаты выйшла? Цяжка сказаць... Толькі на вуліцы дух перавёў. Цягну, стараюся, а тут, як на тое ліха, цётка Ганна, Андрэйкава маці, насустрач тупаціць.

— Хто гэта ўначы па вуліцы катаецца? — спынілася яна каля мяне.

Як гаворыцца, трапіў, бы верабей у шапку.

Я нясмела кашлянуў.

— Міколка, ты? — пазнала мяне цётка Ганна

— Я.

— Што ж ты вязеш, хлопчык?

— Мяне маці паслала,— вымавіў я.

— Куды паслала? Чаго паслала?

Што ж сказаць цётцы Ганне, каб адчапілася?

— Паслала. Перавезці.

— Што перавезці?

Я прыкінуўся дурнем.

— Перавезці!

— Ну і ну! У гэтых дзяцей анічога не дапытася. Яны як шпіёны. Аднаго балота чэрці,— прамовіла цётка Ганна і пайшла далей.

Я выцер змакрэлы лоб і хутчэй, хутчэй уперад. Вось і Алікава хата. Акно адчыненае, свеціцца. Алік за сталом сядзіць, калонкі ўключыў, свой метал слухае. Пачуе, злыдзень, калі ячмень на парог хаты павязу. Выскачыць на падворак і ў міліцыю пацягне. Скажа, што я ячмень скраў.

Я скінуў мех каля веснічак і стаў адступацца назад. Без перашкод зацягнуў возік да бабкі Волькі. А ў галаве адно

і тое ж круціцца: што ж зрабіць, каб добра дапячы Аліку, каб як след уцерці нос? Што ж? «Праз акно запіску трэба кінуць,— нарэшце здагадаўся.— Нібыта ад Дон Кіхота. Каб падумаў, што Дон Кіхот ведае пра ягонья хітрыкі». Пачаў пісаць так: «Паважаны Алік...» Хм, паважаны Алік... Што ж выходзіць? Алік Дон Кіхота ў бруд топча, а той яго «паважае». Закрэсліў слова «паважаны» і хутка напісаў: «Мех ячменю скінуў у вашых весніцах. Ранкам завязі ў свіран. І не жартуй са мною, бо твае жарты бокам табе вылезуць. Дон Кіхот».

Прачытаў адзін раз, другі. Нават самому спадабалася.

— Малайчына, Міколка! Малайчына, Санча Панса! — усклікнуў я і прыпусціў па вуліцы.

Алік, як і раней, сядзеў каля стала і слухаў метал. Я знайшоў каменьчык, загарнуў яго ў запіску, падкраўся да акна і кінуў на стол. Алік як падскочыць! Нібыта чорны кот. Што далей было, не бачыў, бо павярнуўся і ва ўсе лапаткі дадому.

А вось дома... Дома мама па галоўцы мяне не паглядзіла. Добра яшчэ, што тата дэтэктыў глядзеў. Калі ён дэтэктыў глядзіць, то нічога і не чуе, і не бачыць.

— Алей прынёс? — запыталася мама, як толькі я адчыніў дзверы.

— Які алей? — вырвалася ў мяне. І праўда, зусім забыўся, што па алей бегаў.

— Не ведаеш, які? — прамовіла мама.

Я ўзяўся за клямку.

— Цяпер пабягу.

— Зноў на ўсю ноч? — замахала рукамі мама.— Дзе цягаўся? Прызнавайся!

Я апусціў галаву і ціха сказаў:

— Там хлопцы фокусы паказвалі. Стаў глядзець і пра ўсё забыўся.

— Зараз бацьку паклічу. Ён табе пакажа фокус! — напалохала мама.

— Даруй,— прамовіў.— Болей не буду.

— Мый ногі і кладзіся спаць. Не ведаю, хто з цябе вырасце! — сказала мама і ўсхліпнула.

Я падбег і абхапіў яе рукамі за шыю.

— Мамачка, не хвалюйся! Я добры вырасту. Вельмі добры. Пабачыш!

— Ідзі. Спаць ідзі, сын!

Я зразумеў, што мама перастала злаваць. Ды ўсё-ткі нядобра было на душы. Запытацца: з-за чаго? Я ж Дон Кіхоту дапамог.

ХУСЦІНКІ НА ДЗЕНЬ ВИЗВАЛЕННЯ

Ведаеце, што назаўтра сказаў мне Дон Кіхот?

— Санча Панса, Алік у мяне прабачэння папрасіў. На досвітку прыбег на поле і прамовіў: «Прабач». Болей ні слова не сказаў. Пайшоў, галаву апусціўшы. Казаў я табе, што ён не такі кепскі хлопец, як мы пра яго думаем.

Усё адно лічыць, што Алік някепскі хлопец. Дон Кіхот ёсць Дон Кіхот. Не здагадваецца, чаму Алік прабачэння папрасіў. Спалохаўся, пускае туман у вочы.

Што ж, нездарма я ўльтыматум пісаў. Дайшло да Аліка, завалок ячмень у свіран. Сеў макам. Дон Кіхоту, мабыць, пра гэта не трэба казаць. Расхвалюецца яшчэ. А яму і так амаль кожны дзень дастаецца.

— Санча Панса, мне прэмію даюць, — пахваліўся Дон Кіхот.

— За што? — усклікнуў я.

— За добрую працу. У нядзелю ў горад паеду. У бабкі Волькі дзень нараджэння. Кветкі ёй куплю. Паедзеш са мною?

— Вядома ж! — узрадаваўся я. — Даўно ў горад збіраюся. У ціры хочацца пастраліць, семачак на рынку купіць.

Доўга я прасіўся ў мамы, каб пусціла з Дон Кіхотам у горад, і яна ўрэшце дазволіла.

— Едзь,— махнула рукою.— Але доўга не баўся. Сва-
воля плачам скончыцца. Зразумеў?

— Зразумеў,— кіўнуў я. А на душы радасць: паставіў
на сваім.

У горад з Дон Кіхотам мы выбраліся з самага ранку.
Думалася, што ён мяне павядзе ў цір ці на рынак семачкі
купляць. Не. Спыніўся каля крамы, дзе вялікімі літарамі
было напісана: «Галантарэя».

— Сюды зойдзем,— сказаў ён.

— Капляюш хочаш купіць? — засмяўся я.

— У галантарэі капелюшы не прадаюцца,— адказаў
Дон Кіхот.

Бач ты! І гэта ведае. Што ж ён збіраецца купіць у
галантарэі? Няўжо парасон? Няўжо на працу ў дождж з
парасонам будзе хадзіць?

Дон Кіхот адчыніў дзверы і зайшоў у краму. Я пасунуў-
ся за ім. Куды ж, думаеце, накіраваўся мой сябар? У той ад-
дзел, дзе прывабная чарнявая дзяўчына прадавала хусцінкі.

«Гэта ж ягоная знаёмая! — дайшло да мяне.— Знарок
прыйшоў да яе. Ну й Дон Кіхот! У ціхім балоце чэрці во-
дзяцца. Зараз з чарнявай тары-бары будзе разводзіць».

Але я памыліўся. Дон Кіхот падышоў да прылаўка і
папрасіў:

— Мне тья хусцінкі, што на верхняй паліцы ляжаць.

Дзяўчына ўсміхнулася.

— Бардовыя?

— Бардовыя. Калі ласка.

Хусцінку купляе. Мабыць, бабцы Вольцы на дзень
народзінаў. Спадабаецца ёй гэтка падарунак. Ведае, як да-
гадзіць. Малайчына, Дон Кіхоцік!

Дзяўчына ўзяла хусцінку і хутка загарнула яе.

Дон Кіхот стаіць, уважліва пазірае на дзяўчыну. Няўжо
з першага погляду закахаўся ў яе?

— Малады чалавек, чаму не разлічваецца?

«Малады чалавек» пачырванеў.

— Яшчэ адну хусцінку. Калі ласка.

Дзяўчына ўсміхнулася, як і першы раз.

— Мне не шкада.

Зноў загарнула. Дон Кіхот не разлічваецца, маўчыць, як вады ў рот набраў. І дзяўчына маўчыць. Стаяць, адно на аднаго пазіраюць, быццам на спатканні.

— Мне васямнаццаць,— нарэшце сказаў мой сябар.

Дзяўчына пырснула ў кулак.

— Вам васямнаццаць гадоў?

— Яшчэ васямнаццаць хусцінак.

Прадавачка скрывілася, быццам ёй раптам зуб забалеў.

— Малады чалавек, не жартуйце. Мне няма калі з вамі жартваць.

Хтосьці ззаду гукнуў:

— Загарні, не шкадуй! У яго дзяўчат, як жонак у турэцкага султана.

— Загарніце,— ціха прамовіў Дон Кіхот.

Дзяўчына буркнула і пачала загортваць хусцінкі. А я глядзеў то на яе, то на Дон Кіхота, нічога не разумеючы. Няўжо сапраўды ў Дон Кіхота ажно дваццаць дзяўчат? Глупства. Ён жа нікуды з вёскі не вылазіць. Напэўна, усім вясковым жанкам хусцінкі хоча падарыць. Вось будзе дзіва, калі яны ў бардовых хусцінках на вуліцу разам выйдучь! Нехта падумае, што мода такая ў нашай вёсцы.

Дон Кіхот разлічыўся, схапіў пакункі і хутчэй на вуліцу. Уздыхнуў цяжка.

— Штогод даводзіцца вачыма свяціць. Штогод такую пакуту пераношу. Але цярплю.

Я вылупіў вочы.

— Няўжо ты і летась дваццаць хусцінак купіў?

— Дзевятнаццаць.

Штосьці неверагоднае. Кожны год дзевятнаццаць хусцінак купляе! Не хацелася верыць у тое, што нядаўна бачыў на свае вочы. На якое ліха яму гэтулькі хусцінак спатрэбілася? Язык не паварочваецца, каб запытацца.

— Санча Панса, не здзіўляйся,— прамовіў Дон Кіхот.— Сёння дзень вызвалення нашага горада ад фашыстаў. Многія людзі чамусьці не ведаюць пра гэта.

Я азірнуўся. Там і сям ходзяць людзі, усміхаюцца, радуюцца. Вядома, трэба радавацца. Чалавек і нарадзіўся для таго, каб радавацца. Але ж Дзень вызвалення!.. Чаму няма сцягоў на дамах, на вуліцах, дзе мядзяны бляск аркестра, кветкі дзе? Дзень вызвалення горада ад фашыстаў!.. Хіба гэта не свята?

— У нашым горадзе жывуць дзевятнаццаць жанчын — ветэранаў вайны. Я ведаю, як завуць кожную, ведаю, дзе жыве. Дзевятнаццаць хусцінак ім купіў, а дваццатую бабцы Вольцы.

«Дзевятнаццаць хусцінак ім купіў...» Не прызнаўся ў краме, хоць і смяяліся з яго. Усё-ткі дзівак. Трэба было сказаць, каб усе пачулі.

Хацелася пахваліць Дон Кіхота, руку яму паціснуць, але я сказаў зусім не тое, пра што думалася:

— Табе грошай не шкада? Вунь колькі заплаціў!

— Іншыя на цыгарэты, на віно не шкадуюць. А я і не п'ю, і не куру. Чаго шкадаваць? Яшчэ зараблю,— адказаў Дон Кіхот.

Мне стала так сорамна, што хоць скрозь зямлю праваліся. Навошта задаў гэтае недарэчнае пытанне Дон Кіхоту? Хіба ўпершыню сустрэўся з ім, хіба першы дзень яго ведаю?

— Ты хочаш падпісаць пакункі? — ціха прамовіў.

— Канечне. Дапаможаш?

— Дапамагу! — усклікнуў я.

Мы селі ў скверыку на лаўку і пачалі падпісваць пакункі. Як? Спачатку прозвішча жанчыны-ветэрана, а потым так: «У дзень вызвалення нашага горада ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў віншуем Вас са святам і жадаем моцнага здароўя. Вашыя нашчадкі».

Я настойваў, каб Дон Кіхот унізе сваё прозвішча напісаў. Купіў жа ён адзін. Але Дон Кіхот заўпарціўся: «Так будзе лепей». Мусіў пагадзіцца. З ім, самі ведаеце, асабліва не паспрачаешся.

А пасля мы панеслі пакункі жанчынам-ветэранам. У дом не заходзілі, у паштовыя скрынкі апускалі. Можна

сказаць, увесь горад абышлі. І што асабліва здзівіла — Дон Кіхот усе адрасы на памяць ведаў, нават у паперку не глядзеў.

Час прайшоў непрыкметна. Калі мы апусцілі апошні пакунак, Дон Кіхот весела прамовіў:

— Цяпер пойдзем на рынак. Кветкі купляць.

— І семачкі,— дадаў я.

— Можна і семачкі,— пагадзіўся Дон Кіхот.

На рынку я, вядома, адразу семачкі купіў. Чатыры шклянкі. Дзве ў адну кішэню высыпаў, дзве ў другую. І яшчэ торт купіў. Бабцы Вольцы на дзень нараджэння. Мама грошы на торт дала.

— Кветкі! Купіце кветкі,— паклікала нас бабуля, якая сядзела непадалёку.

Што ж, убачыла, што пакупнікі шчодрія, грошы маюць.

Мы падышлі да бабулі. Побач з ёю ў вядры стаялі прыгожыя цюльпаны.

— Дарагавата прадаюцца,— сказаў я, зірнуўшы на цану.

— А ты, унучак, пасадзі, каб выраслі, тады і цану вызначай,— выгаварыла мне бабуля.— Над сваім таварам усякі панам.

— Нам пяць цюльпанаў,— сказаў Дон Кіхот.

Бабуля загарнула цюльпаны ў цэлафан. Дон Кіхот разлічыўся, і мы пайшлі далей.

— Чаму так дорага заплаціў? — накінуўся я на яго.— Пагандляваліся б — танней прадала б.

Дон Кіхот з нейкай асаблівай радасцю прамовіў:

— Санча Панса, я апошнія грошы аддаў!

Ну што такому скажаш?

СТРАЛЯНІНА Ў ХАЦЕ

Ці быў я шчаслівы ў гэты дзень? Вядома, быў. І стомы, хоць і нахадзіліся, зусім не адчуваў.

На хвілінку забег дадому, папрасіў маму, каб на дзень народзінаў да бабкі Волькі пусціла. Якое дзіва! Адра-

зу ж пусціла. Як цыркуль, сігаў я па вуліцы, насвістваючы пад нос вясёлы матыў.

Зайшоў у хату, гукнуў з парога «Добры дзень!» і... знійкавеў. За сталом, накрытым святочным абрусам, сядзелі Стасік і Валік.

— Заходзь, Санча Панса! — узрадаваўся Дон Кіхот.— Вось-вось бабка Волька з’явіцца. Пайшла па цукеркі ў краму. Чакаем.

Я зірнуў на стол. Багата на стале. Цюльпаны, торт, напой, тонкімі скрылікамі нарэзана кілбаса. Як добра было б, каб гэтыя Стасік і Валік тут не сядзелі!

— Санча Панса, заходзь,— паўтарыў Дон Кіхот.

— Санча Панса!..— зарагатаў Стасік.

— З’явіўся не запыліўся! — прамовіў Валік.

Злосць мяне разабрала. Сядзяць, як гаспадары, раго-чуць. Няхай, няхай яны дужэйшыя за мяне. Ды колькі ж можна цярпець? Годзе хадзіць на задніх лапках.

Я падышоў да стала, сеў на крэсла, знарок закінуўшы нагу за нагу. Пакуль не ведаў, што буду казаць, але, як гаворыцца, вырашыў даць ім бой.

— Санча Панса сёння невясёленькі. Яму мамачка на-строй сапсавала,— чмыхнуў Стасік.

— Чаго маўчыш? — лыпнуў на мяне Валік.

— Яму мову адняло. У нядзелю яму заўсёды мову аднімае! — зноў зарагатаў Стасік.

— Хлопцы, чаму вы так? — не вытрываў Дон Кіхот.— Тут мы як адна сям’я. Мы ж на дзень народзінаў сабра-ліся.

— Але, адна сям’я. А ў той сям’і кот і сабака,— свае тры грошы ўткнуў Стасік.

Валіку, відаць, спадабаўся ягоны жарт. Ён адкінуўся на спінку крэсла і затросся ад смеху:

— Кот і сабака!.. Ха-ха-ха... Кот і сабака дружна жы-вуць. Ха-ха-ха...

Вось каб стукнуць па ножцы крэсла! Няхай ляцеў бы пад стол.

Я абавязкова так зрабіў бы, калі б не пабаяўся, што, падаючы, Валік-гаўстун стол перакуліць.

— Вы дужыя хлопцы,— прагаварыў я.

Стасік задаволена ўсміхнуўся.

— Не скардзімся. Ёсць сіла.

— Вам толькі мяхі цягаць,— спакойна сказаў я.

Стасік адразу перастаў смяяцца, скрывіўся, нібы яму слон на нагу наступіў. Вядома, на злодзеі шапка гарыць.

— Якія мяхі?

— Звычайныя. З ячменем, напрыклад.

Стасік збялеў, а Валік адкрыў рот і зяўнуў, нібы рыба, выцягнутая з вады:

— А-а-а...

Здавалася, вось-вось лопне з натугі. Дайшло, хоць і галава дубовая.

Я знарок надзьмуў шчокі.

— Ух і цяжка цягаць мяхі з ячменем!

Валік зноў зяўнуў:

— А-а-а...

Сядзіць як курыца на яйках.

Да Валіка падскочыў Дон Кіхот.

— Што з табою?

Валік замахаў галавою, як конь у гарачыню.

— Нешта ў горла трапіла. Быццам засела там... Прайшло! Ужо прайшло.

— Ты пра якія мяхі кажаш? — спадылба зірнуў на мяне Стасік.

А сам то адною, то другою рукою пот з ілба выцірае, быццам мыецца. Не любяць, калі супроць шэрсці гладзяць. Падціснулі хвасты. Кпіць з мяне надумаліся! Я вам не Дон Кіхот. Лягчэй на паваротках. Не з вашымі лыткамі ў крапіву лезці.

— Проста так сказаў,— прамовіў я. Вырасыў да канца не раскрываць свае карты.— Для параўнання. Разумеете? Каб паказаць, што вы дужыя. Не скажаш жа: «Вам толькі камяні цягаць».

- Проста так? — нарэшце з’явіўся голас у Валіка.
- Чаго вочы вытрашчылі? — працягваю, перайшоўшы ў наступленне.— Грошы ў вас пазычыў?
- Проста так,— сказаў Стасік.
- Цяпер і я даў волю смеху:
- Ха-ха-ха... Вы проста так, і я проста так! Ха-ха-ха...
- Усё ў нас сёння проста так.
- Ха-ха-ха...— падхапілі за мною Стасік і Валік.
- І Дон Кіхот усцешыўся.
- Вось весела! Малайцы! Ха-ха-ха...
- Я на Стасіка і Валіка пазіраю, смяюся. Яны на мяне зыркаюць і смяюцца. А Дон Кіхот, на нас гледзячы, радуецца. Мне прыемна, што напалохаў Стасіка і Валіка. Яны стараюцца не паказаць, што трасуцца ад страху. А Дон Кіхоту здаецца, што нам весела. Цешыцца...
- Хлопцы, хлопчыкі,— прагаварыў Дон Кіхот, паціраючы рукі,— я калонкі ўключу, класічную музыку паслухаеце.
- Стасік з Валікам усталі з-за стала.
- Куды вы? — кінуўся да іх Дон Кіхот.— Няўжо дамоў сабраліся? Пабудзьце. Класіку паслухаеце.
- Ледзь не цалуе, ледзь не абдымае сваіх непрыяцеляў.
- На стале чагосьці не стае,— нечакана заявіў Стасік.
- Угу,— пацвердзіў Валік.
- Чаго? Чаго? — захваляваўся Дон Кіхот.
- Я рот адкрыў, слухаю.
- Яечні не хапае,— ухмыльнуўшыся, сказаў Стасік.
- Пра гэта і я хацеў сказаць,— кіўнуў Валік.
- Вы любіце яечню? — усклікнуў Дон Кіхот.
- Стасік аблізнуўся.
- Яшчэ як!
- Будзе яечня. Зараз газ уключым і падсмажым,— па-ведаміў Дон Кіхот.
- Давай на пліце падсмажым,— прапанаваў Стасік.— Калі пліта ці печка гарыць, у хаце ўтульней. Мы пры стале сядзім, а ў кухні дровы трашчаць!..

— Можна і на пліце,— пагадзіўся Дон Кіхот.

Пайшлі яны на кухню, а я ў пакоі застаўся. «Яечні ім захацелася! Няхай смажаць. Калі яечні наядуцца, то менш тарту з'ядуць»,— думаю. А сам то з аднаго боку торт калупну, то з другога.

Раптам Валік выкаціўся з-за парога, як з патэльні блін. У руках талерку з яечняй трымае. Падскочыў да мяне.

— Пальчыкі абліжаш!

А за ім Дон Кіхот ідзе, хваліць:

— За вушы не адцягнеш!

Радуецца, як малы.

Стасік дык на крэсла сеў, зірнуў на мяне як воўк на авечку і сказаў:

— Трашчаць дровы, патрэскваюць!..

Пра ячмень яму хацеў нагадаць, а бабка Волька тут як тут. На галаве новая хусцінка, у руках вялікі пакунак. Сама, здаецца, на дзесяць гадоў памаладзела.

— Гасцей з усіх валасцей! Цукерак вам прынесла. Частуйцеся. За гасцямі і нам добра.

— Цукеркі мы ў талерку пакладзём і на стол паставім,— прапановаў Дон Кіхот.

— Я талерку прынясу! — ускочыў Стасік.

— Прынясі, унучак,— кінула бабка Волька.

Стасік збегаў на кухню, прынёс талерку, паставіў яе на стол і прагаварыў:

— Сыпце. Усе ўлезуць. З'ямо.

І так на мяне зірнуў, што млосна стала. «Прыкідваецца добранькім! — падумалася.— Як воўка ні кармі, ён усё ў лес глядзіць».

Дон Кіхот узяў у бабкі Волькі пакунак і цукеркі ў талерку пачаў класці, стараючыся, каб прыгожа выйшла. А мы пазіраем, стаіўшы дыханне.

І тут на кухні як гром з яснага неба: бах! Нібы з вінтоўкі стрэлілі.

Бабка Волька ўсклікнула:

— Авой!

Мне здалося, што Стасік усміхнуўся ў рукаў. Ды пра гэта не было калі думаць, бо на кухні яшчэ двойчы бабахнула: бах! бах!

Бабка Волька, як і першы раз, усклікнула:

— Авой!

— Стра-ля-юць! — працягла вымавіў я.

— Бах! Бах! Бах! — пачулася некалькі разоў.

— Бабка Волька, у вашай пліце снарады ляжаць! — крыкнуў Стасік.

— Снарады? — бабка Волька так і села на крэсла.

— Вы тут заставайцеся, а я на кухню! — гукнуў Дон Кіхот.

Бабка Волька (не ведаю, адкуль у яе сіла з'явілася) ускочыла з крэсла і схапіла яго за рукаў.

— Не пушчу! Заб'е!

Усё-такі вырваўся Дон Кіхот — і маланкаю на кухню. Ну і мы ўсе за ім. Хіба ўседзіш? А на кухні — бах-ба-бах, бах-ба-бах!..

Дон Кіхот адчыніў дзверцы ў пліце. Што ж, думаеце, там убачылі? Ампулы з лекамі. Некаторыя разарваліся. Вось яны і стралялі так гучна.

— Пліту разарве! — падняла крык бабка Волька.

Дон Кіхот адштурхнуў нас, схапіў вядро з вадою і плюхнуў у пліту раз, другі. Пякучы дым папоўз па хаце...

— Акно, акно адчыніце! — папрасіла бабка Волька.

Я адчыніў акно. А дым, нібы бязлітасны змей, сцелецца і па столі, і па падлозе.

— Бабка Волька, вы ампулы ў пліту кінулі? — запытаўся Дон Кіхот.

— Я іх не купляла! — замахала рукамі бабка Волька. — Я не памятаю, калі ў доктара была. Мне ні адзін зуб ніколі не балеў.

— Запрасілі на дзень нараджэння, а самі страляніну ў хаце распачалі! — папракнуў Стасік.

— Гэта яны салютавалі нам, — са здзекам падхапіў Валік.

— Не думала я, што так будзе! Не думала! — пляснула рукамі бабка Волька.

Стасік і Валік павярнуліся і выйшлі з хаты. Як гаворыцца, і дзякуй не сказалі, і ў руку не плонулі.

НЕЧАКАНАЯ РАЗГАДКА

Мінула некалькі дзён. Я не забыўся пра тую страляніну ў хаце. Хто і чаму? Вось якія два пытанні не давалі мне спакою. Бабка Волька сама кінула ў пліту ампулы? Не. Казала ж, што нават у доктара не была, не купляла іх. Дон Кіхот купіў, кінуў? Але навошта яны яму? На працу ходзіць, як усе, ані разу не хварэў. Хто яшчэ ў той дзень быў у хаце? Стасік і Валік. Яны кінулі? Здаецца, не. Спачатку за сталом сядзелі, потым з Дон Кіхотам яечню смажылі. Ці маглі тады кінуць ампулы ў пліту? Заўважыў бы Дон Кіхот. Дый пабаяліся б пры ім. Яны любяць шкодзіць цішком. А калі б нават не пабаяліся, калі б тады кінулі, то ампулы, напэўна, раней сталі б рвацца, яшчэ да таго, як бабка Волька ў хату прыйшла. Выходзіць, няма вінаватых? Такого не можа быць. Ампулы ў пліту не самі заскочылі.

Дык хто? Хто ж кінуў? Хто ўсім нам у душу напляваў? Так шчасліва пачынаўся дзень! І жанчын-ветэранаў павіншавалі, і торт купілі, і кветкі. Душа проста радавалася, спявала. А пасля... Нават не хочацца ўспамінаць пра тое, што было пасля. Яшчэ пашанцавала Дон Кіхоту. Іншая гаспадыня сказала б, што ён вінаваты, вытурыла б з хаты, не разбіралася б. А бабка Волька крыху павойкала ды супакоілася.

Але не супакоілася мая душа. Такого, як цяпер, ніколі не адчуваў. Кулакі проста самі сабою сціскаліся.

Я зноў і зноў прыгадваў той дзень, пракручваючы ў памяці, як гэта робяць вопытныя разведчыкі ў фільмах.

Значыць, усе разам сядзелі за сталом, пасля Дон Кіхот, Стасік і Валік адправіліся на кухню. Прыйшла бабка

Волька, Дон Кіхот паклаў у талерку цукеркі. У талерку... Хто ж яе прынёс?.. Хто з кухні прынёс талерку? Стасік?.. Так, Стасік. Ён паставіў талерку на стол, а вочы бегалі як у злодзея. Ці не здалося мне? Не, не здалося. Ён нават усміхнуўся ў рукаў, калі першы раз стрэльнула. Усміхнуўся. Радаваўся. Яшчэ перад гэтым сказаў з'едліва: «Трашчаць дровы ў пліце, патрэскваюць...» Прадчуваў, што будзе. І чаму я раней не ўспомніў гэта? От галава!

Выходзіць, іхняя работа — Стасіка і Валіка. Падрыхтавалі падарунак на дзень нараджэння! Дон Кіхот радаваўся, лічыў, што перавыхоўваюцца... Камень за пазухай прынеслі. Алік навучыў, калі даведаўся, што Дон Кіхот на дзень народзінаў кліча. Самі не дадумаліся б.

Яны! Толькі яны напаскудзілі. Але ж як даказаць? У іх запытацца? Не прызнаюцца. Сябрам прыкінуцца? Не выйдзе. Пасля гэтай страляніны і блізка да сябе не падпусцяць.

Жыццё ў вёсцы ішло сваім парадкам. Не ведаю, ці даказаў бы я, што Стасік з Валікам ампулы ў пліту кінулі, калі б не выпадак.

У суботу пасля заняткаў я ішоў да Дон Кіхота. Бачу: цётка Ганна каля хаты свайго Андрэйку валтузіць. Трымае за каўнер і на ўвесь голас крычыць:

— Ты ўзяў?

Андрэйка трапечацца.

— Не!

— Узяў! Прызнавайся!

— Не браў! — пусціў слязу Андрэйка.

— Два пачкі ў шуфлядзе ляжалі. Куды яны падзеліся?

— Не ведаю.

— Прызнавайся, злыдзень!

— Не браў! — заенчыў Андрэйка.

— Пачакай. Яшчэ дабаруся да цябе! — прамовіла цётка Ганна і, буркаючы пад нос «узяў, а не прызнаецца», пасунулася ў школу мыць калідоры.

Я наблізіўся да Андрэйкі.

— Выкруціўся, жэўжык?

Андрэйка выцер слёзы. Вочы свецяцца. А нядаўна ж плакаў, як бабёр.

— Выкруціўся!

— Значыць, не прызнаўся?

— Не.

— А што ўзяў?

Андрэйка прыжмурыў вочы.

— Не скажаш маме?

Я стукнуў сабе кулаком у грудзі.

— Не скажу!

— Нагніся. Шапну на вушка.

Я хуценька нагнуўся.

— Уколы ўзяў.

У мяне аж дыханне перахапіла.

— Што, Андрэйка? Што?

— Уколы. Мама два пачкі ў аптэцы купіла.

Я нейкую хвіліну глядзеў на яго і моргаў вачыма. Потым выдыхнуў:

— Навошта яны табе спатрэбіліся?

— Стасік папрасіў. Сказаў, што сцізорык дасць, але не даў. Ён жулік.

— Жулік. Яшчэ які жулік! — кіўнуў я.— Ты, Андрэйка, не вер яму.

— Не буду,— паабяцаў Андрэйка.— Маме не скажаш?

— Не скажу. Не бойся.

— Я паляцеў! — усміхнуўся Андрэйка і пабег, падскокваючы.

Усё-такі яны: Стасік, Валік і Алік. Нягоднікі! Што ў іх цяпер на душы? Няўжо кошкі не скрабуць?

Апусціўшы галаву, я паволі цягнуўся вуліцай.

— Санча Панса, ау! — раптам данёсся да мяне вокліч.

Я ўзняў галаву. Стасік стаіць, лёгкі на ўспамін. Быццам з-пад зямлі выскачыў. Глядзіць нахабна, хвігай носа не дастаць.

— Санча Панса, чаму ты такі перапалоханы? Ці не ад страляніны нядаўняй?

Цвіце, свеціцца. Трымае хвост трубою.

— Не твайго носа палоса! — з выклікам прамовіў я.

Стасік ступіў на крок бліжэй. Вочы халодныя, працінае, нібы вострымі льдзінкамі.

— Несцерку сустрэнеш — прывітанне перадай!

— Якога Несцерку? — не зразумеў я.

— Дон Кіхота. Твайго начальніка.

Я адступіўся.

— Ён мне не начальнік.

Стасік патрос кулаком перад самым маім тварам.

— І чаго ты выслужваешся перад ім? Ты, ты!..

Я не вытрываў і на ўсю вуліцу гукнуў:

— Чаго тыкаешся? Я з табою свіней не пасвіў. Ён табе што-небудзь кепскае зрабіў? Ён вораг табе? Вораг?

Стасік, відаць, спалохаўся, бо азірнуўся.

— Трымай язык за зубамі. Я цябе папярэдзіў. Блін зраблю. Запомні!

— Баюся цябе, як воўк ягняці! — ледзь раскрываючы вусны, прашаптаў я.

Стасік засунуў рукі ў кішэні, павярнуўся і пайшоў, задраўшы галаву.

Я паглядзеў яму ўслед і прагаварыў:

— Не дарую!

ПОМСТА

Як я вырашыў адпомсціць Стасіку, Валіку і Аліку? Ведаў, што ў суботу яны начуюць у Аліка на гарышчы, на сене спяць. А ў нашай школе ў кабінце біялогіі ёсць шкілет чалавека. Яго ўвечары задумаў паставіць у Аліка на гарышчы. Яны палезуць на гарышча, а там — шкілет. Перапалохаюцца, немаведама што ім здасца. Няхай згадаюць страляніну ў хаце, няхай успомняць і пра Несцерку, і пра мех ячменю. Няхай падрыжаць. Потым, канечне, шкілет у школу занясу. Але як вынесці яго са школы?

Не папросіш жа ў дырэктара: «Дайце, калі ласка, на адну ноч ваш шкілет». Можна геаграфічную карту папрасіць, нават глобус. А шкілет? Яго, відаць, за ўсю гісторыю школы ніводнаму вучню не давалі на дом. Што заставалася зрабіць? Самому ўзяць. Так, каб не бачылі. У меху прынесці.

Я прыйшоў дадому і стаў шукаць мех. У адрыве ўсё перарыў, нават у хаце. Ёсць мяхі, ды невялікія, на пяцьдзясят кілаграмаў. У такія шкілет не ўлезе. Нарэшце ў каморку зазірнуў. І адразу пашанцавала. За куфрам, які калісьці вынеслі з хаты, убачыў вялікі белы мех з зялёнымі палоскамі. Яго, відаць, мама пашыла. Пасля кінула і забылася.

Я згарнуў мех, узяў пад паху і пацёпкаў у школу. Нязвыклая цішыня ў школе. Толькі цётка Ганна калідор швабраю старанна шаруе.

— Добры дзень,— прывітаўся, хоць сёння ёй вочы прамазоліў.

— Настаўнікі даўно дома, а яны ўсё ходзяць! — незычліва прамовіла цётка Ганна.

«Настаўнікі даўно дома...» Мне гэта якраз і трэба. Як жа забраць шкілет чалавека? Сказаць цётцы Ганне, што біялагічка папрасіла, каб ёй прынёс? А ці паверыць? Магчыма, паверыць, а магчыма, і не. Яшчэ патэлефануе біялагіцы, запытаецца.

Што ж прыдумаць? Што?.. Цётка Ганна хутка памые калідор, замкне дзверы і дахаты пойдзе. Тады ўсё прапала.

— Чаму ты з мехам прыйшоў? — зірнула на мяне цётка Ганна.

Я разгубіўся.

— Лопуху трусам хачу нарваць.

— Цэлы мех?

— Прывык у мех рваць.

— Дык ірві на двары. Чаго па школе поўзаеш? Тут лопух не расце.

— Ваш... Ваш Андрэйка плача! — вырвалася ў мяне. Відаць, таму, што часта бачыў, як сырасць разводзіць гэты хлопчык. Адклалася ў галаве.

— Мой Андрэйка плача?

— Плача, як бабёр. На выгане.

Праўду кажуць: калі пачаў хлусіць, то ўжо не спынішся. Вось і ў мяне цяпер. Словы з рота нібы самі сабою вылятаюць. Нібыта хто за язык цягне.

— Плача. Яго, напэўна, пакрыўдзілі. Можа, пабілі.

— Ён, злыдзень, заўсёды плача, калі што-небудзь кепскае зробіць. Ратуецца слязьмі!

— Відаць, ратуецца,— пагадзіўся я.— Моцна плача!

— Пабягу! Пагляджу! Спакою не дае. Яму хоць галаву прабі, а ён усё роўна сваё права будзе правіць.

Цётка Ганна выбегла са школы. А я, азірнуўшыся, як злодзей, у кабінет біялогіі шмыгануў. Паваліў шкілет на падлогу — і ў мех. Ногі ўлезлі, а рукі... То правая, то левая не лезе. Разагнуўся на хвілінку. Ну й змакрэў! Відаць, больш, чым тады, калі на возіку ячмень вёз. Змахнуў з ілба пот і зноў за сваю працу ўзяўся. Нарэшце ўмясціў шкілет, закінуў мех за плечы і з усіх ног на двор. Выскачыў на вуліцу і трушком-трушком.

— Міколка, пачакай! — пачулася ззаду.

Ад страху здалася, што нехта з настаўнікаў даганяе. Я шпарчэй прыпусціў. Як там кажуць? Горш, калі баішся: і ліха не мінеш, і надрыжышся. Так і ў мяне выйшла.

— Міколка, пачакай! Куды ляціш?

Азірнуўся — дзядзька Тодар, загадчык вытворчага ўчастка, на возе едзе, гнядога коніка паганяючы.

— Тпру-у-у! — спыніўся каля мяне.— Залазь на воз.

— На сваіх двух прайдуся,— пакруціў я галавой.— Вам, мабыць, на поле трэба?

— Дадому еду,— весела сказаў дзядзька Тодар.— Па дарозе нам. Сядай. Падвязу.

«Сядай. Падвязу...» Залезь — пачне распытваць. Што? Адкуль? Куды? Дарослыя гэта любяць. Але здзівіцца, калі

не сяду. Як у нас разважаюць? Ісці добра, а ехаць яшчэ лепей.

— Сядай! Чаго топчашся?

Уздыхнуўшы, я паклаў мех са шкілетам ззаду, а сам сеў каля дзядзькі Тодара.

— Но! — махнуў пугаю дзядзька Тодар і пачаў: — Міколка, што табе такое вялікае ў школе далі?

Як жа змахляваць, каб паверыў? Цяжка, вой як цяжка махляваць!

— Што ў меху? Пахваліся.

— Робат,— сказаў я і павесялеў.

— Робат? Сапраўдны?

— Сапраўдны. Мы яго ў школе зрабілі. Ды не вельмі... Не вельмі слухаецца нас. Гэтыя, як іх... каманды не жадае выконваць. Настаўнікі папрасілі, каб падвінціў.

— Падкруціў? — паправіў мяне дзядзька Тодар.

— Але, падкруціў. Розныя гайкі каб падкруціў.

Лепей не казаў бы, што робат у меху ляжыць. Зарупіла дзядзьку Тодару паглядзець, які ён, гэты робат.

— Міколка, пакажы!

— Па тэлевізары часта паказваюць. Хіба не бачылі? — сказаў я дапытліваму загадчыку ўчастка.

А ён мне ў адказ:

— Па тэлевізары чужыя паказваюць, а тут, можна сказаць, свой. Пакажы! Чаго нос задзіраеш?

Не, не адчэпіцца. Вунь як вочы гараць! І сам аж трымціць, аж падскоквае. Нічога не зробіш. Трэба паказваць.

Я крыху расхінуў мех.

— Дзівіцеся.

— Лысы! — усклікнуў дзядзька Тодар.

— А як жа! — прамовіў я.— У робатаў валасы не растуць.

— У такога яны ніколі не вырастуць,— скрывіўся дзядзька Тодар.— Міколка, болей не паказвай яго, бо конь спалохаецца, панясе.

Далей дзядзька Тодар ехаў моўчкі. Ні слова не сказаў.

— Тпру! — спыніў каня каля нашай хаты.— Злазь, Міколка. І свайго робата хутчэй забірай.

Я саскочыў з воза і закінуў мех за плечы. Але ў гэты дзень мне не вельмі шанцавала. Як знарок, мама з хаты выйшла.

— Маруся, твой Міколка робата са школы прынёс! — паведаміў ёй загадчык участка.

— Якога робата?

— Лысага. Но-о-о! — свіснуў пугай дзядзька Тодар.

Мінуўшы хату, я рвануў у адрыну. Думаў, што схавоюся. Але мама мяне і там знайшла.

— Міколка, якога робата ты прынёс?

Зараз і яна пачне: «Пакажы. Пакажы, не хавай». Як у ваду глядзеў.

— Міколка, пакажы. Не хавай у меху.

— Мама, не трэба. Спалохаешся, калі пакажу,— ледзь чутна прагаварыў я.

— Пакажы. Не спалохаюся.

— Мо не трэба?

— Пакажы!

Я паставіў шкілет чалавека на ногі, прыхінуў да сцяны і сцягнуў мех.

— Авой! — войкнула мама, закрыўшы твар рукамі.

Спалохалася. Яшчэ не цёмна, а спалохалася. Што калі Алік, Стасік і Валік увечары ўбачаць гэтае страшыдла? Відаць, адзін за адным пападаюць з лесвіцы, як даміно.

— Міколка, што гэта?

— Шкілет чалавека. Ты не бойся,— супакоіў я маму.— Яго першакласнікі паламалі, а настаўніца папрасіла мяне, каб адрамантаваў.

— Міколка, у школе яго рамантуйце,— прагаварыла мама і пайшла на двор.

А ў мяне на душы стала цяжка. Я сеў на парог і заплакаў. Гарачыя слёзы цяклі па шчоках, спаўзалі на падбародак. Я выціраў іх рукамі, а яны ўсё цяклі. Няма з каго спаганяць, калі сам вінаваты. Горка было мне. Я ж ніколі не

хлусіў гэтулькі, як сёння. Усім-усім, каго ні сустрэў. Горка, цяжка... Раз няпраўда ці ашука, а сумленню на век мука.

Доўга сядзеў і плакаў. А ўвечары... Увечары закінуў мех са шкілетам за плечы і агародамі панёс да Аліка.

СПРЭЧКА З ДОН КІХОТАМ

Гэтым вечарам я здзейсніў задуманае. Але асаблівай радасці не адчуваў. А вось выказацца хацелася. Вельмі доўга насіў у сабе тое, што было на душы. Я пайшоў да Дон Кіхота. Убачыўшы мяне, ён, як заўсёды, радасна ўсклікнуў:

— А-а, Санча Панса!

— Выйдзем на хвілінку,— папрасіў я.

— Пачакай, пачакай! — замітусіўся Дон Кіхот.

Ён адчыніў шуфляду і... дастаў Несцерку. Саламяны брыль, вышываная кашуля, доўгі каптан, торба праз плячо, рудыя вусы, вочы з хітрынкаю. На якую секунду падумалася, што Несцерка не гарэў, абліты бензінам, што цэлы застаўся. Але я адагнаў гэтую думку. Цудаў, як вядома, не бывае.

— Новага Несцерку зрабіў? — запытаўся.

Бровы ў Дон Кіхота сышліся на пераноссі.

— Чаму новага? Несцерка жывы і будзе жыць, пакуль мы ўсе жывём.

Так, будзе жыць. У легендах, у паданнях. У маёй душы. У душы Дон Кіхота. Мы пранясём яго, зберажом, як людзі некалі зберагалі агонь, той маленькі вугольчык, які, разгараючыся, даваў цяпло.

— Доўга стараўся?

— Стараўся! — прамовіў Дон Кіхот.— У нас неўзабаве будзе свая батлейка. Цяпер нам не толькі інтэрмедыі, але і цэлыя п'есы патрэбныя. Дапаможаш напісаць?

— Выйдзем на хвілінку,— у другі раз папрасіў я.

— Нешта па сакрэце скажаш? — здагадаўся Дон Кіхот.— Тут кажы, не бойся. Бабка Волька да суседзяў пайшла.

Я сеў на табурэтку.

— Можна і тут.

— Ну, ну,— падахвоціў мяне Дон Кіхот.

— Ведаеш,— пачаў я,— быць бычку на лычку, а кароўцы на вяроўцы.

— Што? — наставіў вуха Дон Кіхот.

— Сёння Аліку, Валіку і Стасіку бокам нахабства вылезе. Ад страху заікамі стануць.

— Чаму?

— Я да Аліка на гарышча шкілет зацягнуў. Яны палезуць на гарышча, а перад імі шкілет, быццам прывід. Як мяркуеш, спалохаюцца?

— Які шкілет? Дзе ты яго выкапаў? — скорогаворкаю прагаварыў Дон Кіхот.

— Шкілет чалавека,— усміхнуўся я.— У школе ўзяў, у кабінеце біялогіі. Нядаўна на гарышча да Аліка зацягнуў. Там Алік, Стасік і Валік кожную суботу начуюць.

Дон Кіхот схапіў мяне за плячо.

— Не жартуеш? Не хлусіш?

— Перавыхоўваю іх. Ты па-свойму, а я па-свойму. Паглядзім, у каго выйдзе лепей,— сказаў я.

— А ты ведаеш, што яны, што яны!..

— Ведаю,— перапыніў я Дон Кіхота.— Жывыя заста-нуцца.

Дон Кіхот ураз пачырванеў. Вось-вось, здавалася, закрычыць, затупае нагамі. Не. Сеў на табурэтку.

— Санча Панса, няможна так. Разумееш?

— Ім можна, а нам не? — са злосцю прамовіў я.— Няхай падціснуць хвасты.

— Так не дакажаш. Трэба словам. Каб зразумелі. Агну агнём не загасіш.

Я не стрымаўся. Тое, што насіў на душы, прарвалася.

— А ты ведаеш, што яны табе хацелі зрабіць? Не здагадваешся? Ходзіш, як сонны. Вочы пратры!

Дон Кіхот апусціў галаву.

— Санча Панса, і ты з мяне смяешся?

Я зразумеў, што яму цяпер балюча. Так балюча, як мне было нядаўна.

— Дон Кіхот, даруй,— прагаварыў я.— Язык без касцей. Алік, Стасік і Валік цябе ў грязь хацелі ўтаптаць. Мо не трэба казаць?

— Кажы.

І я распавёў, як Стасік, Алік і Валік падкінулі мех ячменю, як я завёз гэты мех да Аліка, як кінуў на стол запіску. І пра ампулы раскажаў. І пра тое, што сёння Стасік пагражаў мне.

— Ты сапраўдны Санча Панса! — пахваліў мяне Дон Кіхот.

— Цяпер усё ведаеш! — узрадаваўся я.— На гарышча трэба было зацягнуць не адзін шкілет, а тры!

— Не,— пачуў я ў адказ.— Чаго сабе не хочаш, таго і другому не зыч.

Не чакаў я, што так скажа мой сябар. Зноў палыхнула ў душы. І я, не стрымаўшыся, крыкнуў:

— А ты?.. Памятаеш, як ты з кулакамі накінуўся?

— Калі? — не зразумеў мяне Дон Кіхот.

— Калі яшчэ ў школе вучыўся. Калі твой сябар табе няправільнае рашэнне падсунуў.

Думаў, што Дон Кіхот пачне апраўдвацца, пачне даказваць, што не мог зрабіць інакш. Тады і я сказаў бы, што іначай не мог.

А ён сказаў:

— І я спароў гарачку.

Цяжка, вельмі цяжка з ім спрачацца.

— Дон Кіхот, ты не бойся,— прамовіў я.— Яны моцна не спалохаюцца. У іх нервы жалезныя.

— Я здыму адтуль той шкілет! — крыкнуў Дон Кіхот і, ушапіўшыся, выбег з хаты.

Шкадуе. Іх, сваіх ворагаў, шкадуе. Шкілет з гарышча хоча зняць. Дзівак! Які ж ён дзівак!

Паціснуўшы плячыма, я ўстаў з табурэткі і выйшаў на двор. Што гэта? У весніцах дзве постаці, нагнуўшыся, быццам валтузяць кагосьці.

«Стасік і Валік Дон Кіхота б'юць! Ён на зямлі ляжыць!» — тахнула ў галаве.

— Нягоднікі! — што моцы крыкнуў я, сам спалохаўшыся свайго голасу.

Стасік і Валік ірвануліся і зніклі ў цемры...

...Дон Кіхот ляжаў каля веснічак. Я абхапіў яго за плечы, дапамог прыўзняцца. Ён устаў на адно калена.

— Табе баліць? Баліць? — крыкнуў у самае вуха Дон Кіхоту.

— Санча Панса, яны весніцы дротам перагарадзілі. Я спатыкнуўся і ўпаў.

— Табе баліць? Дон Кіхоцік, табе баліць?

— Я буду змагацца за іх. Буду! Санча Панса, ты дапаможаш мне? — сказаў Дон Кіхот.

ЗРАДНІК

Прыгодніцка-гістарычная апавесць

БЛАГІЯ СНЫ

Раз'юшаны бык

Петрык паклаў у стажок апошняе сасновае палена, сеў на калодку і, не стрымаўшыся, сам сабе ўсміхнуўся. Нездарма стараўся, працаваў з самага ранку да паўдня. Ладны, зграбны выйшаў стажок, падобны да тых, што стаяць на лузе ў час касьбы. Пахваліць бацька, скажа добрае слова. Учора ён, Петрык, увесь дзень з бацькам гахаў, колючы тоўстыя сасновыя калоды. Няхай сушацца дровы ў стажку. Зімою затрашчаць у печцы, грэючы цяплом хату.

Петрык прыхінуўся спінаю да стажка. Ласкава свеціць травеньскае сонца, пахне смалою. Буйнымі жоўтымі кроплямі яна выступіла на паколтых паленах, цёмнымі плямамі расцерлася на далонях.

«Чамусьці Янінка сёння да нас не прыбгала», — падумаў Петрык і, узяўшы галаву, прашаптаў:

— Янінка Станішэўская!

Маёнтак Станішэўскіх непадалёк, вярста з гакам да яго. Каля самага лесу ўзвышаецца каменны гмах, абкружаны паркам, у якім растуць і высачэзныя ліпы, і стройныя таполі, і клёны. Паўз пасыпанья белым пяском дарожкі — зараснікі бэзу, а каля самага дома — яблыні, грушы, слівы, вішні.

Багата жывуць суседзі Станішэўскія. А ў іх, у Краўцоў, толькі некалькі маладзенькіх яблынь расце каля хлява. На гародзе маці з бацькам садзяць бурачкі, капусту, на градках сеюць агуркі, моркву, цыбулю.

За гарадам — луг, на дзве паловы, як нажом, перарэзаны дарогай. Каля самай дарогі ўзвышаецца бяроза, а крыху далей бачныя чатыры цагляныя сцяны, закопчаныя дымам — усё, што засталася ад колішняй сядзібы, у якой нарадзіўся Петрык.

З хаты выйшла Петрыкава сястрычка Мар'яна. Зрабіла некалькі крокаў і стала як здранцвелая. Глядзіць удалячынь шырока расплюшчанымі вачыма.

— Петрык! — усклікнула.— Зірні!

Хлопчык азірнуўся і ўбачыў: уздымаючы пыл, па дарозе нясецца іхны бык-двухзімак Пярэсты.

— Хтосьці надзеў кош Пярэстаму на галаву! — крыкнула Мар'яна.

Бык на хвілінку прыпыніўся, раз, другі страсянуў галавою, імкнучыся скінуць з галавы ненавісны кош.

З-за абгарэлых муроў вылецеў на кані Адам — гайдук Вацлава Станішэўскага.

— Улю-лю-лю-лю! — закрычаў, завывў, прышпорваючы каня.

Бык зароў, нібы яго балюча выцялі, збочыў з дарогі і з усіх ног прыпусціў на гарод. Адам, улюлюкаючы, як на паляванні,— за ім.

— Братка-а!..— у роспачы закрычала Мар'яна.

Пачуўшы яе крык, з хаты выскачылі бацька і маці.

А Пярэсты ўжо на гародзе. Крутнуўся на раллі, там, дзе пасаджаны буракі, а потым, угнуўшы галаву, шугануў на іншыя градкі.

— Усе градкі паразварочвае! — загаласіла маці.

Схапіўшы вяроўчыну, што вісела на хляве каля дзвярэй, бацька як га сказаць зрабіў на канцы пятлю. Змяёю выгнулася ў паветры вяроўчына і праз імгненне засмаргнулася на шыі Пярэстага. Раўнуўшы, бык упаў каля градкі. Бацька наваліўся на яго, спрабуючы зняць з галавы паламаны кош.

Петрык не стаў чакаць, калі яго паклічуць на дапамогу. Было зразумела, што бацька адзін не дасць рады быку, і хлопец, сарваўшыся з месца, пабег на гарод.

Бык цяжка дыхаў, дрыжэў усім целам, шалёна вадзіў налітымі крывёю вачыма. З пысы на чорную тарфяністую зямлю сцякала чырвона-бурая крываваая пена.

Петрык ухапіўся за кош і пацягнуў яго так, што той хруснуў. Бык страпянуўся. Зараз ускочыць... А непадалёк маці, Мар'яна... Затопча іх, калі не паразб'ягаюцца...

— Гы-гы-гы...— данёсся да Петрыка траскучы Адамаў рогат.

Петрык, як і бацька, наваліўся на быка, штосілы ціснуць яго да зямлі.

Пярэсты зноў страпянуўся. І тут бацька, прытуліўшыся губамі да самага яго вуха, зашаптаў штосьці ласкавае, лагоднае.

Уздыхнуўшы цяжка, працягла, зусім па-чалавечы, нібы ад перажытага, бык лёг на бок, выцягнуўшы ўсе чатыры нагі.

— Петрык,— гэтак жа лагодна прамовіў бацька,— здымай кош. Не марудзь. Сынok!..

Асцярожна, каб не зрабіць Пярэстаму балюча, Петрык сцягнуў з галавы кош і адступіў назад.

— Сыночак!..— абняла яго за плечы маці.

Бацька зняў з шыі быка вяроўчыну і лёгенька стукнуў яго далонню па шыі.

— Уставай, Пярэсты.

Пярэсты ўсхапіўся і, ківаючыся, як хворы, накіраваўся да хлява.

— Я яму шыю пятлёй здушыў,— вінавата сказаў бацька.

— Гы-гы-гы...— зарагатаў Адам. Сядзіць на кані, бы які важны пан. Твар круглы, чырвоны (іголкай тыцні — кроў пырсне), сыты, задаволены.

— Нацешыўся? — працадзіў праз зубы бацька.

Петрык адчуў, як задрыжалі ў маці кончыкі пальцаў. Так дрыжалі яны і тады, калі гарэла іхняя сядзіба, калі чырвоныя языкі полымя ў той зімовы вечар ірваліся ў неба.

— Паўлюк,— шчарбаты Адамаў твар ашчэрыўся ва ўсмешцы,— я твайго быка не чапаў. Я яго хацеў пераняць.

— А кош ён сам сабе на галаву надзеў?

Нахабна ў вочы бацьку глядзіць Адам.

— Мо і сам. Я ж твайго быка не наймаўся пільнаваць. Спугай і прывяжы, калі ён у цябе такі жвавы.

— Вон! — сказаў, нібы стрэліў, бацька.

Адам пакруціў тоўстай шыяй, быццам яму каўнер замуляў.

— Паўлюк...

Маці адпусціла Петрыка і памкнулася да бацькі.

— Паўлюк, не чапай яго!

— Лепей не чапай,— папярэдзіў Адам.

— Вон! — паўтарыў бацька.

Адам узяўся за ручку пістолі, якая была за поясам.

Петрык нагнуўся, намацаў на зямлі камень. Не, ён не дасць Адаму выстраліць у бацьку. Калі выцягне пістолу, пуціць у яго каменем, як з прашчы.

— Татка-а! — заплакала Мар'яна.

Бацька адвёў назад руку з вяроўчынай. Вось-вось, як і нядаўна, вяроўчына выгнецца ў паветры змяю і са свістам засмаргнецца пятлёй на тоўстай шыі Адама.

— Зраднік! Не даруем! — крыкнуў Адам і, павярнуўшы каня, панёсся, як раз'юшаны бык.

— Паўлюк, навошта ты яго зачэпіў? — прагаварыла маці.— Будуць помсціцца яны. Хіба ж не ведаеш?

— Зося, калісьці ён прасіў, каб дазволілі на наш двор зайсці. А цяпер нават з каня не злез. Быка на гарод загнаў,— прамовіў бацька.

— Паўлюк, сёлета без морквы застанемся. Бачыш, як Пярэсты градуку развярнуў?

— Перасеем. Яшчэ не позна.

— Мамачка, канечне, перасеем! — падскочыла да маці Мар'яна. Ушчарэпілася за руку, у вочы пазірае.

Петрык рукавом змахнуў слёзы, якія выступілі на вачах.

З Янушам Радзівілам

Нядобра на душы ў Петрыка. Здраднікам абазваў бацьку Адам. За што, запытацца? Бацька ж і на вайне быў. Паранілі яго там. Дык хіба ён здраднік? Чаму ж абазваў Адам? Чаму?

— Сынок! — паклікаў бацька, выйшаўшы з хаты.

Петрык не азваўся.

«Здраднік! Здраднік!» — тахае ў галаве. Зараз падыдзе бацька. Цяпер лепей не бачыцца з ім. Лепей потым, калі пройдзе, калі суцішыцца душэўны боль.

— Сынок, што з табою? — нячутна падышоўшы, бацька паклаў руку на плячо.

Гарачая бацькава далонь, здаецца, паліць плячо. Крутуцца і скінуць яго руку? Але ж...

— Сынок...

— Чаму ён цябе?.. Чаму абазваў? — вырвалася ў Петрыка. Усё-ткі не хапіла духу вымавіць апошняе, страшнае слова — «здраднікам».

Бацька сеў на калодку, якая стаяла побач.

— Петрык, сынок, усю праўду хочаш ведаць? Раскажу табе пра майго бацьку, твайго дзеда — Юстына. Слухай і запамінай.

Ціха і на дзіва спакойна вядзе гаворку бацька. Петрык ловіць кожнае слова і, нібы наяве, уяўляе, як дзед Юстын у гусарскай харугве Януша Радзівіла — гетмана Вялікага Княства Літоўскага — ваюе з маскоўцамі за Смаленск у лета 1633-е. Скачуць, іржуць коні, звіняць шаблі. Януш Радзівіл падбздэрае сваіх вояў, кліча за сабою. А восеньскія лугі зацягнутыя густым дымам, як туманам.

Побач з Янушам Радзівілам — дзед Юстын. Не спускае ён вачэй са свайго слаўнага гетмана, беражэ. Ды сам не ўбараніўся. Рука ворага працяла яго дзідай.

Разрываючы павуцінне, якое бабіным летам плыве над дарогай, бягуць шпаркія коні, імчаць дзеда Юстына ў родную Сіняўку, у маёнтка, які дастаўся яму ад бацькі.

Толькі ў Сіняўцы, каля роднага дома, дзед Юстын расплюшчыў вочы і вымавіў: «Я жывы?.. Жывы...»

— Той раз пад Смаленскам нашыя атрымалі перамогу,— кажа бацька.

— А што было потым? — цікавіцца Петрык.

— А ў лета 1651-е і я з тваім дзедам выправіўся да Януша Радзівіла. Разам з ім вялі бой супраць казацкіх атрадаў Нябабы, завалодалі Чарнігавам, у жніўні былі пад Кіевам і праз некалькі дзён узялі яго без бою. Не аднойчы вызначыўся Януш Радзівіл, ды не любілі яго ганарлівыя польскія шляхціцы.

Петрык уявіў Вацлава Станішэўскага, бацьку Яніны. Тоўсты, непаваротлівы, ён нават па баках не глядзіць, калі едзе дарогаю. Густыя, як шчотка, бровы заўжды нахмураныя, кончыкі рудых вусоў узнятыя ўгору, галаву трымае роўна, як на калку.

— Не любілі яго польскія шляхціцы,— паўтарыў бацька.

— Такія, як Вацлаў Станішэўскі?

Бацькаў твар перасмыкнуўся.

— Станішэўскі гэтакі ж паляк, як я татарын.

— Але ж ён называе сябе палякам.

— Адно што называе.

У Петрыкавай галаве ўсё пераблыталася. Канечне, бацьку цяжка згадваць мінулае. Але ён, Петрык, датуль не адступіцца, пакуль пра ўсё не дазнаецца. Альбо сёння, альбо ніколі.

— Татка, Вацлаў Станішэўскі пабіў бы таго, хто сказаў бы, што ён не паляк.

— Пабіў бы, бо праўду хоча схаваць. Ён, як і я, беларускі шляхціц. І ягоны бацька, Клім, як і дзед Юстын, быў беларускім шляхціцам, пакуль не перайшоў у каталікі. А як перайшоў, дык і палякам запісаўся.

— Чаму?

— Каб здабыць прывілеі. Яшчэ ў лета 1569-е ў Любліне нашае Вялікае Княства Літоўскае, якое вяло цяжкую вайну

з Масковіяй, мусіла заключыць ваенна-палітычны хаўрус з Каронай Польскай. Ён ліквідаваў звычайны парадак абрання нашага князя і дазволіў палякам свабодна набываць землі, даставаць усялякія пасады на абшарах Вялікага Княства. Не ў пашане стала беларуская шляхта. А на нашую зямлю палякі пачалі глядзець як на сваю вотчыну, уласнасць. Аднаго разу Януш Радзівіл, які заўжды стаяў за незалежнасць Вялікага Княства Літоўскага, не стрываў і перад самым каралём Кароны Уладыславам прыгразіў палякам: «Прыйдзе час,— паны-палякі да дзвярэй не патрапяць: праз вокны іх выкідваць будзем». Потым звялі яго са свету. А падобныя да Станішэўскіх супраць караля не пайшлі. Прынялі каталіцтва і ў палякі запісаліся.

— Дык хто ж каму здрадзіў?

Зноў ціхім ручаём льецца бацькаў голас. Праўда, бывае, зазвініць, нават загрузоча, болем прарваўшыся. А перад Петрыкавымі вачыма зноў малюнкi бягуць, трывожаць, бацькавым болем у сэрцы адгукаюцца.

Уварвалася ў Вялікае Княства войска Масковіі. Здаўся на літасць цара Смаленск, адступаюць воі Януша Радзівіла, які стаяў на чале войска нашай дзяржавы. Радуюцца яго непрямцелі-пярэваратні — колішнія беларускія шляхціцы. І Карона не спяшаецца на дапамогу. Няхай яшчэ болей крыві праліюць нашыя ваяры, няхай знясіліцца, абязлюдзее дзяржава. Слабога лягчэй падабраць пад сябе. Слабы сам папросіцца пад крыло.

Пацямнеў твар Януша Радзівіла, сінява пралегла пад вачыма. Цяжкія думкі яго адольваюць. Як уратаваць дзяржаву? Што зрабіць, каб не прапала, знічкай не згинула?

Няма спадзявання на Карону. «Час настаў адлучыць нашае Княства ад Кароны,— сказаў сябрам Януш Радзівіл.— Шведскі кароль нам абяцае дапамогу».

У лета 1655-е бацька і дзед Юстын разам з Янушам Радзівілам ужо ў Яшвойнях, пад Кейданами. Прыехалі сюды, каб заключыць саюз са Швецыяй — акт пра выхад Вялікага Княства Літоўскага з Кароны Польскай.

Сядзіць пісар, пад дыктоўку старанна, аж скрып ідзе, выводзіць пяром: «...Мы, кіраўнікі і шляхта Вялікага Княства Літоўскага, вымушаныя да таго неабходнасцю, аддаёмся пад апеку яго вялікасці караля шведскага на пералічаных ніжэй умовах:

1) разам ваяваць супраць агульных ворагаў, выключаючы караля і Карону Польскую;

2) Вялікае Княства Літоўскае не будзе прыяднана да Швецыі, але злучана з ёю тою самай уніяй, якая дагэтуль была з Каронаю Польскаю, гэта значыць, народ ва ўсім будзе роўны народу, сенат — сенату і воі — воям;

3) свабода голасу будзе абавязковаю;

4) свабода рэлігіі будзе непарушнаю...»

Пастаўлены подпісы, замацаваныя пячаткамі...

Радуецца бацька, час ад часу паўтараючы: «Народ ва ўсім будзе роўны народу». Цяпер беларус зноў стане гаспадаром у сваім краі. Каб толькі выстаяць. А потым можна даць сквапным ворагам адпор, вызваліць страчаныя гарады і вёскі, адпомсціць за бязвінна пралітую кроў.

Ды не радуецца дзед Юстын. Ходзіць хмурны, долу апусціўшы вочы. Не вытрываў бацька. Цёмнай кастрычніцкай ноччу, калі сядзелі каля цяпельца, запытаў у дзеда Юстына: «Татка, чаму ты не радуешся?» «Не веру я каралям»,— адказаў дзед Юстын.

Як у ваду ён глядзеў. Шведскі кароль не выплаціў воям Вялікага Княства Літоўскага абяцаных грошай, не забяспечыў порахам ды іншым неабходным вайсковым рыштункам.

Узбунтаванае войска пакінула Януша Радзівіла і рушыла на поўдзень Княства.

З тым войскам, што засталася пры ім, Януш Радзівіл кінуўся наўздагон, заняў замак у Тыкоціне і пачаў там рыхтавацца да абароны.

Снежань... Вакол крэпасці аблога. Нудна цягнецца доўгая зімовая ноч. Не спіцца бацьку і дзеду Юстыну. Са сваімі давадзецца ваяваць, з тымі, хто адступіўся, хто пакінуў гетмана.

Гарыць агеньчык у акне Януша Радзівіла. І яму не спіцца. Разбураюцца ягоныя планы. Няўжо прыйшоў канец таму, за што змагаўся? Цвіло, красавала, папараць-кветкай ззяла Вялікае Княства Літоўскае... Чаму так рана адцвіла цудадзейная папараць-кветка? Няўжо так наканавана? Стынуць у магілах-курганах косці загінулых... Мёртвыя праклянуць жывых! Доўга смугою будзе вісець пракляцце над гэтай зямлёй. Чаму адступіліся? Чаму не абаранілі годнасць сваю і гаспадарства сваё? Чаму паквапіліся на ўзнагароды і пасады? «І роды вашыя згінучь, пракляццем, як іржой, з'едзеныя. Нат не ўспомняць пра іх»,— у скрусе шэпча гетман.

Зграя ваўкоў падышла да замка, завыла. Адзін стрэл, другі... Заенчыла воўчая зграя, паімчалася ў ноч, уздымаючы снежную віхуру.

На бяду выла воўчая зграя. У ноч з 30 на 31 снежня ў лета 1655-е Януша Радзівіла не стала.

Дзеда Юстына дапусцілі да цела нябожчыка. Зірнуў ён на даўняга баявога сябра і жажнуўся: цёмнымі плямамі пабіты мёртвы твар. Прытуліўся дзед Юстын шчакоў да халоднай рукі Януша і прагаварыў, плачучы: «Атруцілі яны цябе, княжа. Атруцілі!»

Бацька скончыў апавядаць, зірнуў на Петрыка.

— Дык хто здраднік, сыноч?

— Татка, не дамоя воўку жыўцом у зубы! — як дарослы, адказаў Петрык і, памаўчаўшы, дадаў: — А як дзед Юстын загінуў? Раскажы.

З дзедам Юстынам

(Успамін Паўлюка)

Пасля пахавання Януша Радзівіла бацька сказаў:

— Паўлюк, заўтра ж едзем у Сіняўку.

Паўлюк пачаў збірацца ў дарогу. А думкамі ўжо там, у Сіняўцы, дзе ўсё знаёмае, дзе так добра, так міла.

Як жыве каханая Зося? Што робіць яна? Мусіць, дайшла да яе вестка пра смерць гетмана. Гэткія весткі хутка разносяцца па гарадах, па вёсках, па маёнтках.

Напэўна, выглядае, бедная, ці не пакажуцца ўдалечыні, на заснежанай дарозе, вершнікі...

А што ж робіць сыноч Петрык, якому толькі чацвёртае лета пайшло? Мабыць, пытаецца ў сваёй мамкі, ці хутка прыедзе татка.

Паўлюк міжволі ўсміхнуўся.

Ноч прайшла неспакойна. Сніўся Януш Радзівіл. Нібыта ідзе, працягваючы рукі ў цёмных атрутных плямах, рот адкрывае, штосьці хоча сказаць, а слова не можа вымавіць.

А пад ранак, калі яшчэ не развіднела, прыйшоў да іх ваявода, сеў на лаву.

— Мы з гетманам былі рознай рэлігійнай веры. Я праваслаўны, а ён кальвініст, ды іншая вера нас яднала — вера ў родны край, у Бацькаўшчыну нашу,— сказаў бацька.

— Юстын, заставаліся б. Сцены ў крэпасці моцныя, адседзімся,— уздыхнуў ваявода.

Бацька пакруціў галавою.

— Не.

— З крэпасці мы дапаможам вам вырвацца, але ж на дарогах наша апалячаная шляхта. Як ваўкі, палююць яны на такіх, як ты. Літасці не даюць,— нагадаў ваявода.

Сапраўды, пярэваратні — ворагі Януша Радзівіла — перакрылі дарогі. Каля крэпасці стаяць у аблозе. Добрых вояў братоў Стасевічаў, якія прабіраліся ў крэпасць, злавілі, распранулі на дарозе і, паздекаваўшыся, чацвертавалі. Крычалі, хваліліся: «Усіх вас, здраднікаў, такі канец чакае!» Нахваліліся на сваю галаву. Не мінула кара катаў. Уначы ваяры ваяводы знянацку напалі на іхны перадавы атрад і пасеклі без літасці. І ён, Паўлюк, біўся з імі, як з лютымі ворагамі. Не было ў сэрцы жалю, шкадавання, сумленне не мучыла. «Вы першыя напалі»,— прамаўляў ён, направа і налева раздаючы смяротныя пачастункі.

Праўда, пасля той ночы стала торгоўца ў яго правае вока. «Сынку, стаміла цябе крывавая бойня»,— заўважыў бацька.

— Юстын, адседзіцеся ў крэпасці, а як усё ўляжацца, паедзеце дадому,— кажа ваявода.

Бацька рэзка ўстаў.

— Не прывык я адседжвацца. Людзей трэба збіраць, бо неўзабаве не толькі Княства, але і сваёй мовы пазбавімся мы. Безгалосыя станем.

Меў рацыю стары вой Юстын. Беларуская мова, дагэтуль дзяржаўная ў Вялікім Княстве Літоўскім, напрыканцы сямнаццатага стагоддзя была пазбаўлена права дзяржаўнасці, стала непажаданай. Вось што напісаў у сваім Універсале толькі што абраны польскі кароль Фрыдрых Аўгуст: «У справах і пасольствах Рэчы Паспалітай мы, згодна даўнім законам, не будзем карыстацца сваёй пакаёвай пячаткай або сыгнетам, і абяцаем выдаваць усе лісты, справы і публічныя легацыі толькі на мове польскай і лацінскай, а не іншай».

...Ваявода болей не ўгаворваў бацьку. Абняў на развітанне. Над сцяной крэпасці грывнулі стрэлы. На загад ваяводы абаронцы Тыкоціна адкрылі агонь па ворагах. Усчалася перастрэлка, падчас якой Паўлюку і Юстыну ўдалося вырвацца з аблогі.

Юстынаў Гняды і Паўлюкоў Вараны прыпусцілі рысю, пакідаючы на перамецай снежнымі сумётамі дарозе глыбокія сляды.

Мароз абдаваў холадам, кусаў за шчокі, за нос, імкнучыся прабрацца пад кажух.

Паўлюк дагнаў бацьку, і яны паехалі стрэмя ў стрэмя. Шмат вёрстаў праскакалі вась так, побач: і як цяпер, узімку, і ў спякотнае лета, і ў дажджлівую восень, і ў мілую вясну. Калі б скласці гэтыя вёрсты, то доўгай-доўгай ніткай выцягнуліся б яны.

Падзьмуў вецер, тужліва галосычы, быццам хаўтурную песню заспяваў. Стомленыя коні перайшлі на крок.

Паўлюк зірнуў на бацьку. Шчокі ў бацькі расчырванеліся ад марозу, на бровах, на вусах белы, што малако, іней.

— Тата, зараз завіруха разгуляецца,— парушыў маўчанне Паўлюк.

— Завіруха нам на руку. Дасць Бог, праз варожыя старожы непрыкметна праскочым,— сказаў бацька і, крыху памаўчаўшы, неспадзявана дакончыў: — Шкада!

— Тата, ты пра што? — не зразумеў Паўлюк.

— Шкада, што наш гетман сваю справу да канца не давёў. Ты думаеш, яму было лёгка пайсці на хаўрус са шведамі? А што заставалася рабіць? Гіне дзяржава.

— Тата, цяжка нам. З усіх бакоў на нас навальваюцца. Кожны нашу коўдру на сябе цягне. Каго тут толькі не было! І крыжакі, і татары, і маскоўцы... Ці хоць вытрываем мы?

— Вытрываем. Стрыжань ёсць у нас. Моцны стрыжань, здаровы.

— Але ж не адзін з нашых радзімы выракся, ворагам служыць. Прыпявалам стаў у ворагаў. Як наш сусед Клім Станішэўскі.

— Прыйдзе час — не стане іх. А стрыжань застанецца. Усякі народ, які паспытаў столькі цяжкасцей, даўно загінуў бы. А мы жывём і будзем жыць.

З-за ляска, да якога было рукой падаць, выбегла воўчая зграя.

— Адзін, два, тры...— уголас пачаў лічыць Паўлюк.

Трынаццаць шэрых драпежнікаў ён налічыў. Моцныя, упэўненыя ў сабе, бягуць няспешна, след у след.

Пярэдні, вajak, вялізны, лабасты, з ускудлачанай поўсцю на баках, спыніўся. Спынілася і ўся воўчая зграя.

Спалоханыя коні рванулі ўбок, месячы капытамі гурбы.

— Тпру-у!..— нацягнуў аброць Паўлюк.

Лабасты вajak трушком падбег ледзь не да самай дарогі, падняў угору пысу і працягла завяў.

Выхапіўшы пістолу, Паўлюк ускінуў руку і стрэліў у вajaка. Крутнуўшыся, воўк ашчэрыў зубы, заскавытаў і

пабег назад, кульгаючы. Воўчая зграя, пакінуўшы яго, панеслася ў поле.

Вецер завьў мацней, халоднаю ільдзіністаю крупою сцэбануў па твары. Паўлюк, разгарачаны, павярнуўся да бацькі.

— Аднаго стрэлу спалохаліся!..

— І адзін стрэл цэлую харугву можа падняць. Баюся, што і яны пачулі,— уздыхнуў бацька.

Вершнікі на чале з Клімам Станішэўскім вылецелі са снежнай замечі, калі Паўлюк і Юстын мінулі лясок.

Паўлюк і Юстын спыніліся, узяўшыся за ручкі пістоляў.

Клім Станішэўскі выехаў наперад. Вусны крывяцца, пазірае спадылба.

«Зляцеліся крумкачы, учуўшы лёгкую здабычу»,— прамільгнула ў галаве Паўлюка.

Паўлюк не баяўся смерці, не аднойчы і не двойчы глядзела яна яму ў твар. Але гінуць вось так, недарэчна, ад рук пярэваратняў, не пабачыўшы блізкіх, не пераступіўшы родны парог, не хацелася. Загінуць ад такіх — што ад воўчай зграі.

— Ну, што, Юстын? — парушыў маўчанне Клім.

— Ні пад Смаленскам, ні пад Шкловам, ні пад Шапялевічамі, калі мы крывёю ўмываліся, цябе я не бачыў. А сюды ты прыляцеў! — сказаў Юстын.

— Бацька, чаго чыкаешся? Смерць здраднікам! — усклікнуў Вацлаў, сын Станішэўскага.

— Гы-гы-гы,— рагатнуў гайдук Адам.

— Юстын, чаму супраць Кароны пайшоў? — прамовіў Клім.

— Я не супраць Кароны. Карона твая няхай жыве, але я хачу, каб і маё Княства было.

— Юстын, няма як цябе жывым пакідаць. Лішні ты на гэтай зямлі.

— Клім, на двубой цябе выклікаю. Прымай выклік! Ты шляхціц ці хто? — крыкнуў Юстын.

— Бацька, не...— пачаў Вацлаў.

— Не лезь, куды не просяць! — перапыніў яго Клім.

Юстын выняў з похваў шаблю, дакрануўся вуснамі да халоднага клінка і, прамовіўшы «Няхай жыве вечно зямля беларуская!», паслаў уперад каня.

— Смерць здрадніку! — гукнуў Клім і рынуўся на Юстына.

Зазвінелі, скрыжаваўшыся, шаблі.

Бой быў кароткі. Клім нечакана выпусціў шаблю і, схапіўшыся абедзвюма рукамі за рассечаную галаву, стаў валіцца з каня.

Паўлюк не паспеў парадавацца бацькавай перамозе. Суха, нібы трэснуў сук на марозе, прагучаў стрэл. Паўлюк адчуў, як пеканула пад правую лапатку.

— Шкада! — прашаптаў ён, і яго вочы заслаліся снежнаю смугою...

...Бы з таго свету, данесліся да Паўлюка глухія галасы:

— Сямён, ну й крывішчы тут!

— Мацей, на старога глянь. Мо яшчэ дыхае?

— Не. Спруцянеў бедалага.

— А гэты? Малады?

Хтосьці нагнуўся над Паўлюком, часнаком дыхнуў у твар.

— Жывы! Сямён, ён жывы! А на горкі яблык збіты. І плячо параненае.

— Давай на сані яго пакладзём. Шкада хлопца. Свой.

«Свой. Ваш я. Не здраднік. Я свой!» — хочацца крыкнуць Паўлюку, але праз пасіненлыя вусны вырываецца толькі стогн.

Мерна рыпцяць на марозе цяжкія мужчынскія крокі. У Паўлюка кружыцца галава, як у дзяцінстве, калі, бывала, заплюшчыўшы вочы, круціўся ваўчком, каб даказаць Вацлаву Станішэўскаму, што вось так, пакруціўшыся, не ўпадзе, устаіць на нагах.

— Мацей, асцярожней кладзі яго.

— Сямён, а старога куды?

- І яго пакладзём на сані.
- Жывога разам з мёртвым?
- Пахаваем. Хрысціянін жа ён.
- Сямён, хто іх так?
- Яны! Хіба не ведаеш?
- А-а-а!...

«А-а-а! Тата!» — закрычаў Паўлюк, і зноў снежнаю смугою заслала яго вочы.

Паўлюк ачнуўся ў нізенькай, падслепаватай хаціне. Ён убачыў над сабою барадаты твар са зморшчынамі пад вачыма.

— Хлопец! А хлопец!

— Дзе я? Дзе?

— Не бойся. Сямёнам мяне зваць. У полі мы цябе падабралі, прывезлі. Не выдадзім. Тут усе свае.

— А бацька? Татка мой дзе?

— Я і падумаў, што ён твой бацька. Дужа падобныя вы. Пахавалі мы яго. Чын чынам. На могільках. І крыжык паставілі.

— Я... На могількі... Пайду... Не развітаўся я...

— Ляжы, хлопча, ляжы...

Толькі вясною, калі па вуліцы пацяклі ручаі, збягаючы з пагоркаў, Паўлюк здолеў дайсці да могільак. Стаў на калені каля бацькавай магілы, прытуліўся шчакой да нагрэтай сонцам зямлі і даў волю слязам...

А на другі дзень выправіўся ў дарогу, у родную Сіняўку.

Добры Сямён — гаспадар падслепаватай хаціны — правёў яго за вёску, абняў, як роднага, і на развітанне сказаў:

— Не забывайся пра нас.

— Дзякую, Сямён,— прамовіў Паўлюк і пайшоў, азіраючыся.

Яму пашанцавала. На беразе рэчкі (яна цякла каля самай Сіняўкі) ён знайшоў човен, пераправіўся на другі бераг і адным духам узбег на пагорак.

Забілася, закалацілася ў грудзях сэрца. Што гэта? Там, дзе ўздымаўся цагляны бацькоўскі дом, тырчаць абгарэлыя сцены.

«Яны! Яны спалілі!» — тахнула Паўлюку ў галаву. І зноў, як і на бацькавай магіле, Паўлюк даў волю слязам. Апошні раз у жыцці.

Русалка

Назаўтра Мар'яна чапілася да Петрыка.

— Братка, ты казаў, што ў провады русалкі пагуляем. Хадзем!

Русалку — гэта Петрык добра ведаў — звычайна праводзяць у наступны пасля Тройцы так званы русальны тыдзень, але яны — Мар'яна, Петрык і Яніна — пазаўчора дамовіліся, што сёння пагуляюць у провады русалкі, каб было па-сапраўднаму, як у дарослых. Мар'яна прапанавала пагуляць. Спачатку Петрык аднекваўся (непрыгожа яму, хлопцу, бегач з дзяўчынкамі каля жыта) і нават узлаваўся:

— Самі гуляйце, калі вам так хочацца.

А яны ў адзін голас заявілі:

— Страшна адным!

— Не, не буду,— замахаву рукамі Петрык.

— Зноў я адна ўвесь дзень дома буду сядзець,— паскардзілася Яніна.

Петрык ведаў, што Вацлаў Станішэўскі нікуды не пускае сваю дачку. Прымушае, каб дома сядзела. Ды хіба ўседзіш дома, калі летні дзень на двары звініць?

Яніна часта ўцякае з дому і бавіць час з Мар'янай і з ім, Петрыкам. Шалее Вацлаў Станішэўскі, калі, здараецца, заспее іх разам. Даводзіцца хавацца ад яго. Вось чаму Петрык не змог адмовіць Яніне.

— Петрык, хадзем. Ты паабяцаў. Яніна каля жыта нас чакае,— нагадала Мар'яна.

Жытнёвае поле пачынаецца адразу ж за спаленай сядзібай. Сапраўды, пазаўчора Яніна папярэдзіла Мар'яну і яго, Петрыка, што каля жыта іх пачакае. Але ж пазаўчора ён яшчэ не ведаў, што Станішэўскія запынілі ў полі дзедка Юстына і бацьку. Мажліва, сам Вацлаў забіў дзедка Юсты-

на. А ён, Петрык, ягоную дачку будзе ўлагоджваць, весяліць, каб не сумавала.

— Дык вось ты чаму надзьмуўся! На Яніну злуеш,— здагадалася Мар'яна.— Хіба яна ў чым вінаватая?

— Адчапіся,— буркнуў Петрык.

— Эх, ты! Яніне самой не раз дастаецца ад бацькі. Яна нядаўна сіняк на руцэ паказвала.— Мар'яна закасала рукаў кашулькі, паказаўшы, у якім месцы Вацлаў Станішэўскі паставіў сваёй дачцэ сіняк.

Петрык задумаўся. Але, Яніна не накіроўвала бацькаву руку, не вучыла яго, каб людзей на дарозе запыняў. Дык чаго ж злавацца на яе?

— Хадзем,— сказаў Петрык сястры.

Яніна ўжо чакала іх каля жыта. Убачыўшы яе, Петрык аж вачыма заморгаў. Не пазнаць Яніну. Як не тая. Сама ў доўгай, белай, да пят, кашулі. Вянкі з кветак не толькі на галаве, але і на шыі, на руках. Залацістыя, як сонца, распушчаныя валасы збягаюць па плячах, у сінях, што васілёчкі, вачах свеціцца радасць.

«Не ведае яна, што мой бацька з Адамам пасварыўся»,— з палёгкай уздыхнуў Петрык.

Ён ва ўсе вочы глядзеў на Яніну. І Мар'яна залюбалася сяброўкай. Яна шырока раскрыла свае чорныя, як спелыя вішанькі, вочы і ўсклікнула:

— Янінка, ты цяпер такая прыгожая!

У Яніны шчокі ўспыхнулі чырванню.

— А я падумала, што вы не прыйдзеце.

— Яніна, ты цяпер як сапраўдная русалка, якая выйшла з жыта, каб падражніцца,— сказаў Петрык, стараючыся перавесці гаворку на іншае.

Яніна села на траву, выцягнула ногі.

— Петрык, кажуць, што русалкі — гэта дочкі, праклятыя бацькамі. Праўда?

— Няўжо, братка? — схапілася за галаву Мар'яна.

— І дочкі, праклятыя бацькамі, і маладыя тапельніцы, і дзяўчынкі, што памерлі без хрышчэння,— адказаў Петрык,

задоволены тым, што яны, дзяўчынкі, пытаюцца ў яго як у дарослага.

Яніна ледзь не да самых каленяў апусціла галаву.

— І я некалі буду русалкай, праклятай бацькам.

Каля Яніны прысела Мар'яна, зашчабятала ў самае вуха:

— Янінка, грэх так казаць. Перахрысціся і скажы: «Даруй мне, Божа». Альбо тры разы плюнь цераз левае плячо.

Петрыку хацелася паглядзіць Яніну па доўгіх шаўкавістых валасах і сказаць што-небудзь цёплае, ласкавае. Але што? Якое слова падабраць, каб сучешыць?

— Янінка, перахрысціся! — не адступаецца Мар'яна.

— Не,— замахала галавою Яніна.

— Дзяўчынкі, я аднаго разу сустрэў сапраўдную русалку,— вырашыў схлусіць Петрык.

— Братка, раскажы,— папрасіла Мар'яна.

Хлусіць дык хлусіць. Петрык сеў, скрыжаваў ногі і давай распавядаць:

— На русальны тыдзень гэта было. На рэчцы рыбу я лавіў. Сяджу ў чоўне, сам носам клюю, а паплавок, як мёртвы, не варушыцца. Сяджу, значыць, і бачу: човен на вадзе загойдаўся, быццам сам сабою. Я спачатку падумаў, што здалося, бо ў той дзень ветру зусім не было. Працёр вочы. Але, гойдаецца мой човен. Не здалося мне.

Яніна і Мар'яна падперліся кулачкамі, слухаюць, наставіўшы вушкі.

— Гойдаецца човен! Усё болей, болей. Хвалі на самы бераг сталі шугаць. Азірнуўся — і душа замерла. Русалка мой човен гайдае. Вочы ў яе блішчаць, як светлякі ўначы. Усхапіўся я, выскачыў на бераг і бягом, бягом...

— Братка, чаму ты раней пра гэта не казаў? — не вытрымала Мар'яна.

— Бо вас не хацеў палохаць.

— Русалку трэба было ўкалоць іголкаю ці шпількаю, і яна адразу пад ваду схавалася б,— падказала Яніна.

Петрык устаў і зайшоў на ўскраек жытнёвага поля. Паверылі дзяўчынкі ў баечку пра русалку. «Укалоць іголкай ці шпількай...» Ну й Янінка! Можна падумаць, што ён, Петрык, носіць з сабою шпількі і іголки. Яшчэ крыху трэба чмуту напусціць.

Хлопчык узяў зялёную жытнёвую сцябліну і, каб не бачылі Яніна і Мар'яна, завязаў яе вузлом.

— Дзяўчаткі, хадзіце сюды,— паклікаў.

Тут як тут сяброўкі. Наставілі кірпатыя носікі.

— Чаго клікаў?

— Петрык, чаго?

Петрык паказаў на завязаную сцябліну і таямніча прамовіў:

— Тут нядаўна была русалка. Бачыце? Залом зрабіла. Калі яго сажнуць і з'есць яго карова, вялікую бяду ён выкліча ў гаспадарцы.

— З русалачкамі забаўляешся? — пачулася над галавой, як гром.

Петрык павярнуўся і ўбачыў Вацлава Станішэўскага. Ён слупам сядзеў на кані. Захапіліся гульнёй, не заўважылі, як пад'ехаў.

Петрык непрыкметна зірнуў на Яніну. Стаіць, згорбіўшыся, сцішыўшыся, нібы мышанё, якому перарэзалі дарогу і няма куды падзецца.

— Такі ж галаварэз, такі ж расколіна, як і бацька!..

— Дзядзька Вацлаў, вы майго бацьку не чапайце,— не сцярпеў Петрык.

— Я табе не дзядзька, а пан!

— Дзядзька!

Вацлаў Станішэўскі вялізнаю валасатаю рукою схпіў Яніну і, бы пушынку, падняў і кінуў у сядло. Потым знячэўку свіснуў Петрыку бізуном па плячах і паскакаў.

Петрык стаяў, разгублены, і пазіраў услед Вацлаву Станішэўскаму.

— Братка!..— усклікнула Мар'яна.

Петрык сціснуў кулакі.

— Ён у мяне!.. Я яму!.. Я!..

— Братка, табе вельмі баліць?

Петрык скінуў кашулю. Праз усё плячо працягнуўся чырвоны рубец-пісяг. Петрык дакрануўся да яго пальцам, паморшчыўся і папрасіў Мар'яну:

— Ні мамцы, ні бацьку не кажы. Добра?

Душой адчуваў хлопчык: быць бядзе, калі бацька ўмяшаецца.

Тры стрэлы

Вечарам, калі клаліся спаць, маці заўважыла пісяг на плячы Петрыка.

— Сынок, хто ж цябе так? — захвалявалася яна.

Няма як казаць праўду. Чаго добрага, пабяжыць бацька ў маёнтак да Станішэўскіх. А там яго сустрэнуць, прывецяць як след. Сіла на іхнім баку.

Да Петрыка падышоў бацька, зірнуў на плячо.

— След ад бізуна, — сказаў.

— Сынок, хто ж цябе так? — зноў усклікнула маці.

— Мама, мне не баліць, — прамовіў Петрык. А сам пазірае на Мар'яну.

Каб толькі яна не прагаварылася! Паабяцала, што будзе маўчаць. Але дзяўчынкам хіба можна верыць?

Мар'яна сядзіць за сталом, увагнуўшы галаву. «Што ж мне сказаць, калі запытае мяне мама? Я ж ёй ні разу не схлусіла», — думала яна сама сабе.

«У-у-у...» — пачулася на двары працяглае воўчае выццё.

— Няўжо воўк ходзіць каля хаты? — страпянулася маці.

Петрык заўважыў, як насцярожыўся бацька. Канешне, ён добра ведае, што ўлетку ніводзін воўк, нават самы галодны, не падыдзе да людскога жytла. Нехта знарок завуў па-воўчы. Мо які-небудзь жартаўнік ад няма чаго рабіць? Усякія людзі сустракаюцца. Нездарма кажуць: свет вялікі.

«У-у-у-у...» — пачулася другі раз. А праз хвіліну данёся стукат капыт.

— Яны! Прыехалі! — асела на лаву маці.

Да маці падбегла Мар'яна. Моўчкі абняла за шыю, прытулілася.

Петрык здагадаўся, хто палохае, выночы па-воўчы. Яны — гэта Вацлаў Станішэўскі і ягоная хеўра. За Адама помсцяцца. Знайшлі прычэпку.

— Гы-гы-гы-гы... — данёся дзікі Адамаў рогат.

А затым — крык Вацлава Станішэўскага:

— Зраднік, выходзь!

Бацька адчыніў шуфляду стала і выняў з яе пістолю.

— Зося, я пайду.

Пасадзіўшы на лаву Мар'яну, маці падбегла да бацькі і ўхапілася за рукаў.

— Паўлюк, не пушчу! Яны ж панапіваўшыся!

— Заўтра з мяне будуць смяцца, па ўсёй ваколіцы разнясуць, абняславяць.

— Няхай разносяць! — Маці тыцнула рукою, паказаўшы спачатку на Петрыка, а потым на Мар'яну. — На каго іх пакінеш?

— Татачка-а!.. — заплакала Мар'яна.

Бацька сеў на ўслон.

— За кожную слязінку яны мне заплацяць. За кожную!

— Паўлюк, супакойся! — горача, як малітву, зашаптала маці. — Вазьмі сябе ў рукі. Няхай скачуць, няхай катаюцца, пакуль не нацешацца.

— Зраднік! — данёся са двара дзікі крык.

«Каля самага агарода яны», — падумаў Петрык. Усёй душой ён іх ненавідзеў. Напрадвесні, вось гэтак жа, напіўшыся, прыскакалі яны сюды. Той раз доўга не гарцавалі: пакрычалі, некалькі разоў стрэлілі і паімчалі назад, у маёнтак, дапіваць гарэлку.

— Зрадні-ік!.. Зрадні-ік!..

— Зося, я ўсё-ткі пайду. Ім толькі раз паддайся...

Петрык у душы пагадзіўся з бацькам. Няма як ім паддавацца. Адчуюць слабінку — не адстануць. Няўжо не разумее гэта маці? А ў бацькі пістоля. І яшчэ адна, якая засталася ад дзёда Харытона, ляжыць у шуфлядзе. Трэба папрасіць бацьку, каб даў. Ён, Петрык, ужо не малы. Чатырнаццаце лета яму пайшло. Умее страляць. Праўда, не так трапна, як бацька, ды не прамахнецца, калі сунецца ў хату каторы з гэтых пярэваратняў. У самую зяпу ўсадзіць кулю.

— Зраднік!.. Зраднік!.. У-у-у-у!.. — завыла п'яная хёўра.

— Зося, пусці. Пайду! — рвануўся бацька.

— Татачка, міленькі, не хадзі! — мацней заплакала Мар'яна.

Петрык думаў, што маці зноў пачне прасіць бацьку, каб не йшоў на двор, а яна на ўвесь голас песню завяла:

Жавароначкі, прыляціце,
Цёпла лецейка прынясіце,
А зімачку прыбярэце,
Бо зімушка надаела, —
Нам хлебешкі пераела.

На двары перасталі крычаць, прыслухоўваючыся да песні, якую дзяўчаты і маладзіцы звычайна спяваюць, падкідаючы ўгору выпечаных з цеста птушчак і заклікаючы вясну.

Не чакалі яны, нязванья гасці, што сустрэнуць іх вясной песняй — песняй надзеі, песняй-гімнам жыццю.

Жавароначкі, прыляціце,
Землю-матухну абудзіце
І дожджыкам напаіце,
Каб травачкі нарасціла,
Каб волікаў накарміла, —

на ўсю моц, звонкім, як у юнака, голасам падхапіў бацька.

Спяваюць Паўлюк і Зося на злосць ворагам. Жыве беларуская шляхта, хоць і пры лучыне, хоць і абкладзеная

зграяй ненавіснікаў. Жыве, родную песню пяе, сябе і свой край славіць.

Мар'яна ўзіраецца на бацьку і маці, моргае вочкамі-вішанькамі. А Петрык сядзіць, задумаўшыся. За што мучыць іх Вацлаў Станішэўскі? Зямлю забраў, дом спаліў. А колькі нерваў пераеў!..

Скончылі спяваць бацька і маці.

— Зраднік! Зраднік! — пачулася няўпэўнена, а потым злілося ў адзіны роў: — Зрадні-ік! Зрадні-ік!..

Бацька ірвануўся, адчыніў дзверы і праз імгненне з грукатам — ажно пясок пасыпаўся са столі — зачыніў іх за сабою.

Маці ўкленчыла перад бажніцай і пачала маліцца. Мар'яна таксама стала на калені каля яе.

А Петрык ціха адчыніў шуфляду, дзе ляжала заповітная пістоля.

— Гэй, вы! — закрычаў на падворку бацька.

Грымнуў стрэл.

— Ой! — усклікнула маці, перапыніўшы малітву.

— Татка-а!..— працягнула рукі да бажніцы Мар'яна. Зноў грымнуў стрэл.

Схапіўшы пістолю, Петрык выскачыў на падворак. Каля парога стаяў бацька. З дула ягонага пісталі віўся дымок.

Петрык з абедзвюх рук, не цэлячыся, стрэліў туды, дзе вылі, вухкалі па-савінаму.

П'яная хеўра, завыўшы, панеслася ў ноч, паганяючы коней. Бацька, як відаць, толькі цяпер заўважыў, што побач з ім Петрык.

— Сыноч, чаму ў хаце не сядзеў? — з папрокам прагаварыў ён.

— Татка, такі ж прагналі мы іх! — патрос пістоляй Петрык.

На небе палыхнула бліскавіца, воддаль глуха завуркатаў гром.

Пажар

У гэтую ноч Зося доўга не магла заснуць. На двары грымеў гром, неба праціналі маланкі, па страсе сцёбаў дождж.

«Божа, чаму ты ўзнагародзіў нас такім суседам? Божа, за што?» — час ад часу бязгучна шаптала яна і пад гэты шэпт непрыкметна заснула, забылася мройным сном.

І прыснілася ёй тая страшная зімовая ноч, калі гарэла іхняя сядзіба, калі з дымам пайшло ўсё дабро.

У тую ноч, як і ў гэтую, яна таксама не магла заснуць. На стале роўным агеньчыкам гарэла свечка. Зося сядзела на крэсле, а на ложку спаў маленькі Петрык, раскінуўшы на падушцы пухляныя ручкі.

«Дзе ж цяпер Паўлюк? Што з ім?» — падумалася. Зося чула ад людзей, што войска Януша Радзівіла зачынілася ў Тыкоціне. А сёння яе сустрэў Вацлаў Станішэўскі. Загарадзіўшы канём дарогу, зірнуў на яе асалавелымі вачыма і сказаў: «Жонка здрадніка... Нядоўга табе засталася панаваць».

Уся ў слязах прыбегла Зося дадому, упала на грудзі Харытону, які яшчэ з Юстынам хадзіў у паходы. Ад'язджаючы, наказаў Юстын Харытону: «Беражы маю нявестку і ўнука. Глядзі, каб аніводзін волас з іхняй галавы не ўпаў».

— Дзеду, хіба мой Паўлюк здраднік? Чаму Вацлаў Станішэўскі яго зневажае? — горка ўсклікнула Зося.

— Не катуй сваю душу, дачушка. Не ведала б гора здратаваная наша старонка, калі б усе шляхціцы былі такія, як Паўлюк і Юстын,— прамовіў стары Харытон і заплакаў.

— Дзеду, чаму плачаш? Чаму? — дапытвалася Зося.

Не хацеў казаць Харытон, але давялося-такі апавесці, што ўчора прывезлі Кліма Станішэўскага, забітага на двубоі Юстынам, што і сам Юстын склаў галаву, так і не даехаўшы да Сіняўкі.

Невідучымі вачыма глядзела Зося на Харытона.

— А Паўлюк? Ён жа з бацькам быў!

Хваліліся Харытону гайдукі Вацлава Станішэўскага, што і Паўлюка пусцілі на той свет, у снег утапталі, ды сказаў Зосі, што ў крэпасці застаўся Паўлюк.

Узіраецца Зося ў цёмнае акно, слёзы набягаюць на вочы. Забілі свёкра... Забілі!.. Няхай заўтра ж паедзе Харытон, няхай пашукае цела забітага Юстына і прывязе ў Сіняўку. Людзі падкажуць, дзе ляжыць Юстын. Людзі ўсё ведаюць. А разам з тым і пра Паўлюка распытае. Не верыцца, што бацьку ён пакінуў, што ў крэпасці застаўся.

Не спіцца Зосі. Па шчоках коцяцца слёзы, капаюць на вышываны васілёчкамі абрус...

Не спіцца і старому Харытону. Не выходзіць з галавы, як шалёна крычаў Вацлаў Станішэўскі: «Спалім ваша асінае гняздо! Дачакаецца!»

Такія прэвэратні слоў на вецер не кідаюць. Цягне іх туды, дзе чуюць пажыву, дзе беспакarana можна нашкодзіць.

Як ваўкі, у чыстым полі сустрэлі, падпільнавалі Юстына і Паўлюка. Як жа адпомсціць за іхнюю пагібель? Як пакараць злыдняў, каб суцішыць боль?

Наставіўшы каўнер кажуха, Харытон сядзіць каля стайні. Верны сабака Чорны, паклаўшы на калені галаву, дрэмле, прыплюшчыўшы вочы.

Харытон пагладзіў сабаку па спіне, а той страпянуўся і з пагрозай забурчаў.

«Яны прыйшлі. Зося і Петрыка збіраюцца знішчыць. Мала ім, не наеліся»,— здагадаўся Харытон.

За сябе ён не баяўся. Даў Бог пажыць на свеце. Шосты дзясятак ужо размяняў. Пабачыў рознага: і добрага, і ліхога. Збярог яго Бог у гэты неспакойны, бурлівы час.

Уздыбіўшы на загрыўку поўсць, Чорны без брэху рынуўся ў цемру. Неўзабаве пачуўся чыйсьці крык, а потым данеслася жаласнае скавытанне сабакі.

«Засеклі Чорнага»,— адзначыў сам сабе Харытон і, хаваючыся за дрэвамі, пабег у дом. Яму абавязкова трэба

было зберагчы сваё жыццё. Дзеля таго, каб засталіся жыць Зося і Петрык. Каб іх выратаваць.

Загарэліся свіран і стайня. Заіржалі, загрузалі капытамі коні, адчуўшы бяду. Харытон на хвілінку прыпыніўся. Мо выпусціць коней? Яны ж усё разумеюць... Не... Ужо позна...

І Зося заўважыла, як цемру прарэзала шырокая паласа агню. Усхапіўшыся, падбегла яна да акна. Здрыганулася, часта-часта забілася сэрца. Гарыць стайня, гарыць свіран... Усё гарыць... Нават дрэвы, здаецца, курчацца ў агні.

Яны прыйшлі... Яны і дом не пашкадуюць, спяляць. Трэба ратавацца, уцякаць. А куды?

— Божачка мой! — вырвалася ў Зосі.

А сын спіць як нічога ніякага. Пацягнуўся ў сне, прыцмокнуў ружовымі губкамі. «Ма-ма»,— сказаў, не расплюшчваючы вачэй.

— Родненькі мой! Крывіначка мая! Чаму ж і на цябе каменем бяда навалываецца? — прашаптала Зося і, узяўшы сына за цёплую ручку, тарганула.

— Сыночак, уставай.

На шчасце, Петрык адразу расплюшчыў вочы.

— Ма-ма...

— Сыночак, уставай. Будзем апранацца. Сыноча-ак!..

Спяшаючыся, Зося пачала апранаць Петрыка. Ён не плакаў, не запытаў, чаму пабудзіла. Быццам адчуў, што прыйшла бяда.

Дзверы адчыніліся, і ўбег Харытон.

— Зося, трэба ўцякаць.

Харытон ніколі не называў яе паняй. Заўжды вось так, як цяпер: Зосяй. Нібы ўнучку ці дачку.

— Дзеду, пабеглі...

— Куды ты? У адной сукенцы на мароз? — Харытон накінуў на плечы Зосі кажух.

У дзверы раз, другі грукнулі.

— Зраднікі, адчыняйце!

«Бярыце, біце, катуйце мяне. Толькі майго сыночка не чапайце!» — хацелася крыкнуць Зосі.

— Зараз адчыню вам. Крыху пачакайце,— спакойна, бы да гасцей, звярнуўся Харытон і, ручкай пісталі выбіўшы шыбу, стрэліў з акна.

Каля дзвярэй хтосьці вохнуў, а праз акно пацягнула дымам і пахам гарэлага мяса.

Зося мацней прытуліла да сябе Петрыка.

— Дзеду, што ж будзе з намі?

— Выратуемся.

— Не выпускаць яны нас.

— А мы ў іх не станем пытацца.

За акном грывнуў стрэл. Куля са свістам калупнула сцяну. Харытон упіхнуў амаль непрытомную Зося ў бібліятэку. У шафах, на паліцах роўнымі шэрагамі стаяць кнігі. У нека-
торых надпісы на тоўстых вокладках, ціснёных золатам.

— Знойдуць яны нас тут,— збялелымі вуснамі прашап-
тала Зося.

Харытон пацягнуў на сябе кніжную паліцу. Паліца адышла ад сцяны, і Зося ўбачыла ў сцяне праём у рост чалавека.

— Зося, ідзі з сынам за мною, не бойся. Уніз вядуць прыступкі,— прагаварыў Харытон.

— У падземны ход? — здагадалася Зося.

Харытон лёгенька штурхнуў Зося ў плечы.

— Ідзі, ідзі. Падземны ход нас у парк выведзе.

Зося ступіла на прыступку і, несучы Петрыка, пачала спускацца ўніз. А Харытон, зачыніўшы паліцай праём, даг-
наў Зося і павёў яе за сабою.

З падземнага ходу, як і казаў Харытон, яны вылезлі ў парку. Зося азірнула і ўбачыла, як гарыць дом, гулка страляючы дахоўкай. У крывавым водбліску пажару бегалі, мітусіліся людзі-постаці з абвязанымі па самыя вочы тварамі.

— Вось каб цяпер з гарматы па вас! — прастагнаў Харытон.

Зося чамусьці працяло холадам. Яна задрыжала. Зубы ў яе застукалі, як у хворай.

— Ма-ма,— падаў голас маленькі Петрык.

Зося нагнулася, пацалавала сына ў шчочкі, і адразу ёй стала цёпла. Дзіўна, але гэты маленькі камячок сагрэў яе.

— Зося, хадзем,— занепакоіўся Харытон.

— Дзеду, дзе ж мы будзем жыць?

— Зямлянку выкапаем.

— А яны?..

— Яны нас у зямлянцы не крануць. Задаволіліся яны.— Харытон цяжка ўздыхнуў і скончыў: — Пакуль задаволіліся.

У гэтую зіму Зося з малым Петрыкам перабралася жыць у зямлянку.

Новая хата і смерць Харытона

Неспакойна спалася і Петрыку. Яму здавалася, што едзе на санках з горкі. Санкі імчацца ўсё хутчэй, хутчэй... Вецер свішча ў вушах...

— А-а-а!..— ад страху крычыць Петрык, а санкі ўязджаюць у нейкі цёмны падземны ход і там спыняюцца.

З'яўляецца маці. Яна бярэ яго на рукі і штосьці шэпча, супакойваючы. Санкі кудысьці згінулі, як і не было іх.

Мама ідзе, трымаючы Петрыка на руках. «Тук-тук, тук-тук...» — гулка гучаць маміны крокі. І яшчэ нечыя крокі даносяцца да Петрыка.

Петрык прыглядваецца. Гэта ж дзед Харытон ідзе наперадзе!

— Зараз мы выйдзем адгэтуль,— кажа дзед Харытон.

Маці ўздымаецца па прыступках. У вочы Петрыку рэнула чырвона-барвовым святлом.

Петрык бачыць, што вакол гарыць снег. Дзіўна гарыць. Узлятае ўгору, быццам рознакаляровыя бурбалкі. Снежныя бурбалкі ўзлятаюць і з трэскам разрываюцца ў паветры.

Гарыць снег. Усё наваколле занялося пажарам, гарыць...

Растапіўшыся ад агню, снег бяжыць ручайкамі. Цурчаць ручайкі, спяшаюцца...

Так беглі яны і ў той выясны дзень, калі ён з маці сядзеў каля зямлянкі. Млеў пад сонцам снег, і цяклі ручаі.

— Сыночак, чамусьці дзед Харытона доўга няма. З самага ранку з дому пайшоў. Дзе ж ён? — журыцца маці.

А дзед Харытон лёгкі на ўспамін. Едзе дарогаю на санях, нагужаных тоўстымі бярэнамі-круглякамі. І яшчэ адны сані з бярэнамі з'яўляюцца з-за павароткі. І яшчэ...

На санях сядзяць барадатыя дзядзькі, паважна нокаюць, падганяючы коней.

Пнуцца коні, разбіваючы капітамі мяккі снег, які за зіму напластаваўся на дарозе. Натужна рыпяць палазы, праразаюць снег да самай зямлі.

— Зося, прымай гасцей! — весела крычыць дзед Харытон.

— Куды ж гэта вы едзеце? — анічога не разумее маці.

— Хату будаваць.

— Каму?

— Нам. Не век жа тузацца ў зямлянцы.

— Адкуль гэтыя людзі?

— З суседняй вёскі.

— Добры дзень, пані! — гукае чорны, што цыган, мужчына і паварочвае каня да зямлянкі.

Маці мітусіцца, бегае сюды-туды, а мужчыны звальваюць у кучу бярэны.

— Перакур, мужычкі! — камандуе дзед Харытон.

Мужычкі перакурылі, пастаялі, пагаманілі і за новую работу ўзяліся: бярэны абчэсваюць. Звонка, весела стукаюць сякеры. Добра Петрыку. Трэсак вакол! Любую выбірай. Трэску можна і як човен па ручаі пусціць, а можна і адмысловую запруду з трэсак зрабіць. Вада каля запруды збіраецца, пеніцца, а потым, прарваўшыся збоку, прабівае сабе новую дарогу.

Увечары мужчыны тут жа, каля зямлянкі, садзяцца за стол, вымаюць з торбаў хлеб, сала, салёныя агуркі, яйкі...

Хтосьці з іх ставіць на стол пузатую бутэльку...

Маці таксама сядзіць пры сталае.

— Даруйце,— кажа,— што няма чым пачаставаць. Усё з дымам пайшло.

А Петрыку бяды мала. Ён за абедзве шчакі аплятае хлеб з салам.

— Давай, давай,— падахвочвае яго дзед Харытон.— Набірайся сілы.

Ён, Петрык, стараецца, есць. Яму хутчэй трэба стаць такім жа дужым, як і гэтыя дзядзькі. Тады ён абароніць і маму, і дзедка Харытона, і хату пабудуе, калі некаму спатрэбіцца.

Гамоняць мужчыны, жартуюць, яго, Петрыка, падхваляваюць, быццам гэта не яны, а ён бяровён з лесу на хату прывёз.

— Сасоначка зялёная,
Малодачка маладая,
Чаго плачаш і рыдаеш,
На доўгу дарожку пазіраеш? —

заспявала маці.

Сцішыліся мужчыны, слухаюць. Спявае маці, пазіраючы кудысьці ўдалеч:

— А як жа мне не рыдаці,
На доўгу дарожку, эх, пазіраці?
А ўсе дружкі з вайны ідуць,
Майго дружка каня вядуць.

Не вытрымалі мужчыны, падхапілі песню. І дзед Харытон зацягнуў тоненька, як малады пеўнік:

Ой, кося мой вараненькі,
А дзе дружок маладзенькі?
А ці ўбілі, ці ўстралілі,
А ці ў плен забралі?
А не ўбілі, не ўстралілі,
А не ў плен забралі,

А твой дружок ранен ляжыць,
Праваю рукою каня дзяржыць,
Праваю рукою каня дзяржыць,
Леваю рукою ваду грабець...

Ваду, ваду... Здаецца, вада нахлынула, усю хату заняла, а з вады галава дзеда Харытона паказваецца.

— Дзеду-у! — крычыць Петрык і хоча падаць яму руку.

Калі ж ён дзеду Харытону падаваў руку? Ці было гэта? Усё-ткі было. Ужо ў новую хату яны перабраліся, ужо бацька з вайны вярнуўся. Мар'янка нарадзілася...

Як і сёлета, напачатку лета ён, Петрык, з дзедам Харытонам на балота пайшоў. Дзед Харытон застаўся на балоце, а Петрык у лес падаўся, каб суніцамі паласавацца. Прысеў на палянцы, рве сунічку за сунічкай, кідае ў рот.

Наласаваўшыся, назад пабег. Выбег з кустоў — і аслупянеў. У возеры (яно было пры лесе) дзед Харытон топіцца: то з вады, то пад ваду, як паплавок.

Петрык як быў, у нагавіцах і ў кашулі, так і ўскочыў у ваду, забрыў па шыю і працягнуў руку.

— Дзеду, бярыцеся!

— Петрык, не!.. — гукнуў дзед Харытон і схаваўся ў вадзе.

Крыху пачакаўшы, Петрык нырнуў раз, другі... Ды, як ні стараўся, не змог выцягнуць дзеда Харытона.

Змучаны, сеў на беразе, уткнуў галаву ў калені і горка заплакаў, развітваючыся з тым, хто выратаваў яго той страшнай зімовай ноччу...

Ужо потым бацька бусаком выцягнуў дзеда Харытона з возера. Да яго ног былі прывязаныя камяні.

— Яны ўтапілі. Яны! — прамовіў бацька.

Петрык з жахам глядзеў на пасінелы твар дзеда Харытона. Дайшло да яго, чаму дзед Харытон не падаў руку: баўся, што і яго, Петрыка, пацягне за сабою на дно. Не пра сябе думаў, гінучы.

— Татка, за што яны яго? — заплакаў Петрык. Ён ведаў, што яны — гэта Вацлаў Станішэўскі са сваёй хейрай.

— За тое, што хату дапамог нам пабудаваць, што на гэтай зямлі засталіся. Не плач, Петрык. Дзед Харытон сумленна пражыў. Ні сябрам, ні свайму краю не здрадзіў.

«Не здрадзіў... Не здраднікі мы»...— шэпча ў сне Петрык.

А з вады высоўваецца рука. Ужо не дзед Харытона, а Янінчына. На прыдалонне вяночак надзеты.

— Янінка!.. Янінка!..— кліча Петрык.

Яніна высоўваецца з вады: «Я тут, Петрык. Даруй мне. Русалкай я стала, бо бацька і мяне пракляў».

Вада запаўняе хату. І няма куды ўцячы. Вада... Вада...

Маленькі чалавечак у шэрай сугане

І Яніне снілася вада. Снілася, што яна стаіць у парку каля сажалкі, дзе плаваюць лебедзі з падрэзанымі крыламі.

Стаіць, скрыжаваўшы рукі на грудзях, і думае: «Зараз кінуся ў сажалку і буду ляжаць на мяккім глеістым дне, як мая мама ляжала на мяккім ложку».

Раптоўна памерла мама. Войкнула, схапілася за грудзі і асунулася на ложак, на развітанне нават слоўца не сказаўшы.

«А-а-а!» — варочаючыся, стогне Яніна, а ў вушах гучыць музыка, дзікая, шалёная. Разрывае перапонкі...

Музыка даносіцца з вялікай залы, дзе сабраліся бацькавы госці. Трэці дзень яны не адыходзяць ад сталоў, усё балуюць. Ва ўсіх гасцей твары азызлыя, апухлыя. Цягаюцца па маёнтку, нібы вар'яты, штосьці незразумелае шэпчуць сабе пад нос.

Яніна разам з мамай сядзіць у маінай спальні. Мама час ад часу ўздрыгвае і разгубленымі вачыма глядзіць на Яніну. Яна, як і Яніна, што агню баіцца п'яных гасцей.

— Усё здароўе яны ў мяне аднялі,— скардзіцца мама.

У пакой уваходзіць маленькі чалавечак у шэрай манаскай сутане. Твар у яго анэльскі, галасок ціхі, але і Яніна, і мама баяцца яго яшчэ болей за п'яных гасцей.

Не так даўно прывёз бацька маленькага чалавечка ў шэрай сутане ў маёнтак, але хутка ён тут прыжыўся, стаў як гаспадар. У кожную дзірку суне свой востранькі лісіны носік.

«Святы айцец», — з нейкай асаблівай павагай аднаго разу сказаў пра яго гайдук Адам.

Пасля першай жа сустрэчы з маленькім чалавечкам у шэрай сутане прызналася Яніне мама:

— Накліча ён на нас бяду. Адчувае мая душа.

— Пані Хрысціна, вы дазволіце? — расцягвае ва ўсмешцы тонкія вусны маленькі чалавечак у шэрай сутане і без дазволу сядзе на крэсла.

Мама маўчыць, толькі дышае часцей, быццам пад горку пабегла.

— Многія людзі на Бога забыліся, супраць свайго караля ідуць, — распачынае маленькі чалавечак у шэрай сутане.

Яніна ведае, што надоўга ён завёўся, не хутка спыніцца. Іншы раз прысунецца ў маміну спальню і цэлы вечар вядзе сваю гаворку, прыплюшчыўшы вочкі.

— Ваш сусед Паўлюк Кравец...

— Паўлюк не йдзе супраць караля. Ён за свой край стаіць, — не стрываўшы, пярэчыць мама.

— Пані Хрысціна, за каго вы заступаецеся? Бога пабойцеся!

Пасля таго, як, уволю нагаманіўшыся, пойдзе маленькі чалавечак у шэрай сутане, мама будзе скардзіцца, што баліць галава, коле сэрца. Яніне хочацца затупаець нагамі, нарабіць крыку, каб прагнаць маленькага чалавечка ў шэрай сутане, але яе чамусьці апаноўвае такі жах, што пашчэнка дзервянеюць. Так, здараецца, яны дзервянеюць, калі ўкусіш вельмі кіслы яблык.

— Пані Хрысціна, я ведаю, што вы, як і Паўлюк Кравец, да замужжа былі праваслаўнай...

— Была!

— Пані Хрысціна!.. Пані Хрысціна!..— У голасе маленькага чалавечка ў шэрай сутане гэтулькі асуджэння, што можна падумаць: мама самая вялікая на свеце грэшніца.

Мамін твар пабіла на чырвоныя плямы.

— Усе мы пад Богам ходзім.

— Пані Хрысціна, вы, як мне здаецца, ерэтычка.

«Вон!» — хацела крыкнуць Яніна, але дзверы з грукатам адчыніліся, і ў пакой уваліўся сухарлявы, як жарабец, пан Кахноўскі, які не прапусціў ніводнага бацькавага застолля. Азызлы ад трохдзённай п'янкі, ён ледзь стаяў на нагах.

— П-пані Х-хрысціна... К-каханая...

Мама наставіла рукі, спрабуючы затуліцца.

— Пан Кахноўскі!.. Пан Кахноўскі!..

Маленькі чалавечак у шэрай сутане шыгнуў у дзверы.

— П-пані Х-хрысціна!.. К-каханая!..— затрос галавою пан Кахноўскі.

Мама ўзялася за грудзі.

— Пан Кахноўскі, выйдзіце з маёй спальні. Пан Кахноўскі, зараз жа!..

У пакой уварваліся бацька і гайдук Адам.

— Па чужых спальнях цягаешся, прайдзісвет? Не падмануў мяне манах! — крыкнуў бацька.

Пан Кахноўскі павярнуўся да бацькі і загудзеў, як чмель:

— М-м-м...

— Адам, цягні яго! — закамандаваў бацька.

Пан Кахноўскі не даваўся, размахваў доўгімі рукамі, але бацька і Адам схапілі яго і вывалаклі з пакоя.

На калідоры пачуўся крык, падобны на ўсхліп.

— Мама, што там? — сцялася ад страху Яніна.

У дзвярах вырас маленькі чалавечак у шэрай сутане.

— Зарэзалі!

— Каго? — спалатнела мама.

— Пана Кахноўскага.

Мама павалілася на ложкак.

— Сэрца!..— прашаптала ўраз пасіпельмі губамі.

— Тата! — на ўсю сілу закрычала Яніна. Пасля гэтага яна ніколі не звала яго на дапамогу.

Бацька, пачуўшы, убег у пакой. Яго правая рука была ў крыві.

— Хрысціна!.. Я!.. Хрысціна!..

— Сэрца... Лекара... Хутчэй...

Адапхнуўшы Яніну, маленькі чалавечак у шэрай сутане пралез наперад.

— Святую веру ў сэрцы трэба насіць, пані Хрысціна.

— Вацлаў! — ціха паклікала мама.

Бацька пацягнуўся да яе акрываўленай рукой.

Мама войкнула і закінула галаву.

Потым мама ляжала ў труне. Прыгожая, нібы жывая. Седзячы побач, бацька размазваў па шчоках слёзы. Непадалёк стаяў маленькі чалавечак у шэрай сутане і ўсё махаў галавою, як махае конь у гарачыню.

Яніна туліла да грудзей белую ружу, маміну любімую, сарваную з куста, які мама сама пасадзіла каля сажалкі з лебедзямі.

На ружы яшчэ блішчалі буйныя кроплі расы.

Яніна ўзялася за маміну руку і хацела расшчаміць пальцы, каб пакласці ружу ў маміну руку. Але маміны пальцы былі як касцяныя...

Яніна войкнула, як мама перад смерцю, і ўпала на падлогу, страціўшы прытомнасць.

На другі дзень яна пайшла да сажалкі, каб навек пахаваць сябе на яе дне, каб ніхто-ніхто не праведаў, дзе і як яна загінула.

Яна склала рукі на грудзях, сабраўшыся скокнуць у сажалку, але з-за куста выйшаў Петрык. Яніна да гэтага бачыла яго толькі здалёк.

— Не бойся мяне.— Петрык пераступіў з нагі на нагу.— Забег у ваш парк, а тут ты стаіш...

Пасля яны сядзелі на лаўцы, абсаджанай бэзам, дзе так любіла сядзець мама. Петрык апавядаў ёй пра асілкаў, якія

калісьці жылі на гэтай зямлі. Самыя глыбокія рэкі былі ім да калена. Усіх у страху трымалі асілкі. Заганарыўшыся, самому Богу сталі пагражаць. Бог жа адняў у іх розум, і яны лбамі пачалі разбіваць каменныя горы, нібы бараны. Так і загінулі ўсе.

— Усіх, хто ў страху трымае, хто гора нясе, гэткая доля чакае,— скончыў Петрык.

Спіць Яніна. Залацістыя валасы, такія ж, як і ў мамы, па падушцы рассыпаліся.

«Божа, пакарай ліхіх людзей. Божа, пакарай іх!» — просіць яна ў сне.

А потым ёй здалося, што з неба сарвалася зорачка і ўпала каля яе акна. Цёплая, прыгожая, як мамыны рукі. Жывыя рукі.

Сяброўкі на ўсё жыццё

А Мар'яне сніўся лес. Снілася, што яна з Янінай ідзе па бярозавым гаі. Яніна вясёлая, шчабечы, як птушка ўвесну. І ў Мар'яны радасць на душы. Слухаючы Яніну, яна гучна смяецца. Смах звонкім рэхам перабягае ад бярозкі да бярозкі, заміраючы ў гушчары.

«Калі ж мы з Янінай былі ў бярозавым гаі? — варочаючыся, думае Мар'яна.— Ці не на Тройцу? Так, на Тройцу, мінулым летам».

Тады на маладзенькай кучаравай бярозцы яны завілі вянкi і праз гэтыя завітыя вянкi пацалаваліся, такім чынам пакуміўшыся, як звычайна робяць на Тройцу дарослыя дзяўчаты.

— Мар'яна, цяпер мы на ўсё жыццё сяброўкі. Ніхто нас не разлучыць,— сказала Яніна.

Гэта яна прапанавала Мар'яне пакуміцца.

Затым яны селі на траву. Яніна развязала вузлячок, у якім былі яйкі, паляндвіца, каўбаса, акраец хлеба.

А Мар'яна прынесла яешню. Яешню бяруць і дарослыя дзяўчаты, калі завіваюць на бярозцы вянкi.

— Мар'яна, чаго табе найбольш хочацца? — запытала Яніна.

— Пеўніка на паленцы,— прызналася Мар'яна.

Перад гэтым бацька ўзяў яе ў горад. На рынку вясёлая, прыгожая цётка ў квяцістай хустцы прадавала пеўнікаў. Насаджаныя на тонка выструганае белае паленца, яны былі як сапраўдныя: з дзюбай, з вялікім грэбнем.

Бацька адлічыў грошы і падаў жанчыне ў квяцістай хустцы, а яна працягнула Мар'яне пеўніка на белым паленцы.

— Бяры, дзяўчынка.

— Не,— сумеўшыся, закруціла галавою Мар'яна.

— Мар'яна, бяры! — падахвоціў бацька.

Мар'яна заціснула пеўніка ў кулачок і схавалася за бацькаву спіну. Так, у кулачку, і прывезла яна пеўніка дамоў. Удваіх з Петрыкам частаваліся. А Петрык Яніне пахваліўся.

— Пеўніка? — Яніна разгарнула хусцінку, якую трымала ў руцэ. На хусцінцы ляжаў пеўнік, рыхтык той, які ў горадзе купіў бацька.

— Мар'янка, бяры.

Мар'яна ўзяла пеўніка і падняла ўгору. Чароўнымі агеньчыкамі заіскрыўся пеўнік на сонцы.

— Бацька мне яго з горада прывёз,— паведаміла Яніна.

— Добра табе. Прысмакі бацька купляе,— пазайздросціла Мар'яна.

На вачах у Яніны выступілі слёзы.

— Не, Мар'янка. Нялюдскі мой татка.

Да гэтага Яніна ні разу не сказала пра бацьку кепскага слова. Калі, здаралася, заходзіла пра яго размова, яна альбо адмоўчвалася, альбо адразу ж бегла дадому.

Як цудоўна распачаўся дзень! Навошта было нагадваць Яніне пра бацьку? Як гаворыцца, Бог яму судзя.

Мар'яна ўзяла пеўніка ў рот і ўкусіла. Пеўнік хруснуў на зубах і раскалоўся.

— Мар'яна, мне без мамы сумна. Калі б не вы з Петрыкам, то я, мусіць, рукі на сябе наклала б. Вы мяне не пакінеце? Га?

Мар'яна шырока расплюшчанымі вачыма глядзела на сяброўку. Зразумела, чаму яна прапанавала пакуміцца. Баіцца, што адна застанеца.

— Янінка, хіба ж ты не ведаеш, як мы цябе любім?

У Яніны, як у дарослай, на пераносі сабраліся зморшчынкі.

— Але ж і мой тата маму калісьці любіў, добры быў.

— А потым?

— Потым у нас з'явіўся маленькі чалавечак у шэрай сутане.

— Святы айцец?

Мар'яна чула, як маленькага чалавечка ў шэрым, які пасяліўся ў Станішэўскіх, бацька неяк назваў святым айцом і скрывіўся, бы ад зубнога болю.

— Маленькі чалавечак у шэрым казаў тату, што мама не мае Бога ў сэрцы, а яна штодня малілася, прасіла Бога, каб тата дабрэйшым стаў.

Мар'яна са страхам азірнулася. Што калі маленькі чалавечак у шэрай сутане, падкраўшыся, падслухоўвае іхную размову?

Не, здаецца, няма яго паблізу. Можна перавесці дух. Яна, Мар'яна, маленькага чалавечка ў шэрай сутане і блізка не падпусціць, калі раптам прычэпіцца. Ён, чаго добрага, з Янінай разлучыць.

— Янінка, хочаш, я прысягну, што ніколі не пакіну цябе?

— Не трэба,— краёчкамі вуснаў усміхнулася Яніна.

— Цяпер верыш, што не пакіну цябе?

— Веру.

— На ўсё жыццё мы з табой сяброўкі.

— На ўсё жыццё.

«На ўсё жыццё!» — шэпча Мар'яна. А Яніна адплывае ўдалячынь. Адплывае, адплыла, згінула ў густым тумане. А з туману выплыў Вацлаў Станішэўскі. Цягнеца да Мар'яны валасатаю рукою.

— Аддай пеўніка!

— Няма яго ў мяне.

— Аддай!

— Няма! З'ела я. Дальбог! — клянецца Мар'яна.

Твар у Вацлава Станішэўскага быццам неба перад навальніцаю. Няма літасці на ім.

— Майго пеўніка з'ела?

— З'ела...

— Лезь у мех. З сабою забяру.— Вацлаў Станішэўскі, як казачная Баба Яга, настаўляе вялікі мех.— Лезь! Тут не толькі табе, але і твайму Петрыку месца хопіць.

— Вы і Петрыка ў мех хочаце пасадзіць?

— Усіх вас пасаджу і вярочынай завяжу, каб не дыхнулі.

— Вы ж мяне з Янінай разлучыце. А мы з ёю сяброўкі на ўсё жыццё!

Вацлаў Станішэўскі гучна рагоча. З ягоных вачэй сыплюцца іскры, змеямі рассякаючы паветра.

Удар ззаду

А Паўлюку прысніўся бацька, Юстын. Жывы і здаровы прыехаў ён дадому. Не, не ў гэтую хатку, зробленую талакоўцамі, а ў прыгожы і прасторны дом, спалены зімовай ноччу.

— Паўлюк,— кліча бацька,— хадзі сюды.

Паўлюк борздзенька падбягае да яго.

— Чаго клікаў, тата?

Бацька садзіцца на лаўку.

— Сядай і ты, сыноч,— запрашае.

Паўлюк прыладжваецца побач. А так хочацца хутчэй дазнацца, чаму паклікаў бацька! Няўжо падорыць сапраўдную шаблю? А мо цікавай гісторыяй парадует?

— Паўлюк, што трэба сапраўднаму вою? — пытаецца бацька.

— Вострая шабля,— імгненна адказвае Паўлюк.

— Так,— пагаджаецца бацька.— Шабля патрэбна, каб ад чужынцаў свой край бараніць. Але гэта яшчэ не ўсё, сыноч...

— І дзіда патрэбна,— стараецца дапамагчы бацьку Паўлюк.

Бацька вымае з торбы тоўстую кнігу.

— Яшчэ кніга патрэбна. Без кнігі ты як сляпы. Можа так стацца, што зблудзіш у цемры.

— Ёгі,— пагаджаецца Паўлюк, бо ведае: бацька не любіць, калі яму пярэчыш.

Бацька адкрывае кнігу і паказвае, тыцнуўшы пальцам.

— Пра век мінулы напісана тут. Чытай і ў памяці адкладвай.

Паўлюк кладзе кнігу на калені і чытае...

Крывавае полымя бачыць ён. Усю родную зямлю яно ахапіла. Войскі Масковіі нішчаць Вялікае Княства Літоўскае. Гараць вёскі, дымяцца гарады. Людзей сілком вядуць у няволю, у Масковію. І ўдзень, і ўночы. І ў мароз, і ў спёку. Абязлюдзелі гарады. Шлюць ваяводы Вялікага Княства Літоўскага пасланцаў у Польшчу: «Дапамажыце. Мы ж не раз і не два вам дапамагалі». Але дарэмна. Карона чакае, пакуль зусім абязлюдзее, аслабне Княства, каб потым далучыць яго да сябе.

І настала лета 1569-е. Едуць паслы Княства Літоўскага ў Люблін: і Радзівіл Мікалай Чорны, і Радзівіл Мікалай Руды, і Іван Хадкевіч, і Яўстафій Валовіч... Хмурныя едуць паслы. Цяжкія думы адольваюць кожнага з іх.

Не йдзе на саступкі польскі кароль, не йдуць на саступкі і польскія шляхціцы. Паціраюць рукі, задаволеныя. Нарэшце без вайны, без бою забяруць яны зямлю беларускую. Пеніцца крышталёнае віно ў кубках. Яшчэ не падпісаная дамова, а польскія шляхціцы ўжо святкуюць перамогу. Дамаўляюцца, як падзяліць калісьці магутную дзяржаву, якія землі забраць, якія купіць.

Задумаўся Іван Хадкевіч. Яму даручана перад самім каралём выступаць. Што ж сказаць каралю Кароны? Не

так даўно ён, Іван Хадкевіч, выступаў і сказаў: «Вы ўжо абрэзалі нам крылы».

Але, абрэзалі. Многія ваяводы і сенатары паспелі дамовіцца з каралём, саступілі яму, на ягоны бок перабеглі. Калі б не гэтыя перабежчыкі, то можна было б і сваю вайсковую сілу паказаць.

Дык што ж сказаць? Палякі дамагаюцца злучыць дзве дзяржавы ў адну. Вялікакняскі Статут ліквідоўваюць і землі свабодна змогуць набываць, і даставаць усялякія пасады на абшарах Вялікага Княства.

«Ганьба! Ганьба! Навошта я дажыў да гэтага дня?» — з горыччу думае Іван Хадкевіч.

Няўтульна яму ў раскошных пакоях, міласціва прапанаваных каралём. Мулка спаць на мяккім ложку. «Буду прасіць караля, каб не губіў нашу дзяржаву»,— думае ён, забыўшыся кароткім сном.

Выбліснула сонца, як звычайна, прынесла новы дзень. Пануры стаіць Іван Хадкевіч прад Сігізмундам Аўгустам. «Нам ужо няма да каго звярнуцца па дапамогу,— кажа са слязамі на вачах.— Хіба што да Бога і да вас, ласкавы васпан... Прыносім вам просьбу: так правесці да канца гэтую справу, каб яна не цягнула за сабою рабства і ганьбы нам і нашчадкам нашым... Мы цяпер даведзеныя да таго, што мусім з пакорнаю просьбаю ўпасці да ног вашай вялікасці».

Не хаваючы слёз, схілілі галовы беларускія паслы і ўпалі на калені.

Не, не перад каралём, а перад спакутаным і абрабаваным краем сваім стаяць яны на каленях.

«...Імем Бога просім цябе, васпан,— кажа далей Іван Хадкевіч,— помніць нашу службу, нашу вернасць табе і нашу кроў, якую мы пралівалі дзеля тваёй славы».

Петрык на хвілінку адарваўся ад кнігі, зірнуў на бацьку.

— Дарма прасілі нашыя паслы караля,— кажа бацька.— Па-свойму ён зрабіў, як і задумаў, але ў лета 1576-е наш новы вялікі князь Сцяпан Батура сваім першым

Прывілеем адмяніў пастановы таго Люблінскага сойму, заявіўшы пра поўную незалежнасць Вялікага Княства ад Польшчы. Калі б не пярэваратні, то гаспадарамі жылі б...

Гаспадарамі, гаспадарамі...

Паўлюк расплюшчыў вочы. Здаецца, хтосьці на двары ходзіць. Няўжо яны вярнуліся?

Паўлюк устаў. Спіць Зося, спяць дзеці. Мар'яна кінула ся ў сне, усклікнула.

«Перапалохалася яна ўвечары. Трэба сказаць Зосі, каб пярэпалахі выкачала»,— падумаў Паўлюк.

«Туп-туп-туп»,— затупацеў хтосьці, прабегшы па падворку.

Усё-ткі прыйшлі. Вывіжоўваюць. Каб хоць не спалілі. Што ж рабіць? Будзіць Зосю і дзяцей? Але ж Мар'яна зусім перапалохаецца.

Паўлюк узяў са стала пістолю, ціха адчыніў дзверы і выйшаў на двор. Удалечыні яшчэ вуркоча гром, а тут пахне мятай, аерам, на балоце крумкаюць жабы, выводзяць сваю адметную песню.

Паўлюк нагнуўся, прыглядаючыся. На зямлі, шчодро напоенай дажджом,— сляды, вялікія, мужчынскія, ад ботаў. Тут былі яны, пярэваратні. Да самых дзвярэй падыходзілі. Няўжо стаіліся ў цемры і чакаюць?

Зусім з глузду з'ехаў Вацлаў Станішэўскі. Нянавісць і гарэлка асялілі яго.

Успомнілася, як пасля смерці бацькі ён, Паўлюк, вярнуўся сюды. Закалацілася сэрца, калі ўбачыў спалены дом. А потым даведаўся ад Зосі, што і зямлю адсудзіў Вацлаў Станішэўскі.

«Праз суд назад забярэм»,— сказаў Зосі.

Дурань, які дурань ён быў! Паверыў у справядлівасць суда. І суд захапілі, засеўшы ў ім, гэтакія ж пярэваратні, як Вацлаў Станішэўскі. А чым ён, Паўлюк, мог даказаць сваё права на зямлю? Усе дакументы ў агні згарэлі.

«Бяздомнік ты. У Януша Радзівіла праўду шукай, у таго, каму служыў»,— заявіў яму адзін з суддзяў.

Зразумеў Паўлюк, што хочучь выжыць яго. «Нікуды я адгэтуль не паеду, на злосць вам»,— даў сабе слова.

Балюча бачыць, як польская і спольшчаная шляхта землі скупляе альбо вась так, як у яго, падманам, гвалтам забірае і, усеўшыся на зямлі, за просты люд бярэцца: на свой лад перавыхоўвае, апалячвае. Шмат хто і з простых людзей запісаўся ў палякі, абы выжыць, уратавацца, абы пана свайго не гнявіць.

Сціснуўшы ў руцэ пістолю, Паўлюк з аглядкай накіраваўся за хлёў. Сапраўдная вайна распачынаецца. Было перамір'е, ды скончылася. Калі б не Зося і дзеці, то і дом Вацлава Станішэўскага пажарам засвяціўся б.

Не паказваюцца, не азваюцца... Кепска, што сабакі не завёў...

Не, быў сабака. Мінулай восенню Адам яго застрэліў. Каб злосць сваю сагнаць.

Ён, Паўлюк, якраз з лесу вяртаўся. Пад'язджаючы да дому, стрэл пачуў. Адчуўшы нядобрае, хутчэй пагнаў каня і, мінуўшы паваротку, убачыў пры дарозе свайго Буяна. Сабака ляжаў скрываўлены. Бег да лесу, каб сустрэць гаспадара, як звычайна сустракаў.

Паўлюк злез з воза і прысеў каля сабакі на кукішкі. Буян гарачым языком лізнуў руку і сканаў.

Няўцешна плакала Мар'яна, усё не верачы, што не стала Буяна, з якім бегала і на рэчку, і ў лес. А Петрык некалькі дзён ні з кім не размаўляў. Хадзіў, зацяўшыся, боль у сэрцы насіў.

Затое Адам радаваўся, хвалячыся гайдукам, як з аднаго стрэлу сабаку ўлажыў...

Каля хлява Паўлюк заўважыў вывернутую бурай яблыньку. Ён прысеў каля яе, каб паглядзець, ці моцна пашкодзаныя карані, і ў гэты момант патыліцу апякло болем.

Паўлюк упаў, ухапіўшыся за ствол яблынькі.

«Няўжо і гэта блягі сон?» — надосталь прамільгнула ў галаве.

ГОРА

Пляма крыві

Зося прачнулася на світанні. Паўлюка побач не было. Прыгадаўся ўчарашні вечар: як скакалі шалёныя коннікі, як прагучалі тры стрэлы...

Петрык зусім дзіцё, а ўжо ўзяў у рукі зброю. Не, дабром гэта не скончыцца.

Баліць галава, усё цела як пабітае. Нават рукой не хочацца варушыць. Прасіла Паўлюка, казалася яму, што трэба выехаць адгэтуль. «Сваёй дзедзіны не пакіну»,— заявіў.

Калі вярнуўся з суда, які пакінуў зямлю за Вацлавам Станішэўскім, яна ледзь пазнала яго: счарнеў так, нібы пахаваў самага блізкага. А Вацлаў Станішэўскі вырашыў яшчэ на нервах пайграць, па сэрцы рэзнуць. Вечарам сабраў усю сваю хеўру на лузе непасрэда ад хаты.

Гарэлі вогнішчы, іграла музыка, спявала, балявала хеўра. Здавалася, не песні, а крыкі-пракляцці нясуцца ў прастору.

Калі яна сказала пра гэта Паўлюку, ён адказаў: «Хто праклінае, той сам будзе пракляты».

Хоць і ў самой сэрца разрывалася ад болю, але як магла, суцяшала Паўлюка: «Не бяры ў галаву. Скінь з душы цяжкі камень. Не ў адных нас бяда. Па ўсім нашым краі яна разлілася».

Зося бяду зазнала, калі дзвятае лета ёй мінула. Атрад маскоўцаў напаў на бацькаў маёнтак. Абараняючыся, загінуў бацька. І маці куля не мінула. А двух старэйшых братоў-блізнятаў пагналі ў Масковію. Мабыць, і цяпер яны там.

Ёй жа, калі так сказаць, пашанцавала. Папрасілася яна ў стральца-вартавога: «Дзядзечка, адпусціце мяне». Стралец азірнуўся і ціха прамовіў: «Бяжы».

Паляцела яна ў цемру.

Браты навучылі, каб папрасілася менавіта ў гэтага стральца. Чулі яны, як, жалячыся, расказваў стралец, што і ў яго дома засталіся дзве дзяўчынкі. Сказалі: «Прасіся, Зоська. Мо і адпусціць ён. Невядома, куды нас вядуць. Мажліва, на загубу».

Паблукала яна па свеце, не раз і не два слязьмі ўмывалася, пакуль не падабраў яе, пашкадаваўшы, Юстын Кравец.

З таго дня ў іхным маёнтку стала жыць, паняй хадзіць. З Паўлюком пасябравала, потым пакахалі яны адно аднаго. І настаў дзень, калі кінуліся ў ногі Юстыну, прасячы, каб дазволіў пажаніцца...

Госці спявалі, жартавалі, гуляючы на вяселлі, а яны, Зося і Паўлюк, анікога, акрамя сябе, не заўважалі. Сядзелі пры вясельным стале, нібы голуб і галубка.

Непрыкметна, як вада ў рэчцы бяжыць, прабеглі тыя шчаслівыя дні... Дзе ж падзеўся Паўлюк? Чаму яго так доўга няма?

Зося прыўстала, прыслухоўваючыся.

Зараз бразне клямка, адчыняцца дзверы. З'явіцца Паўлюк і радасна скажа: «Не вешай носа, Зоська. Будзем жыць-пажываць і добра нажываць».

Добра... Не, няма добра.

Зося ўстала, апранулася і выйшла на двор. Сонца яшчэ не ўзышло, але ўжо чырванела на ўсходзе.

На мокрай ад дажджу зямлі Зося заўважыла чужыя сляды і зразумела, што ўначы яны, гэтыя злыдні, былі тут.

— Паўлюк! — паклікала, падышоўшы да хлява.

Ціха вакол. Толькі карова ў хляве рыкнула, падала голас.

«А сляды на падворку свежыя, пасля дажджу іх пакінулі,— падумала Зося.— Зранку яны тут круціліся. Паўлюк, няйначай, пачуў, што каля хаты ходзяць, і выйшаў на двор».

Зося азірнулася і ўбачыла паваленую яблыню.

Што ж гэта блішчыць каля яблыні? Няўжо Паўлюкова пістоля? Відаць, яго... Пляма крыві каля пісталі...

У Зосі падкасіліся ногі.

— Паўлюк! — гукнула яна.

З хаты выскачылі Петрык і Мар'яна.

— Мамка! Мамка! — праціраючы кулачкамі вочы, усё прымаўляе Мар'яна.

— Мама, дзе тата? — запытаў Петрык.

Няма як дзецям казаць праўду. Мо яшчэ і абыдзецца. Мо жывы Паўлюк... Дзе ж ён? Дзе? Спала, што забітая, не пачула, як выйшаў... Як кружыцца галава! І нейкае павуцінне насунулася на вочы, не дае на свет глядзець.

— Дзеці, ідзіце ў хату...

— Мама, чаму ты нас праганяеш? — пакрыўдзілася Мар'яна.

— Ідзіце... Дзеткі...

Наперад ступіў Петрык. Тыцнуў пальцам, паказаўшы на пляму крыві.

— Мама, тут, тут... Гэта яны! Яны!

А перапалоханая Мар'яна круціць галавою.

— Дзе яны? Дзе? Мамачка-а!..

Зося не паспела адказаць дачцэ, бо Петрык, падскочыўшы, схапіў пістолю.

— Таткава!

Зося працягнула руку.

— Аддай...

— Не аддам! — Петрык з сілай (аж костачкі на пальцах пабялелі) сціснуў пістолю. Сам натапырыўся, як верабейка перад ворагам. Вочы, нібы дзве шчылінкі, злосныя агеньчыкі мігцяць у іх.

Зося яшчэ не бачыла сына такім.

«Ну як дзед Юстын у гневе», — прамільгнула ў галаве.

Як жа забраць пістолю ў Петрыка? Яшчэ да Станішэўскіх з гэтай пістоляй пабяжыць. Мала ёй аднаго гора...

— Сынок...

Петрык неяк адразу памякчэў, здаўся, абяззброены гэтым «сынокам».

— Мама, бяры.

Зося дрыготкай рукой узяла пістолю.

— Сынокам, не лезь на ражон. Прашу цябе.

— Мамка, кроў каля яблыні!..— задрыжэў голас у Мар'яны. Вось-вось заплача.

— Не плач, Мар'янка,— папрасіла Зося.

Трэба трываць, не паказваць слёз. Як кажуць людзі? Плачам гору не паможаш. Хоць на чым свет стаіць галасі, а ніхто цябе тут, акрамя Вацлава Станішэўскага і ягоных памагатых, не пачуе. А яны не сцешаць, гора не падзеляць. Парадуюцца яны. І хтосьці з іх скажа зларадна: «Вые ваўчыца-збродніца, свайго ваўка страціўшы. Чаго хацелі, таго і заслужылі».

Так, без Паўлюка ёй і ваўчыцай давядзецца быць, каб абараніць, не даць у крыўду Мар'яну і Петрыка, выгадаваць іх.

«Паўлюк, чаму ж ты пасунуўся сярод ночы? Няхай лепей мы ўсе разам згарэлі б у хаце»,— ледзь не вырвалася ў Зосі, ды, зірнуўшы на дзяцей, яна знімаквала.

Трэба трываць. Яшчэ справіць яна Мар'яне і Петрыку вяселлі, дачакаецца. І ўнукаў выгадае. Яна моцная, загартаваная. Ворагі яе ў агні загартавалі, як кавалі жалеза гартуюць.

— Мама, нашага татку забілі? — плачучы прамовіла Мар'яна.

— Не, дачушка.

— Чаму ж ён не йдзе да нас? Чаму кроў каля яблыні?

— Гора! Гора! — прамовіла Зося.

На возера

Як у сне, Зося падаіла кароў. Потым разам з Петрыкам і Мар'янай выгнала на пашу коней, кароў, авечак і вярнула з дзецьмі ў хату.

Як жа вытрываць? Як выстаяць? Прышло на памяць, як казаў ёй Паўлюк: «Паміж рыцарскім мячом і татарскай шабляй каваяся лёс нашага народа».

Не, не толькі паміж рыцарскім мячом і татарскай шабляй. Шмат іншых шабляў тут звінела. А яшчэ свае здраднікі...

Свае горш за чужынцаў...

Калі яна, беспрытульная, пасялілася ў Краўцоў, то думалася, што будзе жыць як у Бога за пазухай. Юстын глядзеў як на родную. А калі вырасла, з Паўлюком пачала хадзіць на вячоркі ў суседнюю вёску. Як хутка ў песнях, у жартах пралятаў вечар!

Зося заплюшчыла вочы і прыгадала песню, якую спяваў Паўлюк, калі яны, дзяўчаты, пускаліся ў скокі:

Вох туры, лататуры,
Я й да конікаў канюх,
Я й да волікаў пастух.
Я й да зайчыкаў стралец,
Я й да дзевак маладзец.
Сядзіць Раман на лаве
І лучыну скапае
Дый дзяўчыну чапае.
Нашто ж мяне чапаеш,
Калі грошай не маеш?
Ідзі грошай зарабі,
Тады мяне зачапі.

Не адна дзяўчына заглядалася на Паўлюка, спотайку ўздыхала. Добра гэта памятаецца.

А хіба забудзешся, як варажылі з Паўлюком? Неяк прычапіліся дзяўчаты: «Паваражыце, паглядзіце, што вам наканавана».

Што ж, дзяўчат-сябровак не падманеш, сваё каханне ад іх не схаваеш. Заўважылі дзяўчаты, што яны, Зося і Паўлюк, заўжды разам, як нітка з іголкай.

Яна, Зося, засаромелася, апусціла галаву. І Паўлюк спачатку аднекваўся, а потым, калі вельмі населі дзяўчаты,

калі і хлопцы сталі ім дапамагаць, усклікнуўшы «Было не было!», вырваў з Зосінай кудзелі жмуток ільну, падзяліў яго на дзве роўныя часткі, паклаў на стол, скачаўшы Буянамі, і падпаліў ад лучыны.

Загарэліся льяныя Буяні. Ціха стала ў хаце. Хлопцы і дзяўчаты, не моргаючы, глядзелі на Буяні, якія разгараліся ўсё ярчэй.

І яна, Зося, стаіла дыханне. А ў скронях стукае, стукае... Калі Буяні згараць на стале, то хтосьці перашкодзіць шлюбу...

Не, не згарэлі на стале льяныя Буяні. Раптам, як па чыёйсьці волі, узляцелі ўгору.

«Шчаслівы будзе ваш шлюб»,— сказаў хтосьці з хлопцаў.

У той вечар Паўлюк прапанаваў ёй, каб выйшла за яго замуж.

Ці ўдаўся шлюб? Ці шчаслівы ён стаў? Калі б не суседзі-злыдні, то яна, Зося, была б шчаслівейшая за ўсіх на свеце. Згінуў Паўлюк, прапаў. І не за светам, а каля сваёй хаты. Няма шчасця без яго.

Зося зірнула на Мар'яну. Сядзіць дачушка, паклаўшы ручкі на калені, а з вачэй слёзкі сыплюцца.

Зося наблізілася да Мар'яны і прытуліла яе да сябе.

— Не плач...

— Мама, я не плачу. Слёзы самі сабою цякуць.

Зося мацней прытуліла дачку. Няхай паплача, няхай выплачацца. Магчыма, палягчае ёй. Тут, у хаце, яны не пачуюць, не парадуюцца.

— Мама...

— Чаго, дачушка?

— Мы пойдзем шукаць нашага татку?

Вось пра што думае Мар'яна! Куды ісці? Да людзей у суседнюю вёску? Але чым яны дапамогуць? І іх запалохаў Вацлаў Станішэўскі. Баязлівыя, асцярожныя сталі, асабліва пасля таго, як дзед Харытона знайшлі ў возеры з камянямі на нагах.

— Мамка, дык пойдзем?

— Крыху пасядзім і пойдзем,— сказала Зося, сучаючы дачку.

— Давай цяпер.

— Пачакай... Зараз...

На лаве заварушыўся Петрык.

— Мама...

І яму не цяпіцца. Не, не трэба ёй паказваць перад дзецьмі сваёй слабасці, бо зусім упадуць духам. Вядома, яна не будзе сядзець склаўшы рукі. Жывога ці мёртвага, а знойдзе Паўлюка. Калі адпачне, прыйдзе ў сябе, сіл набярэцца.

— Мама, я ведаю, дзе тата,— сказаў Петрык, кусаючы губы.

Зося з надзеяй паглядзела на сына.

— Дзе?

— У тым возеры, дзе ўтапілі дзеда Харытона.

— Табе хто сказаў?

— Не так даўно Адам падскочыў на кані і крыкнуў, рагочучы: «Шукай бацьку там, дзе дзед Харытон быў!»

— А ты не паверыў яму?

— Цяпер паверыў! — прамовіў Пятрок і ўздрыгнуў, быццам па шчацэ яго балюча выцялі.

У вачах у Зосі пацямнела. Мо праўду сказаў Адам? Напэўна, пахваліўся. Магчыма, у возеры Паўлюк. Трэба пашукаць яго там. Няўжо туды завалаклі? Няўжо, як і дзеду Харытону, камяні да ног прывязалі?

Што ж, яна не будзе седзьма сядзець, праверыць. Калі знойдзе ў возеры Паўлюка, пахавае, як усіх нябожчыкаў людзі хаваюць. На магіле нарэшце дасць волю слязам.

— Татку ўтапілі? — усім цельцам задрыжала Мар'яна і рванулася, імкнучыся вырвацца з абдымкаў.

Зося не адпусціла яе.

— Мар'яна!.. Мар'янка!.. Да ўсіх бяда прыходзіць.

— Няхай нас абмінула б! — з плачам прамовіла Мар'яна, а потым дадала: — Мамачка, не думай, што я такая малая. Я ўсё разумею.

— Мама, я па сетку пайду,— устаў з лавы Петрык.

— Ведаеш, дзе яна?

— Татка за хлявом павесіў сушыцца.

— Ідзі, сыноч.

Як магла, сущшыла Зося Мар'яну і разам з ёю выйшла на двор.

Петрык ужо чакаў іх, перавесіўшы цераз плячо рыбацкую сетку, калісьці сплеченую Паўлюком.

Яны моўчкі, як на пахаванні, пайшлі дарогаю. На балоце, там, дзе пасвілася жывёла, Зося спынілася.

— Мар'яна, ты тут застанешся.

— Угу,— кіўнула галавою Мар'яна.

Яшчэ ў хаце Зося вырашыла: на возера Мар'яну яна не пусціць. Не ўсё ёй трэба бачыць. Яшчэ малая.

Калі песня за душу бярэ

Петрык часта лавіў з бацькам рыбу. І невадам, і сеткай, і кломляй-таптухай, і венцеры ставілі ў азёрах, у затоках. Бывала, бацька казаў:

— Сыноч, нашыя прашчуры мелі розум. Нездарма сяліліся каля лесу і каля вады. Кормяць і пояць нас лес і вада.

Сапраўды, добрае месцейка для жыцця абралі даўнія продкі, якія калісьці пасяліліся ў Сіняўцы. У лесе і грыбы, і ягады, і розная дзічына, а ў рэчцы і ў азёрах рыба плешчацца. Толькі не лянуйся, лаві.

Далёка разліваецца рэчка ўвесну і ўвосень, затапляючы балоты, лугі. А пасля разводдзя не ўся вада вяртаецца назад, у рэчку: у нізінках, у ямінках застаецца. Так і ўтварыліся каля рэчкі азёры. Шмат іх. І большых, і меншых, і зусім маленькіх, зарослых чаротам, асакой, касачамі.

Калі бацька пахваліў прашчураў за розум, Петрык пацікавіўся ў яго:

— Усе гэтыя азёры былі і пры нашых прашчурах?

— Некаторыя былі, некаторыя згінулі: глеем дно пакрылася, зараслі. Многія пазней з'явіліся. Усё ў жыцці мяняецца. Нават самы вялікі камень на адным месцы не ляжыць.

— Ёсць такія камяні, што і коньмі не скранеш,— не паверыў Петрык.

— Прырода дужэйшая за любога каня. Бачыў, як дождж іншы раз падмывае зямлю пад каменем? Хоча ён таго ці не хоча, а зрушыцца з месца, падмыты вадою. У адзін дзень крыху, у другі дзень крыху... Нездарма старыя людзі кажуць: «Ходзяць камяні».

Праўду казаў бацька. Усё мяняецца. І яго не стала на свеце. Нечакана ў хату бяда прыйшла...

Вось і тое возера, з якога бацька дастаў бусаком дзедз Харытона.

Петрык скінуў з пляча сетку, расклаў яе на беразе.

— Пацягнем? — нейкім чужым голасам, быццам ёй сціснулі горла, прамовіла маці.

Петрык адвёў позірк убок. Як не свая стала маці. За адзін дзень, здаецца, на дзесяць гадоў пастарэла. Каля вуснаў застылі дзве зморшчынкі, пад вачыма — цёмныя кругі.

— Сыночак, пацягнем?

Рэзнула ў вачах, нібы зацерушыў іх знянацку. Петрык далонню працёр вочы і ўзяўся за кій. Кіі бацька прывязаў з аднаго і з другога канца сеткі.

— Мама, давай,— прамовіў хлопчык з болем і злосцю, ягоны твар стаў калючы.

Маці ўзялася за другі кій, і яны, залезшы ў ваду, павольна пацягнулі сетку.

Дно ў возеры коўзкае, тарфяністае, а вада каля берага была да плячэй.

Вада — бяда... Нездарма яна снілася ўсю ноч. Клікала да сябе.

Возера невялікае (крокаў сорок у даўжыню), а здаецца, што бясконца цягнецца.

Петрык неспадзявана наступіў на штосьці слізкае. Ёкнула ў сэрцы.

— Петрык, чаго стаў? — занепакоілася маці.

А гэтае, слізкае, затрапяталася пад нагою. «Карась пад нагу трапіў. Залез у грязь»,— зазначыў пра сябе Петрык.

— Сынок!..

— Мама, цягні далей,— прамовіў Петрык і сам налёг на кій, цягнучы сетку.

— Травачка-муравачка
Расцілаецца, у-у-у...
Мой мілы ў дарожаньку
Ды збіраецца, у-у-у...—

працягла, падвываючы, як на хаўтурах, заспявала маці.

У Петрыка болем працяло душу. Не аднойчы ён чуў, як казалі людзі: баліць душа. А цяпер і сам адчуў гэты нясперпны пякучы боль, калі ў душы, здаецца, усё разрываецца.

— З усімі суседзямі
Развітаецца,
Са мной, краснай дзеўчынай,
Не расстанецца:
Бывай, бывай, дзеўчына,
Каханая мая.
Праводжу я мілага
Аж да Кіева,—

спявае маці.

Сцяўшы зубы, Петрык слухае маміну песню. Не проста так яна заспявала. Даўно забалела ў яе душа. Болем прарвалася песня. З бацькам развітаецца маці.

Ён, Петрык, нізавошта не даруе Вацлаву Станішэўскаму. Возьме пістоль, падкаравуліць і застрэліць. Застрэліць!.. Але ж Янінка адна застанецца. І ёй, як і яму, забаліць душа. Не, ёй не забаліць. Яна ж не любіць свайго бацьку.

А ў горадзе Кіеве
Станавіліся.
Варанья конікі
Прыгаміліся.

Уся аграмадачка
Удзівілася.
Чыя ж гэта парачка
Разлучылася...

Сетку нечакана тузанула.

— Петры-ык! — усклікнула маці, перапыніўшы песню.

Не павярнуўся язык у маці, каб сказаць, што, мабыць, бацькава цела ў сетку трапіла. Ды Петрык з паўслова яе зразумеў.

— Мама, я плыву! — гукнуў ён і паплыў да маці, адной рукой трымаючы сетку.

Сын і маці пачалі выцягваць сетку на бераг. Блішчыць, трапечацца рыба, заблытаўшыся ў сетцы, а вось і...

Не, не бацькава цела яны ўбачылі, а вялікую круглую груду. Яна затрымала сетку.

— Сын, пацягнем? — праз слёзы прамовіла маці.

— Пацягнем! — плёхнуўшыся ў ваду, Петрык паплыў назад.

Тры разы працягнулі яны сетку па возеры, пакуль маці не села, знямоглая.

— Усё. Я болей не магу.

«Не жаночая гэта праца», — падумаў Петрык і сказаў:

— Мамка, трымайся. Прашу!

— Падмануў цябе Адам. Знарк! — прашаптала маці.

Прыкуты да сцяны

Паўлюк ачуўся ў вязніцы. Над галавою — паўкруглая столь, з якой мерна капае вада. Сцены зробленыя з абчасаных камянёў, на сценах дымна чадзяць чатыры паходні.

«Такі ж схапіў ты мяне, Вацлаў. У сваю вязніцу прывалок», — падумаў Паўлюк. Ён чуў ад людзей, што яшчэ Клім Станішэўскі — бацька Вацлава — трымаў у гэтай вязніцы непакорлівых.

Паўлюк прысеў каля сцяны і выставіў палец. «Кап»,— капнула са столі буйная кропля, расцёкшыся на кончыку пальца.

Будуць катаваць. Ну й няхай. Ён, Паўлюк, не здасца, літасці не папросіць, як не папрасіў калісьці ў маленстве.

Той дзень назаўжды адклаўся ў памяці. Пабіліся яны з Вацлавам. Паўлюк не стрываў, даў поўху свайму адналетку, калі той мужыком яго абазваў. Разроўся Вацлаў, пабег, неўзабаве бацьку прывёў.

Ні слова не сказаўшы, Клім пакаціў Паўлюка, скруціў, даў сыну шырокую сырамятную папругу і сказаў: «Бі, пакуль не папросіцца, пакуль боты табе не пацалуе».

З адцяжкай, папіскваючы, нібы пацук, біў яго Вацлаў, а Клім у такт прымаўляў: «Прасіся! Прасіся!»

«Не буду!» — праз плач паўтараў Паўлюк адно і тое ж.

Раз'юшыўся Вацлаў. Калі б Клім яго не адцягнуў, то, мабыць, да смерці забіў бы. На беразе рэчкі звязаным пакінулі яны Паўлюка. Толькі ўвечары знайшоў яго бацька Юстын. У той жа вечар паскакаў ён да Станішэўскіх, каб Кліма на двубой выклікаць. А Клім спалохаўся, уцёк, з'ехаў з дому.

Ён, Паўлюк, не дараваў Вацлаву. Падпільнаваў у лесе і добра патоўк...

Як недарэчна трапіў у палон! Не вырвацца з вязніцы. Адно застаецца: дастойна смерць прыняць, у вочы ёй паглядзеўшы, як у баі.

Шкада, што дзяцей не паспеў на ногі паставіць. Плачуць яны цяпер, пакутуюць, не ведаючы, дзе іхны бацька падзеўся.

Паўлюк памацаў пальцамі разбітую патыліцу.

«Кроў на патыліцы засохла. Доўга я тут праляжаў»,— зазначыў сам сабе.

Рыпнулі дзверы, і ў вязніцу зайшлі Вацлаў Станішэўскі і гайдук Адам. Станішэўскі на ланцугу трымаў сабаку-ваўкарэза па мянушцы Люты.

«Лютага на мяне хочаце нацкаваць, а не ведаеце, што даўно прывучыў я яго да сябе, падклікаючы ў лесе»,— усміхнуўшыся, падумаў Паўлюк.

— Чаго рот да вушэй дзярэш? — крыкнуў Вацлаў Станішэўскі.

— А ты чаго равеш, як у карчме? — спакойна, хоць усё і закалацілася ў грудзях, адказаў Паўлюк.

— Пан Вацлаў, нацкуйце! — уставіў свае два словы Адам.

Вацлаў Станішэўскі адпусціў ланцуг.

— Люты, кусы гэтага хама! Кусы!

— Кусы! Кусы!..— ажно прысеў Адам.

Люты падбег да Паўлюка і лізнуў яго ў твар. Паўлюк пагладзіў сабаку каля вушэй, а ён, задаволены, прыжмурыў вочы.

Вацлаў Станішэўскі пазелянеў, як жаба.

— Кусы! Кусы!..

І Адам стараецца:

— Кусы!..

Люты стаіць, хвостом матляе.

Нарэшце дайшло да Адама.

— Пан Вацлаў, яны даўно знюхаліся!

Хацеў Паўлюк як след яму адказаць, але змоўчаў. Як кажуць? Зачапі — смярдзец будзе.

— Заб'ю халеру! — Вацлаў Станішэўскі выцяў сабаку нагою.

Люты адбегся ў кут і ашчэрыў зубы.

— На мяне? На гаспадара зубы шчэрыш? — Вацлаў Станішэўскі ўзяўся рукою за шаблю.

Адам замахнуўся бізуном, выхапіўшы яго з халявы бота.

— У-у-у!..

Скокнуўшы, Люты збіў Адама з ног і выбег з вязніцы.

— О-о-о! — вылупіў вочы Вацлаў Станішэўскі.

— Ён м-ог і з-за г-горла! — стоячы на карачках, прамовіў Адам.

— Звер! — плюнуў на падлогу Вацлаў Станішэўскі.

— Невядома, хто тут звер,— зноў не стрываў Паўлюк.

Вацлаў Станішэўскі зірнуў на яго спадылба.

— Выракайся сваёй мужыцкай праваслаўнай веры!..

Чуеш?

«Няўжо яны прыцягнулі мяне сюды дзеля таго, каб выракся бацькоўскай веры і запісаўся каталіком? — думаў Паўлюк.— Няўжо яны чакаюць ад мяне менавіта гэтага адказу? Несумненна, чакаюць. Каб у бруд утаптаць, каб нароўні з імі быў. Яны ж добра ведаюць, што самі ў бруд укачаліся. Хоць фанабэрацца, хоць кіем носа не дастаць, але точыць іх чарвяк, спакой адбірае. Нездарма бязбожна п'юць. Не, не паддамся я вам, калі б нават ведаў, што выпусціце».

— Ну! — дыхнуў у твар перагарам Вацлаў Станішэўскі.

— Пан Вацлаў, давайце я яго бізуном паказычу,— устаўшы на ногі, прапанаваў Адам.

— Пачакай! Дай паразмаўляць!

— Мы — і каталікі, і праваслаўныя — людзі адной маткі і аднаго бацькі,— не паказваючы хвалявання, прамовіў Паўлюк.

— Што-о? — вырачыў вочы Вацлаў Станішэўскі.— Аднаго бацькі? Ды мой бацька горла табе перагрыз бы, калі б з магілы ўстаў.

— Пан Вацлаў, пачаставаць? — выкрыкнуў Адам.

— Бі!

Свіснуў у паветры бізун. Паўлюк адчуў, як болем апякло плячо.

— Бі!

— Ну й дам!

На гэты раз Адам паласнуў па твары.

Паўлюк змахнуў рукою струменьчык крыві, які з расечанай губы сцёк на падбародзе.

— Нягожа робіш, пане Вацлаве. Хрыстос прыцягваў людзей да свайго вучэння любоўю і дабрынёй, а не гвалтам і прымусам.

— Яшчэ ўставіць яму мазгі? — крыкнуў Адам. Ягоны твар перакрываўся, а сам ён тросся, як у ліхаманцы.

Не адказаўшы, Вацлаў Станішэўскі вачыма прасвідраваў Паўлюка.

— Як ты сказаў? Паўтары, здраднік!

— Я чужым панам боты не лізаў,— прамовіў Паўлюк. Вацлаў Станішэўскі замахнуўся нагою.

— Ты! Я цябе!.. Дыхаць не даеш, спакойна жыць не даеш... Звузілася сцяжынка, якою мы крочым... Аднаму з нас няма месца на ёй... Дадушу цябе...

— Крывёю праўду не зальеш!

— Залью! Як маётак твой пажарам заліў. Я спаліў! Я! Не ведаў?

— Здагадваўся!

— На мой загад твайго Харытона ўтапілі!..

Паўлюк прыўзняўся і плюнуў Станішэўскаму ў твар.

Вацлаў крутнуўся, выцер сліну рукавом і некалькі разоў запар стукнуў Паўлюка нагою па галаве, стараючыся пацэліць у скроню.

У Паўлюка пацямнела ўваччу...

«Паўлюк, жаданы мой, ідзі да мяне!» — здалося яму, паклікала Зося.

Боль у грудзях

Мар'яна сядзела пад кустом, схаваўшыся ад сонца. Яна ніяк не магла ўявіць бацьку нежывым, з сінімі змярцзелымі губамі...

Бацька ж такі дужы, такі вясёлы, такі прыгожы...

Як часта ён, злавіўшы яе, Мар'яну, казытаў у шчаку мяккімі пшанічнымі вусамі і напяваў:

Пайшоў каток у лясок,
Знайшоў каток паясок.
А котачка адняла
І дзіцяці аддала.
Пайшоў каток на таржок,

Знайшоў каток піражок:
Ці самому з'есці,
Ці дзіцяці несці?
І сам трошкі ўкусиў,
І дзіцяці прынасіў.

Не верыцца, што бацька пра коціка болей не заспявае...
Жывы ён, жывы...

Задумалася Мар'яна, не заўважыла, як да яе падбегла Яніна.

— Добры дзень, Мар'янка,— прывіталася яна і, сеўшы пад куст, паскардзілася:

— Уцякла я. З самага ранку тата напіўся. Як ачмурэлы ходзіць па доме.

— Янінка, ён з гайдукамі ўсю ноч каля нашай хаты насіўся. Палохалі нас.

Мар'яна абняла рукамі калені і пачала апавядаць, як увечары страшныя коннікі скакалі па балоце.

Яніна слухала, прыкусиўшы губу. Цяпер яна зразумела, чаму бацька ўчора перад заходам сонца загадаў гайдукам сядлаць коней.

— Тата, куды вы сабраліся? — пацікавілася яна.

— Акыш! — прыкрыкнуў ён на дачку, нібы на якое неразумнае кураня, што блытаецца пад нагамі, і пайшоў, хістаючыся.

«Мар'яну яны палохалі. Ворага сабе знайшлі»,— падумала Яніна і адчула, як запякло ў грудзях. Так, бывала, пякло, калі мама была жывая, калі разам з ёю сядзелі ў зямлянцы.

Зямлянку каля сажалкі выкапаў дзед Міхал, які, паводле матчыных слоў, яшчэ ейнаму бацьку служыў.

Спачатку, калі мама папрасіла выкапаць зямлянку, дзед Міхал не пагадзіўся.

— Не,— сказаў.— Пан Вацлаў і мяне, і цябе са свету зжыве, калі даведаецца.

У гэты дзень у доме якраз госці сабраліся, распяваліся.

— Дзед Міхал, хіба не чуеш, як яны гарлапаняць? Млосна мне! Богам цябе прашу! Выкапай зямлянку, каб мы з Янінай маглі ад іх схавацца! — усклікнула мама.

Употаі, каб ніхто не бачыў, капаў дзед зямлянку. Зямлю ў сажалку выкідаў.

І аднаго дня, калі зноў паз'язджаліся шумныя госці, мама павяла Яніну ў зямлянку, замаскіраваную ў кустах.

Часта пры свечцы сядзела яна там з мамай. У зямлянку не даносіліся п'яныя песні.

Шукаў іх бацька. І адзін, і з гайдукамі... А потым... Потым сабакі знюхалі, знайшлі гэты схоў.

— Хто выкапаў зямлянку? — стаў дапытвацца бацька.

— Не скажу,— круціла галавою мама.

— Скажаш!

— Не скажу.

Раз'юшаны бацька выхапіў пістоль.

— Скажаш!

Наперад выступіў дзед Міхал.

— Я выкапаў, пане. Я вінаваты. У мяне страляйце. Маё жыццё забярыце. Пажыў...

— Вацлаў, не страляй у яго! — заплакала мама.— Ён няньчыў мяне. Ён адзіны, хто з родным домам мяне звязвае.

— Няхай пажыве, дарую,— буркнуў бацька.

На другі дзень, уваліўшыся да маці, ён доўга кляўся, што не збіраўся ў яе страляць, што проста палохаў.

— Не кранеш Міхала? — запытала мама.

— Я ж табе сказаў, што дараваў яму! — са злосцю кінуў бацька і, як апечаны, выскачыў з пакоя.

А ўвечары дзеда Міхала знайшлі ў сажалцы, каля самага берага. Два белыя лебедзі з падрэзанымі крыламі плавалі каля яго.

Гайдук Адам усім апавядаў, што сам бачыў, як дзед Міхал, спатыкнуўшыся, боўтнуўся галавою ў сажалку.

— Я падбег, а стары ўжо бурбалкі пусціў! — размахваючы рукамі, рагатаў Адам.

Пасля гэтага мама захварэла, стала скардзіцца, што сэрца баліць. Бацька ж не верыў ёй, пасмейваўся...

— Янінка, пра што ты думаеш? — запытала Мар'яна, скончыўшы аповед пра начных коннікаў.

— Так сабе,— не прызналася Яніна.

— А наш татка прапаў! — цяжка ўздыхнула Мар'яна.— Мы і каля хаты яго шукалі, і клікалі...

— Можа, ён у лес пайшоў?

— Каля яблыні засталася яго пістоля. І кроў там была,— нявесела паведаміла Мар'яна.

У Яніны перасохла ў роце, нібы ад хваробы. Што ж гэта робіцца? Няўжо бацька забіў дзядзьку Паўлюка? Мабыць, забіў... Нездарма гойсаў з гайдукамі на конях каля Мар'янінай хаты...

Пячэ ў грудзях...

Чаму ж яна, Яніна, такая нешчаслівая? Чаму жыццё такое цяжкое? Чаму не ўдаецца?

— Мар'яна, а Петрык дзе?

— З мамай на возера пайшоў. Туды, дзе знайшлі дзед Харытона з камянямі на нагах. Сетку цягаюць, татку шукаюць... Янінка!..

Каб не глядзець у вочы Мар'яне, Яніна апусціла галаву. Дзед Харытон у возеры ляжаў... І дзед Міхала з сажалкі выцягнулі... Рагатаў Адам...

Петрык з маці на возеры... Няўжо яшчэ аднаго тапельца выцягнуць?..

Хто ж будзе наступны?... Не супакоіцца бацька... Гарэлка розум адняла, а маленькі чалавечак у шэрай сутане ўвесь час падбухторвае яго.

Пячэ ў грудзях... Баліць...

На вершаліне бярозы

Прыгнуўшыся пад цяжарам мокрай сеткі, Петрык моўчкі цягнуўся за маці. Дзе ж шукаць бацьку? У каго папрасіць дапамогі?

На пістолю адна надзея. Яна не выдасць, не падвядзе.
Не адкладваючы на заўтра, трэба падпільнаваць Вацлава Станішэўскага ці Адама, знянацку выскачыць, наставіць пістолю і запытацца, куды падзелі бацьку.

Нікуды не падзенуцца, скажуць. Ён з імі жартаваць не будзе. Як яны, так і ім.

У судзе бацька шукаў праўду, спрабуючы вярнуць зямлю. Не, самому іх трэба судзіць. Самому...

Каля бярозы Петрыка і маці сустрэлі сяброўкі, Мар'яна і Яніна.

— Мамка, не знайшлі? — усклікнула Мар'яна.

— Будзем шукаць,— сказала маці.

— Дзе?

Маці апусціла галаву.

— Будзем, дачушка, будзем...

«Разгубілася мама, не ведае, што ёй рабіць. Неспадзявана абрынулася гора»,— нявесела падумаў Петрык.

— Мама, я тут пабуду,— папрасіў ён, бо яшчэ раней вырашыў: «З Янінаю сам пагавару. Мо яна што-небудзь бачыла ці чула. Мо хоць на след навядзе».

— Пабудзь, сыноч,— павольна прамовіла маці. Было відаць, што цяжка даецца ёй кожнае слова, што балюча ёй думаць пра бацьку.

— Мама, ты не хвалойся. Я хутка прыбягу.

— Сетку дай.

— Сам прынясу. Няхай пакуль тут паляжыць.— Петрык зняў з пляча рыбацкую сетку і кінуў на зямлю.

Маці пайшла, згорбіўшыся.

«Як адзінокая былінка на ветры цяпер яна. Не дам у крыўду. Нікому не дам!» — ледзь чутна прашаптаў Петрык.

— Братка, а Янінчын бацька з самага ранку напіўся. Уцякла яна з дому,— паведаміла Мар'яна.

— Янінка, ты ведаеш, куды мы хадзілі? — націснуўшы на слова «куды», запытаў Петрык.

— Ведаю,— не паднімаючы вачэй, адказала Яніна.

«Так нічога не выйдзе ў нас,— падумаў Петрык.— Быццам нейкую нябачную нітку між намі нацягнулі. Трэба хутчэй разарваць яе. Інакш, чаго добрага, разбяжымся ў злосці і крыўдзе».

— Янінка, ты не думай, што мы...— Петрык не даказаў, запнуўся.

— Янінка, мы любім цябе,— вырашыла дапамагчы брату Мар'яна.— І я, і Петрык. Вельмі любім. Петрык, праўда ж?

Петрык адчуў, як пачырванелі шчокі.

— Канечне, любім.

Яніна падняла галаву і ўсхліпнула.

— Янінка, твой бацька з самага ранку напіўся? — Петрык пачаў здалёку, каб яшчэ больш не ўквялічы Яніну.

— Ходзіць, крычыць... Усе пахаваліся. Адзін Адам, як прывязаны, за ім бегае. Ён...

Яніна так і не скончыла, бо з-за павароткі выскачыў на кані Адам.

Шырока расставіўшы ногі, як перад бойкай, Петрык стаяў, чакаючы. Гайдук, напэўна, Яніну шукае. Мабыць, Вацлаў Станішэўскі яго паслаў па яе. Яшчэ не наздзекаваўся. Яшчэ не адняў здароўе.

Падскакаўшы, Адам рэзка спыніў каня і звярнуўся да Яніны:

— Паненка, бацька кліча...

— Сама прыйду! — незычліва азвалася Яніна.

Адам махнуў бізуном, як бы абвіваючы вакол Петрыка і Мар'яны пятлю.

— Пан Вацлаў узлзецца, калі даведаецца, што паненка зноў з гэтымі абшарпанцамі сустракаецца.

Злосць разабрала Петрыка. Які ж нахабнік Адам! Нядаўна змахляваў, а цяпер абзываецца, думае, што адпору ніхто яму не дасць, калі бацькі няма.

— Цябе хто сюды прасіў? — сціснуўшы зубы, вымавіў ён.

— Смелы, як бачу! — гігікнуў Адам.— Смелы?

Петрык з нянавісцю глядзеў на Адама.

— Хоць ты і смелы, але на самую вершаліну бярозы не залезеш! — задраўшы галаву, пасмінуўся Адам.

Петрык зірнуў угару. На вершаліне бярозы сядзіць маленькая буравата-шэрая мухалоўка. «Цыг-цыг», — гучна крыкнула яна і паляцела, тузануўшы ўгару і ўніз хвостом.

— Не залезе-эш! Гы-гы-гы... — рагоча Адам.

Петрык разумеў, што гайдук знарок падбівае. Вядома, можна было б, як той казаў, плюнуць, павярнуцца і пайсці. Але ў грудзі прыліло цёплай хваляй, і нечы таемны голас зашаптаў: «А ты залезь, дакажы яму, пакажы сваю смеласць, каб адчуў ён, што ты не з гліны злеплены, і, адчуўшы, усім сваім паганым нутром здрыгануўся».

— Не залезеш! Гы-гы-гы... Смяльчак!

— Петрык, не лезь, — спалохаўшыся, папрасіла Мар'яна.

І Яніна пачала ёй дапамагаць:

— Не лезь. Разаб'ешся, калі паломіцца вершалінка.

— Не залезе-эш! Баязлівец! Гы-гы-гы...

Петрык падскочыў, ухапіўся за тоўсты ніжні сук, пачарнелы ад часу, і палез на бярозу.

— Петрык! — як спалоханыя птушаняты, у адзін голас закрычалі Мар'яна і Яніна.

Не, ён, Петрык, цяпер нізавошта не злезе з бярозы, няхай хоць вецер наляціць, віхура закруціць і дождж ліне.

«Глядзі, гад! — думаў ён пра Адама. — Бацьку выкралі, але сілы ў нас вы не аднялі».

Ужо зусім блізка вершаліна. Пад нагой трэснула, паламаўшыся, галінка.

Учапіўшыся пазногцямі ў падатлівую маладую кару, Петрык абхапіў рукамі тонкую вершаліну.

Унізе спалохана ўсклікнулі Мар'яна і Яніна, зарагатаў гайдук Адам...

Перадыхнуўшы, Петрык зноў палез. І зноў трэснула пад нагою галінка. А вершаліна загайдалася, як бы імкнучыся скінуць яго.

Яшчэ крыху... Петрык нарэшце ўхапіўся за вершаліну, а яна, гучна трэснуўшы, паламалася.

Закрычалі Мар'яна і Яніна.

— Гы-гы-гы...— зайшоўся ад смеху Адам. Такі дамогся ён свайго, будзе пра што апавесці Вацлаву Станішэўскаму. Нарагочуцца разам.

Петрык каменем падаў уніз. Па твары, па плячах балюча сцёбалі галінкі. Нейкім цудам яму ўдалося ўхапіцца за тоўстую галіну. Ён павіс на ёй, заматляўшы нагамі.

Краёчкам вока заўважыў, як мітусяцца ўнізе Мар'яна і Яніна, як цягнуць угору рукі.

Перабіраючы рукамі, Петрык падлез да ствала і, спустыўшыся ўніз, саскочыў на зямлю.

— Ты залезь! Ты!.. — узрушаны, крыкнуў гайдуку Адаму.

Адам шлёгнуў каня бізуном і паскакаў, час ад часу азіраючыся, быццам за ім чэрці гналіся.

А каля Петрыка, як каля сапраўднага героя, Яніна і Мар'яна ўвіхаюцца, сакочуць.

— Петрык, навошта палез туды?

— Навошта паслухаўся яго?

— Ледзь не забіўся!..

— Братка, дурань ты!

Праўду яны кажуць. Дурань ён. Каго паслухаўся? Адама... Пярэваратня, для якога анічога святога няма. Але ж даказаў!.. І не толькі Адаму...

Да Петрыкавай шчакі пальцам дакранулася Яніна.

— У цябе кроў на шчацэ, Петрык!

— На мне як на сабаку загаіцца,— знарок абыякава сказаў Петрык.— А ты, Янінка, дадому бяжы, не гняві іх.

— Добра, добра,— таропка пагадзілася Яніна і пабегла ў маёнтак.

Нечаканае рашэнне

Петрык і Мар'яна зайшлі ў хату. За сталом, унурыўшыся, сядзела маці.

Петрык хацеў шмыгнуць за печ, легчы на палаці, схавацца там, ды маці адразу заўважыла, што ў яго падрапаны твар.

— Сыноч, што з табою? — усклікнула яна.

— На бярозу лазіў,— паведаміла Мар'яна, хоць ён, Петрык, і прасіў яе, каб не казалася праўду.

Маці нейкую хвіліну сядзела нерухома, не спускаючы з Петрыка вачэй, а потым запытала:

— На якую бярозу?

— На тую, што пры дарозе расце. Да самай вершаліны далез,— ахвотна растлумачыла Мар'яна.

Маці ўскочыла, ледзь не перакуліўшы ўслончык, схапіла ручнік, намачыла яго вадою і пачала выціраць кроў на твары Петрыка.

— Сыночак, міленькі, чаго ж цябе панесла на самую вершаліну? Якога ліха ты там шукаў?

Петрык стаяў роўна, выцягнуўшыся лазінкай. Так, здаралася, стаяў ён і тады, калі, як кажуць, пехатой пад стол хадзіў. Бывала, прыбязыць дадому мурзаты. Маці зловіць яго, адной рукой трымае за плячо, а другой, намачыўшы ў вадзе ручнік, выцірае твар, дакараючы.

— Зося, нос яму добра патры,— смяецца бацька.— Ён з курамі дзеўбся.

Якія лагодныя, якія ласкавыя маміны рукі! І ў Яніны былі гэтакія ж, калі нядаўна да шчакі дакранулася...

— Петрык, дык чаго ж ты палез на вершаліну?.. Чаму маўчыш?

— Адам з яго смяяўся, баязліўцам абазваў. А Петрык палез, каб даказаць, што не баязлівец,— паведаміла Мар'яна.

— Зноў Адам! — прытуліўшы да грудзей ручнік, маці асела на ўслончык.

Петрык зірнуў на Мар'яну і непрыкметна патрос кулаком. Мар'яна стала на парог і адварнула ся.

— Дачушка, не станавіся на парог. І так няшчасця поўная наша хата,— прамовіла маці.

Мар'яна хуценька саскочыла з парога.

— Мамка, хіба няможна стаяць на парозе?

— Няможна, дачушка. Хадзі да мяне.

Мар'яна падышла да маці і прытулілася да яе.

— Мама, чаму няможна станавіцца на парог?

— У парозе, Мар'янка, душы продкаў жывуць.

— А чаму праз парог вітацца няможна?

— Бо неўзабаве паспрачаешся з тым чалавекам, з якім праз парог прывітаўся. Ён нават ворагам можа стаць.

— Чаму, мамка?

— Чалавек, які знаходзіцца на іншым баку парога, успрымаецца душамі продкаў як магчымы непрыяцель, вораг. І душы продкаў могуць незалюбіць яго. Душы продкаў усё чуюць, усё бачаць,— расказвае Зося Мар'яне і пяшчотна гладзіць яе валасы.

Даўным-даўно, калі Зося была малою, і яе маці гэтак жа гладзіла валасы, апавядаючы пра звычай продкаў.

«Дачушка, непрыемнасць чакае таго, хто спатыкнецца аб парог, уваходзячы ў хату. А калі ён спатыкнецца аб парог, выходзячы, то гэта знак, што ў хату хутка вернецца»,— ахвотна тлумачыла маці.

Яшчэ добра помніцца, як яна, Зося, спалохалася індыха. Вялікі, натапыраны, ён здаўся вельмі страшным. А калі індык кінуўся на яе, штосьці забалбатаўшы на сваёй індычынай мове, дзяўчынка моцна закрычала.

Бацька перасек на парозе дванаццаць дубчыкаў ад старой мяцёлкі, каб вылечыць яе перапуд.

Дапамагло. Страх як рукою зняло. Перасталася яна баяцца натапыранага індыха. Часта ганяла яго з дубцом у руках. Уцякаў ён, балбочучы, як бы агрызаючыся.

Не давялося ёй, Зосі, пайсці замуж з бацькоўскага дому, не давялося, як звычайна рабілі нявесты-дзяўчаты на

развітанні з бацькоўскім гняздом, пакланіцца да самай зямлі парогу, сказаўшы пры гэтым: «Парогу, парогу! Я па табе хадзіла, ножкамі таптала — прабач мне, больш не буду!» Каб хоць Мар'яна пайшла замуж з гэтай хаткі! Ці дажыве яна, Зося, да таго дня? Ці дадуць яны тут пажыць?

— Мама,— пытаецца Мар'яна,— а душа дзеда Юстына жыве ў нашым парозе?

— Жыве, дачушка.

Зося ледзь стрымлівае даўкія камякі, якія душаць горла. Кожную восень, на Дзяды, яны ўсёй сям'ёй едуць на магілу дзеда Юстына. Гэтай восенню Паўлюк новую агародку збіраўся паставіць. Дубовыя слупы падрыхтаваў, жэрдкі абчасаў...

— Мама, далёка ж дзед Юстын пахаваны...

— Ну і што?

— Яго душа знайшла дарогу да нашай хаты, прыляцела?

— Прыляцела. Душа заўжды да роднага парога спяшаецца.

— Як і мы?

— Але, дачушка.

— Мамка, добра было ў нашай хаце! — абхапіўшы маці за шыю, прамовіла Мар'яна.

Зося праглынула даўкі камяк. Было добра... Было... Як за каменнай сцяной была яна за Паўлюком. Дзе ж ён, каханы? Мо яшчэ жывы? Мо яны яго трымаюць?.. Але, трымаюць. Гвалтам. Як жа раней не здагадалася? Трэба ісці яго выручаць, цяпер жа трэба ісці.

— Дзеці,— гучна сказала Зося,— зараз мы пойдзем да Вацлава Станішэўскага.

— Мамка, ты ж туды ніколі-ніколі не хадзіла,— здзівілася Мар'яна.

— Не хадзіла, а сёння пайду. У яго наш татка. Папросім, каб адпусціў. Папросіце?

— Я папрашу,— адразу ж пагадзілася Мар'яна.

А Петрык прамаўчаў. Не па душы яму матчына задума. Да каго з паклонам ісці? Да найзлейшага ворага? У ваўчынае логава не з паклонам, а са зброяй ходзяць.

— Петрык, чаму ты маўчыш? — занепакоілася Зося.

Петрык дакрануўся да падрапанай шчакі і паморшчыўся.

— Я да яго не пайду.

— Пойдзеш!

— Не пайду.

Упершыню ён, Петрык, вось так, адкрыта, спрачаўся з маці, упершыню не паслухаўся яе.

— Петрык, пойдзеш!

— Не!

— Дзеля бацькі пойдзеш, сыноч...

Петрык заўважыў, як задрыжаў у маці падбародак.

— Мама, я пайду,— ціха прамовіў ён.

Падслуханая размова

Яніна нездарма адразу паслухалася Петрыка і пабегла дадому. Не страх яе гнаў. Да страху яна ўжо прывыкла, нават зжылася з ім, як, бывае, не бачачы ў жыцці прасвету, зжываешся з бядою.

«Няўжо дзядзька Паўлюк у нас? Як жа даведацца, дзе яго трымаюць, як дапамагчы яму?» — думала яна.

О, як хацелася ёй не толькі дапамагчы Петрыку і Мар'яне, вызваліўшы іхняга бацьку, але і зрабіць наперакор свайму, нарэшце адпомсціўшы за смерць маці!

Часта, прачнуўшыся сярод ночы, яна ляжала на шырокім няўтульным ложку і паўтарала адно і тое ж: «Мамачка, міленькая, прыйдзі, хоць зірні на мяне!..»

Мама ні разу не прыйшла, не з'явілася. Але мамін голас часам даносіўся да Яніны: «Дачушка, крывіначка мая, ён вінаваты ў маёй смерці, ён!..» Да самага світання стукала ў скронях, нібы кувалдай: «Ён!.. Ён!.. Ён!..»

Бацька стаяў на шырокім каменным ганку.

— Яніна, дзе ты так доўга бавілася? — запытаў, скры-віўшы ва ўсмешцы вусны.

«Не сварыцца, не злуецца. Выходзіць, не ведае, дзе была. Яшчэ не прыскакаў Адам, не данёс яму»,— здагадалася Яніна. Яна даўно навучылася хітраваць, ці не з таго самага дня, як з мамай першы раз схавалася ў зямлянцы. Сваім маленькім сэрцайкама яна адчула: у гэтым доме няма як казаць праўду, бо праўда бокам вылезе.

І цяпер яна схлусіла:

— На рэчку бегала.

Бацька падазрона зірнуў на яе.

— Адна там была?

— Адна. А потым, калі вярталася дамоў...

У парку пачуўся стукат капыт, і неўзабаве паказаўся Адам. Саскочыўшы з каня, ён прывязаў яго да дрэва і пад-бег да Вацлава Станішэўскага.

— Ну? — хіснуўся бацька, перавёўшы позірк на гай-дука.

— Я ў адно месцейка зазірнуў, а паненка апярэдзіла мяне, ужо тут,— апраўдваючыся, пачаў Адам.

— Дзе яна была? — перапыніў яго бацька.

— З тымі абшарпанцамі, са здраднікамі забаўлялася.

Бацькаў чырвоны твар, здалося Яніне, яшчэ болей пачырванеў.

— Падманула?

— Я ж хацела сказаць, што сустрэла Петрыка і Мар'яну, калі дахаты вярталася. Крыху пастаяла з імі. Ну і што? — не паказала свайго страху Яніна.

У Вацлава Станішэўскага бровы папаўзлі ўгору. Па-казвае характар дачка. На вачах мяняецца. Не, не ў ня-божчыцу маці ўдалася яна. Мо так і лепей. Не прападзе ў гэткі смутны, як сёння, час. Хлопчыкам, а не дзяўчынкай трэба было ёй нарадзіцца.

Вацлаў Станішэўскі зноў хіснуўся.

— Марш у дом і носа не высоўвай!

Узрадаваўшыся, што міма прайшла навальніца, Яніна шыгнула ў дзверы. Але не пабегла ў свой пакой, а схавалася за камодай, які з самай мамінай смерці чамусьці стаяў у калідоры за дзвярыма.

— Пан Вацлаў, я ледзь і малодшага са свету не звёў,— пачула яна, як пахваліўся Адам.

— Якога малодшага? — не дайшло да бацькі.

— Краўцовых... Петрыка...

— Ну, ну, раскажы падрабязней,— падахвоціў бацька гайдука.

— Пасмяяўся з яго, падбухторыў, каб на вершаліну бярозы залез. І далез-такі, сабачая косць! А вершаліна як трэсне!.. Ён і паляцеў уніз...

— І не забіўся?

— Дзе там! За галіну ўхапіўся.

— Шкада, шкада,— уздыхнуўшы, два разы паўтарыў бацька.

«Бацька шкадае, што Петрык не забіўся. Ён і маму не шкадаваў, калі памерла. Знарок да смерці давёў. Перашканджала яму мама. Як бяльмо на вачах была. Не раз жа яна прасіла, каб абдумаўся, не піў, каб з Краўцамі перастаў ваяваць,— з горкасцю думала Яніна.— Мама!.. Мамачка!.. Чаму ж ты не ўцякла адгэтуль? Навошта цярпела, сэрца сваё ад'ядаючы? Разам уцяклі б, у лесе пасяліліся. Там ён нас не знайшоў бы. Дзед Міхал нам у лесе зямлянку выкапаў бы... Знарок, знарок!.. Як і дзядзьку Паўлюка... Дзядзька Паўлюк, відаць, ужо нежывы. Нездарма Адам сказаў: «І малодшага...». Што ж скажу Петрыку? Што скажу Мар'яне? Ці захочуць яны сустракацца са мною, калі пра ўсё дазнаюцца? Адна-адзінюткая на гэтым белым свеце застануся».

— Паглядзі, дзе Яніна! — перапыніў думкі бацькаў голас.

— Пан Вацлаў, пабегла яна.

— Паглядзі! Каму кажу? — Яніна пачула, як бацька тупнуў нагою па ганку.

«Баіцца ён мяне»,— з нейкай асаблівай радасцю падумала дзяўчынка.

На калідор лёг доўгі няўклюдны цень, падобны да калматага д'ябла, пра якога ёй, Яніне, некалі расказвала мама.

— Ну? — запытаў бацька.

— Няма яе. Пабегла,— адказаў Адам.

— Сюды ідзі.

Цень калыхнуўся і выпаўз з калідора.

— Пан Вацлаў, што будзем рабіць?

— Галава трашчыць... Хоць адарві яе ды сабакам выкінь,— паскардзіўся бацька.

— А вы пахмяліцеся. Палягчае,— параіў Адам.

— Не вучы! І табе на дно сажалкі захацелася? Глядзі ў мяне! Там усім месца хопіць.

Яніна прыўстала. Няма сумневаў. Яны ўтапілі дзедзета Міхала. Яны... Мо і сам бацька ў сажалку яго штурхнуў. Лепей не слухала б, не чула...

— Пан Вацлаў,— заенчыў Адам,— даруйце мне! Не падумаўшы, ляпнуў. Я ў ручку вам плюсну, у ручку... Дазвольце...

— Ну, годзе, годзе цалаваць. Чамусьці неспакойна ў мяне на душы.

— Пройдзе, пан Вацлаў. Так і ў мяне заўжды бывае, калі справу да канца не давяду. А як давяду, анічога тады не адчуваю. Пусціўка на душы.

— Збегай, глянь, ці не ачомаўся ён.

— Даб'ём, калі ачомаўся?

— Не на адкорм жа мы яго прывезлі.

— Пан Вацлаў, лячу...

Яніне нібы кулаком стукнулі па галаве. Выйсці і выказаць бацьку ўсю праўду ў вочы? А калі ён і яе, як дзедзета Міхала, у сажалку кіне? Не, не асмеліцца крануць, не паднімецца яго рука... У Варшаву завязе, там, як пад замок, схавае. Не аднойчы папярэджваў... У Варшаву... Чужыя там усе... Мамчына магілка тут застанеца, бур'яном зарасце.

Ніхто да мамчынай магілкі не падыдзе. Хіба што ўвесну салоўка прыляціць, заспявае...

На двары пачуліся цяжкія крокі, а потым данёсся ўсхваляваны голас Адама:

— Пан Вацлаў, Краўцы сюды ідуць: Зося з сынам і дачкой. Я на іх сабак нацкую...

— Не. Да мяне ў кабінет правядзеш. Зразумеў?

— Зраблю, як загадаеце.

Зноў калматы цень вырас у калідоры. Ужо не Адамаў, а бацькаў. І зноў Яніна, сагнуўшыся, прытулілася да самай падлогі.

У Вацлава Станішэўскага

У глыбіні дома сціхлі цяжкія бацькавы крокі. Яніна вылезла з-за камоды. «Датуль не сыду з месца, пакуль не дачакаюся Петрыка, Мар'яну і цётку Зосю. Нездарма яны прыйшлі. Здагдваюцца, дзе дзядзька Паўлюк. Жывы ён, жывы... Можна яго выратаваць. Шапну Петрыку на вуха, што тут ён. Няхай перадасць цётцы Зосі»,— думала Яніна.

— Пан Вацлаў дома? — пачуўся голас цёткі Зосі.

— Дома, дома! — прагаварыў, як праспяваў, Адам.

— Мы да яго.

— Бачу, што да яго.

— Правядзі нас.

— А якая патрэба прывяла вас да яго?

— Яму скажам.

— Мне не скажаце? Гы-гы-гы...

«Нядаўна ты, як сабака, лізаў бацьку руку, а цяпер здзекуешся з цёткі Зосі. Ведаеш, што не ўзлуецца гаспадар»,— падумала пра Адама Яніна.

— Не скажаце!.. Гы-гы-гы... Прашу пані, паненку і пана,— са здзекам прамовіў Адам і ўвайшоў у калідор. Ubачыўшы Яніну, ён, як было відаць, разгубіўся: — І паненка Яніна тут?

— На сажалку іду,— сказала Яніна. А сама з Петрыка вачэй не спускае, яго позірк ловіць. Петрык жа адвароч-ваецца...

Які ж ён дурненькі! Няўжо не разумее, што яна на ягоным баку? Як жа паведаміць яму пра дзядзьку Паўлюка, каб Адам не пачуў?

Мабыць, не ўдасца, не захоча Петрык яе слухаць. Мо Мар'яне шапнуць? Але ж і Мар'яна цяпер як не тая, нахмурылася.

Запакло ў Янінчыных грудзях. А цётка Зося, Петрык і Мар'яна паўз яе прайшлі. І Адам за імі падаўся, хіхікаючы ў кулак.

Яніна стаяла, кусаючы вусны. Што ж рабіць? Пабегчы за імі, уварвацца да бацькі ў кабінет і заявіць, што ён схапіў дзядзьку Паўлюка? Але ці не наробиць яна гэтым яшчэ большай бяды? Невядома, ці выпусціць бацька Краўцоў жывымі. Ён ужо пераступіў мяжу...

Яніна выйшла на двор і накіравалася на балота, якое было адразу ж за паркам. «На балоце дачакаюся Петрыка. Абавязкова з ім перамоўлюся. Калі на тое пойдзе, то дапамагу яму вызваліць дзядзьку Паўлюка»,— вырашыла яна.

А ў гэты час у кабінэце пры вялікім стале сядзеў Вацлаў Станішэўскі. Непадалёку ад яго прымасціўся на краёчак крэсла Адам. У парозе, як жабракі, стаялі Зося, Мар'яна і Петрык. Петрыку ўсё тут было нязвыкла: і тоўстыя квяцістыя дываны на падлозе і на сценах, і шырокія скураныя крэслы, і шаблі з бліскучымі камянямі на рукацях, паравешаныя на сценах, і бліскучы адпаліраваны стол з тоўстымі вытачанымі ножкамі.

«Чаго ж табе яшчэ не стае? Чаму ты, як смала, прычпіўся да нас?» — думаў ён пра Вацлава Станішэўскага.

А Вацлаў Станішэўскі не спяшаўся распачынаць гаворку. Ён адчуваў сябе ўсёмагутным валадаром. Яму здавалася, што сядзіць на вяршыні толькі ім скаронай гары. І яму вельмі хацелася, каб бясконца доўжылася гэтае шчасце.

«Не ведаеш ты, што твая каханая жоначка перада мною стаіць. Калі б ведаў, то валасы на сабе драў бы»,— паду-маў ён пра Паўлюка, прыкутага да сцяны, і новая хваля асалоды разлілася па целе.

— Пан Вацлаў!..— ахрыплым голасам прамовіла Зося.

Вацлаў Станішэўскі на хвілінку залюбаваўся ёю. Яна і ў горы была надзвычай прыгожая: стан тонкі, як у дзяўчыны, лоб адкрыты, высокі, бровы выгінастыя, быццам знарок наведзеныя, вусны пульхныя...

— Пан Вацлаў!..

— Гы-гы-гы...— загыгыкаў Адам, нібыта яго знячэўку заказыталі.

Незадаволены, Вацлаў Станішэўскі павёў брывамі. Адам імгненна затуліў рот далонню і ўталопіўся ў падлогу.

Весела было сёння Адаму. Смех так і рваўся з ягоных грудзей. Калі б хто-небудзь запытаў у яго: «Чаму ты так развесяліўся, Адам?» — ён не змог бы адказаць. Не часта, але нападала на яго падобная весялосць, прарываючыся неўтаймоўным рогатам. Гэтак жа, як і сёння, ён весяліўся, калі яны, гайдукі, на загад Вацлава Станішэўскага ўтапілі дзеда Харытона, а потым і старога Міхала.

Харытон, калі на яго наваліліся і заламалі рукі, нават голасу не падаў. Мабыць, баяўся, што Петрык Кравец на крык прыбяжыць. Дзесьці побач круціўся падшыванец. Зразумела, і яго не пашкадавалі б, разам з Харытонам кінулі б у азярыну, калі б раптам з'явіўся. Хто ж сведак стане пакідаць.

А Міхал прасіўся, казаў: «Прападзе без мяне пані Хрысціна. Маленькай на руках я яе насіў. Пан Вацлаў!..» Вацлаў Станішэўскі збоку стаяў. Паморшчыўся ён і махнуў рукою. Яны, гайдукі, узялі Міхала за ногі, перавярнулі, як мяшок, і апусцілі галавою ў ваду. Булькаў Міхал, бурбалкі пускаючы. Хіба гэта не смешна? А хіба не смешна

было, калі апавядаў усім, што Міхал сам у сажалку ўваліўся, спатыкнуўшыся? Апавядаеш — а на цябе глядзяць, дранцвеючы.

Не стрываўшы, Адам пырснуў у кулак.

Вацлаў Станішэўскі скрыва зірнуў на Адама. «Яму цяпер хоць галаву адсячы. Усё роўна будзе рагатаць»,— прабегла ў галаве ў Вацлава Станішэўскага.

— Пан Вацлаў! — трэці раз паўтарыла Зося. Агнём пякло ўсё яе цела. Ёй здавалася, што не ў багата прыбраным кабінэце, а на вогнішчы яна стаіць.

Вацлаў Станішэўскі перавёў позірк на Петрыка.

— Хлопец, хто цябе так размаляваў?

— Гы-гы...— вырвалася ў Адама.

Петрыка так і падмывала кінуцца наперад, выхапіць з похваў адну з тых шабляў, якія вісяць на сцяне, і...

— Пан Вацлаў, ён з бярозы зваліўся, пакалечыўся,— таропка прагаварыла Зося. Яна баялася, што сын зараз скажа штосьці рэзкае, і тады гэты пыхлівы п'яны пан пакажа ім на дзверы, не выслухаўшы.

Вацлаў Станішэўскі гучна ікнуў і зноў уталопіўся на Зося.

— Пан Вацлаў, нашага... Паўлюка нам аддайце.

Вацлаў Станішэўскі не чакаў, што проста ў вочы вось так заявіць яму Зося. Ён скрывіўся, падумаўшы сам сабе: «Няўжо хтосьці выдаў мяне, сказаў ёй, дзе Паўлюк? Але ж Адам кляўся, што дарогаю, калі везлі непрытомнага Паўлюка, нікога не сустрэў. Дакладна не ведае, здагадваецца».

Вацлаў Станішэўскі расставіў рукі, і яго тоўсты живот закалаціўся ад смеху.

— На... Бяры яго, забірай...

— Гы-гы-гы...— падхапіў Адам.

Тоненька, як мышка, піснула Мар'яна. «Задусаць яны нас, не выпусцяць адгэтуль»,— са страхам падумала яна.

Зося хацела падштурхнуць Мар'яну наперад. А дачка стаіць, уперлася, не даецца.

— Пан Вацлаў, не мяне — дзетак маіх пашкадуй. Аддайце Паўлюка!

— Дурань твой Паўлюк! — плямкнуў губамі Вацлаў Станішэўскі.— Думае, што вечна Вялікаму Княству Літоўскаму быць. Не, згіне яно. А мы з памяці сатрэм, па ветры попелам развеем... Новы лад усталюем мы тут... Мы!..

— Дзеткі, прасіце яго, каб татку адпусціў! — не слухаючы, усклікнула Зося.

У кабінэце стала ціха-ціха, як на двары перад навальніцай.

— Адпусціце татку! — прарэзаў цішыню тоненькі галасок Мар'яны.

Вацлаў Станішэўскі падвярнуў пад лоб вочы.

— Татку?

— Татку,— зніякавела Мар'яна.

— Не бядуй. Знойдзем мы табе татку.— Вацлаў Станішэўскі тыцнуў тоўстым пальцам, паказаўшы на гайдука Адама.— Ён будзе тваім таткам. Ха-ха-ха...

Адам падскочыў і ляпнуў рукамі па баках, як гусь крыламі.

— Гы-гы-гы...

— Як вам не брыдка? Перад дзецьмі... Вы ж шляхціц!..— раздзельна вымаўляючы кожнае слова, прамовіла Зося і, штурхаючы перад сабою Петрыка і Мар'яну, выбегла з гэтага страшнага пакоя.

У вязніцы

«У іх бацька, у іх!» — думаў Петрык, ідучы паркам. Ён добра запомніў, як у Вацлава Станішэўскага скрывіўся твар, калі маці сказала: «Паўлюка нам аддайце».

— Мама, я ж табе казаў, што не трэба яго прасіць! — вырвалася ў Петрыка.

— Разумны! Ты ў нас самы разумны,— вымавіла маці.

Калі яны выйшлі на балота, парослае лазняком, з-за куста выскачыла Яніна.

— Петрык! — гукнула яна.

Петрык спыніўся. «Чакала нас тут Яніна, схаваўшыся. Мабыць, штосьці праведала пра бацьку»,— падумаў ён.

— Мама, вы ідзіце, а я з Янінай пагутару. Мо яна што-небудзь пра татку ведае,— прамовіў Петрык.

— Ідзі,— дазволіла маці.— Толькі доўга не затрымлівайся. Дома параімся, што нам рабіць. Добра?

— Добра,— кіўнуў Петрык і, шырока ступаючы, накіраваўся да Яніны.

— Прыняў ён вас? — падбегшы, пацікавілася Яніна.

— Пасмяяўся з нас. Маму абразіў,— нявесела сказаў Петрык.

Яніна прыўстала на дыбачкі і прашаптала Петрыку ў самае вуха:

— У нас твайго бацьку трымаюць.

— Дзе? — запытаў Петрык.

— Не ведаю,— паціснула плечукамі Яніна.

— А ты падумай, Янінка, падумай — і здагадаешся! Калі ласка! — папрасіў Петрык, як яшчэ нікога ў жыцці не прасіў.

Яніна задумалася. Дзе ж могуць трымаць дзядзьку Паўлюка? У доме? Мабыць, не. Не ўсім людзям у доме бацька давярае. А калі!.. Вось галава! Як раней не здагадалася?!

— Петрык, твой бацька ў вязніцы, ныйначай!

— Дзе яна?

— Адразу ж за домам.

— Пабеглі туды.

Каля дома Петрык і Мар'яна спыніліся, стаіўшыся за кустамі: на ганку яны ўбачылі Вацлава Станішэўскага, Адама і маленькага чалавечка ў шэрай сутане.

У Вацлава Станішэўскага вочы былі мутныя-мутныя, як вада ў калодзежы пасля навальнічнага дажджу. Каб не ўпасці, ён трымаўся за ручку дзвярэй.

— І ваш манах тут,— заўважыў Петрык.

— Прачнуўся,— шэптам сказала Яніна.— Днём ён звычайна спіць, а як звечарэе, прачынаецца і ходзіць, прынюхваецца...

— Святы айцец, дабраславі нас на забойства! — прамовіў Вацлаў Станішэўскі.

У Петрыка мурашкі прабеглі па спіне. Вось чаму так рана сёння прачнуўся маленькі чалавечак у шэрай сутане! Яны вырашылі забіць бацьку. Перад забойствам, напэўна, крыж пацалуюць, як раней цалавалі. І як у іх вусны не папухлі!

— Айцец, дабраславі...

— Гы-гы-гы...— зарагатаў Адам. І ён, як заўважыў Петрык, быў вельмі п'яны, але яшчэ трымаўся на нагах.

— Не на забойства я вас дабраслаўляю! — саладжавым галаском прагаварыў маленькі чалавечак у шэрай сутане.

— А на што? — набычыўся Вацлаў Станішэўскі.

— Не на забойства, а на пакаранне грэшніка, здрадніка нашай дзяржавы.

Вацлаў Станішэўскі хіснуўся ўбок, ледзь не паваліўшыся.

— Пакараем здрадніка!

— Пабеглі! — звярнуўся Петрык да Яніны.

Дзверы ў вязніцу — прыземістую гарбатую цагляную будыніну, пафарбаваную ў жоўты колер, былі адчыненыя.

Спусціўшыся гладкімі каменнымі прыступкамі, Петрык і Яніна ўбачылі яшчэ адны дзверы, акутыя жалезам, на якіх вісеў вялікі замок.

Петрык што ёсць сілы грукнуў кулаком у гэтыя дзверы.

— Татка-а!..

— Петрык? — здзіўлена ўсклікнуў бацька. Ён не мог паверыць, што зусім побач ягоны сын.

— Зараз я з табою!.. Я!..— пачуўся на двары п'яны голас Адама.

— Петрык, што будзем рабіць? — разгубілася Яніна.

Упёршыся абедзвюма рукамі, Петрык скрануў з месца цяжкую бочку (яна стаяла каля самай сцяны), крыху адсунуў яе і закамандаваў Яніне:

— Хаваймася.

Адам паволі спускаўся прыступкамі, а Петрык з Янінай, стаіўшы дыханне, сядзелі за бочкай.

Петрык ведаў, што будзе рабіць. Калі Адам адчыніць дзверы і ўвойдзе ў вязніцу, ён рыссю скочыць гайдуку на плечы. Бацька, канешне, дапаможа. Удвух яны хутка справяцца з Адамам. А потым, як той казаў, шукай ветру ў полі.

Спусціўшыся ўніз, Адам зняў з пояса важкі звязок ключоў і, пакорпаўшыся, адамкнуў замок.

— Ада-ам! — нібы з-за глухой сцяны, данёсся голас Вацлава Станішэўскага.

Гайдук наставіў вуха, прыслухоўваючыся.

— Ён кліча... Ці мне здалося?

— Ада-ам!..

— Не здалося. Кліча, зараза! — вылаяўся Адам і, забыўшыся замкнуць дзверы, палез, сапучы, назад.

Не марудзячы, Петрык вылез з-за бочкі і адчыніў дзверы.

Бацька стаяў у вязніцы, прыкуты ланцугом да сцяны.

Петрык адно не заплакаў.

— Татка, як мне цябе вызваліць?

— Вунь... Бачыш?.. — бацька кінуў галавою, паказаўшы на лаўку, якая цягнулася ўздоўж сцяны.

На лаўцы ляжаў ключ. Петрык схапіў яго і аддаў бацьку. Узяўшы ключ, бацька адамкнуў замок на ланцугу. Ланцуг са званам упаў на падлогу.

— Сынок, хто цябе так размаляваў? — запытаў бацька.

— Потым... Потым скажу... Уцякайма! — таропка прагаварыў Петрык. Яму здавалася, што вось-вось тут з'явіцца Адам і Вацлаў Станішэўскі.

— Яніна, а ты чаго тут? — зноў запытаў бацька.

— Яна падказала мне, дзе ты, — паведаміў Петрык.

Калі яны выбраліся з вязніцы, бацька нагнуўся, пацалаваў Яніну ў шчаку і сказаў:

— Дзякую табе, дачушка.

Знак Божага прымірэння

Нарэшце сабралася ў хаце ўся сям'я: і маці, і бацька, і Петрык, і Мар'яна.

Мар'яна ажывілася, як птушачка каля свайго гняздзечка. Не злазіць з бацькавых каленяў. Праўда, часам уздрыгне, азірнецца. Няцяжка здагадацца: тых вылюдкаў баіцца.

А яны паздзекаваліся з бацькі. Твар у яго сіні, распухлы. Калі ішлі дахаты, выбраўшыся з вязніцы, Петрык пацікавіўся ў яго:

— Татка, яны цябе моцна білі?

— Ат! — махнуў рукою бацька.

Мужчына ён. Дык хіба будзе плакацца? Мужчыне трэба з годнасцю трымацца.

— Гэх, Петрык! Родны край чужынцам яны прадаюць. Цяжка глядзець на гэта, — кажа бацька, казычучы вусамі Мар'яніну шчаку. — «Дбайма ж пра родны край, пільнуйма ся ж сваіх павіннасцей перад ім», — вось чаму вучылі мудрыя прашчурны. Ды не ўсім пайшла і ў галаву іхняя навука.

— Якіх павіннасцей? — цікавіцца Петрык.

— Першая і самая галоўная павіннасць — каб усе ў сям'і маліліся і размаўлялі па-беларуску, каб захоўвалі беларускія звычаі, — адказвае бацька.

Задумаўся Петрык. Чаму ж Вацлаў Станішэўскі ненавідзіць мову продкаў, чаму свой край прадае? Як і бацька, на гэтай зямлі ён гадаваўся, а горшы за чужынца. З мовы сваёй смяецца, не моліцца на ёй... Напэўна, тады, калі перастаў маліцца па-свойму, і спакусіў яго д'ябал. Д'яблу служыць і ён, і гайдук Адам.

А маленькі чалавечак у шэрай сутане, які пасяліўся ў доме Станішэўскіх, — самы сапраўдны д'ябал. Сее смуту, сям'ю разбіў.

«Божа, пазбаў Яніну ад спакусы д'ябла»,— бязгучна шэпча Петрык.

— Не ўсе Станішэўскія аднолькавыя,— падае голас маці.— Вось Яніну ўзяць. Добрая ў яе душа, і сэрца залатое.

— Янінка вельмі добрая,— падтакнула Мар'яна, узрадаваная, што пахвалілі яе сяброўку.

На лоб бацькі лягла глыбокая маршчына.

— Яніна, можна сказаць, супроць свайго бацькі пайшла. А чаму, запытацца?

— Бо любіць яна ўсіх нас,— не стрывала Мар'яна.

— У маці-нябожчыцу яна ўдалася. Гаротніцай пражыла на свеце Хрысціна.— Маці фартухом змахвае з вачэй слязінкі.

— Татка, як жа нам свой край абараніць, як выратаваць яго? — не сцяпеў Петрык.

Зноў глыбокая маршчына прарэзала бацькаў лоб.

— Абаронім, сыноч.

— Думаеш?

— Роспачы і адчаю не паддавайся. І не такія цяжкія часіны ў нас былі.

Так, не трэба паддавацца роспачы. Дзе роспач, там і страх. А ад страху людзі слабеюць. Слабога ж ворагі не баяцца, вананём налятаюць на яго.

— Паўлюк,— звярнулася да бацькі маці,— што ты думаеш далей рабіць?

Бацька правёў рабром далоні па збітым твары, быццам здымаючы з яго нябачную павуціну.

— Не дарую ім.

— Будзеш помсціць?

— Буду!

— А пра нас ты падумаў?

Маўчыць бацька. З нецярпеннем чакае адказу Мар'яна. З трывогай пазірае на яго маці. Чакае адказу і Петрык.

Павінен адпомсціць бацька. Трэба, як той казаў, і яму свае зубы паказаць. Няхай Вацлаў Станішэўскі не думае,

што ўсе яго баяцца. Падцісне хвост, калі даць адпор. Трэба абсячы яму рукі.

— Лепей у суд падаў бы,— нясмела заўважыла маці.

— Суд... Суд... Што дасць твой суд? — агрызнуўся бацька.— Ужо падаваў. Дый сведак у мяне няма. Зноў ён пасмяецца...

— Дык што ж з намі будзе?

— У вёску вас завязу, да Сямёна. Ён некалі прытуліў мяне. І вас прытуліць.

— Яны і там дастануць.

— Вырву джала ў змяі! — Бацька ссадзіў з каленяў Мар'яну і, грукнуўшы дзвярыма, выйшаў на двор.

— Божачка мой! — усклікнула маці і выбегла за бацькам.

Петрык і Мар'яна, як па камандзе,— за ёю.

Бацька стаяў на двары. А над лесам, ад рэчкі, дугою працягнулася вясёлка. Бы жывая, яна ззяла, пералівалася рознакаляровымі фарбамі.

Маці аспярожна дакранулася да бацькавага пляча.

— Паўлюк, вясёлка на небе. То знак Богага прымірэння з людзьмі. Пасля патопу Бог стварыў на небе вясёлку, каб прымірыцца з людзьмі. Ён усё чуе, усё бачыць. Таму і паслаў гэты знак. Паўлюк, не помсціся, не звязвайся з імі. Прашу цябе... Не будзеш?.. Паабячай мне! Перад вясёлкай! Паўлюк!..

У бацькі здрыгануліся вусны.

— Няхай будзе па-твойму. Абяцаю...

— Мо яшчэ і абыдзеца. Паўлюк! — ласкава, як толькі яна магла, прагаварыла маці.

«Не, не абыдзеца, дабром гэта не скончыцца. Навошта ты, татка, прысягнуў перад вясёлкай?» — з прыкрасцю падумаў Петрык.

МЕТКА Д'ЯБЛА І ЧЫРВОНЬЯ СЛЯЗІНКІ СОНЦА

Сведка

Бацька і маці пайшлі ў хату, а Петрык і Мар'яна засталіся на двары. Хочацца ведаць Мар'яне, як Петрык і Яніна вызвалілі з вязніцы бацьку. Пра гэта ж ні бацька, ні Петрык амаль не расказвалі.

— Братка,— пачынае Мар'яна,— мы з мамай да самай хаты падышлі, а цябе ўсё няма і няма. Мама ўжо хацела ісці шукаць цябе.

Петрык адразу здагадаўся, чаму сястрычка распачала гэткую гаворку. Што ж, можна крыху пацешыць яе.

— Ты думаеш, нам лёгка было вызваліць бацьку? — сказаў ён.

— Вы з Янінай за бочку схаваліся, калі Адам у вязніцу ўвайшоў?

— Не ўвайшоў, а ўваліўся,— удакладняе Петрык.— Як дыхнуў перагарам, дык я ледзь з ног не зваліўся.

— І ты зусім не баяўся?

— Не-а.

У Мар'яны вочы сталі вялікія-вялікія.

— І Яніна не баялася?

— Не-а.

— А я самлела б ад страху,— прызналася Мар'яна.

Петрык хітра глядзіць на сястру. Дзіўная яна. Кожнаму слоўцу верыць. І яму, і Яніне страшна было ў вязніцы. П'яны Адам, напэўна, засек бы і яго, і Яніну, калі б за бочкай убачыў. А Вацлаў Станішэўскі, праліўшы слёзы па даччэ, яшчэ болей стаў бы лютаваць.

Усё-ткі нялёгка з ім ваяваць. Ці не таму бацька адмовіўся яму помсціць?

Прышло на памяць, як зімою, калі маці ўвечары, як звычайна, прала кудзелю, бацька апавядаў яму, Петрыку.

— Сынок, шмат курганоў на нашай зямлі. Шмат нашых людзей там пахавана.

— Чаму насыпалі такія высокія курганы? — пацікавіўся Петрык.

— Каб добра бачныя былі, каб не зараслі, не зруйнаваліся. Каб людзі глядзелі на курганы і пра сваіх продкаў успаміналі.

Успаміналі, не забываліся... Даўнейшыя людзі найперш думалі не пра сябе, а пра тых, хто пазней народзіцца. Хацелі, каб маладзейшыя свой род помнілі.

А яшчэ бацька расказваў, што ў магілы продкаў клалі тыя рэчы, якія служылі чалавеку ў мірным жыцці.

— Наш люд меў не ваяўнічы, а лагодны характар, — зазначыў бацька.

І ў бацькі лагодны характар. Мо таму адмовіўся ён помсціць...

А Вацлаў Станішэўскі не мае лагоды ў сэрцы. Ці не таму, што пра звычай продкаў забыўся, незалюбіў іх? Выходзіць, зусім мяняецца чалавек, здрадзіўшы веры і звычаям продкаў.

— Петрык, Адам пайшоў, а вы?.. — Мар'яне хочацца даведацца.

— Мы бягом у вязніцу. А бацька...

— Ну! — не церпіцца Мар'яне.

— Бацьку яны да сцяны прыкулі. Зусім азварэлі, — цяжка ўздыхнуў Петрык.

Ён назаўжды запомніць гэты дзень. Няхай і ў яго, як і ў продкаў, лагодны характар, няхай. Але ж колькі можна цярпець здзек над сабою?

Мусіць, яшчэ доўга распытвала б Мар'яна ў Петрыка, ды з-за хлява выбегла Яніна.

— Янінка, ты ад іх уцякла? — узрадавалася Мар'яна.

— Уцякла, — прызналася Яніна як на духу.

— Яны не здагадаліся, што ты мне дапамагала? — пацікавіўся Петрык.

— Не. Бацька ўсю віну на Адама ўзваліў. Ён жа ключ у дзвярах пакінуў.

— Дарагатаўся! — заўважыў Петрык, успомніўшы, як курчыўся ад смеху Адам, калі маці, стоячы ў кабінце, прасіла Вацлава Станішэўскага, каб бацьку адпусціў.

— Дарагатаўся, — кінула галавою Яніна. — Бацька загадаў гайдукам, каб гарачых Адаму ўсыпалі.

— Няўжо ўсыпалі? — не паверыла Мар'яна.

— Яшчэ як усыпалі. Побач наш манах стаяў. Адама б'юць, а ён прымаўляе: «Так, так...».

Петрык усміхнуўся. Няхай грызуцца пацукі. Адам спадзяваўся, што нацешыцца, бацьку катуючы. А выйшла так, што самога адхвасталі, як лянівага вала на полі. Ёсць яшчэ праўда на свеце.

— Янінка, татка і на Адама, і на твайго бацьку ў суд падаў бы, але сведак у яго няма, — сказала Мар'яна.

Яніна пераступіла з нагі на нагу.

— Няхай падае. Я пайду за сведку. Мне павераць.

— Не, Янінка, не трэба.

Ні Яніна, ні Мар'яна, ні Петрык, захапіўшыся размовай, не заўважылі, як з хаты выйшаў бацька.

— Янінка, не трэба! — паўтарыў ён.

— Дзядзька Паўлюк, павераць мне! — усклікнула Яніна. Твар у яе пабялеў, вусны задрожалі.

— Янінка, не хачу, каб ты на судзе выступала.

— Дзядзька Паўлюк, чаму?

— Яшчэ малая ты. Шмат чаго не разумееш. Вельмі шмат.

— Дзядзька Паўлюк, што ж мне рабіць?

— Жывіце, гуляйце, сонейку радуіцеся. Сонейка шчодрое. Яно ўсім ласку дае, не шкадуе, — прамовіў бацька.

Гэтым разам Петрык пагадзіўся з ім.

Свята

Крыху пабыўшы на падворку, Яніна, як звычайна, пабегла дамоў. Паўлюк адправіўся на балота, каб траву скасіць. А Зося дастала з куфра святочнае адзенне і пачала развешваць яго на вяроўцы, каб праветрыць.

Вядома ж, Мар'яна тут як тут. Круціцца каля маці. Усё ёй трэба ведаць. Узялася за гузік, прышыты да бацькавай кашулі.

— Мама, у таткавай кашулі гузік зараз адарвецца. Давай прышыю.

Рада Зося, што старанная памочніца расце ў яе, ды хітра зірнула на дачку і запытала:

— А як жа прышываць будзеш? Крыжыкам, ромбам ці гусінай лапкай?

Прыгледзелася Мар'яна. Бачыць, што гузік да бацькавай кашулі крыжыкам прышыты.

— Тут крыжыкам. Чаму так?

— Усім мужчынам крыжыкам гузікі прышываюць. Крыж — знак агню,— тлумачыць маці.

— Ну і што? — не разумее Мар'яна.

— Бо ў мужчын характар як агонь. І моцныя яны, як агонь. Абаронцы нашыя.

Прысеўшы на прызбе, Петрык слухае маці. Цікава яна апавядае. Выходзіць, агонь — знак сілы. І праўда, вялікую сілу мае агонь. Узімку ў печцы гарыць, цяплом хату сагравае, ад холаду абараняе. На агонь, калі ўвечары распаліць цяпельца ў полі ці на балоце, і розныя жучкі злятаюцца, і людзі збіраюцца. Прыцягвае агонь да сябе. Ды страшны ён, калі разбушуецца, неўтаймаваны, як неўтайманая мужчынская сіла. Магутныя сосны ў лесе свечкамі гараць, рассыпаючы навокал іскры...

Не, няхай заўжды толькі добрым, толькі абаронцам будзе агонь. Няхай людзі, сеўшы каля агню, казкі і розныя дзівосныя гісторыі адзін аднаму апавядаюць, няхай песні спяваюць, як узімку спявала маці, ткучы ручнікі.

Ганна Паўлаўна ручнікі ткала,
Ох і вой, люлі, ручнікі ткала...
Залаты крыжы па краях клала,
Шэры лебедзі — пасярэдзіне:
Залаты крыжы — растыкайцеся,
Белы лебедзі — разлятайцеся!

Роўна гарэў у печцы агонь, радасна гучаў голас маці...
Цяпер зразумела, чаму яна спявала пра крыжы, чаму ткала іх на ручніку.

— Мама, а мой гузік прышыты гусінай лапкай,— ніяк не супакоіцца Мар’яна.

— Дзіцяці прышываюць гузік парасткам, гусінай лапкай, бо дзіця ахоўвае яго чароўная раставая сіла.

Сядзіць Петрык, разважае. Упершыню ён пачуў, што ёсць чароўная раставая сіла. Як відаць, і яму з Янінай раставая сіла дапамагла, калі бацьку з вязніцы вызвалялі. А дарослыя не маюць такой незвычайнай сілы. Мабыць, таму, што ўзмужнелі і самі сябе могуць абараніць. Праз колькі летаў і ён, Петрык, узмужнее, стане дарослым. Не будзе ў яго чароўнай раставай сілы. Бацька і маці пастарэюць, маршчынамі пакрыюцца іхнія твары. Аж не верыцца... Мама, маладая, прыгожая, стане бабуляй, прыгнуць яе гады, валасы пасівеюць...

Чаму ж так наканавана? Няхай яны заўжды былі б маладымі, няхай бы радаваліся жыццю...

Чаму не ўсе радуюцца жыццю? Вацлаў Станішэўскі, як і бацька, яшчэ не стары, ды не ўмее радавацца. Нейкі чарвяк яго точыць, радасці не дае...

Як цяжка разабрацца ў гэтым жыцці! Як няпроста зразумець яго! А трэба разабрацца, бо, глядзі яшчэ, станеш такім жа, як Вацлаў Станішэўскі. Таксама не будзеш мець радасці. Вацлаў Станішэўскі сам мучыцца і іншым жыць не дае. Супраць свайго краю паўстаў... Не, не адабраць, не знішчыць яму тое, чым людзі спрадвеку жылі. І гэтыя крыжыкі, і гэтую гусіную лапку назаўсёды памянаць людзі.

— Мама, хіба я малая? Хіба зусім дзіця? — пакрыў-дзілася Мар'яна.

— Ты ў мяне ўжо вялікая, дачушка! — смяецца маці.— Разумніца ты. Ды не спяшайся расці. Усё само сабою ў свой час прыйдзе да цябе. І на новую кашульку, як і я, ромбам — знакам вады — прышыеш гузік сабе.

— Некалі прышыю,— уздыхае Мар'яна.

А маці далей тлумачыць:

— Дачушка, нездарма нашыя ўборы вышыванья. Розныя вышыванья знакі рознае абазначаюць: і засеянае поле, і дрэва, і дарогу з мостам, і дождж-навальніцу, і вясёлку, і ваду, і звярыныя сляды на швах-дарогах...

Дзівіцца Петрык. Як жа маці ўсё гэта запамніла?! Вышываючы адзенне і ручнікі, мабыць, пра свой лёс думала, і пра дарогу, якая да лесу вядзе... Думала, уяўляла, старалася вышыць прыгожа.

— Мама, можна цябе папрасіць? — нясмела запытала Мар'яна.

— Прасі, дачушка.

— Паабяцай, што зробіш, як папрашу.

— Ну, абяцаю.

— Дазволь мне сёння святочнае надзець.

Не чакала Зося, што дачка папрасіць надзець святочнае адзенне. Будні дзень, а яна вунь чаго захацела!

— Дачушка, святая дачакайся.

— Мар'янка, невядома што ўроілася табе ў галаву,— паўшчуваў Петрык.

А Мар'яна нават вухам не павяла.

— Мамка, ты паабяцала мне.

— Паабяцала, але ж...

— Мамка, сёння ў нас вялікае свята. Наш татка вярнуўся. Мамка, дазволь.

Што заставалася рабіць Зосі? Мусіла пагадзіцца.

— Надзявай, дачушка.

Мар'яна сцягнула з вяроўчыны кашульку, спадніцу, фартушок і бегма ў хату.

— Мама, навошта ты ёй дазволіла? — звярнуўся да маці Петрык.

— Сынok, паабяцала я,— сказала маці, як апраўдваючыся.

Петрык незадаволена пакруціў галавою. Усё-ткі кепска робіць маці. Патурае Мар'яне, вялікую волю ёй дае. Шкада, што бацькі дома няма. Ён не дазволіў бы Мар'яне адзець святочнае.

— Мамка! — выскачыўшы з хаты, усклікнула Мар'яна.

У святочным адзенні яна нібыта пасталела, папрыгажэла, ад шчасця свеціцца.

Гараць шчокі ў Мар'яны, гарыць на сонцы вышыванае святочнае адзенне.

— Мама, я прыгожая?

— Самая прыгожая, дачушка!

— А гэта яшчэ што? — выйшаў з-за рога хаты бацька. У руках касу трымае.

— Прыбралася! — кіўнуў галавою Петрык, паказаўшы на сястру.

— Ну і ну! — прамовіў бацька.

— Татка, свята ў нас,— усміхнулася Мар'яна.

— Якое свята?

— Ты дахаты вярнуўся.

Бацька адклаў касу, прысеў і паклікаў Мар'яну:

— Бяжы да мяне, дачушка.

Мар'яна падбегла да бацькі і абхапіла яго рукамі за шыю, а потым, азірнуўшыся, паказала Петрыку язык.

Сутычка

Не падтрымаў бацька яго, Петрыка: не насварыўся на Мар'яну, нават не паўшчуваў. Мала таго, паабяцаў, што на возера возьме венцеры праверыць.

Вось як было.

— Зося,— сказаў бацька,— я на возера схаджу. Там яшчэ заўчора венцеры паставіў.

Венцеры бацьку Петрык дапамагаў ставіць. Непадалёку ад таго возера, дзе з маці сетку цягалі. За гэтыя дні, напэўна, нямала рыбы ў венцеры налезла.

— Татка, вазьмі мяне,— папрасіўся Петрык.

— І мяне! — падхапіла Мар'яна.

— Каля хаты сядзі, калі ўжо апранула святочнае,— за-
пярэчыў Петрык.

— Няхай ідзе,— дазволіў бацька.— Яна ж у возера не палезе.

Узрадавалася Мар'яна і паскакала на адной назе з пад-
ворка, весела ўсклікаючы:

— І я! І я!..

— Паўлюк, будзьце асцярожныя! — на развітанне па-
пярэдзіла маці.

Петрык зразумеў, чаму яна непакоіцца. Баіцца, каб зноў не наляцеў Вацлаў Станішэўскі са сваёй зграяй.

Петрык, Мар'яна і бацька няспешна ішлі дарогаю, мі-
наючы калюжныны, якія яшчэ не высахлі пасля навальніцы.

— Татка, калі сарвеш кветку папараці, якая вырастае на Купалле, то шчаслівым-шчаслівым будзеш? Праўда? — звярнулася да бацькі Мар'яна.

— Папараць-кветку нялёгка сарваць. Яна чароўная, таму і не падпускаюць да яе злыя духі. Казычуць, за гор-
ла душаць, за валасы хапаюць, у цемрадзь-ноч валакуць. Толькі дужы і мужны юнак яе сарве,— адказаў бацька.

Петрык паглядзеў на лес. Цяпер, надвячоркам, злыя духі пад карчамі, пад вываратнямі сядзяць, пахаваўшыся. Баяцца яны святла, як і агню. З цемрай прачынаюцца, блу-
каюць, каб каму-небудзь нашкодзіць. А ў купальскую ноч разам збіраюцца, чароўную кветку папараці ахоўваюць. Не жадаюць, каб людзі былі шчаслівыя. У яго, Петрыка, хопіць мужнасці, каб пазмагацца з імі. А вось моцы пакуль яшчэ малавата. Моц трэба гадаваць.

— Татка, чаму менавіта на Купалле расцвітае папа-
раць-кветка? — дапытваецца Мар'яна.

— Аднойчы Бог паведаміў сонцу,— пачаў казаць бацька,— што прыйшла самая кароткая ў годзе ноч, што зойдзе яно позна, а ўстане рана. Узрадавалася сонца, бо вельмі ж не любіла каціцца ў цёмную ноч на сон. Але патрошку меншалі дні, карацелі. Усё меней часу заставалася сонцу, каб пакаравацца на небе. Не вытрывала яно і горка заплакала. Дзе падала на зямлю сонечная слязінка, там расцвітала, агнём загаралася кветка папараці.

— Кветка папараці і ёсць сонечная слязінка? — здзівілася Мар'яна.

— Але, дачушка,— кіўнуў галавою бацька.

З лесу выехалі два коннікі. Петрык прыгледзеўся. Дык гэта ж Вацлаў Станішэўскі і Адам! Няўжо знарок у лесе чакалі, пільнавалі іх?

І бацька з Мар'янай заўважылі, пазналі, што гэта за коннікі.

Мар'яна сцялася, паменшала. У яе нават тварык завастрыўся, як у святой на бажніцы.

— Татка, вунь яны...

— Не бойся, Мар'янка,— стаў супакойваць бацька.— Не крануць яны нас.

Петрык наблізіўся да сястры, каб адчувала, што побач старэйшы брат.

— Дзеткі, калі яны параўняюцца з намі, нават у іхні бок не глядзіце. Страху не паказвайце,— папярэдзіў бацька.

Петрык заўважыў, як ягоная рука палезла пад світку. Выходзіць, пістоля пад світкай. Падрыхтаваўся бацька да сустрэчы. Цяпер воўку жыўцом у зубы не дасца.

Вацлаў Станішэўскі і Адам пад'ехалі бліжэй і сталі якраз насупраць калюжныны, коньмі загарадзіўшы дарогу.

— Куды гэта вы сабраліся? — падаў голас Вацлаў Станішэўскі. Усміхаецца як нічога ніякага. Маўляў, я не я і хата не мая.

— А малая як на свята прыбралася! — зарагатаў Адам.

«Зажыло, як на сабаку, пасля лупцоўкі?» — ледзь не крыкнуў Петрык, але стрымаўся. Яны не дурні, здагадаюцца, хто сказаў, што гайдукі далі гарачых Адаму.

— Як на свята!.. Гы-гы-гы...— заходзіцца ад рогату Адам.

— Але, як на свята... Сёння свята ў нас,— дрыготкім голасам прамовіла Мар'яна.

— Якое свята? — вылупіў вочы Адам.

— Наш татка вярнуўся! На злосць вам!

Вацлаў Станішэўскі тузануў за аброць каня і ўзняў яго на дыбкі.

— Ай! — усклікнула Мар'яна і, спатыкнуўшыся, спінаю ўпала ў калюжыну. Потым павярнулася на бок і стала на калені, падняўшы перапэцканы ў гразі фартушок.

— Гы-гы-гы...— зарагатаў Адам.

Бацька ступіў наперад і схапіў за аброць каня, на якім сядзеў Вацлаў Станішэўскі.

— Злазь, паганец!

У Вацлава Станішэўскага ніжняя губа адвісла, трасецца.

— Што-о?

— Злазь! На бой цябе выклікаю. Ці ты толькі чужымі рукамі ўмееш жар заграбаць?

Станішэўскі лыпае на бацьку вачыма.

— Злазь, бо кулю ўсаджу між вушэй,— папярэдзіў бацька.

Гучна вылаяўшыся, Вацлаў Станішэўскі злез з каня, а бацька падскочыў да Адама і выхапіў з ягоных похваў шаблю.

— Аддай! — разгубіўся Адам.

Не зважаючы на яго, бацька падступіўся да Вацлава Станішэўскага.

— Абараняйся!..

Выняўшы шаблю, Вацлаў Станішэўскі наставіў яе і пачаў адступаць назад.

Петрык заўважыў, што з каня злез Адам. Ён штосьці буркнуў пад нос і, прыгнуўшыся, як кот на паляванні, накіраваўся да бацькі.

«Ззаду бацьку хоча схапіць»,— здагадаўся Петрык. Ён узяў з калюжыны жменю гразі і шпурнуў у Адама, пацэліўшы ў твар.

Адам скрывіўся як серада на пятніцу і, выцягнуўшы рукі, пайшоў на Петрыка.

— Задушу!

Петрык не стаў уцякаць. Калі Адам наблізіўся да яго, ён нахіліўся і з разгону стукнуў свайму ненавісніку галавою ў жывот.

Сагнуўшыся напалам, Адам застагнаў, завойкаў.

Петрык азірнуўся, каб паглядзець, што з бацькам.

А Адам клубком падкаціўся яму пад ногі і паваліў на зямлю. Як і ў вязніцы, на Петрыка патыхнула перагарам.

— Задушу! Гы-гы-гы!..— раз’юшаны Адам цягнуўся да горла рукамі.

— Галаву прадзяўбу! Пусці, душагуб!.. Пусці-і!.. Каму сказала?..

Цяжкае Адамава цела адвалілася, і Петрык убачыў маці. Яна стаяла, узняўшы востры серп.

— Прадзяўбу-у!..

Адам рохнуў, нібы свіння, і таропка папоўз у кусты.

Усхапіўшыся, Петрык дагнаў яго і штосілы стукнуў нагою ў тоўсты зад.

— А-а-а! — завяў Адам і папоўз яшчэ хутчэй.

— Сынок!..

Петрык азірнуўся. Перад ім стаяў бацька. А воддаль, каля калюжыны, трымаючыся за акрываўленае плячо, таптаўся Вацлаў Станішэўскі. Ён ціха плакаў, гутукаючы, бы сава.

— Татка, ты яго параніў? — прагаварыў Петрык.

— Сам на шаблю налез,— неахвотна адказаў бацька і накіраваўся да Мар’яны.

Стоячы каля маці, Мар’яна ўсхліпвала:

— І фартушок, і спаднічка ў гразі!

— Не плач, дачушка,— старалася супакоіць маці.— Дома ўсё памыем.

— Зося, як ты тут апынулася? — пацікавіўся бацька.

— Травы ў кустах хацела нажаць. Паўлюк, хадзем...
— Татка, дай мне шаблю,— папрасіў Петрык.
— Не, сыноч. Іхняя шабля нам не патрэбна.— Размахнуўшыся, бацька шпурнуў шаблю ў кусты.
У гэты дзень яны так і не праверылі венцеры.

Адамава шабля

Ноч прайшла спакойна. А назаўтра Петрык і Мар'яна сядзелі каля хаты, радуючыся цёпламу сонейку.

Бацька і маці пайшлі на поле, наказаўшы Петрыку і Мар'яне, каб хату пільнавалі.

— Петрык, як ты думаеш: сёння прыбяжыць да нас Яніна? — старалася адгадаць Мар'яна.

Што сказаць сястры? Пасля ўчорашняй сутычкі, відаць, немаведама што робіцца ў доме Вацлава Станішэўскага. Даскакаўся гіцаль! Рассек яму бацька шабляй плячо. Мабьць, адлежваецца як звер у берлагу, залізвае рану.

— Не ведаю,— шчыра прызнаўся Петрык, а пра сябе падумаў: «Трэба схадзіць, паглядзець, ці ляжыць у кустах Адамава шабля».

Ён так і зрабіў бы, бо не любіў адкладаць на потым, ды Мар'яна, убачыўшы, што брат кудысьці вострыць лыжы, стала прасіць:

— Братка, давай Яніну пачакаем. Яна прыбяжыць, а нас не будзе.

Як жа ўцячы ад сястры? Няма як браць яе з сабою. Прагаворыцца бацьку, што ён, Петрык, Адамаву шаблю забраў — бяды не абярэшыся. Бацьку шабля не патрэбна, а яму спатрэбіцца. Цяжкія часіны насталі. Усё можа быць.

Сядзіць Петрык, разважае; не ведае, што Яніна да іх спяшаецца.

Набралася яна ўчора страху. Якраз каля адчыненага акна сядзела, маму ўспамінала. Раптам бачыць: Адам бацькавага каня вядзе, а бацька сядзіць, сагнуўшыся, за акрываўленае плячо трымаецца. Калі ж да ганка пад'ехаў, завохкаў, заенчыў.

Пазбягаліся гайдукі. І маленькі чалавечак у шэрай сутане прытупаў. Цягне да бацькі рукі, квокча, як курыцак-квактуха:

— Пан Вацлаў, хто вас так бязлітасна пасек?

Яшчэ мацней заенчыў бацька.

— Здраднік!.. Паўлюк!.. Напаў на мяне!..

— А дзе ж быў пан Адам? Чаму ён не ратаваў вас?

— Адам з Паўлюковым хлопцам, з Петрыкам, ваяваў... Маленькі чалавечак у шэрай сутане заламаў рукі.

— Пан Вацлаў, з вас крыві, як з парсюка, нацякло!..

Бацька застагнаў і пачаў паволі спаўзаць з каня. Гайдукі падхапілі яго і панеслі ў дом.

Калі сцямнела, Яніна прыйшла да бацькі ў кабінет. Ляжыць бацька на канапе, накрыты коўдрай, стогне. А побач сядзяць Адам і маленькі чалавечак у шэрай сутане.

Яніна хацела запытацца, што з Петрыкам сталася, ды смеласці не хапіла. А бацька ні слова ёй не сказаў. Стагнаў, не перастаючы. І яна голасу не падала. Пайшла, у парозе пастаяўшы. Калі выходзіла з кабінета, то заўважыла, як прасвідраваў яе вочкамі маленькі чалавечак у шэрай сутане.

«Усёй душой ён мяне ненавідзіць, як і мамку маю ненавідзеў»,— падумала Яніна.

Не спалася ёй у гэтую ноч. Усё пра Петрыка думала, Бога прасіла, каб жывым убачыць. А рана-раненька, усхапіўшыся, паімчалася да Краўцоў.

Моцна б'еца сэрца ў Янінчыных грудзях, дух займае. Вось і хата Краўцоў. На падворку сядзяць Мар'яна і Петрык. Жывы Петрык, жывы!

Стаіць Яніна, ніяк не аддыхаецца.

— Я ж казалася, што яна прыйдзе! — узрадавалася Мар'яна.

А Яніна з Петрыка вачэй не зводзіць.

— Петрык, ты з Адамам біўся? Гэта праўда?

Маўчыць Петрык. Асабліва няма чым яму пахваліцца. Калі б не маці, то задушыў бы яго Адам.

Тады Мар'яна апавяла Яніне, як на возера ішлі, як запынілі іх Вацлаў Станішэўскі і Адам...

Выслухала яе Яніна і ціха прамовіла:

— Бацька з канапы не ўстае. Ляжыць і ўсё стогне.

«Наш не стагнаў, калі ў вязніцы яго на горкі яблык збілі»,— падумаў Петрык.

— Давайце ў лес сходзім,— нясмела прапанавала Яніна.— Мо ўжо першыя грыбы з'явіліся.

Петрык і сам збіраўся ў лес. Цяпер, калі на палях каласіцца жыта, у лесе з'яўляюцца першыя грыбы: абабкі, чырвонагаловікі. Калі пашанцуе, то і баравікоў можна набіраць. Першыя грыбы ў народзе называюць летнімі альбо каласавікамі. Непрыкметна яны з'яўляюцца, непрыкметна і знікаюць.

Што ж рабіць? Бацька наказаў, каб хату пільнавалі. Але ж трэба спраўдзіць, ці Адамава шабля ў кустах ляжыць.

— Петрык...— стаіць Яніна, кашульку пальцамі перабірае.

Зараз пакрыўдзіцца і пабяжыць. Цалюткі дзень бацькавы стогны будзе слухаць. А, было не было. Хата нікуды не дзенецца, ніхто яе не скрадзе. А шаблю...

— Братка, хадзем! — стала дапамагаць сяброўцы Мар'яна.

— Вы ідзіце, я вас даганю,— сказаў Петрык на радасць Яніне і Мар'яне.

— Добра! — узрадавалася Мар'яна.

Петрык узяў у сенцах кош і пакрочыў следам за Мар'янай і Янінай.

Паабапал дарогі расцілаецца луг, падобны на пярэсты дыван, які ён, Петрык, бачыў у кабінеце Вацлава Станішэўскага.

Амаль усе лугавыя травы зацвілі ў гэты летні час, радуюць вока: і сіні мышыны гарошак, і белы рамонак, і ружовая лугавая канюшына, і жоўты казялец...

І кусты шыпшыны ўпрыгожыліся ружовымі шапкамi. Тут, каля кустоў шыпшыны, запынілі іх Вацлаў Станішэўскі і Адам.

Яніна і Мар'яна спыніліся на дарозе. Мар'яна штосьці кажа, размахваючы рукамі.

«Няхай яны крыху пастаяць, пагамоняць»,— падумаў Петрык і, прыгнуўшыся, пабег у кусты лазняку, куды бацька шпурнуў Адамаву шаблю. Падбегшы да кустоў, Петрык уклечыў і папоўз. Расхінуў траву ў адным месцы, у другім... Тут шабля, ляжыць. Руды мураш паўзе па ёй, нібы па бліскучай дарозе.

Петрык змахнуў пальцам мураша і, узяўшы шаблю за рукаятку, секануў па дубцу.

«Жых!» — свіснула шабля і, быццам брытва, наўскасяк зрэзала дубец.

«Дарма не прапала бацька навука»,— з гонарам падумаў пра сябе Петрык.

А з дарогі ўжо даносіцца на два галасы:

— Петрык!

— Дзе ты?

— Ау-у!..

«Гукаюць, як у лесе»,— падумаў пра сябровак Петрык і, падпоўзшы да наступнага куста, схаваў шаблю пад корч, замаскіраваўшы яе травой.

— Петрык!

— Ау-у!..

Петрык устаў, памахаў дзяўчынкам і, усміхнуўшыся, паімчаў да іх.

У лесе

У лесе ўсё цікава, асабліва Яніне і Мар'яне.

— Братка, вунь браткі! — крычыць Мар'яна і смяецца, паказваючы на кветкі, якія рассыпаліся на ўзлеску.

Аднаго разу Петрык сказаў сястры, што гэтыя кветкі, якія звычайна красуюцца на ўзлесках, называ-

юцца браткі, што яны прысмоктваюцца да каранёў суседніх раслін і выцягваюць з іх сок. «Яны жывуць, нібы паны, якія прыехалі з чужых зямель і прысмакталіся да нас»,— нявесела скончыў ён.

Але пра гэта, як відаць, забылася Мар'яна. А вось назву кветак добра запамніла. І заўжды крычыць, заўважыўшы раслінку: «Братка, вунь браткі!» Пацяшаецца!

— Братка!..— смяецца Мар'яна.

— А як называецца гэтая? — паказаў Петрык на кветку, якая расла на вільготнай купіне.

— Не ведаю,— паціснула плечукамі Мар'яна.

Петрык зірнуў на Яніну.

— І ты не ведаеш?

— Не ведаю.

Петрык задаволена ўсміхнуўся. Дзяўчаткі ў лесе часта бываюць, а амаль нічога не ведаюць. Ім толькі кудзелю прасці ды кашулю вышываць.

— Гэтая кветка называецца расянка,— важна сказаў Петрык.

— Яе назвалі расянкай, бо расу збірае? — пацікавілася Яніна.

— Не толькі расу. Бачыце на лістках чырвоныя валаскі?

— Угу,— азвалася Мар'яна.

— Яны вельмі ліпучыя,— тлумачыць Петрык.

Мар'яна высунула кончык языка, а потым засмяялася.

— Як мой язычок?

«Развесялілася малая. Ад залішняй весялосці да слёз нядоўга. Каб зноў бяда на нас не абрынулася»,— занепакоіўся Петрык.

— Твой язык, Мар'яна, як мянташка,— вымавіў ён.— Ім толькі касу вастрэць.

— А ты вельмі не задавайся. Задавака знайшоўся! — дала адпор Мар'яна.

Петрык пачухаў патыліцу. Не, з дзяўчынкамі лепей не спрачацца. Ты ім слова, а яны табе дзесяць у адказ.

— Братка, ты казаў, што расянка не толькі расу збірае,— нагадала Мар'яна.

Петрык з палёгкай уздыхнуў. Цяпер ён, што называецца, зноў на кані.

— Калі на ліпкія чырвоныя валаскі трапіць камар альбо муха, валаскі сціскаюцца і...

— І бедны камарык трапляе, як мыш у пастку? — здагадалася Яніна.

— Але, як у пастку,— сказаў Петрык.

Яны пайшлі па лесе, зазіраючы пад кожны куст: мо схаваўся пад кустам баравічок-каласавічок?

Спусціліся ў нізіну. Каля кустоў арэшніку, пад асінкамі, ляжыць яшчэ не папрэлае леташняе лісце.

Петрык спыніўся каля вялізнага ядроўцавага куста, нахілюся, уважліва прыглядаючыся.

— Братка, ты каласавічка знайшоў? — пазайздросціла Мар'яна.

Петрык не адказаў. Зараз ён здзівіць і Мар'яну, і Яніну. Такога цуда, якое пакажа ім, яны яшчэ не бачылі.

— Дзе ж твой каласавічок? — бліжэй падышла Мар'яна.

Петрык разгарнуў апалае лісце, разгроб сыры мох. У невялікай ямцы ляжалі белыя яйкі, велічынёй з галубіныя, злучаныя паміж сабою накшталт пацерак.

— У моху яйкі? — здзівілася Мар'яна.— Якая птушка іх тут пакінула?

— Не пакінула, а адклала,— паправіла Мар'яну Яніна.

Як пераможца, Петрык паглядзеў на дзяўчынак і ўрачыста прагаварыў:

— Яны не птушыныя, а вужыныя.

— Няўжо? — вырвалася ў Мар'яны.

Петрык узяўся за адзін канец гэтых незвычайных пацерак і прыўзняў іх.

— Самка вужа адклала.

— Вужыха? — усклікнула Яніна.

Петрык стаяў і пасмейваўся. Усё-ткі здзівіў ён сябровак. Надоўга запомняць яны сённяшні дзень.

— Братка, пакладзі на месца! — адступаючыся, спалохана прагаварыла Мар’яна.— Зараз вуж з вужыхаю сюды прыпаўзуць. Пакладзі...

Петрык паклаў яйкі ў ямку, зноў закрыў іх мохам, загарнуўшы лісцем. Баязліўкі гэтыя дзяўчынкі. Вужоў спалохаліся. А яшчэ ў лес прасіліся.

— Дома трэба сядзець, баякі! — выгаварыў Петрык і пайшоў, насвістваючы.

Яніна і Мар’яна падаліся за ім. Нейкі час яны ішлі моўчкі.

З тоўстай, парослай мохам яліны ўзляцела маленькая мухалоўка і села непадалёк.

Петрык падышоў да яліны і расхінуў лапкі. На тоўстай галіне, каля ствала, было ўтульнае гняздзечка, у якім сядзела вялікае танкашыяе птушаня.

— Бачыце? — прамовіў Петрык, стаіўшы дыханне.

А Мар’яна і Яніна сапуць яму ў патыліцу, пазіраюць, прыўстаўшы на дыбачкі.

— Гэта зязюляня? — няўпэўнена вымаўляе Мар’яна.

— Мабыць,— шэпча Яніна.

— Знайдыш у гняздзе. Зязюля ў гняздо мухалоўкі сваё яйцо падкінула. А зязюляня, вылупіўшыся, павыкідвала законных дзетак. Цяпер яго кормяць мухалоўкі,— растлумачыў дзяўчынкам Петрык і пакрочыў далей.

— Братка, піць хочацца,— паскардзілася Мар’яна.

— Зараз будзе крынічка, там нап’ёмся.

Хлопчык павёў сябровак ледзь прыкметнай сцяжынкай. Яны ўвайшлі ў бярозавы гаёк. Тут крынічка выбіваецца з зямлі. Мінным летам Петрык і бацька зрабілі новы зруб, каб крынічку не заносіла пяском. Халодная, смачная вада ў крыніцы.

Петрык мінуў паваротку і стаў, як у здранцвенні. Што гэта? Зруб, які ён рабіў з бацькам, паламаны, а сама крынічка закідана пяском і брудам.

Петрык сеў на пень, затуліў твар рукамі і прамовіў:

— Яны пашкодзілі! Яны! На злосць нам зрабілі.

— Братка, не бядуй. Я ўжо не хачу піць. Перахацела-ся! — прамовіла Мар’яна.

Петрык адняў рукі ад твару і падняў галаву.

— Петрык! — сказала Яніна.

Глядзіць на яго, на Петрыка, поўнымі болю вачыма. Гэткі ж самы боль быў у вачах маці, калі ўчора, седзячы пры стале, бацьку чакала.

Вядома ж, зразумела Яніна, хто разбурыў крынічку. Ба-люча і сорамна ёй за бацьку.

— Яны пашкодзілі! — паўтарыў Петрык.

— Давайце пачысцім крынічку, — прапанавала Яніна.

Петрык ускочыў і рукамі стаў выкідаць з крынічкі грязь. Яніна і Мар’яна пачалі дапамагаць яму.

Ляцела сарока. Села на куст, закруціла доўгім хвостом, засакатала, здзіўленая.

А Петрык, Яніна і Мар’яна працуюць, не зважаючы ні на што.

Неўзабаве першы струменьчык пырснуў з-пад зямлі. За першым — другі, трэці...

Працуюць, увіхаюцца Петрык, Яніна і Мар’яна...

Забулькацела, ажыла крынічка.

Петрык падскочыў, узяў сцягтыя кулакі, і закрычаў так, як, напэўна, крычаў старажытны чалавек, здзейснілася перамогшы магутнага маманта:

— Наша ўзяла! Жыве крынічка!

— Жыве! — падхапілі Яніна і Мар’яна.

Калі наскакаліся, накрываліся ўволю, Петрык ска-заў:

— Прыйдзем з бацькам і новы зруб зробім, яшчэ пры-гажэйшы, чым быў.

Падслуханая размова

Яніна ведала, што ў маміным пакоі (пасля смерці маці туды рэдка хто заходзіў) у куфэрку ляжыць прыгожая хустка ў чырвоныя кветкі. «Падару яе Мар'яне. Няхай памятае пра мяне,— думала Яніна.— Зразумее мяне мама... павінна зразумець».

Але ж як непрыкметна прабрацца ў мамін пакой? Ён жа побач з бацькавым кабінетам. І Адам, і маленькі чалавечак у шэрай сутане, як на варце, стаяць каля яго. Калі ўбачаць яе ў маміным пакоі, то адразу здагадаюцца, што яна нешта задумала. Будуць сачыць за ёю.

Ужо звечарэла. Ціха-ціха на двары. Толькі кажаны праносяцца за акном, праразаючы паветра.

Яніна выйшла ў калідор, на дыбачках падбегла да дзвярэй і тузанула за ручку. Дзверы адчыніліся.

У маміным пакоі шэры паўзмрок. Як часта тут яна, Яніна, сядзела з мамай! А вось і запаветны мамін куфэрак.

Неаднойчы мама вымала з гэтага куфэрка адрэзы, з любоўю перабірала іх і казала Яніне: «Для цябе пасаг збіраю, Янінка. Некалі многія нам пазайздросцяць».

Не здзейснілася маміна жаданне...

— Мамачка мая! Сонейка маё! — прашаптала Яніна і, адчыніўшы куфэрак, узяла хустку ў чырвоныя кветкі, якая ляжала з самага верху на белым шаўковым адрэзе.

Прытуліўшы хустку да грудзей, Яніна зноў выйшла на калідор. З бацькавага кабінета праз прыадчыненыя дзверы данёсся Адамаў голас:

— Пан Вацлаў, высачыў я іх... Высачыў!..

— Ну, ну, не балабонь... Значыць, яны ў начное коней пагналі? — прамовіў бацька.

— Пагналі. І Паўлюк, і Петрык.

— Шмат крыві нам гэты Петрык папсуе, калі вырасце,— пачуўся рыпучы голас маленькага чалавечка ў шэрай сутане.

Яніна прытулілася да сцяны. Зноў яны пра Краўцоў гавораць. Зноў штосьці задумалі.

— Вох! — крэкнў бацька.— Схапіў, што мядзведзь, чорт бы цябе забраў!

— Самі ж прасілі, каб на бачок вас павярнуў,— апраўдваючыся, казаў Адам.

— Я не сноп, а жывы чалавек. О, як пячэ рана! — усклікнуў бацька.— Значыць, удвух коней пагналі?

— Удвух, удвух,— таропка сказаў Адам.

— Парашыць іх трэба. Там, на месцы,— прамовіў маленькі чалавечак у шэрай сутане.

Рыпнула канапа. Бацька, відаць, прыўзняўся.

— І хлопца?

Маленькі чалавечак у шэрай сутане кашлянуў.

— І хлопца!

— Малы яшчэ. Грэх на душу вазьму.

— З малога вялікі вырасце. Будзе помсціць. А пра грэх, пан Вацлаў, вы не думайце. Грэх ваш я замалю.

Яніне стала горача. І лоб, і шчокі гарэлі агнём. Вось што яны задумалі! Не толькі дзядзьку Паўлюка, але і Петрыка вырашылі забіць! Пазней дабяруцца і да цёткі Зосі, і да Мар'яны. Не спыняцца яны. Д'ябал імі кіруе. Там ён, разам з імі, у кабінеце. Шэпча, злое ўводзіць ім у вушы, ад радасці лапы паціраючы.

Здалося Яніне, што і да яе праз шчыліну прабіраецца страшны калматы д'ябал.

Яніна перахрысцілася. Крыху адпусціў страх, адлягло ад сэрца.

— Каму даверым гэтую справу? — запытаў у сваіх хаўруснікаў бацька.

— Адаму. Справа вельмі далікатная,— адказаў маленькі чалавечак у шэрай сутане.

— Гы-гы-гы...— зарагатаў Адам.— Я іх з пістолі перастралю.

— Не,— запярэчыў маленькі чалавечак у шэрай сутане.— Сякерай засячэш.

Яніна выскачыла на двор. Прысела, схаваўшыся ў кустах. Зараз з'явіцца Адам, зараз...

Як жа выгнаць з дома д'ябла? Жыць страшна... «Мамка, ратуй мяне!.. Родненькая!..» — у адчай шэпча Яніна.

На ганку, нібы прывіды, з'явіліся маленькі чалавечак у шэрай сутане і Адам. У Адама пад пахай сякера.

— Ну, то я пайду,— спакойна, нібы ў лес сабраўся, прамовіў Адам.

— Не здрыганецца твая рука, сынку? — запытаў маленькі чалавечак у шэрай сутане.

— Гы-гы-гы...— рагоча Адам.

— Знішчыўшы іх, мір і спакой дасі ты гэтай зямлі.

— Дам! Гы-гы-гы...— спусціўшыся з ганка, Адам сцежкаю ідзе паўз кусты. Крочыць важна, упэўнена.

Прыгнуўшыся, Яніна пабегла за Адамам. Галінкі сцёбаюць па яе твары, расою ахалоджваюць гарачыя шчокі.

Каля цяпельца

Ноч цёмным крылом накрыла зямлю. Петрык і бацька сядзяць каля цяпельца. Воддаль коні скубуць траву.

— Заўжды Каралеўства Польскае імкнулася падпарадкаваць сабе Вялікае Княства Літоўскае,— апавядае бацька.— Яшчэ ў лета 1398-е каралева Ядзвіга заявіла, што кароль Уладзіслаў, яе муж, ахвяраваў ёй усё Вялікае Княства Літоўскае, і таму запатрабавала яна, каб штогод плацілі ёй даніну. Вялікі князь Вітаўт склікаў у Вільні баярства і запытаў: «Ці ўважаеце сябе падданымі Польскай Кароны, ці лічыце абавязкам плаціць даніну польскай каралеве?» Абураныя, сказалі князі і баяры: «Мы не падданыя Польшчы, мы заўсёды былі вольныя, нашы продкі ніколі даніны не плацілі, і мы плаціць не збіраемся, застаёмся па-ранейшаму вольныя».

Петрык уважліва слухае бацьку.

Шмат летаў мінула, шмат вады ўцякло пасля таго, як запатрабавала каралева Ядзвіга, каб тутэйшыя людзі

даніну ёй плацілі. А з якой ласкі, запытацца? Так і Вацлаў Станішэўскі бацьку можа заявіць: «Працуй на мяне, плаці мне даніну...».

Не, Вацлаў Станішэўскі яшчэ хітрэйшы. Бацькаў дом спаліў, бацькаву зямлю забраў, распараджаецца, як сваёю. А людзі ж кажуць, што чужы кавалак у рот не палезе. І яму не лезе. Зараз зусім сап'ецца... Маленькі чалавечак у шэрай сутане нездарма побач круціцца. П'янага боўтне ў раку ці ў возера. Памагатыя, сквапныя на грошы, заўсёды знойдуцца. А потым да сваіх рук прыбярэ і зямлю, і ўсю маёмасць. Яніну са свету зжыве. Хто ж сірату абароніць?..

Цікава выходзіць... Зямля, якая належала дзеду Юстыну, пяройдзе да маленькага чалавечка ў шэрай сутане. Завалодае ён, чужынец, гэтаю зямлёю. І ракой, і азёрамі, і лясамі... Чужая гамонка будзе тут гучаць... Гаспадар Вялікага Княства Вітаўт добра гэта разумеў, і яго баяры гэта разумелі. Таму і пратэставалі яны.

За зямлю трэба змагацца. За зямлю — значыць за волю. Каб чужынец тут не сеў.

— Татка, чаму ж мы цяпер не змагаемся? Чаму не праэстэуем? — не сцяпеў Петрык.

Бацька пугаўём падгарнуў у цяпельца галавешкі. Сыпанушы гарачым дажджом, паляцелі іскры.

— Паслухай, сыноч, народную мудрасць. Сустрэліся два падарожныя. Пытаецца адзін: «Чаму ўначы сабакі больш брэшучь, чым удзень?» «Бо ўдзень ім людзі дапамагаюць», — адказвае другі.

Неяк вельмі мудрагеліста адказаў бацька. Цяжка здагадацца, што ён хацеў сказаць. Ёсць тут нейкая хітрынка, ёсць. Сабакі брэшучь... Вядома, ёсць і людзі, як сабакі. Напрыклад, Адам. Яго толькі нацкуй.

— Сыноч, не здагадаўся? — цікавіцца бацька.

— Не, — прызнаўся Петрык.

— Цяпер людзі не тыя, што былі раней, — у задуменні кажа бацька.

- Чаму не тыя?
- І людзей можна падзяліць. Нашыя ворагі нас падзялілі, падатлівых прылашчыўшы.
- І гэтыя падатлівыя брэшучь як сабакі?
- Яшчэ як брэшучь. Стараюцца. А нашыя ворагі пасмейваюцца, прымаўляючы самі сабе: «Бі свайго, каб чужы баяўся».
- Ніколі мы не станем сваімі, як раней было?
- Не ведаю, сыноч... Не ведаю...
- «Праўду кажа бацька,— думае Петрык.— Свае чужымі парабіліся. Паміж суседзямі быццам межы выраслі. Нават між мною і Янінай мяжа... Не, не... Між мною і Янінай яе бацька стаіць. Ён, як мяжа, нас раздзяляе».
- Хацелася б, каб сталі! — перапыніў думкі бацька.— Ды да світаньня яшчэ далёка. Вох, як далёка, сыноч!
- Татка,— сказаў Петрык,— яны нашу крынічку разбурылі. Пяском, грязню закідалі, зруб паламалі...
- Пра мудрасць спрадвечную яны забыліся,— азваўся бацька.— Не плюй у калодзеж, бо давядзецца з яго напіцца.
- Бо давядзецца з яго напіцца! — засмучана паўтарыў Петрык.
- Хто свой край не шануе, той і зямлю не любіць. Ненавісная яна яму,— зазначыў бацька.— Таму і драгуе, нішчыць яе.
- Петрык прыўстаў, абапёрся на локаць.
- Дык можа так стацца, што яны зусім знішчаць нашу зямлю? Лясы павысыкаюць, папаляць, крынічкі зруйнаюць. Як жыць будзем?
- А яны не думаюць пра гэта, сыноч.
- Зусім не думаюць?
- Чужыя яны тут. А чужога не шкада.
- А як мы будзем жыць?
- Сыноч, яны крынічку разбурылі. А ты? Ты паглядзеў і пайшоў?

— Мы новае жыццё далі нашай крынічцы... Я, Мар’яна, Яніна... Бруд павыкідалі. Ажыла крынічка...

— Добра зрабілі, сыноч.

— А калі яны зноў прыйдуць і разбураць? Іх жа шмат.

— А нас хіба мала?

— Дык не загінем мы?

— Будзем жыць.

«Будзем жыць!» — пра сябе паўтарыў Петрык.

А ў гэты час да цяпельца краўся Адам. Ён поўз па роснай траве, выгінаючыся вужакай. За ім, прыгнуўшыся, ішла Яніна. Яна ўбачыла, як каля самага цяпельца Адам прыўстаў на калена. Бліснула лязо сякеры, чырвона-крывавы водбліск агню адбіўся на ім.

Яніна хацела закрычаць, папярэдзіць Петрыка і дзядзьку Паўлюка, але язык як здзервянеў, не паварочваецца.

Выгнуўся Адам, уперад падаўся. Зараз каршуном наляціць. Чаму ж няма голасу? Чаму язык як чужы?..

— Татка, давай заўтра новы зруб паставім,— прапанаваў Петрык.

Паўлюк не адказаў, бо заўважыў, што коні траву перасталі скубці, насцярожыліся. «Хтосьці чужы паблізу»,— здагадаўся Паўлюк. Ён непрыкметна азірнуўся і, калі Адам устаў на ўвесь рост, каб нанесці смяротны ўдар, з развароту свіснуў пугай, як шабляй.

Нясцерпны боль апёк Адамаву руку. Дзіка завывышы, гайдук выпусціў з рук сякеру і панёсся ў цемру.

Петрыка нібы нябачная сіла ўверх падкінула.

— Татка, хто тут быў?

— Адам.

— Ён жа ўцячэ! Лаві яго!

— Не, не ўцячэ...

— Лаві! — Петрык падняў сякеру.— Бачыш, што ён нам падрыхтаваў? Уцячэ! Пабеглі за ім!

Бацька ўзяў Петрыка за плячо.

— Стой, сыноч. Не ўцячэ ён. Свайго ліха не міне. Пабачыш.

Да цяпельца падышла Яніна. Яна ўся трэслася, нібы на марозе.

— Янінка? Ты?..— сваім вачам не паверыў Петрык.

— Я назіркам ішла за ім! — уголас заплакала Яніна.— Ён устаў каля вас!.. Хацела крыкнуць, вас папярэдзіць!.. А голас... Голас у мяне прапаў!..

— Не бядуй, дачушка,— сказаў Паўлюк, выціраючы Яніне слёзы.

Прапанова застрэліцца

Назаўтра, прачнуўшыся, Яніна вызірнула ў адчыненае акно.

Што за ліха! Насупраць акна, пад старой ліпай, Адам мыецца. Ды неяк не па-людску. Нагнецца, гучна хлэбнуўшы, набярэ з вядра вады ў рот, а потым старанна расцірае яе па лбе, нібы гэта не вада, а гаючая мазь.

Смешна стала Яніне.

— Ха-ха,— паціху засмяялася яна.

Адам уздрыгнуў, азірнуўся і зноў пачаў мыцца, з сілай расціраючы ваду па лбе.

На правай Адамавай руцэ Яніна заўважыла чырвоны пясяг — след ад пугі дзядзькі Паўлюка.

«Добра пачаставаў цябе дзядзька Паўлюк. Пазаўчора ты сваю шаблю страціў, учора сякеру згубіў, а неўзабаве і галаву скруціш»,— падумала Яніна.

А Адам выняў з кішэні невялікае люстэрка, зірнуў у яго і крыкнуў, узяўшыся за галаву:

— Ат халера!

Яніна нарэшце зразумела, чаму ён так старанна мыўся. На ягоным ілбе была адмеціна, падобная на апёк. Яна нагадвала галінку з лістамі.

Гэтая галінка, як ні стараўся гайдук, не змывалася. Калі б хто-небудзь сказаў ёй, Яніне, што такое магчыма, то яна нізавошта не паверыла б.

— Ат халера! — тоненька, па-жаночы завывў Адам.

З-за рога дома паказаўся бацька. Ён ішоў павольна, трымаючыся за параненае плячо.

Убачыўшы бацьку, Адам імгненна затуліў страшную метку рукою і застыў слупам.

— Не забіў? — падышоўшы бліжэй, са злосным дако-рам спытаў бацька.

— Не забіў! — ледзь не плачучы, адказаў Адам.

Яніна назірала, схаваўшыся за акном. Бацька і гайдук бядуць, што не забілі Петрыка і дзядзьку Паўлюка. Вось-вось расплачуцца. Людзі па нябожчыку плачуць, шкаду-ючы, а яны...

Што скажа бацька, калі ўбачыць адбітак галінкі з ліста-мі на лбе Адама? Хто ж так заклеймаваў гайдука? На рану гэты адбітак зусім не падобны.

Бацька засоп носам, аж ноздры ў яго ходырам захадзілі.

— Не забіў! — гукнуў.

— Не забіў! — Адам затросся, але руку ад ілба не адняў.

— Чаму?

— Паўлюк мне руку пугай рассек. Як сцёбнуў па руцэ, дык у мяне свет у вачах перавярнуўся.

Бацька зноў засоп.

— За што я цябе кармлю?

Яніна адчувала: быць бядзе. Нездарма бацька раздзімае ноздры. Раз'юшыўся, не ў сабе.

Неяк ён пахваліўся перад гасцямі: «Калі я раз'юшуся, то нават свайго манаха магу на капусту пасячы».

Лісліва ўсміхнуўся маленькі чалавечак у шэрай сутане: «Я пана Вацлава ніколі да гарачкі не давяду».

— Пан Вацлаў, я падпільную іх! — перапалохаўся Адам.— Я іх жыўцом спалю. Я...

Наступаючы на Адама, бацька замахнуўся нагою.

— Зараз як!..

— Пан Вацлаў, я!..— як відаць, забыўшыся пра ўсё на свеце, Адам адняў руку ад ілба.

Бацькаў твар перакрывіўся. Ён тыцнуў пальцам ледзь не ў лоб Адаму.

— Што гэта ў цябе?

— Не ведаю. Я ўстаў, зірнуў у люстэрка і... і... і...— тоненька загаласіў Адам.

Бацька піхнуў вядро з вадою. Яно перакулілася і пакацілася пад куст.

— Не змываецца?

— Не-э,— скрывіў губы Адам.

— Гэта ж метка д'ябла! — бацька са свістам, быццам кавальскі мех, выпусціў з грудзей паветра.

— Няўжо? — аж прысеў Адам.

І Яніна міжволі прысела. Нездарма ўчора вечарам ёй здалося, што ў бацькавым кабінэце д'ябал. Аднаго меткай ён ужо адзначыў. Нібыта ў сваю хеўру забраў. Усё-ткі даскакаліся яны. Усяму бывае канец. Самі вінаватыя. Самі душу д'яблу прадалі.

— Што мне рабі-іць? — зноў загаласіў Адам.

Бацька азірнуўся як злодзей, на якім шапка гарыць.

— Рукі на сябе накладзі.

«Божа! Божа!» — прашаптала Яніна і перахрысцілася. Няўжо яшчэ аднаго нябожчыка неўзабаве будуць адпяваць? Калі ж гэта скончыцца? Калі?..

Адам з надзеяй, бы сабака, якога выцялі, зірнуў на бацьку.

— Чаму?

— Сёння ўвечары госці да мяне паз'язджаюцца,— крыва ўсміхнуўся бацька.— Ведаеш, якая пагалоска пойдзе па маёнтках, калі хто-небудзь з гасцей на тваім ілбе ўбачыць метку д'ябла?

— Пан Вацлаў, не магу! — прастагнаў Адам.

Бацька дастаў з-за пояса пістолю і працягнуў яе Адаму.

— Застрэлься!

Яніна, збялелая, чакала. Зараз Адам возьме пістолю. Прагучыць стрэл, і ўзрадуецца д'ябал, дзіка зарагоча, цягнучы ў сваё падземнае царства грэшную Адамаву душу.

— Ану! — сказаў бацька, усё трымаючы пістолу ў выцягнутай руцэ.

Яніна затуліла рот далонню, каб не закрычаць. Яна стаяла і глядзела, быццам зачараваная.

— Бяры! — крыкнуў бацька.

Адам працягнуў рукі. Яны трэсліся.

— Пан Вацлаў, дазвольце мне яшчэ на яснае сонейка паўзірацца. Сіла бушуе ўва мне... Пан Вацлаў, сілу маю не забірайце...

Бацька апусціў пістолу дулам уніз.

— Не я забіраю — д'ябал гэтаю ноччу яе ў цябе забраў.

— Пан Вацлаў, заўсёды ў шапцы буду хадзіць. На самы лоб, да броваў, нацягну. Метку ніхто не заўважыць. Я разам з д'яблам горы для вас звярну!..

Бацька ўважліва паглядзеў на Адама.

— Ты з д'яблам?

— Я! З д'яблам! Усяліўся ён у мяне! — Адам стукнуў сабе кулаком у грудзі.— Тут ён сядзіць! Я адчуваю! Свет перавернем, калі загадаеце!

— Няхай будзе па-твойму. Ха-ха-ха...— зарагатаў бацька.

— Гы-гы-гы...— падхапіў Адам.

Яны стаялі ўдвух і рагаталі. Вочы ў іх гарэлі, а валасы, як здалося Яніне, узняліся дыбам.

— Мамачка! — прашаптала Яніна і без памяці абсунулася на падлогу.

Зборышча

Яніна ляжала на падлозе, а ёй здавалася, што ідзе вялікім, бясконцым лесам. Гайдаючы вершалінамі, рыпяць, гудзяць яліны. А з-пад парослага мохам вываратня вылазіць д'ябал. Зыркае на яе лупатымі вачыма, цягнецца да горла касматымі лапамі, каб задушыць. «Не руш мяне!» — што ёсць сілы крычыць Яніна. Закруціўшыся ваўчком, д'ябал бясследна знікае.

Яніна ідзе лесам. Знянацку хтосьці ззаду схапіў яе за плечы. Азірнуўшыся, яна бачыць, што гэта бацька яе трымае. Яніна вырываецца ад яго і бяжыць, а ён гукае, даганяючы: «У Варшаву завязу! У Варшаву!...»

Яніна расплюшчвае вочы. Цемра навокал. Нібы з таго свету, даносяцца нейкія прыглушаныя крыкі.

Яніна прыслухоўваецца. Крыкі ўсё мацней, выразней. Дык гэта ж бацькавы госці сабраліся, гамоняць п'яныя, выхваляючыся адзін перад адным. «Зборышча!» — як казала пра іх мама.

Зборышча... Д'яблава зборышча... Гэткіх жа самых д'яблаў, як і той, што прысніўся.

Не, не прысніўся. Прымроіўся. Яна ж без памяці ўпала, калі зарагаталі бацька і Адам, самі сабе радуючыся...

Гамоніць, вые, шалее п'яная хеўра. А за акном ані гуку не чуваць. Мабыць, усё жывое пахавалася, пазашывалася хто куды.

Як доўга ляжала яна непрытомная! Цэлы дзень! І ніхто не зазірнуў у яе пакой. Нікому яна непатрэбная. Нікому... Не зазірнуў...

Уткнуўшыся тварам у дыван, Яніна заплакала. Слёзы цяклі і цяклі па яе шчоках, як і ў той дзень, калі памерла мама.

Непатрэбная... Нікому...

— Пан Міхал, ты ведаеш, я яго ў вязніцу на днях пасадзіў,— данёсся з-за дзвярэй бацькаў голас.

— Паўлюка?

«І пан Міхал да бацькі завітаў»,— засмучана думае Яніна.

Пан Міхал рэдка наведваецца ў бацькаў дом, бо, як аднаго разу смяяўся бацька, жонкі баіцца: не пускае яго да Станішэўскіх. Як казаў бацька, да свінячага енку Міхал набіраецца.

— Паўлюка? — асіплым, нібы ад прастуды, голасам прамовіў пан Міхал.

— А каго ж яшчэ! — хваліцца бацька.

— І цяпер ён сядзіць у тваёй вязніцы?

— Уцёк.

Пан Міхал гучна ікнуў.

— Як уцёк?

— Д'ябал яму дапамог,— перайшоў на шэпт бацька.— Сам ведаеш: з маёй вязніцы нікому не ўдавалася ўцячы.

— Дык Паўлюк з самім д'яблам знаецца? — пан Міхал усклікнуў так, быццам яму вострым абцасам на босую нагу наступілі.

— Калі б не знаўся, то з вязніцы не ўцёк бы.

— Спаліць яго трэба!

— Спалім. Сёння ж,— пагадзіўся з панам Міхалам бацька.— А пакуль нальём, вып'ем і закусім. Хадзем.

— Вып'ем і спалім! — нібы песню, завёў пан Міхал.

Яніна ўстала і села на ложак, бездапаможна апусціўшы рукі. Бацькавы госці збіраюцца спаліць Краўцоў. Не жартуюць яны. Зробяць, не адкладаючы да святога ніколі, калі ўроілася ў п'яныя галовы. Каму пацеха, а каму гора... Гора...

— Янінка! — неспадзявана пачулася побач.

Яніна падняла галаву: Петрык на падаконні сядзіць, усміхаецца.

— Янінка, вось... Прыбег да вас. Ты ж цэлы дзень не паказваешся.

Прыбег... Хваляваўся за яе... Усё-ткі патрэбна яна. Дарма грашыла перад Богам, наракаючы на свой нешчаслівы лёс.

— Лезь сюды! — паклікала Яніна, махнуўшы рукою.

Петрык саскочыў з падаконня.

— Ты бацькаву шаблю скраў? — прамовіла Яніна, заўважыўшы пад пахай Петрыка шаблю.

— Шабля Адамава,— прамовіў Петрык.

— Петрык, слухай, слухай! — Яніна ўскочыла з ложка, схапіла Петрыка за кашулю і расказала яму і пра метку д'ябла на лбе Адама, і пра тое, што гэтай ноччу бацька з гасцямі збіраецца спаліць іх, Краўцоў.

— Я яго падпільную ў калідоры і шабляй засяку,—
выслухаўшы Яніну, сказаў Петрык.

— Каго? Майго бацьку?

— Ты яго шкадуеш? — пацікавіўся Петрык.

— Ён мой бацька. Разумееш?

Не, яна, Яніна, не дасць Петрыку засячы бацьку. Грэх на сваю душу не будзе браць.

— Слухай, слухай! — зашাপтала Яніна, угаворваючы Петрыка.— Ты яго засячэш — Адам на вас гасцей павядзе. А калі не Адам, то наш манах...

Петрык зноў уважліва выслухаў Яніну і, падумаўшы, запытаў:

— Ты цяпер не пабаішся зайсці да іх?

— Зайду, калі ты просіш.

— Прашу, Янінка, вельмі прашу. Зайдзі і здымі з Адама шапку. Няхай усе яны ўбачаць, што на яго лбе метка д'ябла. Я сам зайшоў бы і зняў, ды мяне туды не пусцяць.

— Не пусцяць, схопяць, у вязніцу кінуць,— прамовіла Яніна і, павярнуўшыся, выйшла з пакоя.

У вялікай доўгай зале (тут адпявалі і маці, і дзедка Харытона) сталы стаялі ў два шэрагі. У самым канцы сядзелі бацька і пан Міхал. Адам наліваў ім у кубкі віно са збана.

Яніна стала пасярод залы і крыкнула:

— Адам!

— Яніна? Ты? — здзівіўся бацька. Ён устаў і падняў кубак з віном. Затым з грукатам паставіў яго на стол.

Сцішыліся п'яныя госці. Усе, як адзін, пазіраюць на Яніну, ядуць вачыма.

— Адам, хадзі сюды! — у цішыні прамовіла Яніна.

Бацька адкрыў рот, каб штосьці сказаць, але яго з сілай тузануў пан Міхал.

— Сядай! Не цябе ж — яго кліча. Няхай ён падыдзе да яе.

Расплёскаваючы віно са збана, Адам падбег да Яніны. А Яніна, амаль нічога не цямячы, сарвала з яго галавы шапку і гукнула:

— Вось!.. У яго!... Глядзіце!.. Метка д'ябла ў яго на ілбе!

Хтосьці войкнуў, хтосьці палез пад стол, а пан Міхал ускочыў і, што апантаны, замахаў рукамі.

— У гэтым доме д'ябал пасяліўся! Ратуймася, панове!

Пераварочваючы сталы, лавы, госці рынуліся да дзвярэй. П'яны натоўп панёс з сабою і Яніну.

А Петрык сядзеў у Янінчыным пакоі. Ён чуў, як закрычалі перапалоханых госці. Петрык разумеў, што і яму трэба ратавацца бегам. Ды хіба мог ён уцячы, не дачакаўшыся Яніны?

Хлопчык устаў, хацеў падысці да дзвярэй, але дзверы нечакана адчыніліся, і на парозе з запаленай свечкай у руках з'явіўся маленькі чалавечак у шэрай сутане.

— Я й думаў, што яна сама не здагадалася. Ты яе падбухторыў! — гадзюкай сыкнуў маленькі чалавечак у шэрай сутане.

— Я. Ну і што? — не паказаў страху Петрык.

— Антыхрыст! Антыхрыст! Твае паганьы вочы выпаю! — узяўшы свечку, маленькі чалавечак у шэрай сутане стаў насоўвацца на Петрыка.

Петрык узяў шаблю, як узнімаюць сякеру, колючы дровы.

— Толькі падыдзі!..

— Пан Вацлаў, ратуйце! — залямантаваў маленькі чалавечак у шэрай сутане і, павярнуўшыся, пабег да дзвярэй.

Петрык пусціў у яго шабляй. Маленькі чалавечак у шэрай сутане паваліўся, працягнуўшы рукі праз парог. Побач з ім упала свечка. Кволы язычок агеньчыка мільгануў у цемры і патух.

Петрык выскачыў з акна і паімчаўся дадому.

Песня продкаў

З таго вечара, як Яніна перад гасцямі зняла шапку з галавы Адама, ціха стала ў маёнтку Вацлава Станішэўскага. Навакольныя шляхціцы за вярсту аб'язджалі маёнтак, а, заўважыўшы самога Вацлава, уцякалі ад яго як ад халеры. Шэптам (не дай Бог д'ябал пачуе) яны перадавалі адзін аднаму, што д'ябал не толькі паставіў метку на лбе гайдука Адама, але і манаха знішчыў.

Вацлаў Станішэўскі пасля ўсёй гэтай калатнечы неяк адразу змiзарнеў, пастарэў. Ён амаль не выходзіў са свайго кабінета і нікога да сябе не падпускаў. А Адам быццам здзічэў. Насунуўшы да вушэй шапку, цэлымі днямі лазіў па кустах, як бы чагосьці шукаючы. Баяліся яго людзі, стараліся не сустракацца з ім. А калі, здаралася, сутыкаліся нос у нос, то хрысціліся і потым доўга маліліся, просячы Бога, каб не дапусціў, адагнаў ад іх д'ябла.

Пра ўсё гэта Петрык праведаў ад Яніны.

— Наш манах галаву сабе разбіў. Кажуць, што ад д'ябла ўцякаў,— паведаміла Яніна.

— Напэўна,— паціснуў плячыма Петрык.

— Мусіць, нехта з п'яных гасцей яго штурхнуў, а звалілі на д'ябла,— выказала здагадку Яніна.

— Мусіць,— кіўнуў галавою Петрык. Так і не прызнаўся ён Яніне, што пусціў шабляй у маленькага чалавечка ў шэрай сутане. Чамусьці не павярнуўся язык сказаць ёй пра гэта.

Маленькі чалавечак у шэрай сутане некалькі начэй запар у сне да яго прыходзіў. Прыйдзе, сядзе ў парозе і сядзіць, трымаючы ў руках згаслую свечку. А праз колькі дзён раніцай Петрык сустрэў каля ракі Адама. Адам ішоў сцяжынкаю, якая вяла ўздоўж берага, парослага лазняком.

«Чаго ж ён тут лазіць? Нешта вынюхвае, ныйначай»,— думаў Петрык, стаіўшыся ў кустах.

Калі Адам мінуў яго, ён назіркам накіраваўся за ім. Петрык не баяўся Адама, бо ведаў: у густым лазняку Адаму яго не дагнаць.

Сцяжынка бегла ўздоўж лесу, які злучаўся з лазняком.

Каля самага лесу Адам спыніўся, азіраючыся, а з лазняку вылез бацька.

— Чаго ты мяне клікаў? — звярнуўся да яго Адам.

— Такі ж паставіў табе сваю метку д'ябал! — з дако-рам прагаварыў бацька.

— Чаго клікаў? — паўтарыў Адам.

— Справа ёсць.

«Бацька сам паклікаў Адама, дамовіўся сустрэцца з ім. Няўжо прапануе яму мір заключыць? Дык лепей з галодным шалёным ваўком, чым з гэтым гайдуком», — падумаў Петрык.

— Якая справа? — буркнуў Адам.

— Хачу дапамагчы табе.

Адам аж языком прыцмокнуў.

— Ты — мне?

— Я. Табе. Рана ці позна, а знішчыць цябе Вацлаў Станішэўскі. Адляжыцца, ачомаецца і знішчыць. Ты для яго цяпер як скула ў баку.

— Сам ведаю, — буркнуў Адам.

Петрык слухаў і ніяк не мог даўмецца. Чаму бацька стараецца дапамагчы Адаму? Няўжо так моцна шкадуе яго?

— Слухай, Адам. У лесе мой бацька...

— Юстын? — перапыніў Адам.

— Юстын... Юстын... Ён скарб у лесе закапаў. Якраз перад апошнім паходам, нібы адчуваў, што гора пастукаецца ў наш дом.

— Ты мне бацькаў скарб падаруеш? — зарагатаў Адам.

— Хачу адкупіцца ад цябе.

Петрык не пазнаваў бацьку. Адаму аддае дабро, нажытае дзедам Юстынам. Не пахваліў бы бацьку дзед Юстын, калі б раптам праведаў пра гэта.

«Татка, што робіш?» — хацелася крыкнуць Петрыку, але ён маўчаў, ловячы кожнае слова.

А бацька дастаў з куста рыдлёўку і працягнуў яе Адаму.

— Бяры! Завяду цябе. Выкапаеш скарб.

— Пістолю аддай,— чмыхнуў Адам.

— Пістолю не аддам, бо не веру табе,— адказаў бацька.

Штосьці падобнае да ўсмешкі прабегла па Адамавых вуснах.

— І правільна робіш, што не верыш. Гэтымі днямі я часта круціўся каля вашай хаты.

— Ведаю,— сказаў бацька.

Адам узяў рыдлёўку.

— Паўлюк, а не застрэліш ты мяне?

— Калі б хацеў, то застрэліў бы, як набліжаўся ты да мяне.

— Але,— кінуў галавою Адам.— Значыць, забяру я скарб. А потым?.. Што ты ад мяне хочаш?

— Змыешся адгэтуль. Перабярэшся туды, дзе ніхто цябе не ведае. З золатам і без Станішэўскага пражывеш. Згодзен?.. Глядзі, бо перадумаю!..

— Хадзем,— сказаў Адам і пашыбаваў сцяжынкаю.

Бацька накіраваўся за Адамам.

І Петрык падаўся следам. Не, ён не пакіне бацьку самасам з Адамам. Невядома, што ў гайдука ў галаве. Як малы, даверыўся яму бацька.

Сонца ўжо стаяла ў зеніце, а бацька ўсё вёў Адама па лесе. І Петрык, крадучыся, ішоў за імі.

Знаёмы лес даўно скончыўся. Яны ўвайшлі ў густы, змрочны ельнік, дзе, як здалося Петрыку, ні разу не ступала нага чалавека.

— Паўлюк, куды ты мяне вядзеш? — занепакоіўся Адам.

— Туды, туды! — два разы паўтарыў бацька.

— Хутка дойдзем?

— Хутка. Пацярпі.

«Ніколі мы не выберамся з гэтай глухамані,— тахнула Петрыку ў галаву.— Бацька знарок вядзе Адама ў самы гушчар. Ахвяруе сабою. Каб мы жылі. Каб не кружляў Адам каля нашай хаты, як галодны воўк. Ды не ведае бацька, што і я за ім увязаўся. Усе траіх мы тут заста-
нёмся».

Неспадзявана з гушчару данёсся стогн. Так стогне карова, якая, трапіўшы ў багну, сіліцца вылезці...

— Паўлюк, што гэта? — закруціў галавою Адам.

— Зараз яшчэ не тое пачуеш! — прамовіў бацька.

І праўда, з гушчару данеслася гудзенне пчалінага рою. Гнеўнае, трывожнае... А затым быццам хвалі на бераг набеглі, плёснулі...

«Дзе ж мы? Дзе? — з трывогаю думаў Петрык.— Няўжо на тым свеце?»

— Я далей не пайду,— упёрся Адам.

— Як хочаш,— абыякава сказаў бацька і пакрочыў далей.

Адам дагнаў яго.

— Не адставай,— кінуў на хаду бацька.

Стогн жывёлы, плёскаў хваляў, гудзенне пчалінага рою усё мацней, усё выразней...

Лес нечакана расступіўся, і Петрык убачыў незвычайную паляну. Уся яна была пакрытая белым, што снег, пяском. Нібы дзівосныя іскрынкі, у пяску блішчалі, пераліваліся залацінкі.

А плёскаў хваляў, стогн жывёлы, гудзенне пчалінага рою, быццам незвычайны спеў, гучыць мацней і мацней, разрываючы скроні...

— Тут скарб закапаны,— тыцнуў рукою бацька, паказаўшы на белы пясок.

— Мой! — нібы лось, зароў Адам. Ён з разбегу ступіў у пясок і праваліўся, як у дзірку. І войкнуць не паспеў. Быў — і няма.

Дзіўны спеў адразу сціх.

— Татка!..— Петрык падбег да бацькі.— Татка, я за вамі ішоў...

— Бачыў я цябе, сыноч.

— Татка, Адам...

— Не шкадуі яго. Ён даўно пагібель сабе шукаў.

— Ён праваліўся, бо пракляцце на ім ляжыць?

— Не. Гэты пясок што дрыгва. Макам рассыпаюцца пясчынкі, калі раптам ступіш. Нямногія ведаюць пра гэтае месца. Калісьці дзед Юстын мне яго паказаў. Расказваў, што даўным-даўно тут было паселішча, якое засыпаў пясок. Чуў, як праз пясок галасы нашых продкаў даносіліся?

— З таго засыпанага паселішча?

— Але, адтуль, з глыбіні стагоддзяў.

— А чаму пясчынкі так блішчаць?

— У пяску бурштын залацінкамі рассыпаны. Ён і блішчыць.

— Тут няма дзядулевага скарбу? Падмануў ты Адама?

— Ён сам сябе падмануў.

Зноў пачуўся плёскаг хваляў, зноў гнеўна загудзеў пчаліны рой...

Продкі зноў завялі сваю адвечную песню.

Нясущца коні...

У гэты дзень, калі белы пясок паглынуў сквапнага Адама, Яніна і Мар'яна сядзелі каля сажалкі.

— Баюся я,— прызналася Мар'яна.— Бяда будзе, калі твой бацька нас заспее.

— Не бойся,— супакоіла сяброўку Яніна.— Я ж табе казала, што ён у кабінеце зачыніўся і сядзіць.

Спакойна, непрыкметна прабеглі апошнія дні для Яніны. Не з'езджаюцца госці, ніхто не пільнуе, не забараняе. Ідзі куды хочаш, рабі што ўздумаецца. Праўда, ўвечары, калі раз'ехаліся госці, доўга дапытваўся ў яе бацька, як яна даведалася, што метка д'ябла на лбе ў Адама.

«Буду маўчаць як рыба»,— вырашыла яна. І маўчала, зарок сабе даўшы. Ні слова не вымавіла. Мусіў адступіцца бацька.

Да берага падплылі лебедзі з падрэзанымі крыламі. Глядзяць на дзяўчынак, час ад часу галавамі ківаюць.

— Мар’янка,— кажа Яніна,— бацька хацеў бы, каб і я была, як гэтыя лебедзі з падрэзанымі крыламі. Каб дома сядзела, анікуды не выходзіла. А мне вольнай птушкай хочацца быць.

— І птушкам нялёгка,— адказвае Мар’яна.— На зіму ў чужыя краі трэба ляцець.

Яніна пазірае на Мар’яну.

— Мар’янка, калі б ты раптам стала птушкай, змагла б паляцець у чужыя краі на ўсю зіму?

— Не,— круціць галавою Мар’яна.— У чужым краі мне і адзін дзень годам здаўся б. Не вытрывала б я там. Мне тут добра. Каб толькі твой бацька не палохаў нас...

Цяжка ўздыхнула Яніна.

— Янінка, а ты, як птушка, змагла б у чужыя краі паляцець? — цікавіцца Мар’яна.

— Мар’янка, тут магілка маёй мамы...

Нездарма хвалявалася Мар’яна. Бывае, што і мядзведзь з берлагу сярод зімы вылазіць.

Як з-пад зямлі, з’явіўся Вацлаў Станішэўскі, загрымеў, бы гром нябесны:

— Яніна, у Варшаву завязу! Там будзеш жыць!

— Уцяку з тваёй Варшавы! — усклікнула Яніна.

— Не ўцячэш. Сам там застануся, цябе буду пільнаваць. Збрыдзела мне тут! — Вацлаў Станішэўскі пляснуў Яніне па твары.

— Мар’янка, ратуйся! — крыкнула Яніна.

Мар’яна павярнулася і паляцела, не чуючы зямлі пад сабою.

Хутчэй, хутчэй... У Варшаву Яніну павязуць. Петрыку пра гэта трэба паведаміць. Мо ён што-небудзь прыдумае... Мо яшчэ тут застанецца Яніна...

А Петрык толькі што вярнуўся з лесу. Здалёк заўважыў сястру і пабег насустрач.

— Сястрычка, што зноў нарабілася?

— Братка, бяда! — цяжка дыхаючы, прамовіла Мар'яна. — Ён Яніну ў Варшаву павязе! Што нам рабіць?

Петрык не паспеў адказаць. На дарозе паказалася карэта, запрэжаная парай коней. Яна імкліва набліжалася.

— Братка-а! — праз плач крыкнула Мар'яна.

Нясуцца коні... Зусім блізка карэта... Параўнялася на імгненне... Прамільгнуў у акне заплаканы Янінін твар...

Над лесам апускалася сонца. Заўтра прачнецца яно. Прабіўшыся праз змрок, святло падорыць наваколлю.

ЭЛЬДАРАДА ПРОСИЦЬ ДАПАМОГІ

Прыгодніцка-фантастычная аповесць

НЯПРОШАНЫЯ ГОСЦІ

Ці ёсць краіна Эльдарада?

Той цёплы сакавіцкі дзень — першы дзень нашых школьных канікулаў — памятаю як сёння.

Зранку я пайшоў за вёску, на раку. Непрыкметнай тоненькай нітачкай цягнецца на карце наша рака. А мы ведалі, што тут і віры круцяць на паваротках, што ёсць і яміны-бухты трохметровай глыбіні, і брод. Ведалі, дзе пантоны ляжаць, за-смоктаныя пяском. Тут у тысяча дзевяцьсот сорок чацвёртым годзе нашы салдаты перапраўляліся...

Тады, увесну, рэчка разлілася. Далёка-далёка, кіламетры на два, ажно да лесу, да самага хвойніку, зацішнага, парослага ядлоўцам, дзе так многа цёплых сунічных палянак!

Заклаўшы рукі за галаву, я ляжаў на высокім абрывістым беразе і глядзеў на хмаркі. Хмаркі, лёгкія пухнацікі, павольна праплывалі нада мною.

Я стараўся адгадаць, куды, у якую далеч яны плывуць. Думалася: а што, калі і я некалі недзе там, далёка, буду?

І соладка было на душы, і шчымліва.

Нечакана непадалёку пачуліся галасы:

— Андрэй, а мы цябе даўно шукаем!

— Марозік, растлумач ты ёй!..

Берагам ішлі мае сябры — шасцікласнікі Міхась Кадыш і Наташа Весялуха.

— Марозік,— паўтарыў Міхась, падышоўшы бліжэй,— я болей не магу. Яна мяне да ікаўкі давяла.

Па-сапраўднаму маё прозвішча Мароз, але колькі памятаю, сябры заўжды клічуць мяне Марозікам. Напэўна, ім так болей падабаецца. І я зусім не крыўджуся на іх: прывык.

— Што вы не падзялілі? — пытаюся, прыўзняўшыся.

Наташа і Міхась праз дзень спрачаюцца. Міхась у нас фізікай захапляецца. Ён нават транзістарны прыёмнік сабраў. А вось літаратуру і мову не вельмі любіць. Кажы, што без літаратуры пражыве. Ён толькі тыя кнігі чытае, якія па праграме даюць. А Наташа сапраўдны філолаг. Яна і ў мовазнаўчым, і ў літаратурным гуртках займаецца. А яшчэ яна вялікая выдумшчыца. Неяк даказвала, што літаратурныя героі — гэта жывыя людзі, з якімі нават сябраваць можна. Вось якія ў мяне аднакласнікі. Не засумуеш з такімі.

Я ўстаў.

— Дык чаго спрачаецеся?

— Глупства яна выдумляе! — амаль не ў самае вуха закрычаў Міхась.

А Наташа:

— Сам ты глупства!

«Ну, зараз паб'юцца,— думаю.— Памірыць трэба».

— Цішэй,— паморшчыўся я.— У маіх вушах хутка перапонкі лопнуць.

Наташа, відаць, пакрыўдзілася, бо падцяла вусны і адварнула. Яшчэ гэтага мне не хапала! Прыйшлі, думкі перабілі ды яшчэ злуюцца. Цікава: чаго яны так спрачаюцца?

— Расказвай,— звяртаюся да Міхася.

— Вось гэтая разумніца,— паказаў пальцам Міхась,— даказвае, што недзе ёсць краіна Эльдарада.

— А ты не тыцкай пальцам,— абурылася Наташа.— У мяне імя ёсць.

— Міхась, не тыцкай пальцам,— папрасіў я.

— Яна даказвае, што ў Амерыцы ёсць Эльдарада — краіна золата і каштоўных камянёў,— зноў пачаў Міхась.— Іспанцы, заваявальнікі Амерыкі, думалі, што існуе такая краіна. Яны доўга шукалі яе. Золата ім хацелася.— Міхась махнуў рукою.— Ат, было б пра што гаварыць. Ты сам гісторыю вучыў, ведаеш, што няма такой краіны. Легенда гэта.

— Ёсць! — усклікнула Наташа.— Ёсць краіна Эльдарада.

Нарэшце я зразумеў, з-за чаго яны спрачаюцца... «Эльдарада... Краіна золата і каштоўных камянёў...» Правільна сказаў Міхась: няма такой краіны. Прагным іспанцам яна мроілася. Даўно навукай даказана, што няма. Нейкую пустую гаворку завялі. Відаць, разумеюць гэта. Але не хочучь адно аднаму саступаць. Найшла каса на камень. Абое рабое.

— Няма Эльдарада. Выдумка,— падтрымаў я Міхася. Думаеце, пагадзілася са мною Наташа? Не. Кепска вы яе ведаеце.

— Ёсць! — яна ажно нагою тупнула. Ды якраз абцасам па маёй назе. Цяпер ужо я ўзлаваўся:

— Чаго ты па маіх нагах, як па асфальце, топчашся? Думаеш, не баліць?

А яна бровы насупіла. Быццам гэта я на яе нагу наступіў.

— Весялуха,— кажа Міхась,— калі б была краіна Эльдарада, то яе даўно з космаса сфатаграфавалі б. З космаса любую макулінку можна сфатаграфавать.

— У мяне імя ёсць. Я ўжо казала табе... Весялуха, Весялуха... Яшчэ хлопчыкі называюцца. Я дакажу вам, што ёсць Эльдарада. Я...

Штосьці хацела сказаць Наташа, але Міхась перапыніў яе:

— Калі ты ўпэўненая, што ёсць, то хутчэй квіток туды замаўляй. На хуткі. На экспрэс. Толькі там цябе не бачылі. У Наташы адразу і шчокі, і вушы пачырванелі.

— Вы ў мяне яшчэ прабачэння папросіце. Вы не ведаеце, што я знайшла. Папросіце! — крыкнула яна і, павярнуўшыся, пабегла ў вёску.

— Цяжка з дзяўчынкамі гаварыць,— сказаў Міхась.

— Асабліва з такімі,— дадаў я.

Крышку пастаяўшы, мы пайшлі ў вёску.

Такі цудоўны настрой зранку быў, такі настрой! За некалькі хвілін Наташа сапсавала. А з-за чаго? З-за нейкага казачнага Эльдарада. Вось як бывае.

Бутэличная пошта

Я прыйшоў дамоў і стаў пераглядаць свой «архіў». Вы не падумайце, што ў мяне ёсць нейкія старажытныя дакументы ці кнігі. Не. Я ўжо некалькі гадоў розныя артыкулы збіраю. З газет, з часопісаў вырэзваю. Канечне, не ўсе, а тыя, якія найболей даспадобы. Яшчэ ў чацвёртым класе пачаў іх збіраць. Проста так, для цікавасці. А пасля захапіўся. Так захапіўся, што нават асобныя папкі завёў. Гэткіх папак у маім «архіве» ажно пяць: «Вакол смеху», «Вакол свету», «Самае неверагоднае», «Фізіка і прырода», «Прырода і мы».

Думаеце, чаму да мяне Наташа і Міхась прыбеглі? Яны бачылі мае папкі, ведаюць, што чытаю артыкулы, што таксама сёе-тое кумекаю. І цяпер я гэтыя папкі дастаў, каб пра Эльдарада што-небудзь прачытаць. Адчуваў: сённяшняя спрэчка яшчэ не скончылася.

Узяў папку, дзе напісана: «Вакол свету». Гартаю, чытаю назвы артыкулаў. «У краіне вулканаў і гейзераў...» Не тое... «Пад кожным бананавым лістом па чалавеку...» І гэта не тое. «Бутэличная пошта. Як узнікла і калі». Цікава, што там напісана? Бутэличная пошта, бутэличная пошта... Ого, яшчэ ў старажытнасці закаркаваная бутэлькі ў вадку кідалі, запіскі пасылалі! Трэба пачытаць.

Пачаў пра бутэличную пошту чытаць. І зусім пра Эльдарада забыўся...

Вось плыву на караблі, карабель тоне, наскочыўшы на падводныя скалы, і я трапляю на бязлюдны востраў. А там гарачыня, ні яды, ні прэснай вады. І тады, і тады... Тады пішу запіску, засоўваю ў бутэльку, бутэльку закаркоўваю і кідаю ў акіян. Плыві, бутэличная пошта, плыві... Калі ты прыплывеш да людзей?..

Потым я ў старажытнай Англіі, у палацы каралевы Елізаветы... Потым...

Напэўна, я яшчэ доўга думаў бы, уяўляў, невядома, на якія моры-акіяны мяне занесла б. Ды раптам штосьці стукнула ў шыбіну. Няйначай, каменьчык.

Я адклаў папку ўбок і падбег да акна. На вуліцы стаяла Наташа. Ubачыўшы мяне, махнула рукою.

— Андрэй, хадзі сюды.

Я выйшаў.

«Зноў штосьці выдумала,— думаю.— Не сядзіцца ёй. Нават артыкул не дала дачытаць».

— Мабыць, спаў? — адразу накінулася на мяне.— Гукаю, гукаю, а ён не чуе.

— Зачытаўся,— кажу.— Пра бутэльную пошту артыкул знайшоў.

Наташа неяк хітра прыжмурылася.

— Пра бутэльную пошту? Цікава напісана?

— Не адарвацца. Дам і табе пачытаць, калі хочаш. Ты ведаеш, што здарылася ў 1560 годзе?

— Андрэй, ты нейкі дзіўны. Адкуль я магу ведаць, што здарылася ў 1560 годзе? Гэта ж не ўчора было.

— Я таксама не ведаў,— кажу.— А цяпер ведаю. Паслухай. У 1560 годзе адзін англійскі рыбак злавіў сеткаю залітую смалою бутэльку. Ён разбіў яе, а там — пергамент. Стаў чытаць — тайны ліст... Прынёс яго да англійскай каралевы Елізаветы I. Узяла Елізавета I ліст...

— I ў мяне ліст,— сказала Наташа.— Я сама знайшла бутэльку з лістом. Глядзі.

Наташа працягнула бутэльку, якую хавала за спінаю.

— Асцярожна трымай. Не разбі,— папярэдзіла.

Я ўзяў бутэльку ў рукі. Бутэлька як бутэлька.

Самая звычайная. У такіх напітак «Бураціна» прадаюць. Я пацепнуў плячыма.

— I ты хочаш сказаць, што гэта твая бутэльная пошта?

— Але. Бутэльная пошта,— кінула Наташа.

— Наташа, не смяшы. Даўно напітак выпіла?

— Перавярні бутэльку,— загадала Наташа.

Я перавярнуў бутэльку донцам уверх. На далоню выпала паперка, згорнутая ў трубку. Я аддаў бутэльку Наташы, разгарнуў паперку. Няроўнымі друкаванымі літарамі на паперы было напісана: «Людзі, дапамажыце нам. Вас просяць жыхары Эльдарада. Мы загінем, калі вы не дапаможаце. Кляйн...»

Далей літары расплыліся, няйначай як залітыя вадою.

Я заморгаў вачыма і паглядзеў на Наташу.

— Ты... Ты дзе гэта знайшла?

Наташа ўзяла запіску і спакойна адказала:

— У нашай рэчцы. Бутэльку плынню да берага прыбіла. Шкада, што ўвесь тэкст не зможам прачытаць. Той, хто прыслаў гэты ліст, відаць, вельмі спяшаўся. Корак ледзь-ледзь трымаўся. Вада ў бутэльку трапіла.

«Людзі, дапамажыце нам. Вас просяць жыхары Эльдарада...» Гэтыя словы стаялі ў маіх вушах. Я, здавалася, чуў іх...

«Мы загінем, калі вы не дапаможаце...» Гэта ўжо нават не просьба, а крык распачы. Адчай.

Каму так цяжка? Адкуль гэтая бутэлька? Няўжо сапраўды ёсць краіна Эльдарада? Як яе жыхары да нас трапілі? І чаму менавіта да нас?

Усе гэтыя пытанні адно за адным імкліва праносіліся ў маёй галаве. Я на хвілінку разгубіўся. Ды толькі на хвілінку. Бо нарэшце здагадаўся, што Наташа сама напісала... Знарок. Каб даказаць, што ёсць краіна Эльдарада.

— С-сама. Ты-ты сама напісала,— заікаючыся ад хвалявання, прамовіў я.

— Не. Запіску прыслаў хтосьці з Эльдарада. Я яе ўчора знайшла. Хацела з вамі параіцца, але вы з мяне смяяліся...

Я зусім разгубіўся. Няўжо знайшла? Хлусіць, напэўна. Не. Вунь і слёзы на вачах выступілі. Пакрыўдзілася, бо не веру. Але і верыць не хочацца. Дваццатае стагоддзе — ста-

годдзе тэхнікі. І Міхась казаў, што з космаса можна любую макулінку сфатаграфаваць. А калі Наташы верыць, то выходзіць, што касманаўты цэлую краіну не заўважылі. Хіба мажліва такое?

— Наташа, ты, напэўна, штосьці пераблытала,— сказаў я, каб не пакрыўдзіць Наташу.

Наташа глянула мне ў вочы.

— Андрэй, скажы шчыра — не верыш?..

— Не веру.

— Тады я цябе выклікаю на дуэль.

Выклікаю на дуэль... Бач, якая шпаркая. Наглядзелася прыгодніцкіх фільмаў, начыталася кніг пра рыцараў. Толькі чытала іх, відаць, наадварот. Хіба дзяўчынкі калі-небудзь выклікалі хлопчыкаў на дуэль?

Да чаго дайшло! Няўжо з дзяўчынкай на кулакі стану біцца? Ды з мяне куры смяяцца будуць. Чаго я на вуліцу выходзіў? Лепей сядзеў бы, артыкулы чытаў. Хай бы думала, што дома няма.

Як выкруціцца? Як? А калі параіць, каб да Міхася схадзіла, каб яму ліст паказала? Няхай з ім спрачаецца, няхай яго на дуэль выклікае.

— Наташа, давай да Кадыша сходзім. Яму пра ўсё раскажам. Разам паразважаем, адкуль гэты ліст.

— Давай сходзім,— пагадзілася Наташа.

На маё шчасце, Міхась якраз быў дома. Мы паказалі яму бутэльку, прачыталі запіску.

Я, напрыклад, хоць спачатку, хоць крыху паверыў, што запіска з Эльдарада, а вось Міхась доўга не думаў, сказаў:

— Сама напісала.

— І ты мне не верыш?

— Не-а.

Гэтае «не-а» Міхась прагаварыў у нос, і ў яго выйшла праз «э» — «нэ-а». З форсам гэтакім.

Я чакаў, што Наташа ўзбурыцца, выкліча Міхася, як і мяне, на дуэль. Але чамусьці не выклікала. Збаялася, ці што?

Яна зняважліва зірнула спярша на Міхася, пасля на мяне і з пагардаю прамовіла:

— А я спадзявалася на вас. Лічыла, што дапаможаце. Павярнулася і пайшла.

Мы з Міхасём перазірнуліся. Чаму так сказала? Чаго хацела ад нас? Гэтага мы пакуль не зразумелі.

Тайна бабкі Тэклі

На другі дзень я доўга не ўставаў з ложка. Не высыпаўся. Усю ноч нейкае глупства ў галаву лезла. І каралева Елізавета снілася, і Эльдарада, і бутэлькі.

Я некалькі разоў прачынаўся. Знарок вочы шырокашырока расплюшчваў. Каб гэтае глупства ў галаву не лезла. Ды дарэмна. Толькі заплюшчу вочы — зноў каралева Елізавета. Бутэлькі збірае і да мяне нясе. Спрабаваў да ста лічыць, да тысячы. Нічога не дапамагала.

Толькі пад раніцу заснуў. Соладка-соладка спалася. Ні бутэлек, ні Эльдарада, ні англійскай каралевы. Я, мусіць, да паўдня спаў бы, калі б не тата і мама.

— Андрэйка, уставай.

— Андрэй, дзень на дварэ.

Гукаюць, як у лесе. А я, вачэй не расплюшчваючы:

— Зараз. Устану...

І далей сплю. Быццам у кошкі-мышкі з імі гуляю.

Відаць, не спадабалася гэткая гульня тату. Стаў мяне за пятку казытаць.

— У мяне канікулы,— заенчыў я сонным голасам.— Калі вы не на працы, то я не назалюю. Спіце, колькі хочаце.

— Ат, спі. Хоць да вечара,— відаць, пакрыўдзіўся тата.— Я хацеў, каб ты паснедаў з намі. Мы неўзабаве на працу пойдзем.

«Спі». Хіба заснеш, калі за пятку казыча? Не ведае, якая ноч у мяне была.

Расплюшчыўшы вочы, я ляжаў на ложку. Колькі хвілін у хаце было ціха. Потым рыпнулі дзверы. Напэўна, мама прыйшла. Так, яна. Яе крокі, мяккія, лёгкія. Тата цяжка ступае, грузна.

— Чуў, якая пагалоска па вёсцы ідзе? — данёсся мамін голас.

— Выдумкі,— адказаў тата.

— А можа, не выдумкі? — сказала мама.— Бабка Тэкля на свае вочы касманаўта бачыла.

— Нагаворыць бабка Тэкля. Толькі вушы развешвай.

У мяне сон як рукою зняло. Цікава. Вельмі цікава. Касманаўта бабка Тэкля бачыла. Чаму я пра гэта не ведаю?

Зноў рыпнулі дзверы.

— Дзень добры,— пачуў я Міхасёў голас.— Андрэй дома?

— Спіць,— сказаў тата,— не дабудзіцца.— І моцна гукнуў: — Андрэй, сніданак на стале стаіць. Мы на працу пайшлі.

У пакой уляцеў Міхась.

— Чаго ляжыш, як крот у нары? — накінуўся ён на мяне.

Не спадабалася мне гэткае параўнанне.

— Крот не ляжыць, крот ходзіць,— кажу.— Яму праз кожныя чатыры гадзіны есці хочацца.

А ён:

— Лянівы ты, Марозік. Чуў, што каля вёскі касманаўты спусціліся?

Я хуценька ўсхапіўся з ложка, адзеўся. Значыць, не плёткі. Каля вёскі касманаўты ходзяць, а я ў хаце сяджу.

— Дык бяжым! — крычу.— Я ні разу жывога касманаўта не бачыў.

Міхась засмяўся:

— Ты, напэўна, у гарачай вадзе купаны? Сядзь.

Я сеў на край ложка. А Міхась нечакана сказаў:

— Давядзецца нам папрасіць прабачэння ў Наташы.

— Чаму? — не зразумеў я.

— Магчыма, дзесьці ёсць такая краіна — Эльдарада. У непразных джунглях, напрыклад, куды і чортава вока не зазірне. Факты за гэта.

«Мусіць, свет дагары перавярнуўся,— думаю.— Дзяўчынкi на дуэль выклікаюць, Міхась у Эльдарада паверыў, бутэлечная пошта, касманаўты. Штосьці дзіўнае вакол робіцца».

— Выкладвай факты.

— Можна і факты. Бутэлечная пошта — адзін,— пачаў загінаць пальцы Міхась.— Я ўжо правяраў. Не Наташыным почыркам запіска напісана.

— Запіска не доказ.

— Не доказ,— пагадзіўся Міхась.— Але касманаўт... Касманаўт... Адкуль ён з'явіўся? Магчыма, запіска і касманаўт — адно зьяно. Вось толькі як звязаць яго? Як?

Болей я не мог трываць.

— Дзе той касманаўт? Дзе ён?

Міхась устаў з ложка, зірнуў у акно. Я таксама падышоў да акна, пачаў пільна-пільна ўзірацца. Мне думалася, што зараз убачу на вуліцы касманаўта. Сапраўднага касманаўта: у скафандры, у гермашлеме. Нездарма Міхась ад акна не адыходзіцца.

Але касманаўт не з'яўляўся. Толькі куры ляніва грэбліся ля плота, а каля іх паважна паходжваў наш рабы певень.

— Дзе касманаўт? — тузануў Міхася за плячо.

Міхась развёў рукамі.

— Каб ведаў, то каля цябе не стаяў бы. Людзі кажуць.

— Кажуць, кажуць,— перадражніў я.— Чаго ж ён хаваецца ад людзей?

Міхась уздыхнуў:

— А хто яго ведае. Можа, шпіён. Можа, заблудзіўся. Касманаўты таксама памыляюцца. Можа, ракета ў яго сапсавалася.

— Так, Міхась, так. Сапсавалася. Таму і сеў каля вёскі. Добра, што на вёску не ўпаў.

Я ажно трымцеў ад хвалявання. Касманаўт каля вёскі, ракета. Вось каб палятаць хоць крыху!

— Міхась, ты можаш заставацца ў хаце. Можаш нават мой сняданак з'есці. А я ўсё-такі пабягу.

Калі б Міхась не схапіў мяне за руку, я, напэўна, выбег бы з хаты.

— Пачакай. Куды бегчы? Куды вочы глядзяць? Так мы яго не хутка знойдем. Казалі, што яго бабка Тэкля бачыла. Спытаемся ў яе, дзе бачыла, у якім месцы. Там і будзем шукаць.

— А я думаў, што касманаўт каля самай вёскі. Значыць, да бабкі Тэклі цяпер?

— Не,— сказаў Міхась.— Трэба Наташу пачакаць. Яна ў горад паехала. Маці хоча ёй паліто купіць.

— Да самага вечара давядзецца чакаць,— кажу Міхасю.— Хадзем без Наташы!

— Не. Я слова даў, што пачакаю яе. Прыйдзецца пацярпець.

— Калі даў слова, то прыйдзецца,— неахвотна згадзіўся я.

У бабкі Тэклі

Вечарэла, калі мы ўтраіх пайшлі да бабкі Тэклі. Бабка Тэкля жыла не ў самой вёсцы, а воддаль ад яе. Як у нас кажуць, наводшыбе.

Жыла яна адна. Муж пасля вайны ад ран памёр, а сыны параз'язджаліся. Старэйшы служыў афіцэрам у арміі, а малодшы працаваў ажно на Поўначы.

Бабку Тэклю мы вельмі любілі. Каля яе хаты рос вялікі сад, і яна не раз частавала нас яблыкамі.

Сама стрэне на дарозе, прывядзе ў сад: «Збірайце ападкі. Частуйцеся». Бывала, і ў кішэні накладзеш, і за пазуху. Ні крыку, ні лаянкі мы ад яе аніразу не чулі.

Нам пашанцавала. Бабка Тэкля была дома. Яна сядзела на парозе, падпёршы рукамі галаву.

Мы адчынілі веснічкі.

— Бабка Тэкля, добры вечар,— здалёку гукнуў я.

— Не ведаю, ці добры ён будзе,— уздыхнула бабка Тэкля.

— Чаму?

— А што, калі той страхалюд да мяне прыпрэцца?

— Вы пра касманаўта кажаце? — вырвалася ў мяне.

— А пра каго ж яшчэ.

— А вы яго бачылі?

— Як цябе цяпер. Каля Дворнага саду гэта было. Ужо шарэць пачало. І тут вылазіць з кустоў. Ну рыхтык жаба. Вочы пукатыя, сам зялёны. Як жабарэння на сябе начапіў. Я адразу змікіцла, што адзежа такая ў яго. Лыпнуў на мяне вачыма і назад у кусты. Ажно затрашчала, як палляцеў. А я, каб болей страху яму нагнаць: «Ого-го-о-о... О-гу-г-у-у...»

— А самі не спалохаліся? — пацікавіўся Міхась.

— Здрыжэлі ногі,— прызналася бабка Тэкля.— Гэта ж не жартачкі: такога страхалюда ўбачыць!

— Можа, хто хацеў напалохаць вас? — пытаюся.

— Каму я патрэбная. Я ж не дзеўка. А перад гэтым яшчэ некі апарат ляцеў. Ціха-ціха ляцеў. Я перш падумала, што мо шар, якім надвор'е мераюць. Пасля дайшло, што той страхалюд на ім прыляцеў.

«Апарат ляцеў...» Бабцы Тэклі здалося, што шар,— разважаў я.— Але ж яна добра не прыглядалася, ды і цямець пачало. Хіба магла заўважыць, якой ён формы? Што ж там было? А калі касмічная талерка? Касмічная талерка. Талерка... Так і ёсць. Вось і ў газетах пішуць, што не раз людзі бачылі касмічныя талеркі. І ў нас бачылі, і ў іншых краінах. Думаюць, што іншапланетнікі на такіх талерках ляцяць. Памыляюцца яны. Няма іншапланетнікаў. Гэта, відаць, жыхары Эльдарада прылятаюць. Чамусьці не хочучь нам паказвацца. Прылятаюць, як у разведку. Паглядзяць, паглядзяць — і назад. Зноў у Эльдарада. А цяпер нейкая

бяда ў іх. Нездарма запіску падкінулі. Хочуць, каб мы дапамаглі, і ўсё роўна хаваюцца. Асцярожныя. Вось і бабка аднаго напалохала. Яна думае, што амерыканца. Не. З Эльдарада той чалавек усё-ткі...»

Спяшаючыся, я расказаў пра сваю здагадку Міхасю, Наташы і бабцы Тэклі.

— Я таксама думаю, што ён з Эльдарада,— падтрымала мяне Наташа.

А бабка Тэкля разважала па-свойму:

— Мне няма розніцы, хто ён. Але чаму па кустах брындаецца? Заўтра гэтыя касманаўты некаму на голаў сядуць.

— Раней, напэўна, спакайней было? — пацікавіўся я.

— Раней іншае было. Вадзянікі, русалкі, лесавікі. Людзі газет, як цяпер, не чыталі. Ва ўсялякіх нячысцікаў верылі. Вось і лезлі розныя страхі ў вочы. Помню, мая маці расказвала, як вадзянога быка стрэла. Траву на балоце жала. Раненька было, туман, як малако, па балоце разліўся. Нажала маці травы, напхала ў мех. Толькі кранулася, каб ісці,— чуе: «У-у... У-у...» Працяжна гэтак, глуха. Зірнула ўбок — вадзяны бык каля куста. Невысокі, на нізенькіх нагах. А ногі ў яго, як лапы ў жабы. Галава вялікая-вялікая. Быццам калода ці цэбар. Перавярнуўся на спіну і гэтымі нагамі-лапамі па жываце сябе шлёпае: шлёп-шлёп. І крычыць: «У-у... У-у...» Маці казала, што зашлёпаў бы, каб не ўцякла.

— Дык гэта жабка-жарлянка,— здагадаўся я.— Яна гэтак крычыць. Нам пра яе на ўроку заалогіі расказвалі.

— Але,— падхапіла Наташа,— жывот у яе чырвоны, у сініх кропках. Ён атрутнаю слізю пакрыты. Убачыць жарлянка бусла і на спіну перакочваецца, жывот свой паказвае. Маўляў, не кранай мяне.

— Бабка Тэкля, можа, і вам цяпер падалося, як некалі вашай мацеры? — запытаўся Міхась.

— А хто яго ведае,— нечакана прамовіла бабка Тэкля.— У мяне сёння ўсё ў галаве пераблыталася. Пайдзі свінчо пакармлю. Зусім забылася.

- Бачылі вы яго ці не бачылі?
 — Адчапіцеся, саколікі. Сама не ведаю.
 Бабка Тэкля ўстала і пайшла ў хлеў.
 — Ён каля Дворнага Саду выскачыў? — гукнула Наташа.
 — Не ведаю. Усё пераблыталася,— пачулі мы ў адказ.
 — Чулі? — звярнуўся да мяне і Наташы Міхась.— Са страху бабцы Тэклі здалося, што таго страхалюда ўбачыла.
 — Старэнькай бабцы паверылі,— ўздыхнуў я.

**Ноччу каля Дворнага саду,
 альбо што здарылася з Наташай**

Мы хацелі ісці дамоў, але Наташа распачала спрэчку:
 — Дык не верыце, што ёсць Эльдарада, што касманайты ёсць, што бутэлечная пошта ёсць?

— Табе толькі з бабкай Тэкліяй сябраваць,— сказаў Міхась Наташы.

Пакрыўдзілася Наташа. Яшчэ як пакрыўдзілася!

— Не верыце? — яна ледзь не плакала.— Я цяпер жа пайду ў Дворны сад і знайду таго невядомага. Дакажу...

Не думаю, што Наташа пайшла б у Дворны сад, калі б Міхась алею ў агонь не падліў.

— Пойдзеш? І свайго эльдарадаўца да нас прывядзеш? Пад ручку? — прамовіў са здэкам.

— Да вас не прывяду. Ён з вамі размаўляць не захоча. Вы, вы... Бабы ў штанах.

Павярнуўшыся, яна шпарка пакрочыла дарогаю.

Вось дык Наташа! Узнагародзіла нас мянушкаю! «Бабы ў штанах...» Няўжо мы так да іх падобныя?

— Глянь, пайшла! У Дворны сад! — вырвалася ў мяне.

— Пайшла,— заморгаў вачыма Міхась.

Няёмка яму стала. Што ж, лішняга ён нагаварыў.

Да Дворнага саду было два кіламетры, не меней. Спа-
чатку трэба было ісці праз поле, да рэчкі, і ўжо далей, паўз
рэчку, дарога вяла проста да Дворнага саду.

Дворным садам называюць у нас былую панскую ся-
дзібу. Некалі, як расказвалі старэйшыя, у Дворным садзе
стаяў вялікі панскі палац. А вакол палаца быў прыгожы
парк з сажалкамі, дзе гадаваліся карпы, карасі.

Цяпер ад палаца засталіся толькі напаўразбураныя сце-
ны, густа парослыя кустамі. Да падмурка вядуць ўтра-
велья дарожкі між старых ліп. Скрозь у Дворным садзе
зараснікі бэзу, дзікай шыпшыны. З гэтых кустоў іншы раз
і днём нялёгка выбрацца. А цяпер, калі цямнее, калі шэры
паўзмрок ахутаў наваколле?..

— Наташа, вярніся! — крыкнуў я.

А яна нават не павярнулася.

— Яе цяпер і на ровары не дагоніш,— прагаварыў Мі-
хась.— Пайшлі за ёю. Нядобра адну пакідаць.

І мы пайшлі за Наташай.

Вось яна павярнула на поле. Праз поле да рэчкі — гэта
мы добра ведалі — вяла ўтапаная сцежка. Ды ў цемры
не заўважылі, мінулі яе. Вяртацца, шукаць тую сцежку
не было калі. Наташа ўжо даволі далёка адышлася ад
нас. Месячы чаравікамі коўзкую зямлю, пайшлі напразткі.
Зямля прыліпала да падэшваў, чаравікі сталі як пудовыя,
мы ледзь выцягвалі ногі. Здавалася, што полю не будзе
канца.

— Наташа! — галёкнуў Міхась.

Наташа не азвалася.

— Каб спынілася, то адразу прабачэння папрасіў бы,—
цяжка сапучы, прамовіў Міхась.

Нарэшце выйшлі да ракі, на дарогу. Хутчэй, цяпер мож-
на хутчэй. Там, удалечыні, у змроку, маленькая Наташына
постаць.

— Дворны сад ужо недалёка,— глуха прагаварыў Мі-
хась.

— Не. Яшчэ далёка,— кажу я.

— Табе проста здаецца. Сёння туман па зямлі сцелца. У такое надвор'е дрэвы заўсёды здаюцца больш аддаленымі.

— Я пра гэта не чуў.

— Закон опыці трэба ведаць. Ад дрэваў адбіваецца святло, а туман яго расейвае. Таму дрэвы меней асветленыя. Вось і здаецца, што яны знаходзяцца далёка ад нас.

Па праўдзе сказаць, мяне цяпер не цікавіў закон опыці. Лепей я фільм па тэлевізары паглядзеў бы. Вёска далёка заду, здзічалы панскі парк наперадзе.

— Пабеглі,— прапанаваў я Міхасю.— Дагонім Наташу, вернем яе. Калі і прабачэння папросім, то карона з нас не спадзе.

— Пабеглі.

Мы пабеглі, пазіраючы наперад. Дзе ж Наташа? Ага, здаецца, вунь, на ўскрайку парку спынілася, стаіць. Усё-ткі баіцца ісці ў парк.

— Стаіць. Бачыш?

— Угу,— выдыхнуў Міхась.

— Хай крыху палекаціць. Хутка сама вернецца.

Мы спыніліся. А Наташа ўсё стаіць, чамусьці не вяртаецца. Няўжо ёй зусім не страшна?

— Трэба клікаць,— сказаў Міхась.

І ў гэты момант да нас данёсся крык, тоненькі-тоненькі: «О-о-ой!» Гэта, я мог прысягнуць, крычала Наташа.

Мы з Міхасём як аслупянелі. Не ведаю, як у Міхася, але ў мяне валасы на галаве, здалося, падняліся.

Некалькі хвілін мы стаялі як у здранцвенні. Першым апамятаўся Міхась.

— Ты чуў?

— Чуў. Наташа крыкнула.

— А дзе яна? Дзе? Яна стаяла там. Цяпер няма.

Сапраўды, там, дзе мы нядаўна бачылі Наташыну постаць, цягнуў здзічалы кустоўнік.

Сустрэча з чалавекам-жабай

— Што будзем рабіць? — запытаўся Міхась.

Я пацепнуў плячыма.

— Схаваемся і будзем назіраць за паркам,— кажу я.— Магчыма, заўважым кагосьці. Нам пакуль нельга туды ісці.

— Чаму гэта?

— А калі і нас там схопяць? Хіба не разумееш?

Міхась уздыхнуў.

Мы прыселі і пачалі назіраць за паркам. А ў парку хоць бы сучок трэснуў.

— Пакрычым? — нахіліўся да мяне Міхась.

— А калі той, што Наташу схапіў, сюды прыйдзе?

— Марозік, а мы не верылі ёй,— сказаў Міхась.— Смяяліся. Той, з Эльдарада, яе схапіў. Мы вінаватыя.

Так, вінаватыя. Што ж рабіць? Што? Вярнуцца ў вёску і паклікаць людзей? Вядома, людзі прыбягуць, калі даведаюцца, што здарылася. Але ці не наробім гэтым самым яшчэ горшай бяды? Тыя альбо той (хто ведае, колькі іх там) таксама ў шапку не спяць. Падымуцца і паляцяць. Хіба ім доўга? І Наташу з сабою забяруць. І мы ўжо ніколі не ўбачым яе.

На мае вочы набеглі слёзы. Я выцер іх рукавом і звярнуўся да Міхася:

— Трэба ў Дворны сад ісці. Пакуль не позна. Трэба выратаваць Наташу.

— Трэба, бо пасля хоць з вёскі ўцякай. Што мы людзям скажам?

Асцярожна, трымаючыся побач, мы пайшлі ў Дворны сад. Вось і той ускраек, дзе была Наташа. Сцяною стаіць бэз, далей, шырока расхінуўшы галіны,— ліпы.

— Направа дарожка,— прашаптаў Міхась.

Мы звярнулі на дарожку. Што там чакае нас? Адзін крок, другі, трэці... Я азірнуўся. Ззаду шырокаю палоскаю

цягнецца поле. А тут, у парку, цемрадзь, хоць вока выкалі.

— Кар-р-р, кар-р-р,— пачулася над галавою.

Я спыніўся. У грудзях пахаладзела.

— В-варона. Н-не бойся,— прашаптаў Міхась.

Яшчэ крок, яшчэ. Здаецца, там, далей, паваротка. За гэтай павароткай руіны палаца. Туды нам трэба, туды... Там тыя, з Эльдарада, хаваюцца.

І тут... Не ведаю, хто першым з нас убачыў перад сабою чалавека-жабу. Увесь ён быў зялёны, а вочы вялізныя, пукатыя. Пра такога нам бабка Тэля расказвала.

Гэтая пачвара, пэўна, таксама не чакала, што нас убачыць, бо спынілася, пазіраючы сваімі вялізнымі вачыма.

— Чалавек-жаба! — вырвалася ў мяне.

Мы з Міхасём імгненна павярнуліся на сто восемдзесят градусаў і як мага хутчэй памчаліся назад, на поле.

Міхась апырэдзіў мяне. «Дагоніць чалавек-жаба. Зловіць. Мяне зловіць»,— мільганула ў галаве.

Не ведаю, адкуль сілы з'явіліся, але я за якую секунду абагнаў Міхася. Мы беглі, беглі, нічога не цямячы, пакуль, зняможаныя, не ўпалі на мяккую раллю.

Мы сядзелі на зямлі. Вясенняя ноч атуляла ласкавым цяплом наваколле. Паўсюль было ціха і спакойна. Не верылася, што ў такую лагодную ноч можа здарыцца штосьці страшнае. І тое, што згінула Наташа, і тое, што мы сустрэлі ў Дворным садзе агіднага чалавека-жабу, здавалася сном.

— Міхась, мы ўсё гэта не снім?

— Не снім,— адгукнуўся Міхась.

— А калі гэта нам здаецца? Я чытаў пра бельгійскага хіміка Жака Перо. У яго ўзарвалася лабараторыя. Дык пасля ўсе прадметы ён стаў бачыць толькі перавернутымі. Ці не здарылася і з намі нешта падобнае?

— Няшчасце беднага Жака Перо яшчэ паўбяды,— сказаў Міхась.— Свой зрок, я думаю, ён вылечыў. Для гэтага

прызматычныя акулярыносяць. А вось у нас сапраўдная бяда. Нам цяжэй. Цяжэй, бо нічога нам не здаецца. Ёсць чалавек-жаба. Дарма бабцы Тэклі не паверылі. Блукае ён у Дворным садзе.— Міхась скрыгітнуў зубамі: — Як уяўляю, у чые рукі Наташа трапіла, дык... Чаму гэтая пачвара, як гаспадар, ходзіць па нашай зямлі? Чаму?

Я крануў Міхася за плячо.

— Міхась, хадзем зноў у Дворны сад. Крыху адпачнём і пойдзем. Мы выратуем Наташу.

У прышэльцаў з Эльдарада

Пра тое, што здарылася з Наташай, мы даведаліся пазней. Паспрабую перадаць тое, што яна нам сказала. Наташа, паспрачаўшыся з намі, цвёрда вырашыла ісці ў Дворны сад адна. Яна чула, як мы з Міхасём крычалі, як клікалі яе. Падышоўшы да Дворнага саду, яна заўважыла, што ў кустах мільганулі дзве постаці. Падумала, што мы з Міхасём апырэзілі яе, што хочам напалохаць. «Хлопчыкі, вылазьце»,— паклікала.

Але ніхто не азваўся. Толькі на самым ускрайку трэснула сухая галінка. Нібыта на яе нагою наступілі. Цяпер Наташа пашкадавала, што пайшла ў Дворны сад. Толькі азірнулася — і тут на яе накінуліся. «Аво-о-ой!» — крыкнула яна. Памкнулася, каб вырвацца, ды дарэмна. Ёй закруцілі рукі назад, моцна звязалі вярхоўкаю. А пасля, штурхаючы ў спіну, павялі. Яна спатыкалася, галінкі балюча сцёбалі па твары, а яе штурхалі, вялі наперад. Двое, якія вялі яе, былі ў зялёных камбінезонах. А твары... Твары да жудасці агідныя: пукатыя вочы, скура на шчаках абвіслая, шэрая...

Нарэшце Наташа ўбачыла камяніцу панскага палаца. Яе прывялі ў скляпенне. У гэтае скляпенне яна не разлазіла з намі. Тады было цікава, а цяпер...

У скляпенні гарэла свечка. Прыхінуўшыся да сцяны, сядзеў чалавек, як дзве кроплі вады падобны да тых двух,

якія яе прывялі: і вочы пукатыя, і шчокі шэрыя, абвіслыя, і гэткі ж зялёны камбінезон.

— Палонную прывялі,— звярнуўся да яго адзін з тых, хто веў Наташу.— Яна нам усё раскажа.

Другі моцна піхнуў яе ў спіну.

— Сядай.

Наташа села ў самы куточак, каб толькі далей ад іх.

— Прагаладаліся мы, Кока-Кола,— прагаварыў той, які піхнуў Наташу.

Гаварылі яны па-нямецку. Наташа ведала нямецкую мову. У нашай школе нямецкую мову вывучалі ўжо з першага класа. «Эксперыментальная, з лінгвістычным ухілам»,— вось так крыху мудрагеліста называлася наша школа.

Наташа не паказвала, што разумее іх.

Той, які сядзеў, устаў, выцягнуў з кутка пакоўную сумку, паставіў пасярод скляпення.

«Кока-Кола яго зваць»,— здагадалася Наташа.

— Бяры, Банан,— глуха прагаварыў Кока-Кола.— Ніколі ты не наясіся.

Банан расшпіліў сумку, дастаў з яе некалькі апельсінаў, падаў таму, з якім веў Наташу.

— Частуйся, Кальмар.

«Кока-Кола... Банан... Кальмар... Якія ў іх дзіўныя імёны! А калі гэта не імёны, а мянушкі? Бандыты яны,— з жахам падумала Наташа.— Не з Эльдарада людзі, проста бандыты».

Банан і Кальмар аблупілі апельсіны, пачалі есці, гучна цмокаючы жабінымі ратамі.

— Палонную пачастуйце,— прагаварыў Кока-Кола.

— Пацерпіць,— засмяўся Кальмар.

Па спіне ў Наташы мурашкі забегалі.

— Рукі развязаці б,— сказаў Кока-Кола.— Не ўцячэ.

Кальмар зыркнуў на яго пукатымі вачыма.

— Яна мяне за палец укусіла!

Кока-Кола падышоў да Наташы, выняў з кішэні нож, разрэзаў вяроўку.

Кальмар хацеў штосьці сказаць, але Кока-Кола апярэдзіў яго:

— Не зыркай на мяне, не зыркай. Ведаю, што раблю.

Кальмар даеў апельсін.

— Мазалі баляць,— буркнуў.

— Будзе дождж,— сказаў Кока-Кола.

— Дождж? — падалося Наташы, з трывогаю перапытаў Кальмар.

— Будзе,— упэўнена сказаў Кока-Кола.— Перад дажджом заўсёды мазалі баляць. Атмасферны ціск паніжаецца. І пашыраюцца тканкі нагі. А цвёрды мазоль не здольны аднолькава пашырацца з мяккімі часткамі цела. Вось і раздражняюцца нервы.

— Бач ты! — здзіўлена прагаварыў Кальмар.— Залатая галава ў цябе, Кока-Кола. Нездарма сам Кляйн цябе паважэе.

Наташа ўспомніла пра запіску. Кляйн, Кляйн... І там было такое прозвішча. Значыць, яны з Эльдарада. Значыць, прыляцелі. Кляйн, Кляйн...

«Кляйн» у перакладзе з нямецкай абазначае «маленькі». Нямецкае гэта прозвішча. Але ж Эльдарада ў Лацінскай Амерыцы знаходзіцца. Там жывуць індзейцы, у іх павінна быць свая мова, не нямецкая. Чаму так? А запіска дык на рускай мове напісана. Хіба яны ведаюць рускую мову? Выходзіць, ведаюць. І ў нас дапамогі просяць. Але чаму мяне схапілі? Чаму такія нялюдскія? Чаму?

— Кока-Кола,— соладка пазяхнуў, пацягнуўшыся, Кальмар,— значыць, будзе дождж?

— Будзе. Праз сем—дзесяць гадзін.

— Адкуль ты ведаеш? — азваўся Банан.

— Неба вечарам было ружовае. Заўсёды так: калі неба ружовае, чакай з захаду дажджу.

— І далёка хмары ад нас?

— За дзвесце—чатырыста кіламетраў. Перад захадам сонца на небе былі перыстыя воблакі. Гэта паказвае, што дождж ідзе за дзвесце—чатырыста кіламетраў ад нас.

— Цікава. А як ты даведаўся, што праз сем—дзсяць гадзін тут дождж пачнецца?

— Воблакі звычайна плывуць з хуткасцю трыццаць—сорак кіламетраў у гадзіну. Адлегласць, дзе ідуць дажджы, нам вядомая. Падзелім яе на хуткасць воблакаў. Выходзіць: праз сем—дзсяць гадзін.

— Трэба ляцець. Трэба хутчэй ляцець адгэтуль! — усклікнуў Кальмар.— Мы тут няпрошаныя госці.

«Ляцець... Ён кажа: трэба ляцець,— разважала Наташа.— Значыць, я не памылілася, у іх ёсць нейкі лятальны апарат. І куды яны яго схавалі? Гэта не самалёт. Самалёт у кустах не схаваш. Тады што? Відаць, лятаючая талерка. Няйначай. Здалёку яны прыляцелі. З Эльдарада. Усё-ткі з Эльдарада. Адтуль. Матэматыку ведаюць, астраномію, геаграфію. Асабліва гэты, Кока-Кола. Ён як сапраўдны прафесар. Няўжо ў далёкім Эльдарада таксама свае прафесары ёсць? Нейкі дзіўны гэты Кока-Кола. Зусім не такі, як Банан і Кальмар. І хусцінку з рота выняў, і вяроўку на руках разрэзаў. Банан, Кальмар... Ну й прозвішчы! Шкура шэрхне, як пачуеш. Яны ляцець збіраюцца... А мяне куды? Няўжо з сабою забяруць?»

На вочы ў Наташы набеглі слёзы. Яна непрыкметна, каб не бачылі гэтыя жабы, выцерла іх рукою.

— Выйду я,— прагаварыў Кока-Кола.— Яшчэ раз на неба зірну.

— Не баўся,— папярэдзіў Кальмар.

Кока-Кола выйшаў са скляпення. І толькі цяпер Наташа адчула, што з ім чамусьці не было так страшна.

Хто ты, Кока-Кола?

Вы, напэўна, памятаеце, што мы з Міхасём вырашылі вярнуцца ў Дворны сад і вызваліць Наташу.

— Марозік,— прапанаваў Міхась,— давай так зробім: знойдзем сховішча, дзе сядзяць людзі-жабы, і адзін з нас з кустоў выскачыць. Яны, канечне, кінуцца даганяць. А другі ў гэты момант выведзе з парка Наташу.

Адзін, другі... Неяк мудрагеліста разважае Міхась. Відаць, хітруе.

— Хто з кустоў выскачыць? — пытаюся.

Міхась падумаў і сказаў:

— Выскачыш ты...

Не спадабаўся мне ягоны план.

— Саломінку выцягнем. У каго карацейшая, той і выскачыць.

Міхась мне:

— А хто з нас хутчэй бегае? Хіба я? Не, ты мяне у Дворным садзе абагнаў. Ты ляцеў, як ракета.

Сапраўды, абагнаў. Выходзіць, я хутчэй бегаю. Каб ведаў, што такі план у Міхася з'явіцца, то нараўне бег бы. Хоць у мяне на душы кошкі скраблі, ды мусіў згадзіцца:

— Выскачу, калі так. Хай даганяюць.

— Не хвалойся. На сваіх жабіных нагах яны цябе не дагоняць.

«На жабіных нагах...» Мяне ажно скаланула, як пачуў пра жабіныя ногі. Лепей не напамінаў бы.

Сагнуўшыся, стараючыся ступаць ціха-ціха, мы, як нам здавалася, непрыкметна падышлі да Дворнага саду. Я ўявіў, як мы падкрадземся да сховішча тых пачвараў, як выскачу перад імі, як усе яны кінуцца за мною — і ногі сталі ватнымі.

Зняможаны, я спыніўся.

— Пайшлі,— тузануў Міхась за плячо.

А на мяне яшчэ і дрыжкі напалі.

— Чаго ты? — запытаўся Міхась.— Баішся?

— Не. Холадна. Грэюся,— кажу.

— Заўтра будзеш жартаваць.

«Заўтра...» Як мне хацелася, каб хутчэй наступіла гэтае «заўтра»!

— Я не жартую. З-законы механікі п-павінен ты в-ведаць. Д-дрыжыкі — гэта адна з ф-форм абароны арганізма ад х-холаду. К-калі мы д-дрыжым, с-скарачаюцца мышцы. Р-работа мышцаў п-ператвараецца ў арганізме ў ц-цяпло. Р-разумееш?

Пра гэтае цяпло я, вядома, знарок Міхасю нагаварыў. Не хацелася прызнавацца, што боязна.

Мы прайшлі яшчэ колькі крокаў, спыніліся за кустом. Нечакана пачуўся свіст. Ціхі, быццам хтосьці клікаў каго. Я адразу перастаў дрыжаць. Самі сабою прайшлі дрыжыкі.

— Акрамя чалавека-жабы, тут яшчэ салавей-разбойнік блукае,— кажу, азіраючыся.

Міхась пацягнуў мяне за рукаў.

— Прысядзь.

Мы прыселі, схаваўшыся за куст. Зноў пачуўся свіст.

— Што будзем рабіць?

— Пачакаем,— сказаў Міхась.— Не думаю, што яны нас заўважылі. Між сабою перасвістаюцца. Няхай збяруцца ўсе, і ты тады выскачыш. Не здрэйфіш?

Я не паспеў адказаць, бо ў кустах штосьці трэснула і на невялічкую палянку выйшаў... чалавек-жаба. Ён азірнуўся па баках, спыніўся.

Мы затаілі дыханне.

Чалавек-жаба паднёс рукі да рота і нягучна крыкнуў:

— Не бойцеся. Я чалавек, не бойцеся.

«Няўжо заўважыў? — пранеслася ў галаве.— Няўжо? Не. Калі б заўважыў, то кінуўся б на нас.

«Не бойцеся...» Хоча, каб выйшлі. Пашукай дурняў...»

— Я чалавек. Не бойцеся,— данеслася ў другі раз.

— А мы не баімся. У нас стрэльба,— неспадзявана вырвалася ў мяне.

— Маўчы! — Міхась балюча ўшчыпнуў мяне за плячо.

— Не страляйце. Не трэба страляць. Я чалавек. Глядзіце. На твары ў мяне маска.

Чалавек-жаба сарваў з галавы агідную маску.

Выбліснуў месяц, і мы змаглі разгледзець незнаёмага. Было яму гадоў сорок — сорок пяць. Твар смуглявы, прыгожы. Доўгія, чорныя, як смоль, валасы спадалі на ягоныя плечы.

Ён стукнуў сябе кулаком у грудзі.

— Бачыце? Я чалавек. Я Кока-Кола. Разумеете? Кока-Кола. А вы беларусы?

Страх адступіў. Мы бачылі перад сабою чалавека, а не пачвару. Пакуль мы не верылі яму: памяталі, што здарылася з Наташай. Але ранейшага страху ўжо не было. Дый мы былі не на чужой зямлі, а на сваёй, дзе, як кажуць, кожны куст родны. А гэты, мы адчувалі, баіцца нас.

— Мы беларусы,— крыкнуў я.— Беларусы!

Кока-Кола заўсміхаўся:

— Вельмі добра.

— Дзе Наташа? — гукнуў Міхась.

— Наташа? Дзяўчынка? Я раскажу. Я вам усё раскажу. Не страляйце.

— Дзе Наташа?

— Наташа добрая. Наташа прыгожая,— хутка-хутка загарыў Кока-Кола.— Яе схапілі кепскія людзі.

— А ты добры? — запытаўся Міхась.

— Я слухаў пра Беларусь. У майго гаспадара Кляйна радыё. Гаспадар Кляйн дазваляў мне радыё слухаць. Кляйн казаў, што Беларусь кепская, а я не верыў яму. Я другое чуў. Радыё мне шмат чаго сказала.

— Міхась, гэта ён прыслаў запіску,— здагадаўся я.— Ён прасіў, каб дапамаглі жыхарам Эльдарада.

— Ты з Эльдарада? — спытаўся Міхась.— Ты індзеец?

— Эльдарада. Індзеец,— усміхнуўся Кока-Кола.

— Я веру яму. Ён добры. Чаго нам хавацца? Выйдем з кустоў,— прапанаваў Міхасю.

— Мы выходзім,— крыкнуў Міхась.— Ты не ўцякай. Не бойся нас.

— Я не баюся.

Мы выйшлі на палянку. Міхась, як сапраўдны дарослы, падаў Кока-Колу руку, назваў сваё імя:

— Міхась.

Павітаўся і я, сказаў:

— Андрэй.

— Андрэй... Разумею... Андрэй...— Кока-Кола доўга трос маю руку, не адпускаў.

Пальцы ў яго былі моцныя, а далонь мазолістая.

Я спытаўся ў Кока-Колы:

— Чаму ў цябе такое цікавае імя: Кока-Кола? Зусім не індзейскае.

Кока-Кола перастаў усміхацца, спахмурнеў:

— О-о-о, гэта доўгая гісторыя, вельмі доўгая. Калі будзеце слухаць, я вам яе раскажу.

Вось што мы пачулі ад Кока-Колы.

Кока-Кола расказвае

— Пасля таго як краіну інкаў захапілі чужаземцы-іспанцы, жыхары нашага Эльдарада зразумелі, што іспанцы прыйдуць і да іх. Адночы разведчыкі паведамілі правадыру: іспанцы ўжо шукаюць Эльдарада, каб забраць яго багацце. А багацця — золата і каштоўных камянёў — было нямала. Стагоддзямі збіралі яго ў нашай краіне. Правадыр загадаў усім назаўсёды пакінуць Эльдарада. Дзень і ноч нашы індзейцы знішчалі ўсё тое, што сваімі рукамі будавалі. Ад гарадоў, дзе нядаўна стаялі белакаменныя гмахі, і каменя не пакінулі. Ніхто не павінен быў ведаць, што існавала Эльдарада. Інакш, разумеў правадыр, прагныя іспанцы

трапяць і на край свету, каб знайсці жыхароў нашага Эльдарада. Золата і каштоўныя камяні нашы людзі пакідалі ў цясніны, завалілі каменнем. Рэшту з сабою ўзялі.

Невялікімі атрадамі, па пяцьдзясят—сто чалавек рушылі ў далёкую дарогу. Самыя вопытныя воіны ўзначальвалі такія атрады. Толькі яны ведалі шлях, які выбраў правадыр. Многія не дайшлі, загінулі. Прыходзілася і рэкі адольваць, і балоты, і цясніны.

Як ручайкі сцякаюцца ў раку, так і атрады сталі сцякацца ў недаступныя, бязлюдныя джунглі. Кожны, хто змог, выканаў загад правадыра. Вырасталі хаціны, зацэпліліся вогнішчы.

А правадыр аб'явіў: «Нікому ніколі не сыходзіць з гэтага месца. Ні з кім не страцацца. Ні словам, ні якім іншым спосабам не паведамляць пра сябе. Няшчасце таму, хто парушыць гэты вечны закон».

Не хацеў правадыр новага перасялення.

Шмат гадоў нішто не парушала размеранага жыцця нашага новага Эльдарада. А потым над намі сталі лятаць дзіўныя сярэбраныя птушкі.

«Белыя!.. Гэта ляцяць белыя»,— здагадаліся старэйшыны. Белымі палохалі не адно пакаленне. Рахманай авечкай быў кракадзіл у параўнанні з невядомымі белымі. І зноў людзі пачалі разбураць хаціны, а жыллё рабілі на дрэвах. Каб сярэбраная птушка не заўважыла.

Неяк сярэбраная птушка зноў з'явілася над намі. Яна ляцела нізка-нізка, і чамусьці з яе жывата выбівалася пільмя, а за ёю слаўся чорны след. Людзі пахаваліся, а праз некалькі хвілін пачулі, як, скалануўшы лес, ударыў пярун. Дзень, ноч сядзелі на дрэвах. Нарэшце смялейшыя злезлі з дрэваў і ўбачылі, што сярэбраная птушка ляжыць каля возера, дзе звычайна лавілі рыбу. І што самае жажлівае: каля вады, на беразе, ляжаў белы чалавек. Сотні вачэй здалёку назіралі за ім. Белы чалавек не варушыўся. І тады людзі зразумелі, што белы чалавек мёртвы. І яго птушка таксама

мёртвая. Мёртвы белы чалавек і мёртвая сярэбраная птушка ўжо не здаваліся такімі страшнымі. Хтосьці падышоў да белага чалавека, нагнуўся, прытуліў вуха да ягоных грудзей і пачуў, што ціха б'ецца сэрца.

Што было рабіць з ім? Праткнуць кап'ём? Але хіба падымецца ў каго рука на безабароннага? Здавён нашы людзі не пакідалі ў бядзе параненых і нямоглых. Гэта быў яшчэ адзін вечны закон нашай краіны. І белага чалавека не пакінулі дзікім звярам. Вылечылі.

Незнаёмы назваўся Кляйнам. Было яму гадоў пяцьдзясят. Кляйн сказаў, што застанецца з намі назаўсёды, што не парушыць нашага вечнага закону. І мы прынялі яго ў сваю сям'ю. Да кожнага Кляйн падабраў ключык. Мужчын навучыў выплаўляць метал, жанчынам рабіў пярсцёнкі, дзецям майстраваў свісцёлкі. Ён нават запалкі прыдумаў. Мы глядзелі на яго як на добрага чарадзея.

«Яшчэ не таму вас навучу,— хваліўся Кляйн.— Толькі вы мне пабудуйце лабараторыю».

Мы яшчэ не ведалі, што такое «лабараторыя». Але раз Кляйн захачеў — трэба будаваць. Кожны стараўся дагадзіць яму.

Пабудавалі лабараторыю, калючым дротам яе абнеслі. Калючы дрот Кляйн навучыў рабіць. Мы дзівіліся, чаму так абгароджваецца, а ён тлумачыў, што дзікіх звяроў баіцца.

І стаў Кляйн жыць у лабараторыі. Некалькі дзясяткаў індзейцаў з сабою забраў. Я таксама да яго трапіў. Зусім малым хлапчуком. Мяне і яшчэ трох хлапчукоў ён стаў розным навукам вучыць. Вучоба мне лёгка давалася. Неўзабаве я стаў першым вучнем у Кляйна. Кляйн вучыў фізіцы, астраноміі, географіі, анатоміі.

Тады і пачаў ён расказваць мне пра сваё жыццё. «Я — немец. У Баварыі жыў, я доктар, прафесар,— казаў Кляйн.— Я шмат для навукі зрабіў. У мяне і ў Германіі свая лабараторыя была. Але тут мы з табой болей зробім. Увесь свет нам павайздросціць».

Пазней я даведаўся, што Кляйн — фашыст. Ён казаў, што немцы — вышэйшая нацыя, якой усе павінны служыць.

Ён навучыў мяне гаварыць па-нямецку, а пасля — па-беларуску. Па-нямецку ён вучыў гаварыць ўсіх, хто ў яго працаваў. У яго пакоі вісела радыё. Калі мы слухалі перадачы з вашай краіны, ён ажно шалеў. Бегаў па пакоі і праклінаў вас. Ён расказваў, як яны, фашысты, ваявалі з вамі, беларусамі. Хваліўся, што сам вашых палонных расстрэльваў. А ў канцы вайны яго пасадзілі на самалёт і загадалі ляцець у адну маленькую лаціна-амерыканскую краіну. Каб там працаваў. Але самалёт загарэўся. Адзін ён цудам выратаваўся.

Я слухаў Кляйна і стараўся зразумець, чаму ён так моцна ненавідзіць вас. Ваша радыё многа мне сказала. Я даведаўся, што ваша краіна — вялікая краіна, што ваш народ — вялікі народ, што вы за шчасце для ўсіх, хто супраць такіх, як Кляйн.

А тут яшчэ такое стала рабіцца, такое... Са звычайнага маленькага павука-крыжавіка за некалькі тыдняў Кляйн вырастціў павука велічынёю з цялё. І пачаў гэтага павука, як ён сам казаў, выпускаць на паляванне. На нашых людзей. Павук лавіў іх і забіваў. А Кляйн ажно рукі паціраў: «Гэта мая новая біялагічная зброя. Я яшчэ не такое прыдумаю».

Людзі абурыліся, хацелі знішчыць Кляйна і ягоную лабараторыю, але ён, калі яны падышлі да лабараторыі, атруціў іх газам.

Нашы індзейцы сталі нейкімі бязвольнымі, бездапаможнымі. На Кляйна яны глядзелі як на ўсемагутнага чарадзея. І не дзіва. Ён паветра атручвае, яму павукі служаць. Хіба такога адолееш? Ён яшчэ пусціў пагалоску, што бессмяротны. Спачатку і я ў гэта паверыў. Дый як было не паверыць! Колькі гадоў ён у нас пражыў і амаль зусім не пастарэў!

Кляйн загадаў, каб вакол лабараторыі выкапалі вялікі роў, напоўнілі яго вадою і напусцілі туды піраньяў. Гэтыя маленькія рыбка такія ж драпежныя і пражэрлівыя, як і сам Кляйн. Нават буйную жывёлу за некалькі хвілін здольныя аб’есці да костачак. У лабараторыю можна было трапіць толькі праз пад’ёмны мост. Дзень і ноч стаяла каля моста варта.

Ужо тады я здагадаўся, што Кляйн не бессмяротны. Здагадаўся, што ён дрыжыць за сваю скуру. Я стаў думаць, як мне знішчыць Кляйна і ягоную лабараторыю. Але за мною сачылі. Дый Кляйн адзін ніколі не хадзіў. І ў нас знайшліся такія, што, як сабакі, служылі Кляйну. Раней сярод нашага народа такога не страчалася.

А нядаўна Кляйн захварэў. Ніхто пра гэта не ведаў, бо ён зачыніўся ў сваім пакоі і нікога да сябе не пускаў. Сам лячыўся. Праз некалькі дзён ён выйшаў з кабінета схуднелы, згорблены. Я здагадаўся, што ён хварэў.

Кляйн выклікаў мяне да сябе і сказаў: «Кока-Кола, ты паляціш у Баварыю. Вось пакет. Апусціш яго ў паштовую скрынку і прыйдзеш на дамоўленае месца праз некалькі сутак. Цябе сустрэнуць маладыя людзі. Магчыма, хлопчукі. Яны скажуць пароль: “Доктар Кляйн прыслаў нам прывітанне”. Гэтых людзей прывядзеш да нас».

Я не сказаў вам, што Кляйн сканструяваў лятальны апарат, які ляціць далей і хутчэй, чым птушка. Гэтым апаратам ён навучыў кіраваць мяне. Сам Кляйн не часта лятае, не хоча на доўга пакідаць лабараторыю.

Я згадзіўся. Кляйн паслаў са мной яшчэ двух індзейцаў — Банана і Кальмара. Яны ў тэхніцы не вельмі разумеюць, але затое Кляйну аддана служаць. І вось утрох мы паляцелі ў Баварыю. Я цішком разарваў канверт, бо здагадаўся, што Кляйн задумаў нядобрае.

Я не памыліўся. Кляйн пісаў, што нядаўна пачуў пра тое, што на ягонай радзіме, у Баварыі, ёсць сапраўдныя патрыёты — нашчадкі Гітлера, якія стварылі арганізацыю

«Агонь і меч». Ён просіць, каб сюды, у Эльдарада, прысла-лі здольных хлапчукоў, адданных фюрэру. Ён хоча зрабіць з іх сапраўдных вучоных, перадаць ім сакрэты новай біялагічнай зброі, якая дапаможа ім, нашчадкам Гітлера, заваяваць увесь свет. Яшчэ Кляйн пісаў, што вынайшаў такі прэпарат, які на пяцьдзясят гадоў падаўжае жыццё. Толькі на пяцьдзясят, не болей, і таму вучняў трэба прыслаць хутчэй, бо жыць яму не бясконца.

Я вырашыў не ляцець у Баварыю. Мы селі ў вас, у Беларусі. Кальмар і Банан, канечне, не ведалі, дзе мы спусціліся, а я сказаў, што мы ў Баварыі. Яшчэ сказаў ім, што пайду ў бліжэйшую вёску і кіну ў паштовую скрынку канверт. А яны заўпарціліся, відаць, здагадаліся, што за нос ваджу. Яны хітрыя, вельмі хітрыя. Кальмар забраў у мяне канверт і сам пайшоў у вёску. Ды ў кустах сустрэў нейкую бабулю, уцякаў ад яе і згубіў канверт. Банан вельмі раззлаваўся, крычаў на яго. Ну а я, пакуль яны сварыліся, непрыкметна кінуў у ваду бутэльку з запіскаю. Бутэльку ў кустах знайшоў. Я спадзяваўся, што хто-небудзь прачытае запіску, дапаможа нам пазбавіцца ад Кляйна.

А Кальмар і Банан, параіўшыся, вырашылі каго-небудзь у палон захапіць, у Эльдарада прывезці. Яны разумеюць, што Кляйн не даруе за згублены канверт. І тады, тады...

Кока-Кола закрыў твар рукамі. Яму, відаць, не хацелася ўспамінаць ні пра Кляйна, ні пра ягоных памагатых — Банана і Кальмара.

— Кока-Кола, гэта ты нас нядаўна ў парку сустрэў? — запытаўся Міхась.

— Я. Даруйце, што напалохаў. Вы смелыя хлапчукі. Я верыў, што вернецца.

— А Наташа дзе? Банан і Кальмар яе схапілі?

— Банан і Кальмар. Гэтыя імёны Кляйн прыдумаў. Ён усё на нашай зямлі перайначыў. Вы яшчэ пабачыце.

— Пабачым? Як? — вырвалася ў мяне.

— Я вельмі хачу, каб вы паляцелі з намі ў Эльдарада. Вы дапаможаце мне знішчыць лабараторыю Кляйна.

Я скажу яму, што гэта вы з Баварыі, што вас накіравалі да яго. Вы не бойцеся: я пасля вас абяззкова назад прывязу.

— Мы не баімся,— сказаў Міхась.— Але Банан і Кальмар ведаюць, што ліст у арганізацыю «Агонь і меч» не дайшоў.

— Скажу ім, што хтосьці знайшоў канверт і апусціў у паштовую скрынку. Яны павераць. Хадзем са мною. Кожная хвілінка дарагая. Невядома, што з Наташай.

Кока-Кола надзеў на галаву агідную скуру і пайшоў у кусты. Мы з Міхасём пашыбавалі за ім.

«Яшчарка» доктара Кляйна

Праз некалькі хвілін мы падыходзілі да развалін панскага палаца. У мяне не было вялікага жадання ляцець у Эльдарада. З фашыстам Кляйнам страцацца, з павуком-людэдам? Не. Хацелася хадзіць на рэчку, чытаць кнігі, гуляць у футбол. Хацелася жыць, як жыву да гэтага, як жывуць усе.

«Наташу вызвалім, а там пабачым, як складзецца»,— прыкладна так разважаў я.

— Глядзі, глядзі,— тузануў мяне за руку Міхась.

Каля руін сцяны я ўбачыў штосьці вялікае, падобнае па сваёй форме да яшчаркі: зеленавата-бурага колеру, круглае, спераду завостранае, з доўгім хвостом. Яно стаяла на гэтым хвасце, падняўшы ўгору завостраны канец.

У маёй галаве мільганула думка: яшчарка-людэда, новая зброя доктара Кляйна. Зараз яна кінецца на нас.

Мы з Міхасём спыніліся. А незвычайная яшчарка, хутка-хутка вібрыруючы, стала зарывацца ў зямлю. Вось ужо да паловы схавалася.

— О-го-го! — моцна крыкнуў Кока-Кола, падбягаючы да яшчаркі.

Яшчарка пачала падымацца ўгору, вылазячы з зямлі.

Такога дзіва мы з Міхасём яшчэ ніколі не бачылі.

— Хадзіце сюды,— паклікаў нас Кока-Кола.

— А яшчарка не людаед? — гукнуў я здалёку.

— Не. Гэта лятальны апарат доктара Кляйна. Вы адгадалі: ён называецца «Яшчарка».

Мы падышлі бліжэй.

— Дзіўна,— сказаў Міхась.— Апарат сам закопваецца ў зямлю.

— Сам,— кінуў Кока-Кола.— Вы калі-небудзь бачылі ў прыродзе яшчарку-кругагалоўку?

— Не бачылі,— прызнаўся я.— Нам у школе расказвалі пра яе. Яна, як і гэты лятальны апарат, таксама закопваецца ў зямлю. Становіцца на хвост і вібрыруе.

— Правільна,— сказаў Кока-Кола.— Кляйн, як бачыце, падобны апарат сканструяваў.

Нечакана «Яшчарка» тоненька-тоненька запішчала.

— Кальмар і Банан мне сігналяць, клічуць,— прагаварыў Кока-Кола.— Пачакайце. Я хутка вярнуся.

Кока-Кола падышоў да «Яшчаркі». У сцяне адчыніліся дзверцы. Кока-Кола залез у «Яшчарку», і дзверцы за ім зачыніліся. Быццам самі сабою.

Мы з Міхасём моўчкі пазіралі на «Яшчарку». «А што, калі гэты Кока-Кола заадно з Кальмарам і Бананам? — думалася.— Што, калі зараз усе яны кінуцца на нас? Уцякаць? Але ж Наташа там. Як яе выратаваць?»

Нясцерпна цягнуўся час. І вось дзверцы адчыніліся, на зямлю саскочыў Кока-Кола. Я адступіў на колькі крокаў.

— Дзе Наташа?

Кока-Кола ўсміхнуўся:

— Чаму Андрэй так злуецца? Наташа ў «Яшчарцы». Кальмар і Банан яе сцерагуць, не пусцілі да вас. У Эльдарада павязуць. Я сказаў ім, што вы з арганізацыі «Агонь і меч». Сказаў, што і Наташа з гэтай арганізацыі. Крыху палагоднелі. Ужо так скрыва не пазіраюць на Наташу. Вы паляціце ў Эльдарада? Дапаможаце нам?

З «Яшчаркі» высунулася агідная жабіна галава.
— Кальмар,— шапнуў Кока-Кола.
— Хутчэй. Залазьце,— хрыпла крыкнуў Кальмар.
Кока-Кола падштурхнуў нас у плечы.
Што было рабіць?
Мы палезлі ў «Яшчарку».

Мы ляцім у Эльдарада

Наташа вельмі здзівілася, калі ўбачыла нас у «Яшчарцы». Яна памкнулася наперад, хацела штосьці крыкнуць, але Міхась прыклаў палец да вуснаў: «Тс-с-с...»

Кальмар і Банан заўважылі гэта, зашапталіся. Кока-Кола нешта сказаў ім, і яны супакоіліся. Пасля ўзяў за руку Наташу.

— Ідзі да сваіх сяброў. Ідзі.

— Ну што, цяпер папросіце ў мяне прабачэння? — першае, што пачулі мы ад Наташы.— Казала ж вам...

А ўсё-такі малайчына Наташа. Іншая дзяўчынка, калі б гадзіну пабыла з Бананам і Кальмарам, усю «Яшчарку» слязьмі заліла б. Вунь як Банан і Кальмар зыркаюць на нас. Штосьці не падабаецца ім. Ага, ужо скуры скідаюць. Узмакрэлі. Быццам пацукі. Век на такіх не глядзеў бы. Мне хацелася плюнуць, ды пашкадаваў прыгожых дываноў. І сцены, і падлога былі ў прыгожых дыванах. А столь дык люстраная.

— Падабаецца «Яшчарка»? — падышоў да нас Кока-Кола.

Наташа адхіснулася.

— Не бойся Кока-Колы,— звярнуўся я да яе.— Ён не такі, як Банан і Кальмар. Гэта ён запіску ў бутэльцы прыслаў. Ён добры, ён наш сябар. Ён нас папрасіў, каб у Эльдарада паляцелі.

Я азірнуўся. Банан і Кальмар моўчкі глязелі на нас.

— Наташа, тыя за намі сочаць. Мы пасля табе пра ўсё раскажам. Пацярпі.

— Кока-Кола, а як ваша «Яшчарка» ўзляціць? — запытаўся Міхась.— У яе ні вінта няма, ні крылаў.

— Ёсць у яе крылы. «Яшчарка» падобная да кажаноў — лятучых мышэй. Крылы складваюцца ў «Яшчаркі», як у кажаноў. Гэтыя жывёлкі, як вы ведаеце, маюць выдатныя аэрадынамічныя формы. Яны лятаюць лёгка і хутка,— сказаў Кока-Кола.— Яны вельмі добра манеўруюць, падымаюцца на вышыню да двух тысяч метраў. А некаторыя з іх, як, напрыклад, вушан, могуць нерухома вісець у паветры.

— І «Яшчарка» ляціць, як кажан? Яна крыламі махае?

— Махае.

— Някепска прыдумаў Кляйн,— прамовіў Міхась.— Працуе ў яго галава.

Кока-Кола спахмурнеў:

— Ягоная вучонасць для нас бокам вылазіць. Ад іспанцаў хоць уцяклі. А ад Кляйна не ўцячэш.

«Кляйн вучоны, і вялікі вучоны,— думаў я.— Але чаму ў яго такая чэрствая душа? Чаму людзей не шкадуе? Чаму ён так свет ненавідзіць?»

На ўсе гэтыя пытанні я не мог даць адказу і запытаўся пра гэта ў Кока-Колы.

— Ён фашыст,— коратка адказаў Кока-Кола.

— Кока-Кола,— пачулася адтуль, дзе сядзелі Банан і Кальмар.

— Клічуць мяне. Трэба ўзлятаць. Гэтыя двое трасуцца. Не хочучь тут заставацца. Яны ведаюць, што хутка дождж пойдзе. А калі ў «Яшчаркі» намокнуць крылы, яна не ўзляціць. Потым, як набярэ разгон, ёй ніякі дождж не пашкодзіць.

Кока-Кола націснуў на адну кнопку, на другую, крутнуў нейкія калёсікі, шчоўкнуў пераклучальнікамі — і «Яшчарка» ўзнялася над дрэвамі. Ляцела яна ціха, бясшумна, як звычайна ляціць птушка.

Мы прыліпілі да вокнаў-ілюмінатараў. Ні лесу, ні поля, ні рэчкі мы не ўбачылі. Спачатку мігцелі агеньчыкі, а пасля

і агенчыкі зніклі. Мы здагадаліся, што «Яшчарка» паднялася за воблакі.

На душы было цяжка і трывожна. Бывай, Дворны сад! Бывайце, родныя палеткі! Бывайце, тата і мама! Калі мы зноў вернемся дамоў, калі весела загалёкаем, засмяемся звонка-звонка? Калі?

— Хлопчыкі, не сумуйце,— сказала Наташа.— Расказалі б мне пра Кляйна, пра Эльдарада. Я слухала вас і нічога не зразумела.

Перабіваючы адзін аднаго, мы з Міхасём пачалі расказваць, як першы раз сустрэліся з Кока-Колам, як потым пазнаёміліся з ім. Расказалі пра Кляйна, пра Эльдарада, пра ягоную біялагічную зброю. А потым заснулі.

Я не ведаю, колькі спаў. Прачнуўся ад таго, што хтосьці трос мяне за плячо і ўсё паўтараў:

— Прачніся! Прачніся!

А прачынацца вой як не хацелася! Сніліся тата і мама, наш дом, вяргіні ў гародчыку. Сніўся наш сабака Шарык, сніўся белагруды кот Цімох.

— Андрэй, прачніся!

Я расплюшчыў вочы. Хто мяне будзіць? Дзе я?

Спрасонку зусім забыўся, што мы ў «Яшчарцы», што ляцім у Эльдарада.

— Чаго лыпаеш вачыма? Прачынайся хутчэй.

Дык гэта Міхась! Міхась крычыць, Міхась...

— Ну чаго ты? Дай паспаць.

— Мы не дома. Ужо над Эльдарада ляцім.

Толькі цяпер да мяне дайшло, дзе мы знаходзімся. Я зірнуў у ілюмінатар і ўбачыў унізе лес. Ні палёў, ні ўзгоркаў, ні вёсак. Толькі лес. Вось якая ты, краіна Эльдарада!

Я ўспомніў, што побач Банан, Кальмар, што недзе ёсць Кляйн. Зрабілася сумна-сумна. Міхась крануў мяне за плячо.

— Адзень парашут.

Каля Міхасы стаяў Кока-Кола. Ён трымаў у руках штосьці падобнае да заплечніка.

— І ў гэтым скакаць? З такой вышыні?

— Гэта парашут. Ён надзейны,— сказаў Кока-Кола.—
Твае сябры ўжо надзелі парашуты.

— Навошта скакаць? «Яшчарка» спусціцца.

Кока-Кола азірнуўся і паціху прагаварыў:

— Банан і Кальмар здагадаліся, што вы не з Баварыі.
І раскажуць пра гэта Кляйну. Яны пакуль спяць. Устань,
Андрэй.

Я ўстаў. Кока-Кола надзеў лямкі парашута на мае
плечы, зашпіліў на грудзях.

— А дзе твой парашут? — запытаўся я ў Кока-Колы.

Кока-Кола падштурхнуў мяне да выхаду.

— Я адзену. Мой ляжыць. А ты ідзі, ідзі.

— Кока-Кола, дзе ты? — пачуўся хрыпаты голас.

Кока-Кола націснуў на кнопку, расчыніліся дзверы.

— Банан і Кальмар прачнуліся. Скачыце.

Мы стаялі, пазіраючы ўніз.

— Хутчэй!

Кока-Кола штурхнуў Міхася, і Міхась паляцеў уніз.

— Скачыце! Ідзіце на поўдзень. Там жыве Кляйн.

Кока-Кола штурхнуў Наташу...

— Зраднік! — данеслася да нас.

Я ўбачыў, як Банан і Кальмар кінуліся на Кока-Колу.

— Скачы! Унізе паляна. «Яшчарка» кружыцца над па-
лянай. Я ўзарву «Яшчарку»...

Кока-Кола адпіхваў Банана і Кальмара.

— Андрэй... Да «Ластаўчынага тунэля» пойдзеце...
Калі дамоў будзеце вяртацца. Там...

— Кока-Кола, не трэ...

Я не дагаварыў, бо Кока-Кола піхнуў мяне, і я паляцеў
уніз.

«Разаб'юся»,— мільганула ў галаве думка.

І адразу ж за гэтым адчуў моцны штуршок. Я зразумеў,
што раскрыўся парашут.

Я паволі апускаўся на зямлю. Унізе, пада мною, апуска-
ліся Міхась і Наташа, а ўгары, махаючы крыламі, кружыла-
ся «Яшчарка», бура-зялёная, прадаўгаватая, зграбная.

Пачуўся выбух. «Яшчарку» ахапіла агнём, і яна стала падаць, развальваючыся на кавалкі.

Я заплакаў.

Частка другая

ЭЛЬДАРАДА

«Паляна валуноў»

Мы, як і казаў Кока-Кола, спусціліся на паляну. Дзіўна было бачыць тут гэтую паляну. Вакол лес, а на паляне ніводнага кусціка. Зеленае густая шчотка травы, цвітуць кветкі. І яшчэ я заўважыў, што па краях паляны ляжаць валуны: шэрыя, круглыя, пляскатыя, як капеечныя манеты.

Адкуль яны тут? Няўжо людзі знарок з усяго лесу нацягвалі?

Але думаць пра гэта не было калі. Да мяне падышлі Міхась і Наташа, дапамаглі скінуць парашут. Наташа заўважыла на маім твары пісягі ад слёз.

— Андрэй, ты плакаў?

— Плакаў,— прызнаўся я.— Кока-Кола «Яшчарку» ўзарваў. На яго Банан і Кальмар накінуліся...

Я ўспомніў, як Кока-Кола моцна, па-мужчынску, ціснуў маю руку, як усміхаўся нам, як ратаваў нас. Слёзы зноў наварнуліся на вочы.

— А вы ведаеце, што Кока-Кола свой парашут аддаў? У яго было тры: адзін Банана, другі Кальмара і трэці ягоны. Ведаеце?

— Не плач,— абняў мяне за плечы Міхась.

Я не хацеў, каб мяне суцяшалі, бо адчуваў: заплачу, калі пачнуць суцяшаць.

— Міхась, вакол лес. А тут паляна, валуны. Чаму так?

Знарок я перавёў гаворку на іншае. І Міхась зразумеў мяне:

— У прыродзе шмат таямніц, яшчэ не ўсё адкрыта. У 1937 годзе, напрыклад, упершыню стаў вядомы шэры бык Камбоджы — двухметровы велікан. Яго звычайна называюць «бык Савела».

— Давайце і нашу палянну як-небудзь назавём,— прапанавала Наташа.

— Назавём яе «Паляна валуноў»,— сказаў Міхась.

— А цяпер пойдзем лабараторыю Кляйна шукаць,— прамовіў я.— Кока-Кола хацеў, каб мы яе знішчылі. Падкрадземся ноччу і знішчым.

Мне вельмі хацелася ў гэтую ж хвіліну разбурыць лабараторыю, усё там панішчыць, паламаць.

— Знішчыць лабараторыю не так проста,— прагаварыў Міхась.— Туды яшчэ трэба трапіць. Што Кока-Кола казаў? Вакол лабараторыі калючы дрот, роў, у рове піраныі плаваюць. А мост ахоўваецца. У мяне такі план. Знойдзем Кляйна і скажам яму, што нас прыслала арганізацыя «Агонь і меч». Скажам, што на «Яшчарцы» прыляцелі, што яна ўзарвалася.

Скажу шчыра, не спадабаўся мне Міхасеў план. Казаць Кляйну, што мы з арганізацыі «Агонь і меч»? Казаць, што мы фашысты? Нізавошта.

— Міхась, я не змагу так. Не змагу прытварыцца.

— І я, відаць, не змагу. А што зробіш?

— Андрэй,— дакранулася да маёй рукі Наташа,— ты можаш не прытварацца. Ты будзеш нямым.

Я ажно галавою пакруціў. Ну й прыдумала! Што гэта найшло на яе?

— Наташа, я не разумею цябе.

— А што ж тут разумець. З Кляйнам па-нямецку трэба гаварыць. Каб паверыў, што мы з Баварыі. Па нямецкай мове ў нас з Міхасём пяцёркі. А ў цябе тройка. Лепей табе памаўчаць.

— Я магу памаўчаць. Магу. Але ці паверыць вам Кляйн? Хіба будзе арганізацыя «Агонь і меч» у Эльдарада нямых пасылаць?

— Скажам Кляйну, што ў цябе вялікія здольнасці.

— Нямым дык нямым! — у распачы махнуў я рукою.— А як вы зваць мяне будзеце? Я ж стану немцам. Нямым немцам.

— Не злуйся, Андрэй. Назавём цябе Рудольф, я буду Клара, а Міхась — Макс.

— А як мы знойдзем лабараторыю Кляйна? Свайго адраса ён нам не пакінуў.

Не, не хацелася мне ісці да Кляйна, прытварацца, маўчаць, як старажытная мумія. Вось каб індзейцаў знайсці ды разам з імі падпільнаваць Кляйна дзе-небудзь у лесе, звязаць. Хай сам сваю лабараторыю разбураў бы. Ды не згодзяцца Міхась і Наташа. Скажуць, што індзейцы баяцца белага чалавека, што не павераць нам.

— Хлопчыкі,— звярнулася да нас Наташа,— Кока-Кола казаў, каб на поўдзень ішлі. Там Кляйн жыве.

Я сеў на траву.

— А дзе той поўдзень? У якім баку? Вось каб компас быў...

— Каб компас, а яшчэ каб асфальтаваная дарога, а яшчэ каб «мерседэс» ці «піжо»,— паморшчыўся, як ад зубнога болю, Міхась.— Без компаса абыдземся. Калі б мы былі ў Паўночным паўшар'і і апоўдні сталі спінаю да сонца, то наш цень паказваў бы на поўнач.

— Але ж мы ў Паўднёвым паўшар'і,— кажу Міхасю.

— А ў Паўднёвым паўшар'і цень паказвае на поўдзень. Геаграфію трэба вучыць. Да поўдня гадзіны дзве засталася. Пачакаем крыху.

І мы сталі чакаць. А потым Міхась стаў спінаю да сонца, і мы пайшлі на поўдзень, туды, куды паказваў Міхасёў цень.

Казачны рай і зялёнае пекла

Раней я думаў, што паўднёвыя лясы густыя, цёмныя, як, напрыклад, наш яловы лес, ды ўбачыў іншае. У гэтым лесе было светла.

Дрэвы раслі не купінамі, а стаялі воддаль адно ад аднаго. Сонечныя промні прабіваліся да самай зямлі і залівалі лес яркім святлом. Нам здалося, што мы трапілі ў казачнае царства. Такіх дзівосаў, як тут, мы ніколі не бачылі. Дрэвы прамыя, як струны, і скрыўленыя, нібы стогадовыя дзяды, густы кустоўнік, праз які, як ні старайся, не прадзярэшся. Ліяны, быццам канаты, сцелюцца па зямлі, паўзуць на ствалы, перакідваюцца з аднаго дрэва на другое. Пальмы, бамбук...

А колькі колераў! Лісце белае, як снег, і чырвонае, як кроў. А там, далей, зялёнае, жоўтае, блакітнае. Проста вочы коле.

Але асабліва нас здзівіла тое, што дрэвы тут растуць як бы ў два ярусы. Унізе — дрэвы, кустоўнік, якія, як і ў нас, укараніліся ў зямлю, а вось на ствалах, на галінах гэтых дрэў, на гэтым кустоўніку — вялізныя папаратнікі, імхі, лішайнікі і... нават дрэвы, кусты.

— Дрэва на дрэве! Куст на кусце! — усклікнула Наташа.— Як толькі яны трымаюцца?

— Гэта эпіфіты і расліны-паразіты,— пачаў тлумачыць Наташы я, успомніўшы, што пра такія паўднёвыя лясы чытаў у адным з артыкулаў.— Эпіфіты хоць і растуць на дрэвах, але не шкодзяць ім. Усё, што ім патрэбна для жыцця, яны паглынаюць з паветра і дажджавой вады. А вось дрэвы-паразіты чужымі сокамі жывяцца. Урастаюць сваімі карэньчыкамі-прысоскамі ў тканкі іншых дрэў і цягнуць з іх сокі. Такое дрэва-паразіт і ў нас ёсць. Амяла яно называецца.

— Гэтыя дрэвы-паразіты як Кляйн,— сказала Наташа.— І ён цягне чужыя сокі.

- Яшчэ як цягне,— згадзіўся я.
— Андрэй, а што так дзівосна пахне?
— Архідэй. Іх да эпіфітаў адносяць.
— А вунь тое дрэва як называецца?

Наташа паказала на дрэва, якое, нібыта вялізная скала, перагарадзіла нам дарогу.

— Сумаума. Сумаумы дваццаці—трыццаціметровай таўшчыні дасягаюць.

Абмінаючы зараснікі, ліяны, сумаумы, мы ішлі. Мы, напэўна, збіліся з дарогі, ды пакуль не думалі пра гэта, бо стараліся наглядзецца на хараство, надыхацца тонкім пахам архідэй.

Нечакана над намі быццам страказа затрашчала. Глянулі ўгору — маленькая птушка, памерам з нашага чмяля, блішчыць, пераліваецца на сонцы, нібы каштоўны камень.

— Калібры! — крыкнуў я.— Калібры лятаюць не толькі ўперад, але назад і ўбок. Яны, як і пчолы, п'юць нектар.

Мы доўга стаялі, любуючыся гэтым жывым зьяннем прыроды.

Але потым усё гэтае хараство пачало надакучаць. Дый стаміліся мы. Было невыносна гарача. Пот цурком цёк па нашых тварах. Мы ледзь перастаўлялі ногі. А вакол лес, лес...

Я ўспомніў, як адзін вопытны падарожнік пісаў, што калі першы раз трапіш у паўднёвы лес, то думаеш, быццам гэта — зялёны рай. А потым ён так абрыдне, што здаецца зялёным пеклам. Нешта падобнае і мы адчувалі. Было так млосна, што хоць крычма крычы ці воўкам вый.

Затым пачалася трава, густая, высокая, да самага пояса.

— Вось каб з касою сюды,— кажу.— За паўгадзіны цэлы воз накасіў бы.

Раптам непадалёку заржаў конь. Мы спыніліся, прыслухаліся. Няўжо тут людзі? Няўжо нарэшце вырвемся з абдымкаў зялёнага пекла?

Іржанне, доўгае, працяглае, пачулася ў другі раз. І, што самае дзіўнае, чулася зусім побач, каля нас, быццам з зямлі ішло.

— Дзе конь? — запыталася Наташа.

— За дрэвам стаіць,— сказаў Міхась.— За гэтымі дрэвамі не толькі каня, але і воз можна схаваць. Я думаю, што гэты конь ад гаспадара ўцёк. Нам трэба абавязкова яго знайсці і злавіць. Сядзем вярхом і выедзем з лесу. Наташа, ты пойдзеш прама, я — справа, а Марозік — злева. Ніводнага дрэва не мінайце.

Мы разышліся ў розныя бакі, зазірнулі за кожнае дрэва, але нідзе нават конскага следу не заўважылі.

— Дзе ж ён падзеўся? — усклікнула Наташа, калі мы зноў сабраліся.— Няўжо тут коні на дрэвах жывуць?

Іржанне пачулася зноў. Мяне ажно скаланула. «А ці не пачынаюцца ў нас галюцынацыі?» — падумалася.

Я закрыў твар рукамі і пайшоў па густой траве, абыкуды, каб толькі хутчэй пакінуць гэтае зачараванае месца, дзе коні з-пад зямлі ржуць.

Раптам трава каля мяне закалыхалася, штосьці кінулася на мяне. «Удаў!» — з жахам падумаў я і заплюшчыў вочы.

— Трымай! — данёсся Міхасёў голас.

Я не зразумеў, каму ён крычыць. Потым здагадаўся, што Наташы.

— Андрэй, ідзі сюды,— паклікала Наташа.— Мы поні злавлі.

Я расплюшчыў вочы і ўбачыў, што Міхась і Наташа стаяць на каленях і трымаюць... маленькага-маленькага коніка. У гэтага коніка ўсё было, як у звычайнага каня: і грыва, і доўгі хвост, і вушы. Але... ён быў меншы за нашу авечку. І ўжо пасля заўважылі, што ў яго на нагах капыты, падобныя да авечых.

Наташа ласкава гладзіла коніка па спіне, а ён дзьмухаў ноздрамі, незадаволены.

— Ён у траве хаваўся,— здагадаўся я.— А мы за дрэвамі шукалі.

— А ў цябе зубы не лекацяць? — запытаўся Міхась.— Шчыра прызнайся: спалохаўся?

— Ды не,— вырашыў схлусіць.— Я яго яшчэ здалёк убачыў. Знарок на яго ішоў.

— З заплюшчанымі вачамі?

— Так цікавей. Вы хоць ведаеце, каго злавілі?

— Поні,— упэўнена прагаварыла Наташа.

«Гэта не поні. У поні рост большы,— разважаў я.— Можа, жарабя? Не. Грыва доўгая, як у дарослага каня, і зубы старыя, з’едзеныя. А яшчэ авечыя капыты на нагах. Чаму авечыя? Дык гэта ж, гэта ж...»

— Наташа! Міхась! Гэта старажытны конь! Першы конь быў ростам з лісіцу. Як гэты. І пальцы ў яго на нагах былі. Старажытныя коні ўпершыню ў Амерыцы з’явіліся. Амерыка — іхняя радзіма. Калісьці Амерыка з Еўропай і Азіяй сушаю злучаліся. На тыя мацерыкі коні перасяліліся. А ў Амерыцы яны чамусьці вымерлі. Так навукоўцы лічаць.

— Лічылі,— паправіў мяне Міхась.— Застаўся ў Амерыцы старажытны конь. Мы яго ў Акадэмію навук завязём, навукоўцам пакажам.

Міхась, радуючыся, размахваў рукамі.

— Аёй,— войкнула Наташа,— старажытны конік вырваўся.

Наташа стаяла на каленях, бездапаможна расставіўшы рукі, а наш конік, высока падскокваючы, імчаўся па траве. Мы кінуліся за ім. Нашы ногі блыталіся ў густой траве, і мы таксама падскоквалі, як гэты конік.

Няўжо не дагонім, няўжо ўцячэ? Няўжо?.. Пот засцілае вочы... Неспадыявана штосьці пругкае спыніла мой бег. У гэтым пругкім заблыталіся рукі, ногі. Я рвануўся, каб вызваліцца, і адчуў, што заблытаўся яшчэ болей. Краёчкам вока ўбачыў, што побач вырываюцца Міхась і Наташа.

«Трапілі ў павуціну,— працяла мяне, як токам.— У павуціну павука-людзеда...»

Шымпанзэ з экватарыяльнай Афрыкі

Я памыліўся. Гэта была не павуціна, а сетка, сплеченая з тонкіх, як ніткі, ліян. Я змог бы парваць іх, калі б вызваліў рукі. Ды яны былі аплеченыя ліянамі, нібы павуцінай.

Я ўспомніў, як на ўроку геаграфіі нам расказвалі, што такія сеткі звычайна плятуць афрыканскія пігмеі — самыя маленькія людзі на зямлі, рост якіх не большы за сто сорок сантыметраў. Пігмеі прывязваюць сеткі да дрэваў ці кустоў, а потым крыкамі заганяюць жывёл. Спалоханыя жывёлы бягуць, ратуючыся ад загоншчыкаў, і трапляюць у сетку.

А вось нас дык ніхто не заганяў, мы самі ў сетку трапілі. Вядома, калі б так не гналіся за старажытным конікам, калі б не ляцелі на злом галавы, то заўважылі б гэтую пастку. А цяпер...

Што нас чакае? Што падпільнюе ў гэтым загадкавым лесе?

Я пачаў лічыць нашых ворагаў. Мураўі і тэрміты, якія знішчаюць усё жывое на сваім шляху,— раз, хмары маскітаў і камароў — два, змеі... Не, хопіць лічыць, хопіць... Як недарэчна заблыталіся ў сетцы! Думалі коніка ў Акадэмію навук завезці! Праславіцца захацелася! І навошта нам той конік спатрэбіўся? Хай качаўся б у траве, хай іржаў бы.

Вось так я думаў. А непадалёку курчыліся ў сетцы Міхась і Наташа. Вядома, і ў іх думкі невясёлыя. Развесяліць іх, ці што?

— Міхась, Наташа, вы жывыя?

— Жывыя,— азваўся Міхась.— Панастаўлялі розных сетаў у лесе. Хіба гэта возера? Ну й парадачкі тут! Усё шыварат-навыварат перакручана.

— Вы не бойцеся. Паляўнічыя сетку паставілі. Яны нас вызваляць.

«Вызваляць...» Невядома, калі вызваляць. Ды хіба скажаш так Наташы? Навошта мы яе з сабою ўзялі? Там, у

«Яшчарцы», трэба было прыдумаць штосьці такое, каб не паляцела з намі, каб дома засталася.

— Андрэй, думаеш, прыйдуць паляўнічыя? — спыталася Наташа.

— Абавязкова прыйдуць.

— Але ж паляўнічыя індзейцы. Яны не любяць белых. Што, калі...

Наташа не дагаварыла, ды я выдатна зразумеў яе.

Як жа падтрымаць яе? Што прыдумаць?

— Наташа, такія сеткі індзейцы не ўмеюць плесці. Іх плятуць пігмеі. Пігмеі жывуць у Афрыцы.

— Ты што хочаш мне сказаць? Яны з Афрыкі ў Амерыку на паляванне прыехалі?

— Не. Я думаю, што сетку Кляйн сплёў. Ён усё ўмее. У яго кацялок варыць.

— Кляйн прыйдзе сюды? Хутка прыйдзе? Як ты лічыш?

— Абавязкова прыйдзе. Чаго нам баяцца? Крыху павісім, адпачнём. Я ўжо нахадзіўся. Ажно падэшвы пякуць. Ведаеш, гэта добра, што мы ў сетку трапілі. Хоць не прыйдзеца па лесе блукаць. Кляйн сам у лабараторыю завядзе.

Наташа ўсміхнулася:

— Андрэй, я ўжо не баюся.

Усё-ткі супакоіў я Наташу. Нездарма стараўся. І ў самога неяк павесялела на душы. Чаму Міхась маўчыць? Надзьмуўся, як індук. Злуецца, відаць. А на каго злавацца? Сам у сетку заляцеў.

— Міхась, ты не заснуў?

— Думаю...

Думае... А чаго тут асабліва думаць? Вісі ды на сонейка пазірай.

— Будзеш многа думаць — хутка палысееш,— кажу.

— Я думаю, як нам з сеткі выкарабкацца.

— Хлопчыкі,— усклікнула Наташа,— на дрэве хтосьці сядзіць.

— Дзе? Дзе? — вырвалася і ў мяне, і ў Міхася адразу.

— Там, там...

Пачуўся сухі трэск. Быццам з рэвальвера стрэлілі.

А потым... Потым мы ўбачылі, што да нас ідзе вялізная малпа. Яна ішла па-старэчы, сагнуўшыся, абапіраючыся на тоўсты сук. Не дайшоўшы да нас колькі крокаў, малпа спынілася. Уважліва-ўважліва паглядзела на нас, лыпаючы вялізнымі вачыма, паківала.

«А што, калі зараз трэсне суком па галаве?» — падумаў я.

— Гэта шымпанзэ,— зашаптаў Міхась.— Не бойцеся. Шымпанзэ вегетарыянцы. Яны мяса не ядуць. Ён не кране нас.

Малпа насцярожылася, як бы прыслухоўваючыся. Потым падышла бліжэй, заплюшчыла вочы і гучна закрычала. У мяне мароз прабег па спіне.

— Ён плача,— пачуў я Наташын голас.— Так малпы плачуць. Без слёз. Я фільм бачыла.

«Яшчэ невядома, плача ён ці радуецца,— падумаў я.— Вось калі суком агрэ...»

Малпа перастала крычаць, чамусьці падышла да мяне і пачала хутка, са злосцю рваць ліяны. Я на секунду ўбачыў перад сваім тварам яе маленькі нос, вялізныя зубы, аголеныя далоні, доўгія пазногці на пальцах...

Праз імгненне шымпанзэ вызваліў мяне з гэтых путаў. Затым падбег да Міхася і Наташы, стаў шкамутаць сетку. Міхась і Наташа застылі, быццам салдацікі з волава. А шымпанзэ рваў, грыз ліяны...

Праз некалькі хвілін мы — гэта значыць я, Міхась і Наташа — стаялі, анічога не разумеючы. Цяпер не шымпанзэ лыпаў на нас вачыма, а лыпалі мы, пазіраючы на яго.

— Гляньце, ён усміхаецца,— сказала Наташа.

І праўда, шымпанзэ зажмурыў краёчкі вачэй, куточки губ адцягнуў угору...

— Ён радуецца, што вызваліў нас,— прамовіла Наташа.— Тады плакаў, бо шкадаваў. Цяпер радуецца.

Не ведаю, чаму ў мяне так выйшла, але і я ўсміхнуўся яму, гэтаму дзіўнаму шымпанзэ.

А шымпанзэ ажно засакаў. Пасля заляпаў рукамі па нагах, подбегам накіраваўся ў лес, зноў вярнуўся.

«У-у»,— закрычаў.

— Ён просіць, каб мы за ім ішлі. Ён хоча вывесці нас з лесу,— здагадалася Наташа.

«У-у»,— закрычаў шымпанзэ і паклыпаў у лес.

Мы пайшлі за ім. Шымпанзэ, азірнуўшыся, зноў зажмурыў краёчкі вачэй, куточкі губ адцягнуў угору.

— Ён радуецца, што мы зразумелі яго,— пракаменціравала Наташа.

Не адстаючы ад шымпанзэ, мы чэпалі па лесе з паўгадзіны, а мо і цэлую гадзіну. Я гэтага добра не памятаю. Памятаю, як раптоўна расступіўся лес, як мы ўбачылі шырокую паласу вады. Не дрэвы, не кусты, не кветкі, а шырэзную паласу вады. Ад радасці ажно дыханне перахапіла. Цяпер я зразумеў адчуванне тых падарожнікаў, якім пашчасціла, як і нам, вырвацца з абдымкаў зялёнага пекла.

— Вада! — ва ўвесь голас закрычаў я.

— Вада! Вада! — падхапілі Міхась і Наташа.

«У-у»,— закрычаў шымпанзэ. А потым павярнуўся і знік у лесе. Быццам яго і не было.

— Які разумны! — усклікнула Наташа.— Непадалёку павінны быць людзі. Ён нас да людзей прывёў.

— Цікава,— прагаварыў Міхась.— Вельмі цікава. Шымпанзэ звычайна жывуць у Экватарыяльнай Афрыцы. А як гэты тут апынуўся?

— Тут усё шыварат-навыварат перакручана,— напамніў я Міхасю ягоныя словы.

Што робяць рабінзоны

Шымпанзэ вывеў нас да вялікага возера. З самым гарызонтам злівалася люстраная гладзь вады.

Каля возера раслі дрэвы, дзе-нідзе стаяў густы непралазны чарот. Астраўкамі бялеў пясок, гарачы, як прысак. Між астраўкоў пяску зелянела сакавітая трава.

Знямоглыя, мы паваліліся на траву.

— Давайце пакупаемся,— прапанаваў я.— Горача.

— Але, ідзі купайся,— пазяхнуў Міхась.— Там цябе чакае кракадзіл з кракадзіляняткам.

Я зусім забыўся, што ў возеры могуць быць кракадзілы. Добра, што папярэдзіў Міхась. З сеткі выблытаўся, а цяпер кракадзілу ў пашчу? Не.

Я адсунуўся далей ад возера. Моўчкі ляжаць не хацелася.

— Ведаеце, хто нас з лесу вывеў? — кажу.— Індзеец.

Міхась павярнуўся набок, уважліва-ўважліва паглядзеў на мяне.

— Ты сур'ёзна?

Я і вокам не маргнуў.

— Сур'ёзна.

— Марозік, ты не перагрэўся? Табе галава не баліць?

А я знарок, каб пазлаваў Міхась:

— Індзеец вывеў. Я яшчэ ў лесе пазнаў.

— Андрэй,— прысела каля мяне Наташа,— ты перахваляваўся? Так?

— Я зусім не хваляваўся. Я ведаў, што індзеец выведзе.

— Андрэй, ты сам сказаў, што шымпанзэ вывеў. Шымпанзэ з Экватарыяльнай Афрыкі.

— Мала што я мог казаць. Дзе вы бачылі такіх разумных шымпанзэ? Шымпанзэ ніколі не здагадаецца з лесу вывесці. Ён можа сук выламаць. Гэтым суком мёд дастаць альбо...

— Альбо трэснуць табе па лбе,— скончыў за мяне Міхась.— Шкада, што не трэснуў. Мо паразумнеў бы.

— Здаюся! Здаюся! Пажартаваў.

— Эх ты, галава, два вухі,— прамовіў Міхась.— Хіба так жартуюць?

Мы замаўчалі.

— А мама цяпер, напэўна, напаяла бліноў, і тата іх есць са смятанаю,— парушыла маўчанне Наташа.

Лепей не гаварыла б пра гэта. Мне ўспомніўся дом, успомнілася вёска. Школа ўспомнілася, мая партка каля акна. Перад канікуламі я алоўкам напісаў на парце: «Ура! Ура-а!! Ура-а-а!!!»

Дурань, які дурань я тады быў!

— Мне ў школу хочацца,— прызнаўся я.

— З-за мяне вы ў Эльдарада трапілі,— прагаварыла Наташа.— Я вінавата. Я.

У Наташыных вачах стаялі слёзы. Яна чакала ад нас адказу.

— Наташа,— сказаў Міхась,— мы самі згадзіліся. Ніхто нас гвалтам не цягнуў.

— Наташа,— падхапіўся я,— ты не ўспамінай пра бліны. Ты, мусіць, есці захацела? Га?

— Есці не вельмі. У горле перасохла.

— І ў мяне перасохла. Зараз я вас і напаю, і накармлю. У мяне ж пяцёрка па батаніцы. Не забыліся? Хутка ўбачыце, што робяць рабінзоны. Міхась, за мною!..

— Што яшчэ прыдумаў?

— Бачыш на ўскрайку твая магутныя дрэвы? Гэта мамоны — дынныя дрэвы.

— І ты нас тымі «дынямі» хочаш накарміць?

— Міхась, яны салодкія. Так усе падарожнікі сцвярджаюць. Ты толькі пакаштуй. Пасля цябе ад гэтага дрэва за вушы не адцягнеш. Я не хлушу.

— Можна пакаштаваць,— згадзіўся Міхась.— Дык як гэтыя плады правільна называюць: мамоны ці дыні?

— Мамоны,— сказаў я, хоць і сам не ведаў, ці правільна так будзе.

Сёлетні год у Эльдарада, відаць, ураджайным выдаўся. Галлё простагнулася ад мамонаў, як назваў я іх Міхасю. Мамоны былі велічынёю з ананас. Я сядзеў на дрэве, рваў іх і кідаў Міхасю. А Міхась, стоячы ўнізе, клаў у торбачку. Бачым: Наташа ідзе. Усё-ткі не вытрымала.

— Частуйся,— гукнуў я з дрэва.

— Спачатку сам пакаштуй,— прапанавала Наташа.

— Я ўжо каштаваў. Смачныя. А калі не верыш, то яшчэ пакаштую.

Я з'еў адзін мамон, другі. Паглядзела на мяне Наташа — таксама давай есці.

— Андрэй, сапраўды смачныя,— сказала.— Што мы рабілі б без цябе?

Калі мяне хваляць, дык я як на дражджах расту. Тады мне хочацца зрабіць яшчэ болей, яшчэ лепей.

Я злез з дрэва.

— Хутка рыбы пакаштуеце,— хвалюся.— Вось толькі чарвей налаўлю.

— Можа, накапаеш? — паправіў мяне Міхась.

— Не, чарвей я буду лавіць, а не капаць.

Я не хлусіў. Асабліваць дажджавога чарвяка трэба ведаць. Якую, цікавіцеся? Вушэй, як вядома, у чарвяка няма. Гукі ён адчувае ўсім сваім целам. Калі глеба трасецца. Вось і прыдумалі ў амерыканскім штаце Фларыда, як без асаблівых клопатаў чарвей лавіць. Я таксама вырашыў выкарыстаць іхні вопыт.

Знайшоў невялікі кій, забіў яго ў зямлю і па ягоным верхнім канцы пачаў вадзіць другім кіем. Туды-сюды, туды-сюды.

— На скрыпцы іграеш? — зарагатаў Міхась.

А я не зважаю. Старанна ваджу кіем. Вось-вось павінны вылезці чэрві са сваіх норак на паверхню. Не любяць яны гэткіх гукаў, нервуюцца.

Але выйшла не так, як мне хацелася.

— Уцякай! — чую, як закрычала Наташа.

І Міхась за ёю:

— Уцякай!

«Смяюцца з мяне»,— думаю. Хутка-хутка кіем ваджу. Ажно рука забалела.

— Андрэй, уцякай! — штосілы крыкнула Наташа.

— Пачакайце,— кажу.— Зараз яны павылазяць. Многа іх павылазіць.

— Андрэй, міленькі, уцякай! — у трэці раз крыкнула Наташа.

Глянуў на сваіх сяброў: калоцяцца, рукамі махаюць. «Што з імі сталася?» — думаю.

Азірнуўся — і амаль не самлеў. Каля маіх ног варушылася мясістая двухметровая пачвара. Шпурнуўшы ўбок кій, я як сігануў...

Так, за гэтыя два дні нямала давялося пабегаць. Але цяпер, напэўна, рэкорд па бегу ўстанавіў бы. Так ляцеў, так ляцеў... Адным словам, ледзь спынілі мяне Міхась і Наташа.

— Што, налавіў чарвей? — запытаўся Міхась.

— Ты водзіш кіем, а яна вылазіць. Ты водзіш, а яна вылазіць. Там яшчэ адна была,— паведаміла мне Наташа.

— Змяя? Ты думаеш, што гэта змяя? Яна не ўкусіла мяне?

Я падняў калашыну, правяраючы, ці няма ранкі на назе.

— Яна тваю музыку слухала,— сказаў Міхась.

«Не,— думаю.— Змяя такую музыку не слухала б».

Я зразумеў, што дарэмна спалохаўся. Зусім забыўся, што ў свеце існуе не менш як сто восемдзсят відаў дажджавых чарвей. І ў такіх цёплых краінах, як Эльдарада, яны вырастаюць да трох метраў даўжынёю. Пра гэта я Міхасю і Наташы раскажаў. А, відаць, не трэба было расказваць. Зусім напалохаў іх. Асабліва Наташу. Яшчэ доўга пасля гэтага Наташа хадзіла, як балерына, на дыбачках. Смешна? Скажаце, баязліўка? А што вы рабілі б, калі б ведалі, што каля вашых ног можа вылезці двухметровая пачвара? Хай сабе і завецца яна дажджавым чарвяком.

Чалавек — на кані. Над канём — блакітны агонь

Мне вельмі хацелася налавіць рыбы, і я вырашыў не адступацца ад задуманага. Праўда, выклікаць на гук чарвей расхацелася. Дый для такіх чарвей, як у Эльдарада, трэба было б асаблівы кручок заказваць. А ў мяне (пра гэта я пазней успомніў) зусім кручка не было.

Я вырашыў выклікаць на гук рыбу. Так, так, не здзіўляйся. Бывае, рыбу на гук ловяць. Тунцоў, напрыклад. Уключаюць дажджавальны апарат, і кроплі вады, нібы дажджынікі, па вадзе б'юць. А тунцам здаецца, што гэта маленькія рыбка выскакваюць з вады. Чарадою кідаюцца яны туды, а іх ужо кручкі чакаюць.

У мяне, як вы ведаеце, не было ні кручкоў, ні тым болей дажджавальнага апарата. Я задумаў прасцей.

Знайшоў на беразе возера некалькі пустых ракавін, паклаў туды маленькія каменьчыкі і палавінкі гэтых ракавін смалою склеіў. Смалы з дрэва наскроб.

— Ты што задумаў? — здзівілася Наташа, убачыўшы, што склейваю ракавіны.

Я паднёс ракавіны да Наташынага вуха і моцна-моцна затрос.

— Чуеш, як каменьчыкі шастаюць?

Наташа пацепнула плячыма.

— Чую. Ну і што?

— Марозік, ты зусім здзяцінеў,— прагаварыў Міхась.— Цацачкі робіш.

— З такой цацкай я рыбы налаўлю. Рыбу ў пяску спячом. Вунь ён які гарачы!

— Гумарыст,— уздыхнуў Міхась.— Цікава: як ты на ракавіну рыбу зловіш?

Я паднёс ракавіну да Міхасёвага вуха, патрос.

— Чуеш, як шастае?

— У цябе ў галаве даўно шастае,— пачуў я ў адказ.

А я зусім не пакрыўдзіўся.

— Калі б не шастала,— кажу,— то вы галодныя сядзелі б. Хто вас мамонамі накарміў?

Міхась моўчкі засоп. Не спадабалася, што так сказаў.

— Слухай, філосаф,— працягваю я, звяртаючыся да Міхася.— Чуў, што каменьчыкі ў ракавіне шастаюць? Чуў. І драпежныя рыбы пачуюць. Ім здасца, што маленькія рыбкі плёскаюцца. Ну і кінуцца да ракавін. А тут мы...

— Андрэйка, ты руку ў ваду апусціш? — усклікнула Наташа.— Не трэба. А калі піраны накінуцца? Андрэйка, абдумайся.

— Я вудачку зраблю,— супакоіў Наташу.— Праўда, не такую, як фабрычная. Прывяжу да бамбукавага кія тонкую ліяну, а да ліяны — ракавіны. Буду стаяць на беразе, як пан, і вадзіць вудачку туды-сюды.

— Ты ўжо кіем туды-сюды навадзіў. Не веру я, што рыба прыплыве, калі каменьчыкі зашастаюць.

— Прыплыве. Рыба далёка гук чуе. Як і дажджавыя чэрві. Бачыла, як з норак вылазілі?

— Марозік,— звярнуўся да мяне Міхась,— голаю рукою рыбу не зловіш, калі нават і прыплыве. Яе за хвост не схопіш. Вось каб кош сплесці. Прывязалі б яго да ліян і апусцілі б разам з ракавінамі ў ваду.

Кош сплесці... Гэта ідэя. Значыць, рыба пачуе, як каменьчыкі шастаюць, прыплыве і ў кош трапіць... Някепска прыдуманая. Малайчына Міхась. Адна галава добра, а дзве яшчэ лепей. Здаецца, так людзі кажуць. Правільна кажуць. Кош, кош... Але як сплесці гэты кош?

— Не выйдзе,— кажу.— Я толькі здалёку бачыў, як кашы плятуць.

— Я ўмею,— прагаварыла Наташа.— Я з мамай сеткі са шпагату пляла. А кош мы з ліян спляцём. Я і вас навучу.

На ўскрайку лесу мы вырвалі ліян і пачалі плесці кош. Спачатку з тонкіх кіёчкаў аснову каша зрабілі, а потым сталі яе ліянамі абплятаць. У мяне і Міхася, хоць і вучыла

Наташа, не вельмі выходзіла. А вось яна пляла хутка, скрытна.

— Наташа, ты можаш назаўсёды ў Эльдарада заставацца. Ты ў індзейцаў выдатнай гаспадыняй будзеш,— пажартаваў я.

— Што ты? — спалохана глянула на мяне Наташа.— Я дамоў хачу.

Нарэшце мы сплялі кош. Вялізны, прадаўгаваты, нібы яйка. Прывязалі да ліяны, паклалі ракавіны і апусцілі ў ваду.

Я ўзяў у рукі бамбукавае вудзільна, сеў на беразе. Міхась і Наташа побач прымасціліся. Чакаюць, калі рыбы налаўлю.

То ў адзін бок, то ў другі вудзільна ваджу, кош цягаю.

— Цішэй,— шэпча Міхась,— так ты ўсю рыбу распадохаш.

— Выцягвай. Напэўна, хопіць,— турбуецца Наташа.

— Рана выцягваць. Трэба пачакаць.

А яна сваё:

— Выцягвай.

Я і вухам не вяду. Хіба разумее дзяўчынка, як трэба рыбу лавіць?

Вытрымка — вось што галоўнае ў рыбнай лоўлі.

Не ведаю, што дапамагло: ці ракавіна з каменьчыкамі, ці мая вытрымка, ці яшчэ што. Але калі я прыўзняў над вадою кош, то ўбачыў, што ў ім трапечацца рыбіна.

— Хутчэй! — галёкнуў Міхась і, не вытрымаўшы, схапіўся за вудзільна.

З усяе сілы тузянулі вудзільна. Кош з рыбінай мільгнуў над намі і паляцеў у траву.

Што, вы думалі б, трапіла ў кош? Якая-небудзь трапічная рыба? Не. Звычайны шчупак. Вялікі пярэсты прыгажун на кілаграмы два з паловаю. Выгінаючыся, ён высока падскокваў у траве.

Міхась схапіў вудзільна, стукнуў шчупаку па галаве раз, другі. Шчупак аціх, квола варочаючы жабрамі.

Я ўзяў яго аберуч, узняў над галавой. А ён нечакана страпянуўся і выслізнуў з маіх рук.

— Уцячэ! — крыкнула Наташа.

Мы з Міхасём кінуліся на шчупака, кулём пакаціўшыся па траве. Міхасю ўдалося схопіць шчупака за жабры, і ён павалок яго далей да берага.

— Не ведаеш, як рыбу трымаюць? — выгаварыў мне.

— Не бяда, калі б і ўцёк,— сказаў я.— Яшчэ аднаго злавлілі б.

— Калі мы яго злавлілі б? Ужо сонца спускаецца. Лісцяў нарві. Будзем шчупака ў пяску пячы.

У паўднёвым лесе ў большасці раслін лісты маленькія, як у нашай слівы. Яны цвёрдыя, бліскучыя, і гэта добра абараняе іх ад гарачых промняў. Толькі на пальмах і асабліва на бананах лісты велізарныя.

Я нарваў пальмавых лістоў. Міхась абгарнуў шчупака гэтымі лістамі, закапаў у пясок.

Мне здавалася, што шчупак пячэцца доўга-доўга. Я глытаў сліну і ўсё падганяў Міхася:

— Вымай. Хопіць. Ад яго хутка вугельчыкі застануцца.

Міхась разгортваў пясок, вострым бамбукавым кіёчкам пароў шчупака, казаў:

— Пацярпі.

Я ледзьве дачакаўся, пакуль спячэцца шчупак. І нездарма так доўга чакаў. Смачнейшага мяса ніколі не еў.

— З цябе некалі выйдзе добры кухар,— пахваліў я Міхася.— Ёсць у цябе задаткі.

А Міхась лёг на траву, выцягнуў ногі і прагаварыў:

— І ў Эльдарада людзі жывуць.

Хацеў я сказаць, што не збіраюся тут доўга заставацца, ды Наташа як крыкне над самым вухам:

— Чалавек! Чалавек на кані!

Гэтае «Чалавек на кані!» яна крыкнула так, як, напэўна, крыкнуў бы кожны з нас, калі б у сябе на агародзе ўбачыў жывога маманта.

Я глянуў у той бок, куды паказала Наташа. Берагам возера, не спяшаючыся, ехаў коннік. Ён ехаў не на маленькім кані, не на старажытным, а на вялікім, на сапраўдным.

Забывшыся пра ўсё на свеце, я ўсхапіўся і загалёкаў:

— Чалавек! Чалавек! Пачакай!

Я пабег, за мною пабеглі Міхась і Наташа.

Коннік азірнуўся.

— Пачакай! Пачакай нас!

А ён не захацеў нас чакаць. Прыгнуўся і памчаўся ў бок лесу.

— Чалаве-ек! Пачака-ай!

Дыхання не хапала, а мы крычалі, крычалі...

І раптам над галавою конніка загарэўся блакітны агонь. Ён ахапіў конніка, а той імчаўся, імчаўся, як бы не заўважаючы, што гарыць.

Мы спыніліся. Коннік знік у лесе. Знік і блакітны агонь.

З перыафталмусам на дрэве

— Што гэта? — запытаўся я ў Міхася.

— Трэба падумаць,— адказаў Міхась.

І праўда, было над чым падумаць. Конь і чалавек — гэта зразумела. У Эльдарада, відаць, ёсць не толькі старажытныя коні. І людзі ёсць, хоць і хаваюцца. Але агонь... Блакітны агонь над галавою... Ён сам сабою загарэўся — гэта мы добра бачылі.

— Міхась, ну ты падумаў ужо? — не выцерпеў я.

— Пакуль нічога канкрэтнага не магу сказаць,— неяк па-вучонаму адказаў Міхась.

Над лесам апускалася сонца. Паўзмрокам ахутала возера, лес. Непрыкметна прайшоў дзень.

— Што будзем рабіць? — спытала Наташа.— Сёння Кляйна мы не знойдзем. Заблудзімся.

Я азірнуўся. Наўкола лес, балота, возера... Няўжо дзядзецца начаваць у лесе ці на беразе? Я заўсёды начаваў дома, у хаце. У хаце і тата, і мама. А тут? Што, калі які дзікі звер поначы падкрадзецца?..

Удалечыні бліснула маланка, загрузкатаў гром.

— Навальніца будзе,— сказала Наташа.

— Я здагадаўся! Здагадаўся! — усклікнуў Міхась.—
Гэта агні Эльма.

Наташа здзіўлена паглядзела на яго.

— Ты што? Гэта маланка.

— Ды не пра маланку я кажу. Той блакітны агонь, які мы бачылі над галавой конніка, называецца агні Эльма. Яны вельмі рэдка бываюць. Перад навальніцаю, калі ў паветры вялікі ціск і высокае напружанне. Блакітны агонь — гэта электрычныя зарады, якія рухаюцца ў паветры. Агнямі Эльма іх вучоныя назвалі.

— Значыць, будзе навальніца? — пытаюся ў Міхася.

— Будзе. Трэба хутчэй шалаш будаваць.

— А дзе мы пабудуем яго? — цікаўлюся.

— Вунь на тым паўвостраве,— паказаў рукою Міхась.— Далей ад лесу.

Непадалёку палоска зямлі, парослая чаротам, метраў на дзесяць—пятнаццаць вузкаю касою прарэзвала возера. Вось гэтую палоску Міхась і назваў паўвостравам.

Далей ад лесу... Вядома, някепска, што далей. Але затое блізка да вады. Ну й месцейка выбраў Міхась!

— Ад лесу ўцякаеш, а сам у чарот лезеш, у гушчыню? — сказаў я.

— Не хвалюйся. Чарот мы на шалаш паломім.

— А кракадзіл нас з таго шалаша за нагу не выцягне?

— Няма ў возеры кракадзілаў. Каб былі, то ўжо даўно мы іх убачылі б.

— Даволі спрацацца,— сказала Наташа.— Хутка зусім сцямнее.

Мы пайшлі на паўвостраў і пачалі будаваць шалаш. Зрабілі з бамбуку каркас, замацавалі яго ліянамі. Пасля

гэты каркас накрылі пальмавымі лістамі, а зверху бамбукавымі кіямі абклалі. Каб вецер чарот і лісце не параскідаў. Наташа травы нарвала, у шалаш нанасіла. Я лёг на траву. Мякка! І над галавою зацішна. Але ж звяры, дзікія звяры... І кракадзілы. Каб не выйшла ў нас, як у той казцы пра трох парасят: прыйшоў воўк і ад кепска збудаваных домікаў знаку не пакінуў. А наш шалаш хіба лепшы?

Варочаўся я, варочаўся на траве і не вытрымаў:

— Вы тут начуйце, а я на дрэва пайду. Лепей жорстка спаць, але добра ўстаць.

— Заблудзішся,— сказаў Міхась.— У балота ўлезеш.

— Не хвалойся. На беразе пальма стаіць. На ёй пераначую.

— Андрэй, дождж ідзе. Да ніткі вымакнеш,— папярэдзіла Наташа.

Сапраўды, па шалашы гулка барабанілі важкія кроплі дажджу.

— Не вымакну. Я хутка забягу. Адна нага тут, а другая там.

— На дрэве вымакнеш.

— І на дрэве не вымакну. Лісце шырокае. Яно, як шчыт, ад дажджу мяне закрые.

— Хай ідзе,— раззлаваўся Міхась.— Праз паўгадзіны прыбяжыць. Пабачыш.

Я высунуў галаву з шалаша. Па носе стукнула буйная кропля, над галавою бліснула маланка. Я палез назад у шалаш.

— Што, задам адступаеш? — засмяяўся Міхась.

«Узяўся за гуж — не кажы, што не дуж»,— падумаў я і выскачыў з шалаша. Грымеў гром, бліскала маланка, дождж сцёбаў па спіне, па галаве. Валасы адразу сталі мокрыя.

Сяк-так ускарабкаўся на пальму, намацаў рукамі сук, падобны да вілаў з двума зубамі. Абапёрся спінаю, аддыхваючыся. А маланкі жахалі і жахалі, асвятляючы возера, лес, шалаш, пальму.

«Кап» — буйная кропля ўпала за каўнер. Непрыемны халадок прабег па скуры.

«Такія вялікія лісці, а дождж прабівае»,— здзівіўся я.

Кроплі падалі ўсё часцей і часцей. Ды гэта было яшчэ не самай горшай пакутай. Забалела спіна, сцёртыя ногі. І адзінота, невыносная адзінота...

Яшчэ паўгадзіны я, напэўна, вытрымаў бы, калі б... Калі б не ўбачыў, што на дрэва штосьці лезе. Гэтае «штосьці» было падобна ці то да яшчаркі, ці то да рыбіны. Невялікае, сантыметраў дзесяць у даўжыню, яно даволі-такі хутка лезла па ствале, чапляючыся груднымі плаўнікамі.

«Мяне заўважыла. Лезе, каб за нагу ўкусіць. Присмокцацца да нагі, як п'яўка»,— падумаў з жахам.

— Андрэ-э-эй! — данёсся Наташын голас.

Я вырваў лісток, сцебануў ім па дрэве. Гэтая дзіўная жывёла, як здалося мне, паляцела ўніз. Тады я слізгануў па ствале і, накульгваючы на здервянелую нагу, пабег да шалаша. Залез у самы куток, нясмела прагаварыў:

— Хацеў яшчэ на дрэве пасядзець, але вы паклікалі.

— Як там? Кракадзіл не дастаў? — запытаўся Міхась.

— Нейкая рыба да мяне лезла.

— Рыба-кіт? — папярхнуўся ад смеху Міхась.

— Падобнае да рыбы,— паправіў я.— І хвост, як у рыбы, і плаўнікі. Плаўнікамі яно за ствол чаплялася.

— Эх ты, натураліст! — з папрокам прамовіла Наташа.— Гэта ж перыафтальмус, альбо, па-іншаму, ілісты скакун. Рыба гэта.

І Наташа расказала нам, што ілісты скакун водзіцца ў Паўднёва-Усходняй Азіі, што на сушы знаходзіцца больш, чым у вадзе, што на дрэва залазіць, каб на сонцы пагрэцца.

— Дык чаго ён у дождж на дрэва палез? — здзівіўся я.

— Ты яму спадабаўся,— засмяялася Наташа.

А вось Міхась на гэты раз без смеху заўважыў:

— Ілісты скакун — жыхар Азіі. Як ён у Амерыку трапіў? Ёсць тут нейкая загадка. Ёсць.

— Мы яшчэ не такіх дзівосаў пабачым,— прамовіў я.

— Хопіць гаманіць,— сказала Наташа.

Па шалашы барабанілі кроплі дажджу, глуха шумеў лес, аб бераг біліся хвалі. Мы непрыкметна заснулі.

Як паўвостраў стаў востравам

Мы прачнуліся, калі сонца высока стаяла на небе.

— А ведаеце,— соладка-соладка пацягнуўся я,— снілася мне, што з бацькам сена на возе вязу. Сена пахучае, воз калышацца...

— Ты жывы? — засмяўся Міхась.— А я думаў, што цябе кракадзіл з'еў.

— Зубы паломіць,— буркнуў я.— Лепей падумаў бы, што сёння самі есці будзем.

— А ты на пальме ілістых скакуноў наловіш,— ажно зайшоўся ад смеху Міхась.

— Смяшынку з'еў? Нешта ты вельмі развесяліўся. Глядзі, каб не плакаў.

Я вызірнуў з шалаша і жахнуўся. Вакол была вада. Пальма, на якую я лазіў ноччу, маленькай кропкай віднелася ўдалечыні.

— Бяда,— нейкім хрыплым голасам прагаварыў я.— Мы ад зямлі адарваліся.

— Ад зямлі адарваліся... Ха-ха-ха... У космас ляцім... Ха-ха-ха... Не магу... Ха-ха-ха...— ажно курчыўся ад смеху Міхась.

Я вылез з шалаша, гукнуў:

— Казаў табе, што будзеш плакаць. Дасмяяўся...

Міхась, відаць, зразумеў, што я не жартую,— перастаў смяцца, высунуўся з шалаша.

— А... А дзе мы? — прагаварыў ён.

— На востраве. Наш паўвостраў востравам стаў. Вылазь з шалаша. І Наташу кліч. Што, калі гэты востраў на кавалкі разарвецца?

Міхась, а за ім і Наташа хуценька вылезлі з шалаша.

— Як так выйшла? — нічога не разумеў я.

Міхась сарваў чараціну, паламаў яе на дробныя кавалачкі, кінуў у ваду.

— Марозік, гэта востраў-плывун. Такія астравы, хоць рэдка, але і на нашых азёрах сустракаюцца. Ноччу быў моцны вецер. Вось і адагнала яго ад берага.

Я ў распачы махнуў рукою.

— Казаў вам, што лепш на дрэве начаваць. На смех паднялі. Смейцеся на здароўе.

— Штосьці трэба прыдумаць! Прыдумаць! — усклікнула Наташа.— Няўжо вы нічога не прыдумаеце?

Прыдумаць... Лёгка сказаць. Што ж тут прыдумаеш? Плыць да берага? Далекавата. Дый піраны... Чакаць, калі зноў востраў да берага прыб'е? І гэта не выйсе. Невядома, колькі давядзецца чакаць.

— Каб лодка была,— уздыхнуў я.

— Думайце! Думайце! — Наташа ажно кулачкі сціснула.— Вы мужчыны. Будучыя мужчыны. Вам у армію ісці.

Я апусціў вочы.

— Наташа, мы пасля прыдумаем. Магчыма, якое дрэва да вострава прыб'е. Сядзем на яго і паплывём.

— Глядзі, плыве! — усклікнуў Міхась.

Я выцягнуў шыю, стаў азірацца па баках.

— Дзе плыве? Хто да нас плыве?

— Не хто, а што,— паправіў мяне Міхась.— Бачыш, чарот плыве.

Каля берага на вадзе ледзь-ледзь калыхаліся чараціны, паламаныя Міхасём.

— Ты хочаш з чароту плыт зрабіць? — здагадаўся я.

Міхась абняў мяне.

— Мы прыплывём да берага. Абавязкова прыплывём. Правільна ты разважаеш. Зробім плыт з чароту і бамбуку. Ён вытрымае.

Я моцна стукнуў Міхася па плячы.

— Малайчына. Ты сапраўдны Рабінзон!

Узяўшыся з Міхасём за рукі, мы заскакалі, выкрыкваючы штосьці бязладнае. Наташа глядзела, глядзела на нас — і таксама заскакала. Калі б хто цяпер убачыў нас, то, напэўна, падумаў, што на востраве скачуць дзікуны. Ну і хай думаў бы! Нам было ўсё роўна. Радасць перапаўняла нас.

Весела гукаючы, мы раскідалі шалаш і пачалі будаваць плыт.

— Спачатку кош плялі, потым шалаш будавалі, цяпер — плыт,— сказала Наташа.— Што яшчэ давядзецца нам будаваць?

— Раскідаем лабараторыю Кляйна і пабудуем Дом культуры,— засмяўся Міхась.

А я падумаў: «Някепска было б Дом культуры пабудаваць. Першы ў Эльдарада. Каб з розных куткоў людзі збіраліся. Каб спявалі, каб танцавалі».

Але цяпер мы былі на востраве і будавалі першы ў нашым жыцці плыт з чароту і бамбуку. Бамбук ліянамі звязалі, наклалі зверху снопікі чароту і спусцілі на ваду. Плыт закалыхаўся на хвалях. Мы з Міхасём крыкнулі «ўра-а!» і залезлі на плыт. Плыт толькі крыху асеў у ваду.

— Залазь і ты,— паклікаў я Наташу.

— А дзе шост? — запыталася Наташа.— Як мы без шапта паплывём?

Так, мы зусім забыліся, што без шапта на плыце як без рук. Добра, што хоць ад берага не адплылі. Калыхаліся б сярод возера.

— Наташа, на востраве бамбукавыя кіі ляжаць,— сказаў Міхась.— Прынясі.

Наташа прынесла два вялікія бамбукавыя кіі. Адзін кій узяў я, а другі — Міхась. Мы з Міхасём сталі па краях плыта, Наташа села пасярэдзіне.

— Не перавернецца? — занепакоілася яна.

— Не перавернецца,— сказаў Міхась.— Да самай Афрыкі даплывём.

Мы з Міхасём уперліся кіямі ў дно. Плыт скрануўся і паплыў. Востраў паступова аддаляўся.

Мы не ведалі, што чакае нас наперадзе. Гаманілі, смяяліся, і блізка бераг Эльдарада не здаваўся, як учора, непрытульным і чужым.

Вогненны туман

Без асаблівых прыгод высадзіліся на бераг.

— Цяпер — на поўдзень. Толькі на поўдзень,— сказаў Міхась.— Трэба хутчэй знайсці Кляйна.

— А не заблудзімся? — запыталася Наташа.

— Болей у лес не палезем. Уздоўж берага пойдзем.

— Міхась,— кажу,— я вуду вазьму. Каля пальмы ўчора схаваў. Вуда нам яшчэ спатрэбіцца.

— Вазьмі,— згадзіўся Міхась.

Я пабег берагам возера. Мінуў купку дрэў. Ужо блізка пальма, метраў трыста да яе засталася. Трэба яшчэ тыя дрэвы мінуць, а там...

А там, за дрэвамі, я ўбачыў на траве чырвоную лужыну.

«Хто ж гэтулькі фарбы разліў? — дзіўлюся.— Тут цэлая бочка разлітая, не меней».

Нагнуўся, дакрануўшыся да лужыны пальцамі. На пальцах засталіся чырвоныя сляды. Паднёс пальцы да носа, панюхаў. Зусім не пахне. Фарба, я гэта добра ведаў, звычайна пахне ацэтонам ці аліфай. Дзіўна: чаму гэтая не пахне?

Чырвоныя плямы, заўважыў я, выступалі на далонях, потым уся рука стала чырвоная.

Чаму так? Хіба я плёхаўся рукою ў лужыне? Не. Толькі пальцы памачыў. Дык чаму тады ўся рука чырвоная?

Гляджу: і сарочка, і штаны, і чаравікі чырвоныя.

Агонь. Гэта, відаць, агонь, водбліскі полымя...

Чырвонае полымя пабегла па возеры, ахапіла лес. Вакол мяне калыхалася суцэльнае мора агню. Вогненныя малянавыя языкі ўздымаліся, здавалася, да самага паднябесся.

Чаму загарэўся лес? Няўжо на Эльдарада які вулкан прагнуўся? А што з Міхасём і Наташай?

Падзьмуў ветрык, і пацягнула гарэлым. Няцерпна абпякло шчокі. Я кінуўся назад, туды, дзе пакінуў Міхася і Наташу. А яны ўжо беглі да мяне.

— Пажар! — штосілы закрычаў я.

Міхась і Наташа падбеглі бліжэй, спыніліся. Я ажно зніякавеў. Валасы ў Міхася і Наташы былі карычневыя, шчокі, нос чырвоныя-чырвоныя, як бурак. А твары нейкія выцягнутыя. Не твары, а дзве агідныя маскі.

Міхась дакрануўся рукою да валасоў — валасы падняліся і загарэліся мноствам чырвоных нітак.

Я хацеў падысці да Міхася, а Міхась адхіснуўся ад мяне.

— Марозік, ты... такі страшны.

Я зразумеў, што і мой твар падобны да маскі.

— Гарым? Мы гарым? — ледзь раскрываючы губы, прашаптаў я.

— Не,— адказала Наташа.— Даўно згарэлі б. Дый не горача нам.

Сапраўды, я ўжо не адчуваў на шчоках гарачыні, хоць і шалеў агонь.

— Гэта ён,— прагаварыла Наташа.

— Хто ён?

— Кляйн. Атамную бомбу ўзарваў.

Наташа павярнулася да лесу, сціснула пальцы ў кулачок і замахала ім.

— Кляйн! Ты не чалавек! Не чалавек!

Я схапіў Наташу за руку.

— Ты не напалохаеш яго, Наташа. Нам трэба хавацца. Мы выратуемся. Бомба далёка ўзарвалася. Мы расквітаемся з ім.

Наташа вырывалася ад мяне і крычала, крычала...

А агонь раптоўна знік. Раптоўна з'явіўся і раптоўна знік. Зноў зазіхацела сонца, зазелянела трава, заблішчала возера.

Наташа села на зямлю і заплакала.

— Дакуль так будзе? Я не магу, я болей не магу. Я даўно маму не бачыла. Я дамоў хачу.

Я прысеў каля Наташы.

— Наташа, не трэба. Людзі Эльдарада просяць дапамогі. Хіба забылася пра ліст? Кока-Кола сябе ўзарваў. Каб мы людзей Эльдарада выратавалі.

Наташа выцерла рукою слёзы.

— Гэта не атамная бомба? Праўда?

— Сонца свеціць. Птушкі пяюць,— сказаў я.

Наташа ўстала, паправіла пасму валасоў, вінавата ўсміхнулася:

— Даруйце. Я напалохала вас. Міхась, чаму так гарэла?

— Я спачатку таксама думаў, што хтосьці лес запаліў, а пасля — што атамная бомба,— сказаў Міхась.— Цяпер дайшло, што і не пажар, і не атамная бомба. Гэта нявывучаная яшчэ з'ява прыроды. Некаторыя вучоныя называюць яе вогненным туманам. Такі вогненны туман некалькі разоў бачылі ў нас на поўначы. Ён, як раса, нечакана з'яўляецца і нечакана знікае. А астатняе пакуль невядома. Загадка прыроды.

— Я разгадаю. Я некалі абавязкова яе разгадаю,— сказала Наташа.— Не хачу, каб людзі палохаліся.

«Гадзюка» на дрэве

Вуды я так і не ўзяў.

— Хопіць сюды-туды бегаць,— сказала Наташа.— Пойдзем Кляйна шукаць. Сёння трэба яго знайсці. Гляньце, што робіцца. Ніводнага чалавека вакол. Гэты Кляйн горшы за ўсю старажытную інквізіцыю.

Так, шмат дзівосаў мы пабачылі ў Эльдарада. Але самым дзіўным было тое, што ніводнага чалавека не сустрэлі. Праўда, конніка бачылі, але і той упёк.

Дома, у вёсцы, прывыклі штодзень страцацца з людзьмі. З самага ранку ў вёсцы шум, гамана. А тут? Быццам прайшоўся па гэтай зямлі страшны мор.

— Хадзем,— сказаў Міхась.

І мы пайшлі на поўдзень. Пайшлі ўздоўж возера. Нялёгка было ісці. Сонца, гарачыня. Але мы ішлі і ішлі, не адпачываючы. Інтуіцыя падказвала нам, што лабараторыя Кляйна дзесьці тут, непадалёку.

— Андрэй,— звярнуўся да мяне Міхась,— ты памятаеш, як цябе зваць?

— Рудольф,— кажу.— Мы з Баварыі прыехалі.

— Не прыехалі, а прыляцелі,— паправіў мяне Міхась.— Не пераблытай.

«Рыхтуе да сустрэчы з Кляйнам»,— здагадаўся я.

— Не пераблытаю. Усё роўна ж буду маўчаць.

— Малайчына, што не забыўся,— пахваліў мяне Міхась.— А памятаеш, як мяне зваць, як Наташу?

— Клара, Макс.

Баіцца Кляйна Міхась. А чаго яго баяцца? Кляйн ужо стары. Відаць, толькі за кульбаку і трымаецца. Зловім, звяжам і ў Еўропу прывязём. А там у клетку пасадзім, будзем па ўсіх гарадах вазіць, людзям паказваць. Нам за гэта яшчэ якую прэмію дадуць.

Так я думаў, ідучы берагам. Напэўна, так думаў таму, што ўсё пакуль для нас складвалася шчасліва, хоць і нямала нацяпеліся: і з чалавекам-жабай, як гаворыцца, нос у нос сустрэліся, і ў лесе заблудзіліся, і на востраве былі, і агні Эльма, і вогненны туман пабачылі.

Ды не ведаў я, што Кляйн адзін быў страшнейшы і за чалавека-жабу, і за вогненны туман, і за агні Эльма. Не ведаў і ў душы смяяўся з Міхася, з ягоных страхай.

Успомнілася, што неўзабаве давядзецца маўчаць. Магчыма, гадзіну, магчыма, паўдня. Ажно паўдня маўчаць! Не жартачкі. А калі яшчэ болей, чым паўдня?

— Міхась, а доўга мне маўчаць прыйдзеца?

— Думаю, што суткі, а мо і двое.

— Ты што, жартуеш? Двое сутак я не вытрымаю.

— Тады мы табе рот зашыем,— няласкава прамовіў Міхась.

Двое сутак — сорак восем гадзін. Сорак восем гадзін маўчаць? Дык гэта сапраўдная пакута! Трэба хоць цяпер нагаварыцца. Каб на двое сутак хапіла. Ды маўчыць Міхась. І Наташа маўчыць. Як жа разварушыць іх?

— Міхась, праўда, што наша планета дыхае? — кажу першае, што прыйшло ў галаву.

— Адчапіся,— буркнуў Міхась.

— Цяжка табе сказаць? А калі я хачу ў фізічны гурток запісацца? Калі ўсё ведаць хачу?

— Ну, дыхае,— неахвотна адказаў Міхась.— Раўнамерна падымаецца і апускаецца. У Маскве, напрыклад, за шэсць гадзін падымаецца на сорак сантыметраў.

— А пасля апускаецца на сорак сантыметраў?

— Апускаецца.

— Выходзіць, што і мы падымаемся?

— Падымаемся. Чаго ты прычапіўся?

— Міхась, а каб мы падняліся і не апусціліся? Што тады было б?

— Тады ты ўпаў бы і расквасіў сабе нос.

— Міхась, а я носам не падаў бы.

— Цьфу,— плюнуў Міхась.— Вось прычапіўся. Падымаецца — апускаецца... Зусім замучыў.

— Міхась, а мы...

— Андрэй,— тузанула мяне за сарочку Наташа,— гадзюка!

Я проста прыліп да зямлі. Пасля прысеў, як заяц, глянуў угору. На галіне дрэва, над самай маёй галавой, вісела

штосьці цёмнае, падобнае да доўгай стужкі. Гэтая стужка несупынна выгіналася.

Гадзюка. Вось і з гадзюкай стрэліся. Яна спускаецца, каб мяне ўкусіць. Калі буду ўцякаць, то абавязкова кінецца.

— Кіёк. Які-небудзь кіёк дайце...

— Гэта ж мурашы,— засмяяўся Міхась.— З кіем на мурашоў хочаш ісці?

Прыгледзеўшыся, я ўбачыў, што гэта сапраўды былі вялікія лясныя мурашкі. Але чаму яны так вісяць? Чаму счапіліся такою стужкаю?

— Андрэй,— вінавата прагаварыла Наташа,— я цябе напалохала. Вунь як ты прысеў. Прабач.

— Я зусім не спалохаўся,— кажу.— Я знарок прысеў. Каб лепей разглядзець гэтых мурашоў. Чаму яны тут сабраліся? Быццам на шнурку вісяць.

— Сок з дрэва цячэ,— растлумачыла Наташа.— Бачыце: зверху кара трэснула. А мурашы шчыльна-шчыльна прытуліліся адзін да аднаго на гэтым густым струменьчыку і п'юць.

— Калі мурашам сок так падабаецца, то можна і нам пакаштаваць,— прамовіў Міхась.

Ён знайшоў востры камень, стукнуў ім па дрэве, здзіраючы кару. З дрэва капнула адна кропля, другая, трэцяя...

Міхась падставіў палец, лізнуў.

— Салодкі.

Мы з Наташай таксама падставілі далоні. Сок быў вельмі салодкі.

— Дык гэта ж малочнае дрэва,— здагадалася Наташа.— Ягоны сок падобны да каровінага малака.

— Пакуль гэтага малака не нап'юся, далей не пайду,— сказаў я.— Я дома заўсёды цёплае малако піў.

Міхась і Наташа ўжо прымасціліся каля дрэва.

Што ж, і яны, відаць, пілі дома цёплае малако.

Дзікая пагоня

Ды гэтага паўднёвага малака мы так і не папілі, бо ўбачылі, што з лесу выбег індзеец. На галаве ў яго было дзіўнае ўпрыгожанне з птушыных пер'яў. Ён, відаць, быў не просты індзеец, а правадыр. Вы, напэўна, ведаеце, што ў многіх індзейскіх плямёнах упрыгожанні з птушыных пер'яў — ні больш ні менш як сімвал улады ці баявых адзнак. Замест узнагарод індзейцам уручаюцца пер'і.

— Ён да нас бяжыць,— прагаварыла Наташа.— Ён думае, што мы ворагі. Трэба растлумачыць, што не ворагі, а сябры.

— У лесе іх шмат. Зараз яшчэ выскачаць,— сказаў я.— Давайце на дрэва, схаваемся там. Невядома, ці паспеем растлумачыць.

— Растлумачым. Як толькі бліжэй падбяжыць, крыкнем: «Кока-Кола!» Ён спыніцца, здагадаецца, што мы сябры Кока-Колы. Пасля як-небудзь дамовімся з ім.

— Усё-ткі давайце на дрэва залезем. З дрэва крыкнем. Думаеш, не пачуе, калі з дрэва крыкнем?

— Вядома, пачуе,— падтрымаў мяне Міхась.

Мы хуценька ўзлезлі на дрэва. Наташа потым прызналася: «Я ніколі на дрэвы не лазіла: вышыні баялася. А тут быццам хто падкінуў мяне».

Але гэта было потым. Цяпер мы сядзелі ў густой лістоце і чакалі індзейца.

Індзеец прабег метраў дзвесце, азірнуўся. «Э-э-э!» — неяк дзіка крыкнуў і вялікімі скачкамі кінуўся наперад.

«Сваіх таварышаў за сабою кліча»,— падумаў я. Ды памыліўся.

З лесу выбегла нейкая пачвара. Вялізная, як цялё. Яна гналася за індзейцам.

Я ледзь з дрэва не зваліўся, калі ўбачыў яе.

— Што гэта?

— Мабыць, мабыць...— прашаптаў збялелымі вуснамі Міхась.

— Павук-людаед,— скончыла за Міхася Наташа! —
Кляйн яго на паляванне выпусціў.

Павук-людаед набліжаўся, і мы змаглі яго разгле-
дзець.

Кожны з вас бачыў павука-крыжавіка. Восем ног, во-
сем вачэй, дзве верхнія сківіцы, падобныя да ключняў.
Яны выдзяляюць атруту. І яшчэ адна пара шчупальцаў, каб
датыкацца, хапаць, звязваць. Павялічце ўсё гэта ў дзясяткі
разоў. Павялічылі, уявілі?

Не дзіва, што я ледзь з дрэва не зваліўся.

Страшны драпежнік гнаўся за індзейцам. Восем пар ног
лёгка неслі цела, на цёмнай спіне выразна вымалёўваўся
светлы крыж. Індзеец, не дабегшы да дрэва, павярнуўся і
пабег да лесу, уздоўж возера.

Зліпліся ад поту доўгія чорныя валасы, калыхаліся
птушыныя пер’і, пакута сцяла мышцы твару.

Наташа ўхапілася за маю руку, моцна-моцна сцісну-
ла яе.

— Хутчэй, міленькі, хутчэй,— зашаптала.

— Нелюдзь! — вырвалася ў Міхася.

Я здагадаўся, што гэта ён пра Кляйна.

Індзеец ужо падбягаў да лесу, але і павук не адста-
ваў, набліжаўся. Трыццаць метраў... Дваццаць... Не паспее
ўцячы. Не паспее... Не памятаю, хто першым крыкнуў:
«Бяжым!» Але мы саскочылі з дрэва і пабеглі за імі, за
павуком і індзейцам. Я бег, трымаючы ў руках бамбукавы
кіў. Не памятаю, дзе і калі яго схапіў.

Мы, мабыць, не выратавалі б індзейца. Не паспелі б да-
бегчы. А калі б і дабеглі, то што змаглі б зрабіць? Але хіба
можна было сядзець на дрэве і спакойна назіраць? Гэта ж
не перадача па тэлебачанні.

Індзеец каля самага лесу, і зусім побач павук...

Раптам з дрэва, якое стаяла на ўскрайку, саскочыла
малпа. Яна нагнулася і... кінула ў вочы павуку-людаеду
жменю зямлі.

— Шымпанзэ! Наш шымпанзэ! — закрычаў Міхась.

Міхась, відаць, не памыліўся. Хіба знайшлася б ва ўсім лесе яшчэ адна такая разумная істота?

Індзеец знік у лесе. Павук-людаяд спыніўся, потым, паволі перастаўляючы ногі, рушыў на шымпанзэ. Той не стаў чакаць, скокнуў на дрэва. Павук палез за ім, хутка-хутка перастаўляючы доўгія худыя ногі.

Шымпанзэ кулём скаціўся з дрэва. Няўклюдна павярнуўшыся, павук пачаў злазіць на зямлю...

Нарэшце мы дабеглі да лесу, але ні павука, ні шымпанзэ на ўскрайку не ўбачылі.

Наташа прыхінулася да дрэва, закрыла твар рукамі.

— Ён зловіць шымпанзэ, зловіць...

— Не зловіць,— няўпэўнена прагаварыў Міхась.— І, павярнуўшыся да мяне, запытаў: — Чаму мы не дагналі яго?

Я адкінуў убок непатрэбны кій.

— Чаму, чаму... У нас па дзве нагі. А ў яго колькі? Восем.

Сустрэча з Кляйнам

З лесу выехалі два коннікі. Адзін з іх быў індзеец, зусім малады, яшчэ юнак. За спінаю ў яго вісеў лук, а на поясе — стрэлы. Ён падскакаў да нас, штосьці незразумелае крыкнуў.

А мы глядзелі на другога конніка, адзетага па-еўрапейску: белыя штаны, белая кашуля, саламяны капялюш. Яму можна было даць гадоў шэсцьдзясят, не болей.

Гэты чалавек цягнуў за сабою... шымпанзэ. Цягнуў, трымаючы ў руках тонкі металічны ланцужок. Шымпанзэ ўпіраўся, але вузкі, заостраны на краях металічны нашыйнік сціскаў яму горла. Шымпанзэ, стараючыся ўхапіцца рукамі за ланцужок, тоненька пішчаў.

— Наш шымпанзэ! Наш! — прашаптаў я і памкнуўся наперад, каб вызваліць яго, адабраць у гэтага старога.

— Стой,— схапіў за руку Міхась.— Гэта Кляйн. Не разумееш? Ты павінен маўчаць.

Я і сам здагадаўся, што стары чалавек — Кляйн. Другога еўрапейца ў Эльдарада не было.

Індзеец зноў крыкнуў, падняў каня на дыбкі і, павярнуўшыся, падскочыў да Кляйна.

— Іх каля возера бачыў? — пачулі мы, як спытаў у яго Кляйн.

Голас у яго быў нейкі сухі, траскучы. Гаварыў ён так, быццам з рэвальвера страляў.

Індзеец кіўнуў.

Кляйн падаў індзейцу павадок ад аброці, ланцужок, злез з каня, стаў насупраць нас. Ногі ў яго былі кароткія, а жывот — як паветраны шарык.

«Раз'еўся на чужых харчах»,— падумаў я.

Кляйн ступіў наперад, а на яго неспадзявана, ашчэрыўшы зубы, кінуўся шымпанзэ. Індзеец моцна пацягнуў за ланцужок, і шымпанзэ ўпаў на зямлю.

— У-у-у,— замахнуўся на яго нагою Кляйн.

Шымпанзэ ўсхапіўся.

— Мікі! — крыкнуў індзеец.

— Мікі. Яго завуць Мікі. Запомніце,— сказала Наташа.

Кляйн павярнуўся да індзейца:

— Піф-Піф, глядзі за ім. Гэта брыдота хітрая. Уцячэ.

«Сам ты брыдота»,— хацелася крыкнуць мне.

— Добра, доктар Кляйн,— кіўнуў індзеец.

Кляйн... Усё-ткі Кляйн. Ён. Значыць, мы не памыліліся.

Я мімаволі сцяўся. Кляйн падышоў да нас.

— Я вас даўно шукаю, галубкі. Гэта вы каля возера лазіце?

Твары ў нас як скамянелі. Няўжо ён даведаўся, хто мы? Хто раскажаў яму пра нас?

— Хто вы? — пратрашчаў Кляйн сваім сухім голасам.

«Школьнікі мы»,— ледзь не прызнаўся я.

Наперад выступіў Міхась.

— Доктар Кляйн, мы да вас прыляцелі. Мы вас другія суткі шукаем.

— Да мяне? Хто вас прыслаў да мяне? — Кляйн, здавалася, свідраваў нас маленькімі прыжмуранымі вочкамі.

— Арганізацыя «Агонь і меч». Вы самі напісалі ліст.

Кляйн з хвіліну маўчаў, усё разглядваючы нас, а пасля нечакана тыцнуў пальцам Міхасю ў грудзі.

— Тваё імя?

— Макс.

Кляйн павярнуўся да Наташы.

— Тваё?

— Клара.

Кляйн тыцнуў пальцам у мае грудзі.

Мне стала агідна. Я адхіснуўся.

Кляйн ашчэрыў зубы. Быццам сударга перакрывіла ягоны твар.

— Чаго маўчыш, галубок? Язык праглынуў? Дастану...

Апошняе — «дастану» — ён нібы прасіпеў.

Даўкі камяк засеў у маім горле.

— Доктар Кляйн,— сказаў Міхась,— ён нямы. Ён не можа гаварыць.

— Не можа? Яны там звар'яцелі, ці што? Нямых мне прысылаюць. Гм,— хмыкнуў Кляйн.

— Вы не глядзіце, што нямы,— звярнулася да Кляйна Наташа.— Наш Рудольф будзе выдатным вучоным. У яго задаткі. Талент. Ён вундэркінд.

«Ну і прыдумала! — падумаў я.— Вундэркінд! Будзе мне мянушка, калі прыедзем дамоў».

І цяпер, стоячы перад Кляйнам, я верыў, што праз дзень ці два вернемся дамоў, зноў пойдзем у школу, сустрэнемся з сябрамі-аднакласнікамі. Таму верыў, што інакш не ўяўляў сваё жыццё. Тое, што мы тут, у Эльдарада, было толькі як нейкі дзіўны сон ці падарожжа.

— Вундэркінд? — зарагатаў Кляйн.— Ха-ха-ха... Вундэркінд...

Рагатаў ён доўга, ажно захлёбваючыся, з прывістам. Мне здавалася, што ён вось-вось лопне ад смеху. І я вельмі хацеў, каб ён хутчэй лопнуў.

Але маё жаданне не збылося. Кляйн перастаў смяцца, запытаўся ў другі раз:

— Тваё імя?

— Рудольф,— адказаў за мяне Міхась.

Кляйн прайшоўся сюды-туды, пасля ласкава-ласкава сказаў:

— А вы ведаеце, мае дарагія галубкі-вундэркінды, што я з вамі зраблю, калі будзеце хлусіць?

Нядобрыя агеньчыкі заскакалі ў ягоных вачах. Адноўчы такія агеньчыкі бачыў я ў тыгра, калі ў звярынцы быў. Нечым раззлаваны, ён біў хвостом па клетцы і прагна пазіраў на людзей.

— Не ведаеце? У мяне ёсць павук-людоед. Я вас яму аддам.

— Доктар Кляйн, не палохайце нас,— прагаварыў Міхась.— Мы бачылі вашага павука. Ён бег нядаўна. А цяпер яго няма. Яго...

— Хопіць,— не даў дакончыць Міхасю Кляйн.— Здагдлівы ты. Няма яго.

Я зірнуў на Міхася. «Адкуль ты ведаеш, што павука няма?» — хацелася спытацца. Але Міхась моўчкі глядзеў на Кляйна.

Кляйн паказаў рукою на шымпанзэ.

— Мікі... Гэтая жывёліна Мікі майму крыжавіку суком жывот прапароў. Мне, вядома, шкада такога разумнага павука, ды, як кажучь, перажывём. Калі захачу, зраблю мільён гэткіх павукоў. Я і Мікі навучу. Я яго перавыхаваю. Дыверсанта з яго зраблю.

Я адварнуўся. Мне хацелася затуліць вушы, закрыць вочы, каб не чуць Кляйна, каб не бачыць яго.

— Вы расказалі, што сюды прыляцелі, што другія суткі мяне шукаеце,— працягваў Кляйн.— А дзе Кока-Кола, дзе Банан, дзе Кальмар?

Ён па-гусінаму выцягнуў шыю, чакаючы ад нас адказу.
— «Яшчарка» ўзарвалася. Толькі мы vyrатаваліся,— адказаў Міхась.— Кока-Кола нам парашуты аддаў.

Кляйн скрыгатнуў зубамі.

— Узарвалася. Гэта праўда, цяпер я веру табе. Я сам знайшоў абломкі «Яшчаркі». Шкада яе. Далёка я на «Яшчарцы» лятаў. Шмат чаго прывёз у Эльдарада.

— І шымпанзэ прывезлі? — спыталася Наташа.

— А вы і сапраўды вундэркінды,— усміхнуўся Кляйн.— Я Мікі з Афрыкі прывёз. Думаў з яго паслухмяную малпу зрабіць, а ён...— Кляйн цяжка ўздыхнуў: — Што ж, Мікі і крыжавік даўно адзін аднаго не любілі. Толькі клеткі іх мірылі. Я прадчуваў, што будзе бяда. А ўсё Кока-Кола. З-за яго так выйшла.

— Кока-Кола нам свае парашуты даў,— нясмела прамовіла Наташа.

Кляйн скрывіўся. Быццам чаго горкага з'еў.

— Гэта да яго падобна. Яму трэба было нарадзіцца не мужчынам, а міласэрнай сястрой. Вы як думаеце?

— Доктар Кляйн,— сказаў Міхась,— мы вунь колькі ляцелі. Мы ў лесе заблудзіліся. А вы...

— Хопіць, хопіць,— замахаў рукамі Кляйн.— Ты хочаш сказаць, што дапытваю вас? Што ж, Кляйн стары. Кляйну можна выбачыць. Болей не буду ні пра што пытацца. У маю лабараторыю запрашаю. Пачастую. Спаць пакладу. Кляйн добры. Вы ўбачыце, што Кляйн добры. За мною, мае галубкі-вундэркінды.

Кляйн сеў на каня, і мы па ўтаптанай коньмі траве пайшлі ў лабараторыю.

Мне так хацелася сказаць гэтаму «добраму» Кляйну, каб хоць Наташу на каня пасадзіў. Але трэба было маўчаць.

«ДОБРЫ» КЛЯЙН

I калючкі пякуцца

Яшчэ здалёку мы ўбачылі на пагорку вялікі двухпавярховы дом, а каля яго яшчэ некалькі аднапавярховых домікаў з бамбуку, чароту і пальмавых лістоў.

— Мая лабараторыя,— паказаў Кляйн на двухпавярховы дом.— Тут я жыву і працую. А цяпер, канечне, і гасцей прыму. У Эльдарада я ні разу гасцей не прымаў. Вы мае першыя госці.

Кляйн зірнуў на нас і зарагатаў, ажно прыпадаючы да грывы каня.

«Таўстапузы сяннік, калі ты ўжо лопнеш?» — падумаў я.

— Доктар Кляйн, а хто ў маленькіх хатках жыве? — спытаўся Міхась.

— Я.

— Вы?!

— Гэтыя хаткі на палях стаяць, каб пакоі ветрыкам прадувала. Там днём, калі горача, адпачываць добра.

— А дзе вашы, вашы...

Міхась так і не дагаварыў. Не змог сказаць: слугі. Не павярнуўся язык, каб чалавека слугою назваць.

— А-а, ты пра індзейцаў? У лабараторыі ёсць скляпенне. Там, бывае, доследы праводжу. Туды індзейцаў на ноч зачыняю. Канечне, не ўсіх. Некаторыя і ў лабараторыі жывуць, і ў хатках. Піф-Піф, напрыклад. Ён мне не раз дапамагаў. Піф-Піф, пакажы дарагім гасцям, як страляць умееш.

Мы пад'ехалі да рова, напоўненага вадою. На другім баку рова, якраз супроць нас, старчма стаяў драўляны мост (я здагадаўся, што гэта той пад'ёмны мост, пра які нам

Кока-Кола расказваў). За мостам была невялікая рознакаляровая будка. Дзівосны казачны домік яна нагадвала. Каля будкі, на траве, спаў індзеец.

Пакуль мы разглядалі ўсё гэта, Піф-Піф зняў з-за спіны лук, дастаў з пояса стралу, узвёў лук і, амаль не цэлячыся, стрэліў. Страла, прасвістаўшы ў паветры, засела каля самай галавы індзейца. Індзеец прыўзняў галаву і перавярнуўся на другі бок.

— Паказычы яго, Піф-Піф, паказычы,— прамовіў Кляйн.

Піф-Піф зноў узяў лук. Страла слізганула па валасах індзейца і з сілаю ўваткнулася ў пясок.

Індзеец ускочыў, спалохана азіраючыся.

Кляйн запляскаў у далоні.

— Клас! Вось гэта клас! — і ўжо цішэй паведаміў нам: — А гэтыя стрэлы атручаныя.

Індзеец пабег у будку. Праз секунду мост пачаў паволі апускацца.

— Электроніка,— пахваліўся Кляйн.— У будцы спецыяльныя кнопкі. Націснуў — мост падымаецца альбо апускаецца. Зручна?

Ён стукнуў каня абцасам і пераехаў на другі бок.

Адразу за мостам пачыналася дарожка, пасыпаная жоўтым пяском. Ні смяцінкі на дарожцы, толькі адбіткі-сляды. Паабапал раслі пальмы і ружы: белыя, чырвоныя, нейкія чорныя, як вугаль. Пад пальмамі, у цяньку, стаялі лаўкі.

Піф-Піф паехаў па дарожцы, спыніўся воддаль, а Кляйн злез з каня, закрычаў:

— Свіння! Вылазь з будкі.

Да мяне спачатку не дайшло, што ягонае «свіння» адрасавалася індзейцу-вартаўніку. Потым здагадаўся, калі Кляйн яшчэ мацней закрычаў:

— Вылазь з будкі. Я табе ўсё роўна не дарую!

Індзеец выйшаў з будкі, стаў, апусціўшы галаву.

— Свіння! Калі ты нарэшце выспішся?

— Доктар Кляйн, я дзве ночы не спаў. Вы ведаеце.

Кляйн, хутка-хутка перабіраючы нагамі, затупацеў. «Як нашы дзядзькі на вяселлі»,— падумалася мне. Я, не стрымаўшыся, засмяўся. Міхась паказаў мне кулак.

— Маўчы.

— Ён зараз скрозь зямлю праваліцца,— кажу паціхеньку.

— Маўчы. Забыўся?

— Свіння! — крыкнуў Кляйн.

І, размахнуўшыся, стукнуў індзейца па твары. Індзеец упаў на траву. А Кляйн, павярнуўшыся да нас, сказаў:

— Хай ведае, што такое нямецкі парадак.

«Фашыст»,— хацеў крыкнуць я, ды падумаў, што гэтым словам Кляйна не пакрыўдзіш. Наадварот, яно палашчыць ягоны слых. Вось як бывае. Адзін словам «фашыст» і жывёлу пасаромеецца назваць, а другому яно як медаль, як гонар.

— Нямецкі парадак! О-о-о, нямецкі парадак! У мяне ўсюды парадак,— прыцмокваючы губамі, некалькі разоў паўтарыў Кляйн і, задаволена ўсміхаючыся, пайшоў да Піф-Піфа...

Я прыгадаў помнік, які стаяў у цэнтры нашай вёскі. На мармуровай пліце высечаныя прозвішчы тых, хто не вярнуўся з вайны. І майго дзядулі высечанае прозвішча. Яго Аляксандрам звалі. Я ніколі яго не бачыў. Нават на фотаздымку. Бо і фотаздымак у вайну згарэў. Я засунуў руку ў кішэню, намацаў у ёй нейкія паперкі і, не пазіраючы на іх, кінуў на дарожку, на жоўты пясок.

Я з нецярпеннем чакаў, калі адвернецца Кляйн. Я свідраваў позіркам яго тлустую спіну і бязгучна шаптаў: «Ненавіджу твой парадак! Ненавіджу! На злосць зраблю».

— Ты што задумаў? — тарганула за руку Наташа.

Яна нагнулася і хуценька сабрала паперкі.

— Кінь. Хай ляжаць.

Наташа затуліла мне рот далонню.

— Маўчы. Паперкі ад нашых цукерак. На іх па-беларуску напісана. Эх ты!

— Аддай.

— Супакойся. Мы не даруем Кляйну,— сказала Наташа.— Зараз ён патанцуе ў нас.

Наташа сарвала ружу, дакранулася ёю да маёй рукі. Я адхапіў руку — шыпы кальнулі, як сталёвыя іголки.

Наташа падала ружу Міхасю.

— Схавай. Пакладзеш на лаўку, калі Кляйн будзе садзіцца.

— Коней на стайню адвядзеш. І каб парадак быў,— пачулі мы, як гучна сказаў Кляйн Піф-Піфу.

Піф-Піф паехаў па дарожцы.

— У беднага Кляйна ўжо ногі не ходзяць,— паскардзіўся Кляйн, падыходзячы да нас.— Праз паўгадзінкі папалуднуем, адпачнём. Я загадаў Піф-Піфу. Ён усё зробіць.

— Доктар Кляйн,— звярнулася да Кляйна Наташа,— вы адпачніце. На лаўку прысядзьце.

Кляйн выняў з кішэні белую хусцінку, выцер з твару кроплі поту.

— Ты добрая дзяўчынка. Вельмі добрая. Ты разумееш беднага Кляйна. Я вельмі рады, што вы прыляцелі да мяне. Вы не пакінеце Кляйна, калі ён пастарэе.

Наташа вяла Кляйна да лаўкі, а ён, адступваючыся задам, усё паўтараў:

— Ты добрая. Вельмі добрая...

— Сядайце. Калі ласка.

Міхась, падміргнуўшы нам, непрыкметна паклаў ружу на лаўку. Кляйн сеў.

Некалькі секунд ён сядзеў, шырока адкрыўшы рот, і са свістам выдыхаў паветра. Паветра выходзіла з яго, як з прапоранага мяча. Пасля ўсхапіўся, падскочыў раз, другі.

— Танцуе,— шапнула мне Наташа.— А што я табе казала?

Але танцаваў ён нядоўга.

— О-о-о, як баліць! — заенчыў Кляйн.

Схапіў з лаўкі пакамечаную ружу, кінуў на дарожку і стаў да знямогі таптаць нагамі. Нарэшце спыніўся, зірнуў на нас ашалелымі вачыма.

— Гэтыя індзейцы мяне да інфаркту давядуць! Што мне з імі зрабіць? — І ён, схапіўшыся за балючае месца, хутка пакрочыў па дарожцы. Мы, пырскаючы ад смеху, пайшлі за ім.

«Гэта табе і за індзейца, і за нямецкі парадак,— цешыўся я.— Ты ў нас яшчэ не так патанцуеш».

Дарожка зварочвала направа, туды, дзе стаяў двухпавярховы дом. Я азірнуўся. Каля моста стаяў індзеец-вартаўнік і глядзеў на нас.

Я адразу перастаў смяяцца.

Індзеец бачыў, усё бачыў. Няўжо раскажа Кляйну?

Апусціўшы галаву, я пайшоў далей. А Міхась і Наташа радасна ўсміхаліся.

Хто каго, альбо жарты-сюрпрызы

Мы засталіся на двары, а Кляйн пабег у дом.

— Вымаць калючкі,— засмяялася Наташа.

Мы селі на лаўку, з цікавасцю разглядваючы двухпавярховы дом, пабудаваны з тоўстых круглякоў. Шырокія вокны дома беляхцелі фарбаю, страху, накрытая чаротам, строма падымалася ўгару. Чатыры прыступкі вялі да вузкіх і высокіх, як у царкве, дзвярэй.

Вакол дома былі разбітыя клумбы: трапецыямі, трохкутнікамі, шматкутнікамі, а каля вокнаў раслі архідэі. Ад дома ва ўсе бакі разбягаліся дарожкі, пасыпаныя жоўтым пяском. На дарожках стаялі індзейцы і са шлангаў палівалі кветкі.

Пахі п'янілі галаву, а цішыня закалыхвала, наганяла сон.

— Любіць Кляйн хараство,— сказала Наташа.

— Не хараство любіць, а добра пажыць,— паправіў Міхась.— Сапраўдны дом адпачынку яму пабудавалі.

— Тут людзям трэба жыць,— прамовіла Наташа.— А ён агідных павукоў гадуе.

— Адальюцца воўку авечыя слёзкі,— сказаў Міхась.

Я шчыра пазайздросціў сваім сябрам. Гавораць колькі хочацца, а мне прыходзіцца маўчаць. А так карціць расказаць пра вартаўніка! Хай ведаюць, што бачыў, як ружу на лаўку паклалі.

Я азірнуўся па баках. Здаецца, далёка індзейцы-палівальшчыкі.

— А...— толькі раскрыў я рот, а Міхась як тупне нагою: маўляў, маўчы.

А сам не ведае, якая небяспека нам пагражае. Як жа расказаць яму пра гэта? Хіба на пяску напісаць?

Але напісаць я не паспеў. Высокія дзверы ў доме адчыніліся, і мы ўбачылі Кляйна.

— Заходзьце, дарагія госцейкі,— гучна сказаў ён.

Мне здалася, што гэтае «дарагія госцейкі» ён вымавіў са здэкам. Ды асабліва разважаць і думаць не было калі.

Дарагія госцейкі — гэта значыць я, Міхась і Наташа — усталі з лаўкі і пайшлі ў лабараторыю Кляйна. Кляйн ішоў паперадзе. Па драўлянай лесвіцы мы падняліся на другі паверх. Далей Кляйн павёў нас доўгім вузкім калідорам. Мы, калі цяпер не памыляюся, павярнулі налева, потым направа.

— Заходзьце, галубкі, заходзьце,— паказаў Кляйн на расчыненыя дзверы ў самым канцы калідора.— Залятайце ў клетку. Хі-хі-хі...

Пасярод пакоя, у які мы зайшлі, стаяў паліраваны прастакутны стол, а вакол стала — крэслы з выгнутымі спінкамі.

Кляйн лёгка падштурхнуў мяне ў спіну.

— Сядай на крэсла, сядай.

Я сеў і... раптоўна паехаў на крэсле, бездапаможна махаючы рукамі. Не ведаю, як стрымаўся, не закрычаў.

— Хі-хі-хі,— захіхікаў Кляйн,— гэта мой сюрпрыз, жарт.

Я ўпёрся нагамі ў падлогу. Крэсла спынілася.

— Сюды едзь, едзь назад,— лагодна прамовіў Кляйн.— Крэсла на калёсіках.— І яшчэ раз паўтарыў: — На калёсіках.

Падпіхваючыся нагамі, я пад'ехаў да стала.

— У крэсле кнопачка ёсць. Націснеш на кнопачку — калёсікі перастануць круціцца. Націсні, не бойся,— звярнуўся да мяне Кляйн.

Збоку, каля спінкі, я намацаў пальцамі невялікую кнопку, націснуў і... крэсла падскочыла ўгору. Адзін раз, другі, трэці...

— Вундэркінд на кані едзе. Ха-ха-ха, хі-хі-хі...— ажно захлёбваўся Кляйн.

— У-у-у,— глуха замычаў я.

Крэсла часта-часта падскоквала, і я тросся як у ліхаманцы. «Растрасе, зараз зусім растрасе»,— са страхам думаю, моцна ўчапіўшыся ў крэсла рукамі.

— Даволі! — закрычала Наташа, падбягаючы да Кляйна.

Кляйн дакрануўся да крэсла рукою, і яно, з палёгкаю адчуў я, трывала стала на падлогу.

Кляйн заморгаў прыжмуранымі вочкамі.

— Ты сам вінаваты. Ты не на тую кнопачку націснуў. Трэба націснуць на кнопачку, якая справа, а ты націснуў на кнопачку, якая злева.

«Свіння!» — рвалася з майго языка.

— Сядайце,— запрасіў Кляйн Міхася і Наташу.— Не забудзьцеся націснуць на кнопачкі, якія справа.

Міхась і Наташа спачатку націснулі на кнопачкі, а потым селі на крэслы.

— А стол на нас не накінецца? — спытала Наташа.

— Не накінецца. Хіба можна, каб сталы на гасцей кідаліся?

«Ад цябе ўсяго можна чакаць,— разважаў я.— Хітры. Знарок мяне першым на крэсла пасадзіў. Думаў, што закрыву знячэўку. Не, не паддамся».

Хочаце смеіцеся, а хочаце асуджайце, але мне вельмі захацелася паказаць Кляйну фігу. Скруціць з трох пальцаў вялікую-вялікую і паказаць. Пад нос яму, вядома, не сунеш гэтую фігу. Дык я схаваў руку ў кішэню, там скруціў фігу, на Кляйна накіраваў.

Лёгка стала на душы, што хоць спявай.

А Кляйн, не здагадаўшыся, што фігу ў кішэні трымаю, звярнуўся да мяне:

— Даруй, што адразу пра кнопачкі не сказаў. Я пажартаваў. Без дасціпнага жарту і жыць нецікава. А ты любіш жартаваць? Умееш?

«Любіш... Умееш...» Круціцца, як вуж. Спачатку казаў, што я вінаваты, цяпер прабачэння просіць. Слізкі ён, як вугор. Ці ўмееш жартаваць? Шкада, што ружы ў пакоі не растуць. Ты ў мяне патанцаваў бы. Але ж трэба штосьці прыдумаць. Каб аж млосна яму стала. Трэба. Бач, як дапытліва глядзіць на мяне. Што ж, хутка малюнак убачыш. Зараз я намалюю такое, што вочы на лоб палезуць.

Я пачаў вадзіць пальцам па сталю, паказваючы, што нібы пішу літары.

— Маладому чалавеку ручка і папера патрэбны? — здагадаўся Кляйн.

Я кіўнуў.

Кляйн стукнуў у далоні. Быццам з-пад зямлі вырас Піф-Піф.

— Паперу і ручку,— загадаў Кляйн.

Піф-Піф знік, як прывід. А праз хвіліну зноў з'явіўся ў пакоі, паклаў на стол аркуш і ручку.

— Пакажы, на што здольны. Пакажы,— падахвоціў мяне Кляйн.

Я ўзяў ручку і знарок няспешна правёў на аркушы чатыры лініі.

«Што гэта?» — запытальна глянуў на Кляйна.

— Паралельныя лініі.

Я кінуў і дамаляваў:

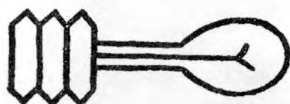
— Плот! — крыкнуў над вухам Кляйн.

Зноў малюю:

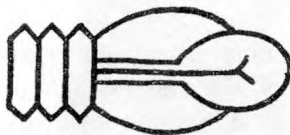
— Радыятар.

Малюю далей:

— Электрычная лямпачка.

Я ўсміхнуўся. Пабачым, ці адгадаеш цяпер.

— Напэўна, ваза?

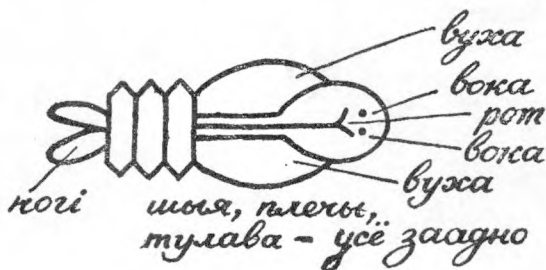
Кіўнуўшы, старанна выводжу:

Кляйн пацепнуў плячыма.

— Не ведаю.

Тады я стаўлю дзве кропкі і пішу:

А яшчэ ніжэй, вялікімі літарамі: «КЛЯЙН».

Пазлуйся, цяпер пазлуйся, жартаўнік!

У Кляйна, я заўважыў, шыя стала барвовая. Вырачыўшы вочы, ён доўга-доўга глядзеў на мяне.

— Са старога Кляйна смяешся? — нарэшце вымавіў.— Ты хоць ведаеш, што я з цябе магу зрабіць?

Я хуценька пішу на паперы: «Мы гэтак не дамаўляліся».

Кляйн узяў са стала паперу, яшчэ раз паглядзеў на мой малюнак і засмяўся. Весела так, лагодна.

— Малайчына. Сапраўдны вундэркінд. У цябе ёсць фантазія.

І нават паглядзіў мяне па галаве. Так кот лапаю гладзіць, непрыкметна кіпцюры выпускаючы.

— Дзе ты гэтак маляваць навучыўся? — запытаўся, пазіраючы мне ў вочы.

Не, вакол пальца мяне не абвядзеш. Хіцёр Зміцер... Шмат я мог бы табе расказаць. І пра школу, і пра сяброў-аднакласнікаў. У час перапынкаў мы ў школе і не такія малюнкi прыдумлялі. Ды хіба ты зразумееш гэта, калі б нават расказаў?

Кляйн паклаў аркуш у кішэню і стукнуў у далоні. У пакой увайшлі індзейцы. Яны неслі фарфоровыя талеркі, крыштальныя шклянкі. У пакоі запахла смажаным і вараным.

— Зараз дзічыны пакаштуеце,— прагаварыў Кляйн, паціраючы рукі.— А патрашку елі? Ведаю, што не елі. Патрашкай індзейцы называюць рыбу, запечаную ў пальмавым лісце. Чулі?

Слухаючы Кляйна, мы моўчкі глыталі сліну. А Кляйн не спыняўся:

— І цяпу ніколі не елі? Не чулі, што ёсць цяпа? Цяпа — індзейскі суп. Яго з банау вараць.

Я ўспомніў, што наш сусед дзядзька Кандрат Цяпай свайго сабаку называў. Вось як бывае. Індзейскім словам сабаку назваў, хоць ні разу не быў у Амерыцы. Нездарма словы крылатымі называюць. З аднаго кантынента на другі, як птушкі, яны пералятаюць.

— Нашага малака таксама не пілі? — не спыняўся Кляйн.— Малочнае дрэва ў нас расце. Яго малако каларыйнейшае за смятану.

«Хопіць байкамі карміць! — хацелася крыкнуць мне.— Ведаем пра малочнае дрэва».

— Лыжкі, відэльцы,— загадаў Кляйн.

Адзін з індзейцаў паклаў перад намі сярэбраныя лыжкі, відэльцы.

— Калі ласка, частуйцеся,— нарэшце запрасіў нас Кляйн.

Мы дружна зачарпнулі лыжкамі цяпы. Сапраўды, індзейскі суп быў незвычайна смачны. Бананы проста раставалі ў роце.

— Патрашку ешце. Дзічыны пакаштуйце,— запрашаў Кляйн.

Я так наеўся, што аж папужку расперазаў. Жывот стаў цвёрды, пругкі. Як футбольны мяч.

— Усё гэтае хараство вы, напэўна, на «Яшчарцы» прывезлі? — паказаў Міхась на фарфор, крышталь і сярбро.

Кляйн адкінуўся на спінку крэсла.

— Пакрыху са ўсяго свету збіраў. І рыб, і жывёл. Нават кветкі. Ружы, напрыклад. Самі бачылі, колькі руж у мяне.

«Каб мог, увесь свет пад сябе падгроб бы. Яшчэ крычаў бы, што мала,— думалася мне.— Цяпер зразумела, як тут ілісты скакун з’явіўся».

— А шымпанзэ Мікі... Навошта яго прывезлі? Вы казалі, што хацелі з яго паслухмяную малпу зрабіць.

Кляйн адразу спахмурнеў.

— Думаў, што ваенным прыёмам яго навучу. Каб умеў узрыўчатку падкладваць. Мініраваць каб умеў. Як дыверсант. А Кока-Кола надумаўся чалавека з яго зрабіць. Ха-ха-ха... Чалавека... З малпы чалавека! Уяўляеце? Памыліўся я, калі Мікі яму аддаваў. Канечне, штосьці зрабіў Кока-Кола. Мікі ён някепска выдрэсіраваў. Яго каб у цырк — сенсацыя была б. Але ж чалавека... Не кантраляваў я яго. Шкада...

— Доктар Кляйн, а як Мікі ў лесе апынуўся? — не выцерпела Наташа.

— Уцёк. Кока-Кола паляцеў, і ён уцёк. Не дапільнавалі. Дыверсанта я з яго абавязкова зраблю. Сам. Я распрацаваў інтэнсіўны метад трэніроўкі. Хутка зямлянкі гэтых індзейцаў угору ўзляцяць.

— Доктар Кляйн,— сказаў Міхась,— у вас як у казцы выходзіць. Кажаче, што ляталі, куплялі. А за што куплялі? Groшай у Эльдарада няма.

— Эльдарада і ёсць казачная краіна,— усміхнуўся Кляйн.— Грошай няма. Затое золата ёсць. Золата — не грошы? — І, нібы жартуючы, паківаў пальцам: — А цяпер адпачываць. За сёння вы шмат чаго даведаліся.

Мы ўсталі з-за стала, і Кляйн павёў нас лабірынтамі вузкіх калідораў.

Ці добра прачынацца, калі гучаць птушыныя спевы?

У пакоі, куды прывёў нас Кляйн, стаялі тры драўляныя ложка.

— Кладзіцеся і адпачывайце,— сказаў Кляйн і выйшаў з пакоя.

У дзвярах шчоўкнуў замок.

— Вось і трапілі ў пастку,— прагаварыла Наташа.— Калі мы выберамся адгэтуль?

Міхась прыціснуў палец да вуснаў.

— Цішэй. Магчыма, нас падслухоўваюць. Спаць кладзіцеся.

Я заглянуў пад ложак. Што, калі ў Кляйна і ложка з сюрпрызам?

— Кнопачкі шукаеш? — спыталася Наташа.— Трэба і мне паглядзець.

Наташа лягла на падлогу і папаўзла пад ложак.

— Апчхі,— пачулася з-пад ложка.— Пылу тут. Быццам сто гадоў падлогу не мылі.

— Хопіць поўзаць,— выгаварыў Міхась.— Датуль не ляжаце, пакуль увесь пыл не вытраце.

Неўзабаве, напоўзаўшыся, мы ляглі на ложка. Кожны, напэўна, думаў пра сваё. Я, напрыклад, усё думаў пра індзейца-вартаўніка. Так хацелася сказаць пра яго Міхасю і Наташы! Язык ну проста сам скакаў, каб сказаць. Ледзь-ледзь я стрымліваўся. «Язык у роце як чорт у балоце»,— успомнілася прымаўка.

Метка хтосьці сказаў. І чорту ў балоце не сядзіцца, і языку ў роце. Мудрыя раней былі людзі. А цяпер часта

кажуць, што цёмныя, што забітыя. Неяк не верыцца ў гэта. Якую ж яшчэ мудрасць прыдумалі да нас пра язык? Ага: хто многа гаворыць, той мала робіць. І яшчэ: языком колькі не мялі, багацей не станеш. А вось гэтую прымаўку, відаць, нашы бабулі прыдумалі: язык ляшчыць, як калаўрот трашчыць. Цікава. Даволі-такі цікава. Што ж яшчэ прыдумалі? Ага: языком чэшучь, пакуль сябе нацешаць. Так, пэўна, казалі пра тых, хто любіць хваліцца. І яшчэ ёсць трапная: ціпун табе на язык. Так Кляйну варта было б сказаць.

Перабіраючы ў памяці народныя выслоўі, я непрыкметна заснуў. А разбудзілі мяне дзіўныя птушыныя спевы. Так, так, не здзіўляйцеся. Птушыныя спевы. І не толькі мяне яны разбудзілі, але і Міхася, і Наташу. Яны ўжо сядзелі на ложках, звесіўшы ногі.

Спевы нападўнялі ўвесь пакой. Кукавала зязюля, цёхкаў, заліваўся салавей, клекатаў бусел, цінькала сініца. Птушыныя галасы пераклікаліся, звінелі, шчабяталі, высьвіталі.

Нечакана спевы сціхлі, пачуўся голас Кляйна:

— Вы прачнуліся, госцейкі-галубкі? Цудоўны сюрпрыз для вас падрыхтаваў? Вы задаволеныя?

«Ціпун табе на язык»,— ледзь не вырвалася ў мяне. Ад такога сюрпрызу можна заікам стаць.

— У пакоі апаратура стаіць,— прашаптаў Міхась.— Я вам казаў.

Дадумаўся Кляйн... Відаць, яшчэ не адзін сюрпрыз чакае нас наперадзе. Да чаго дайшоў чалавек: начамі не спіць, выдумляе, як зрабіць, каб людзі яго баяліся. Усё сюрпрызы, сюрпрызы... Бясконцыя яны ў яго, як восеньскі дождж.

Але зноў асабліва не было калі разважаць, бо на парозе мы ўбачылі Піф-Піфа. Нават не заўважылі, як дзверы адчыніў.

— Доктар Кляйн цяпер працуе,— як завучанае, прагаварыў ён.— Доктар Кляйн жадае, каб і вы папрацавалі.

«Нейкая машына, а не чалавек,— падумаў я пра Піф-Піфа.— А можа, і сапраўды ён не чалавек, а проста робат? Не, чалавек. Вунь як вачыма лыпае».

Піф-Піф павёў нас тымі ж вузкімі змрочнымі калідорамі. Я пільна ўзіраўся пад ногі, бо штохвіліны чакаў новага сюрпрызу. «Вось адчыніцца які-небудзь люк,— думалася,— і звалімся ў скляпенне. Спачатку птушыныя спевы, а потым скляпенне. Кляйн на гэткае здатны».

Але, на щчасце, Піф-Піф вывеў нас на двор. На двары індзейцы палівалі кусты руж.

— Напэўна, і ноччу не спяць, паліваюць,— сказала Наташа.

Піф-Піф падвёў нас да пальмы, якая стаяла пасярод двара.

— Вымерайце таўшчыню гэтага дрэва,— сказаў.— Каля караня.

Мы перазірнуліся. Жартуе? Не. Здаецца, сур'ёзна кажа.

— Чым вымераць? — спытаўся Міхась.

Піф-Піф шчоўкнуў пальцамі. Да яго падбег індзеец, падаў метровую лінейку. Піф-Піф працягнуў яе Міхасю.

— Лінейкай вымерайце.

Міхась узяў лінейку, пакруціў у руках.

— Пілу нясі. Спілуем дрэва і вымераем яго таўшчыню.

— Без пілы вымерайце.

— А калі шнурком, калі вакол ствала яго абкруціць?

— Без шнурка вымерайце.

— Жартуеш?

— Так доктар Кляйн жадае.

Піф-Піф завярнуўся і пайшоў.

— Гэта экзамен,— прагаварыла Наташа.— Кляйн хоча праверыць нашу кемлівасць. Што будзем рабіць?

I фіту грэба ўмець рабіць

Даў нам Кляйн галаваломку. Таўшчыню дрэва драўлянай лінейкай вымераць... Вось каб гнуткая яна была, каб вакол дрэва можна было яе абкруціць,— тады хутка вымералі б. А драўляную не абкруціш, не сагнеш: адразу паломіцца.

— Каб гэта дрэва спілаваць, каб вымераць ды пасля каб на месца паставіць і смалою прыклеіць,— пачаў фантазіраваць Міхась.

«Бараду сабе прыклей, прафесар»,— хацеў сказаць я, але змаўчаў. Што, калі Кляйн ці хто з ягоных памагатых у кустах схавалася, слухае нас?

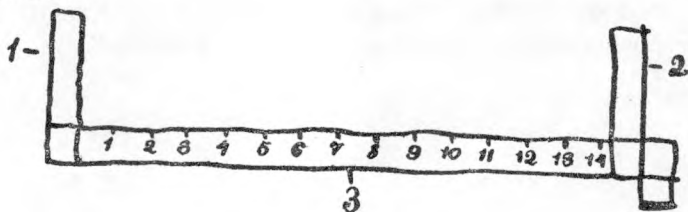
Мне ў каторы раз за гэтыя дні ўспомнілася наша школа. Усё-ткі добра ў школе. Там настаўнікі. Калі цяжка, параць, дапамогуць. А тут як на бязлюдным востраве. Нават горай у некалькі разоў. Бо Кляйн вачэй не спускае.

Успомнілася, як у школе нядаўна музей стваралі — «Музей хлеба». Як розныя рэчы ў музей прыносілі. Тыя прылады, якімі нашы дзяды і бабулі раней карысталіся. Я калаўрот прынёс. А хтосьці з нашых школьнікаў прынёс...

«Фіту»,— ледзь не крыкнуў я.

Ледзь не крыкнуў, бо здагадаўся, чым можна таўшчыню дрэва вымераць. Фітою. Такою прыладаю, якая ў нашым музеі ёсць.

Я таўхануў локцем Міхася, Наташу — маўляў, глядзіце — і на жоўтым пяску пальцам (калі ж які-небудзь кіёчак будзеш шукаць!) намалюваў, хоць крыху і нязграбна выйшла:

— Дык гэта дрэвамер, па-нашаму, па-мясцоваму, фіта! — усклікнула Наташа.— Фітою раней леснікі таўшчыню дрэваў вымяралі. Цяпер і мы таўшчыню пальмы вымяраем.

Наташа нагнулася і... пацалавала мяне ў шчаку. Ведаецца, як чырванее рак, калі зварыцца? А я ў гэты момант, напэўна, быў чырванейшы за варанага рака.

Я ўсхапіўся, наставіў рукі, засланяючыся. А што, калі Наташа зноў надумае пацалаваць?

Наташа звонка-звонка засмяялася:

— Ну й баязлівец!

— А чаго ты на яго накідаешся? — заступіўся за мяне Міхась.

— Не буду. Болей ніколі не буду,— смяялася Наташа.

— Піф-Піф! — гучна крыкнуў Міхась.

Мы думалі, што Піф-Піф у доме, а ён ззаду вылез, з кустоў.

— Я вас слухаю.

Мы ажно падскочылі.

— Цьфу,— плюнуў Міхась на зямлю.— Піф-Піф, ты здань ці чалавек?

— Я вас слухаю.

— Да яго не дойдзе,— сказала Наташа.— Не старайся, не выхоўвай.

Міхась паказаў на мой малюнак.

— Піф-Піф, мы хочам зрабіць вось такую прыладу. Каб таўшчыню дрэва каля караня вымераць. Як твайму гаспадару хочацца. Але голымі рукамі гэтую прыладу не зробіш. Нам патрэбны піла, малаток, два цвікі, аловак, долата і драўляныя рэйкі. Добра, калі паструганыя прынясеш. Зразумеў?

Піф-Піф моўчкі павярнуўся і пайшоў.

— Да Кляйна пасунуўся,— сказала Наташа.

Мы селі на лаўку і сталі гадаць: прынясе ці не прынясе Піф-Піф усе гэтыя інструменты?

Мне не вельмі хацелася, каб ён іх прынёс. Рабіць фіту на такой гарачыні? Не, лепей у цяньку пасядзець. Можа, пашкадуе нас Кляйн? Мы здагадаліся, як таўшчыню дрэва вымераць. Скажа: «Прыдумалі — і хопіць».

Ды Кляйн, відаць, усё рабіў наадварот. Праз паўгадзіны Піф-Піф прынёс і пілу, і малаток, і долата, і цвікі, і доўгую драўляную рэйку, і аловак.

Мы прыняліся за работу. Адрэзалі ад рэйкі тры кавалкі: два меншыя, роўныя, а трэці крыху большы — на метр. На маім малюнку ён пад лічбай адзін паказаны. На адным канцы прыбілі да яго цвікамі калодачку — невялікі кавалак ад рэйкі,— прыставілі лінейку, нанеслі дзяленні, сантыметровыя і нават міліметровыя.

А вось далей прыйшлося папазець. Долатам на канцах меншых планак давялося дзіркі дзяўбсці. А гэта работа нялёгкая. І далікатная. У адной планцы, якая на малюнку паказана пад лічбай два, выдзеўблі дзірку так, каб гэтая планка магла пасоўвацца па планцы, дзе дзяленні нанесеныя. А ў другой планцы выдзеўблі дзірку якраз на таўшчыню метравай планкі, той, што з дзяленнямі. Прасадзілі яе ў гэтую планку, замацавалі нерухома. Так і фіту зрабілі.

— Вось якія рагулькі ў нас выйшлі! — узрадавалася Наташа.

— Гэтыя рагулькі мех золата каштуюць,— сказаў Міхась.— З мяне, пакуль зрабіў, сем патоў выцекла.

Узялі мы фіту, рагулькамі да ствала прыставілі, каб шчыльна-шчыльна са ствалом было. Трыццаць тры сантыметры пяць міліметраў — вось якую таўшчыню фіта на дзяленнях паказала.

Ніколі я не думаў, што давядзецца таўшчыню неспілаванага дрэва мераць. А давялося.

Дзікія пчолы і іншае

У гэты дзень мы палуднавалі без Кляйна. Зноў нас кармілі і цяпай, і патрашкай. А потым прынеслі смажаную бульбу з салёнымі агуркамі. Адставіўшы ўбок талеркі з цяпай і патрашкай, мы дружна накінуліся на бульбу. Піф-Піф, які гаспадарыў за сталом, напэўна, глядзеў на нас і здзіўляўся: чаму раптам у нас такі апетыт з’явіўся?

Калі мы ўсталі з-за стала, Піф-Піф сказаў:

— Доктар Кляйн прасіў, каб вы яго пачакалі.

Зноў селі за стол. Індзейцы сабралі са стала посуд, выйшлі з пакоя. Разам з імі пайшоў і Піф-Піф. Дзверы ён пакінуў адчыненымі. Мы зразумелі, што хутка з’явіцца Кляйн.

І не памыліліся. Кляйн увайшоў у пакой, прагаварыў, не прывітаўшыся:

— Малайцы, галубкі, малайцы. Хвалю за кемлінасць.

А я сядзеў і разважаў: «Чаму ён да нас прыйшоў? Што яшчэ прыдумаў? Магчыма, загадае, каб дрэвы ў лесе палічылі. Адвядзе якую-небудзь дзялянку: лічыце, лайдакі, няма чаго мой хлеб дарма есці. Някепска было б, каб такое заданне даў. І яго папрасілі б, каб з намі пайшоў. А там паказалі б, як Рымша з панам гаварыў. Прывязалі б да дрэва і лупцавалі б, пакуль тры скуры не сышло б. І вайну яму ўспомнілі б, і Эльдарада».

Вось так я разважаў, хоць і разумеў, што такое разважанне — самая звычайная фантазія. Цяпер я ведаў: з Кляйнам няпроста змагацца. Але ж такая фантазія цешыла. Дык чаму не паразважаць, калі на душы прыемна становіцца?

— Доктар Кляйн, — перабіў мае разважанні Міхась, — дзе вы так доўга бавіліся? Ці не ў Еўропу па бульбу і агуркі ляталі?

Кляйн неяк радасна заржаў. (Не, не думайце, што я памыліўся. Менавіта заржаў. Недзе з самага горла ішоў ягоны смех і вельмі нагадваў конскае ржанне.)

— У мяне ёсць свая Еўропа. Хоць і маленькая. У мяне свае парнікі. Там і бульба расце, і ўкроп, і цыбуля, і памідоры. Нават парэчкі, маліна, рабіна. Гэта мая маленькая Еўропа. Вядома, я мог бы абысціся і без парнікоў. У Эльдарада заўсёды цёпла. Але індзейцы... Раскрадуць усё. Дый парнікі я спачатку для пчол будаваў.

— Для пчол? — вырвалася ў Наташы.— Пчолы ў вулях сядзяць.

Твар у Кляйна свяціўся, як новы самавар. Я здагадаўся, што сёння асаблівы настрой у яго.

— Пчолы ў мяне незвычайныя. Атрутныя і вельмі агрэсіўныя. На любую жывую істоту роем нападаюць. Вось і паставіў я вулі ў парнікі.

— Вы баяліся, што яны па Эльдарада разляцяцца, індзейцаў пакусаюць? — дрыготкім голасам прамовіла Наташа.

Кляйн гучна шчоўкнуў пальцамі.

— Баяўся, каб у мой дом не заляцелі. А індзейцы... Індзейцы што. Яны да ўсяго прывыкаюць. Дый скура ў іх дубільная. Ніякая пчала яе не праткне. Ха-ха-ха...

Кляйн рагатаў, шырока адкрыўшы рот. А я падумаў: «Вось каб тую пчалу туды кінуць. Хай патанцаваў бы».

— А дзе цяпер вашы пчолы? — спыталася Наташа.

— Тут. А колькі раёў да суседзяў, у Амерыку, выпусціў. Для эксперыменту. Яны лятаюць па Амерыцы, на жывёл нападаюць, на людзей. А я пра гэта па радыё слухаю. Слухаю і розуму набіраюся.

У мяне ажно ў скронях затахкала, як пачуў такое. Я ўспомніў пра другога нямецкага вучонага, які, як і Кляйн, таксама жыў у Баварыі. Толькі ў васьмнаццатым стагоддзі. Пра Якуба Шафера. Ён назіраў за тым, як восы сваю хатку будуюць. Адгрызаюць кавалачкі гнілога дрэва і ляцяць з імі да сваёй хаткі. А там перажоўваюць іх і сцены робяць, падобныя да прамакаткі. Шафер прыйшоў дамоў, сабраў валокны драўніны, апілки, стоўк у ступе, прасеяў праз рэ-

шата, вадую развёў. Затым тое месіва прыціснуў прэсам, высушыў. Так ён навучыўся паперу вырабляць. Ды іншых навучыў. А гэты? Што ён вярзе?

— Вы не думалі пра тое, што людзям страшна? — спыталася Наташа.

— Ха-ха-ха... Страшна... Ха-ха-ха...

Рагочучы, Кляйн паваліўся на крэсла. Я нечакана для сябе націснуў на кнопку. Вы, напэўна, памятаеце, што ў Кляйна, калі націснуць на кнопку, што справа, крэслы падскоквалі, як наравістыя коні?

— Авой! — падскочыў Кляйн разам з крэслам.— Авой! Авой!

«Пакатайся крыху на сваім коніку, пакатайся. Яшчэ не так завойкаеш»,— радаваўся я.

Кляйн націснуў на кнопку, што злева. Крэсла перастала падскокваць.

— Гэтыя кнопкі я паздымаю,— прагаварыў Кляйн, уважліва пазіраючы на мяне.— Душу вытрасуць. Не заўважыў, як націснуў на праклятую.

— Доктар Кляйн, чаму ў вас так часта ружы паліваюць? — вырашыў перавесці гаворку на іншае Міхась.

— Назіральны ты. Малайчына,— пахваліў Кляйн Міхася.— Чуў, што такое фітатэрапія? Лячэнне пахам кветак. Пахі многіх кветак жыццядзейнасць арганізма падтрымліваюць. А калі пах кветак асабліва ўзмацняецца? Пасля дажджу. Тады эфірнае масла хутчэй выпараецца з нектарніка кветкі. Гэта ад таго, што дажджынкі ў нектарнік трапляюць. Вось я і хачу, каб ружы не толькі пасля дажджу моцна пахлі.

«Я хачу...» Хачу — і ўсё. Такі ягоны закон. Быццам малое дзіця разважае. «Я хачу...» А як астатнім?

— Праўда, што вы ведаеце, як жыццё прадоўжыць? — спытаўся Міхась.

Кляйн пагладзіў сябе па жываце.

— Я шмат чаго ведаю. Я, напрыклад, ведаю, што неўзабаве атрымаю прадукты з метала. Такая складаная сістэма, як жывая клетка, функцыянуе паводле цвёрдых законаў хіміі. Гэта адкрыццё дазволіла мне атрымаць клеткі з патрэбнымі для маіх задум характарыстыкамі. Я нават стварыў зусім новыя гібрыды клетак. Гэта пераадоляе бар'ер несумяшчальнасці. У маім парніку растуць гібрыды яблынь і вішань, бульбы і памідораў. Уяўляеце?

— Дык і працавалі б у парніках. Навошта дзікіх пчол і павукоў-людзедаў выводзіць? — сказала Наташа.

— Навошта? Каб баяліся нас. Каб гнуліся перад намі. Сіла і салому ломіць. Ці не так?

— Але ж французскі фізік Жолію Кюры пісаў, што нельга дазволіць, каб людзі накіроўвалі на сваё ўласнае знішчэнне тыя сілы прыроды, якія яны здолелі адкрыць, — не вытрымаў Міхась.

Я разумеў, што небяспечную спрэчку распачалі Міхась і Наташа. Ведаў, што дабром яна не скончыцца. Напэўна, і мае сябры выдатна разумелі гэта. Але хіба можна было згаджацца з Кляйнам?

Кляйн уважліва паглядзеў на нас.

— Пойдзем са мною, — сказаў рэзка, як аддаючы каманду. — Я адзін эксперымент праводжу. Паглядзіце.

Эксперымент доктара Кляйна

Кляйн каціўся па двары, як мячык. Мы ледзь-ледзь паспявалі за ім. Прабеглі адной дарожкай, павярнулі на другую.

— Стойце!

Кляйн спыніўся як укопаны. Мы ледзь не наляцелі на яго.

— Бачыце? — Кляйн паказаў на хатку, зробленую з бамбуку, чароту і пальмавых лістоў.

Каля хаткі, павярнуўшы набок галаву, сядзела аўчарка.

— Чаму яна так галаву выгнула? — запытаўся Міхась у Кляйна.

— А вунь ад тых слупоў калючы дрот працягнуты,— весела прагаварыў Кляйн.

Сапраўды, каля хаткі былі закапаныя два слупы, непадалёку адзін ад другога. Як для гайданкі звычайна закопваюць. Але замест гайданкі хтосьці (магчыма, і сам Кляйн) нацягнуў калючы заржавелы дрот, прыкладна ў метры ад зямлі, а мо і крыху вышэй.

— Навошта там дрот? — пацікавілася Наташа.

— Хутка даведаецца,— пачулі ў адказ.

З-за хаткі выбег маленькі кудлаты сабачка. У зубах ён нёс кавалак мяса. Віляючы хвостом, падбег да аўчаркі, паклаў перад ёю мяса. А аўчарка нават галавы не павярнула. Толькі высунула язык і аблізнула.

— Чаму гэты кудлацік аўчарцы мяса прынёс? Чаму так дагаджае ёй? Хіба гэтая аўчарка сабачы кароль? — здзівілася Наташа.

А кудлаты сабачка схапіў мяса ў зубы, устаў на заднія лапы і... даў аўчарцы. Аўчарка імгненна праглынула мяса.

— Сапраўдны кароль. Свайго слугу мае,— засмяяўся Міхась.— Някеспка яму жывецца. Прыносяць і ў рот кладуць.

Кляйн хітра падміргнуў нам, прыжмурыўшы вока.

— Аўчарку нашыйнікам я за дрот зачапіў. Другі дзень яна тут стаіць.

У Наташы на вачах выступілі слёзы.

— Навошта так? — ціха сказала яна.

— Эксперымент. Навуковы эксперымент,— павольна расцягваючы словы, напэўна, каб лепей дайшло да нас, прагаварыў Кляйн.— Гэтыя сабакі даўно здружыліся. Маленькі хоча дапамагчы аўчарцы. Дарэмна. Кавалачкі мяса яе ўсё роўна не выратуюць. А дрот, каб маленькі і хацеў, не перагрызе. Зубоў не хопіць дрот грызці.— Кляйн уважліва паглядзеў на нас і дадаў: — Дрот тут як сімвал сілы. Сілу

нават дружба не адолее. Цяпер зразумелі, што значыць сіла?

Пакуль не ўсведамляючы, добра раблю ці кепска, я пайшоў наперад, туды, дзе сядзела аўчарка. Краёчкам вока заўважыў, што за мною ідуць Міхась і Наташа.

— Куды вы? — пачулася ззаду, як стрэл.

Я пайшоў хутчэй. Некалькі крокаў засталася да аўчаркі. Кудлаты сабачка адбегся і заскуголіў. А аўчарка загыркала, аскаліўшы іклы.

— Укусіць, — зноў ззаду, як стрэл.

Мяне апярэдзіў Міхась.

— Цюцька, цюцька, — ласкава прагаварыў ён. — Не злуйся. Мы дапаможам табе.

Аўчарка замахала хвостом.

— Яна зразумела, — усхвалявана прашаптала Наташа.

Міхась ступіў яшчэ крок, працягнуў руку і адшпіліў нашыйнік. Аўчарка прысела на зямлю. Зняможылася за два дні.

Міхась пагладзіў яе па спіне:

— Ідзі. Хутчэй ідзі.

Пазіраючы на нас слязлівымі вачыма, аўчарка ўстала і, ківаючыся, пайшла за вугал хаткі. Кудлаты сабачка паляцеў за ёю. Не ведаю, як у Міхася і Наташы, а ў мяне на душы стала радасна. Упершыню тут, у Кляйна, адчуў радасць. Правільна кажуць: як нямнога трэба іншы раз для радасці, для шчасця!

Мне хацелася пабегчы за аўчаркай, хацелася лашчыць яе, карміць. І мы пабеглі б, і лашчылі б, і кармілі б, і смяяліся б, і расказвалі б, як ішлі, як адчаплялі яе, калі б не Кляйн.

Ён стаяў і спадылба пазіраў на нас.

— Смелыя, — вымавіў праз сцягтыя вусны, калі мы падышлі да яго.

— Эксперымент скончыўся, доктар Кляйн, — зусім падаросламу сказаў Міхась.

— Адзін скончыўся, а другі толькі пачынаецца,— пачулі мы ў адказ.— Два заданні вам даю. Два,— Кляйн падняў угору два пальцы.— Піф-Піф вам усё растлумачыць.

Рэзка, па-ваеннаму павярнуўшыся, ён пакрочыў па дарожцы.

Здараецца, што і фразеалагізмы дапамагаюць

Ну й выдумаў для нас заданні Кляйн! Самі памяркуйце. Адно заданне — балотную ваду ачысціць. Другое — таксама ачысціць. Толькі не ваду, а насенне культурных раслін ад пустазелля. Гэткіх заданняў нам і ў школе не давалі.

Мы моўчкі хадзілі па пакоі. А на стале ў крышталёнай шклянцы стаяла мутная балотная вада. І поліэтыленавы мяшэчак ляжаў, дзе было змешана насенне культурных раслін з насеннем пустазелля.

Доўга мы так хадзілі, душу сабе вярэдзілі. У мяне нават галава разбалелася.

Вось і Міхась не вытрымаў. Узяў са стала шклянку з балотнай вадой, пакруціў у руках, прамовіў:

— А калі праз акно на двор выліць? Надакучыла ўсё.

— Я табе вылью,— насварылася на яго Наташа.— Забыўся, чаго сюды прыляцелі? А Кляйн? Ведаеш, як будзе з нас смяцца?

— Будзе,— пагадзіўся Міхась.— Яшчэ як будзе.

Я ўявіў, як зойдзеца ад смеху Кляйн, як схопіцца за жывот, як пачырванее. Аж неяк нядобра стала. Што ж прыдумаць?

Міхась адчыніў акно.

— Ружы паліваюць,— сказаў ён задуменна.— Памятаеце, як мы вясною каля школы рабіны садзілі, а пасля ўсё лета палівалі? Я, здаецца, сто гадоў рабіны не бачыў. Давайце папросім Кляйна, каб свой парнік паказаў. Ён хваліўся, што рабіна ў ягоным парніку расце.

— Ты пра рабіну сказаў? Пра рабіну? — усхапілася Наташа.

— Пра рабіну. Ну і што? — пацэпнуў плячыма Міхась.— А табе хіба не падабаецца рабіна?

— Вельмі падабаецца! — з нейкай асаблівай пяшчотай прамовіла Наташа.— Ягадамі рабіны нават мядзведзі ласуюцца. І галінкі ломяць, і дрэўцы, каб ягады дастаць.

— Ну і хай сабе ломяць на здароўе.

— Чаго ты нос апусціў? — прагаварыла Наташа.— Хай ломяць... А ты ведаеш, чаму яны гэтымі ягадамі ласуюцца?

— А мне што да таго? Мне з мядзведзямі не жыць.

— І што б вы без мяне тут рабілі? — уздыхнула Наташа.— Няўжо ты не здагадаўся, што я ведаю, як балотную ваду ачысціць?

— Жартуеш?

«Смяецца з нас Наташа,— падумаў і я.— Раней мы з яе смяліся, калі пра Эльдарада расказвала, а цяпер яна. Не можа дараваць».

— Я не жартую. Чаму мядзведзі горкімі ягадамі рабіны ласуюцца? Бо ягады рабіны патрэбны мядзведзям як лякарства. Фітанцыды выдзяляе рабіна. Лягучыя рэчывы. Я ў газеце пра гэта чытала. А мая бабуля лісцямі рабіны гародніну перасцілае. Каб не псавалася. Праўда, пра фітанцыды бабуля не чытала. Даўней так рабілі. І яна гэтак робіць.

— Выходзіць, галінкамі рабіны можна і балотную ваду ачысціць? Фітанцыды дапамогуць ачысціць? — спытаў Міхась у Наташы.

— Дапамогуць,— усміхнулася Наташа.

Міхась сеў на падаконнік.

— Да-па-мо-гуць, да-па-мо-гуць,— па складах праспяваў.

— Асцярожна. Упадзеш,— сказала Наташа.— Магнітам цягне да акна.

Міхась саскочыў з падаконніка, падбег да стала, схопіў поліэтыленавы мяшэчак і высыпаў насенне на падлогу.

Наташа ажно рукамі пляснула.

— Калі цяпер пазбіраем?

— Магнітам? Ты сказала «магнітам цягне»? — спытаў Міхась.

— Сказала. «Магнітам цягне» — гэта фразеалагічны выраз.

Я толькі галавою круціў, пазіраючы то на Міхася, то на Наташу. Сёння я не разумеў іхніх загадак.

А Міхась узяў рукі ў бокі і пайшоў упрысядкі, прыпяваючы ў такт:

— Тра-та-та, тра-та-та...

— Хопіць трататакаць,— не вытрымала Наташа.— Што прыдумаў?

Міхась неяк зусім па-вучонаму стаў тлумачыць:

— З усім гэтым насеннем мы перамяшаем металічны парашок. Паверхня насення пустазелля шурпатая, а ў насення культурных раслін яна гладкая. Да шурпатай паверхні насення, вядома, прыліпне металічны парашок. І тады мы паднясём магніт. Што будзе? Задача з адным арыфметычным дзеяннем. Рашайце.

— Насенне пустазелля разам з металічным парашком прыліпне да магніта, а насенне культурных раслін на падлозе застанецца,— адказала Наташа.

— Вось і другую задачу рашылі,— весела сказаў Міхась.

А Наташа яму:

— Міхась, фразеалагічны выраз «магнітам цягне» табе падказаў, як гэтую задачу рашыць. А ты некалі казаў, што ні мова, ні літаратура табе не патрэбны. Болей не будзеш нас, лірыкаў, ганіць?

— Вялікія вучоныя таксама памыляліся. А што пра мяне казаць? Я неяк змяніўся тут. Вось і з табою не сварымся. А-а,— махнуў рукою.— Не хочацца пра гэта. Трэба Піф-Піфа паклікаць. Хай рабіну, магніт і металічны парашок нясе.

— Не трэба Піф-Піфа клікаць,— пачулі мы гучны голас Кляйна.— Я слухаў вас. Правільна вы разважалі. Адпачніце пакуль. Я іду працаваць, адключаюся. Усё.

У мяне ажно ў горле перасохла, як пачуў голас Кляйна. Зноў падслухоўваў. А думалася, што хоць паўгадзіны спайкойна пасядзім.

Кляйнавы пчолкі балюча джалаць

Прайшла хвіліна, другая. Мы сядзелі, як у здранцвенні. Першым апамятаўся Міхась. Ён падышоў да дзвярэй, адчыніў іх, зірнуў у адзін бок, у другі. Затым махнуў рукою, паклікаў мяне і Наташу.

«Штосьці незвычайнае ўбачыў»,— падумаў я.

Мы з Наташай на дыбачках падышлі да Міхася. Міхась кінуў: маўляў, на калідор выходзьце. Выйшлі на калідор — ціха, ні душы.

Міхась шчыльна зачыніў дзверы.

— Ух! — з сілаю выдыхнуў з грудзей паветра.— Ведаеце, я быццам гару з плячэй скінуў. Так нясцерпна ў пакоі было.

— Тут можна смела гаварыць? — пацікавілася Наташа.

— Можна. Апаратура, відаць, толькі ў пакоях стаіць.

— І мне можна? — ледзь чутна прашаптаў я.

— Можна.

— Дзякую. Нарэшце. У мяне ўжо пашчэнкі звяло.

А Міхась:

— У цябе пашчэнкі працуюць, як бабулін калаўрот.

Я зусім не пакрыўдзіўся на яго. Хай параўноўвае мае пашчэнкі хоць з бабуліным калаўротам, хоць са швейцарскім гадзіннікам. Хай, калі яму так падабаецца. Абы гаварыць дазволіў.

— А вы ведаеце, што індзеец-вартаўнік бачыў, як мы ружу на лаўку паклалі? — я паведаміў тое, што найбольш мяне непакоіла.

— Якую ружу? — не зразумеў Міхась.

— Ды тую, на якую Кляйн сеў. Індзеец стаяў каля мо-
ста і ўсё бачыў.

— Чаго ты маўчаў? — накінуўся на мяне Міхась.

Ну й дзівак! Сам прымусіў маўчаць, а цяпер пытаецца.

— А хто прыдумаў, каб я маўчаў? Вінаватага шукаеш?

— Прабач,— сказаў Міхась.— Зусім забыўся. У мяне ў галаве ўсё пераблыталася. Не падумалі мы, што індзеец бачыць. Замітусіліся. Не даруе нам Кляйн, калі пра гэта даведаецца.

— А мы яму скажам, што той індзеец сам ружу паклаў. Скажам, што знарок выдумляе.

— Непрыгожа так,— не пагадзілася Наташа.— Кляйн індзейца наб'е.

— Хай налупіць. Даносчыкам так і трэба. Мы за-
ступіліся за яго, а ён язык распускае.

— Ты не трашчы,— разлаваўся Міхась.— Язык рас-
пускае... А можа, ён не сказаў і не думае казаць? Чаго ты на яго накінуўся? Пра гэта пасля пагаворым. А цяпер трэба ў разведку схадзіць. Мы тут як з завязанымі вачыма сядзім.

Вельмі спадабалася мне Міхасёва задумка. Сапраўды, годзе сядзець, Кляйна цешыць. Дзейнічаць трэба.

— Правільна,— кажу.— Хадзем на двор, цяпліцу па-
шукаем. Мне здаецца, што недзе там Кляйн Мікі дрэсіруе. Адчынім дзверы ў цяпліцы — хай у лес Мікі бяжыць. Вызвалім яго. Га?

Я з надзеяй глядзеў на Міхася. Няўжо спалохаецца, адмовіцца?

— Паспрабуем,— сказаў Міхась.

Асцярожна ступаючы, мы пайшлі па калідоры.

У доме было ціха-ціха. Я нават чуў, як тахкала маё сэрца.

«Няўжо не пашанцуе? Няўжо мы не вырвемся на двор? А што, калі Піф-Піф паблізу затаіўся? Вось каб вырвацца!

Павінна ж чалавеку хоць калі шанцаваць»,— адна за адною праносіліся ў галаве думкі.

Нам пашанцавала. Мы выйшлі на двор, спыніліся на ганку, азірнуліся. І на двары нікагутка. Нават палі-вальшчыкаў чамусьці не відаць.

— Чаго стаіце? — прашаптала Наташа.— Чакаеце Кляйна? Бяжым!

Мы саскочылі з прыступак і пабеглі, як гаворыцца, куды вочы глядзяць. Абы далей ад гэтага страшнага дома. У тую хвіліну нават забыліся, што хацелі цяпліцу шукаць.

Мы беглі, беглі па высыпаных пяском дарожках. А ў скронях стукала: «Хутчэй. Яшчэ хутчэй. Кляйн даганяе».

Нарэшце ўбачылі невялікую палянку. На палянцы стаялі вуллі. Мы спыніліся.

— Тут пчолы,— прагаварыла Наташа.— Можа, тыя, дзікія?

— Тых пчол Кляйн наўрад ці трымае тут,— сказаў Міхась.— Тут звычайныя, свойскія...

— Усё роўна блізка не падыходзьце. Пчолы не любяць чужых.

Калі б Наташа прамаўчала, я, напэўна, мінуў бы гэтую палянку. А пасля гэтых слоў мяне як хтосьці ў плечы штурхнуў: «Яна баіцца — і ты баішся? Памятаеш, як цябе Наташа бабаю ў штанах абазвала? Ідзі».

Усміхаючыся, я падыбаў да вулляў. І Міхась пайшоў са мною. Міхась, які прывык дзейнічаць па прынцыпу: сем разоў адмерай, адзін раз адрэж. Яго, мабыць, таксама хтосьці ў спіну штурхануў. А можа, проста воля яго ап'яніла? Пішуць жа ў кнігах, што воля ап'яняе чалавека, што, вырваўшыся на волю, чалавек робіцца як сам не свой. Відаць, так.

— Куды вы? — крыкнула Наташа.— Вярніцеся.

— Паслухаем, як пчолы дзынькаюць, і вернемся,— весела адказаў Міхась.

Але каля вулляў, як ні дзіўна, не было ніводнай пчалы.
— Хадзі сюды,— паклікаў Міхась Наташу.— Няма пчол. Пустыя вуллі.

— Няма? Вы правяралі?

— Зараз праверу.

У траве ляжаў бамбукавы кій. Міхась узяў яго і рэзнуў па вуллі. Адзін раз, другі.

— Няма. Бачыш?

Наташа нясмела падышла да нас. А Міхась стукнуў кіем па другім вуллі.

— Няма. А ты баялася.

— Дай і я стукну,— прашу Міхася.

— Што, рукі свярбяць? — засмяяўся Міхась.— Бі. Мне не шкада.

Я ўзяў у Міхася кій і грукнуў па бліжэйшым вуллі. Некалькі разоў запар.

— Вылазяць! — спалохана крыкнула Наташа.

Я адчуў, як каля вуха быццам іголкай кальнула. Спачатку падумаў, што Міхась жартуе, чым-небудзь парнуў. Ужо хацеў сварыцца, ды праз імгненне ўбачыў каля самага носа адну пчалу, другую. Я замахаў рукамі. Дарэмна. Зноў як іголкай кальнула. Ужо ў твар.

— Уцякайма! — крыкнуў штосілы.— Пчолы нападаюць!

А дзесьці побач Міхась заенчыў:

— Упякла! Вось дык упякла!

Махаючы рукамі, мы кінуліся наўцёкі. А пчолы, як прывязаныя, кружыліся над намі, злосна гудзелі. Мы ўляцелі ў нейкі куст. Толькі тут перавялі дыханне.

Я глянуў на Міхася і ажно жажнуўся:

— Міхась, у цябе губа, як валебольная камера.

Зірнуў на Наташу. А ў Наташы ўвесь нос распух.

— Наташа,— кажу,— твой кірпаты нос цяпер да яловай шышкі падобны.

— Не паслухаліся мяне,— усхліпнула Наташа.

А Міхась падкалоў:

— Марозік, ты вельмі не радуйся. Вунь як вуха ў цябе разнесла. Быццам слухаўку табе начапілі.

Я пакратаў вуха, паморшчыўся.

— Пячэ. Кляйнавы пчолкі балюча джаляць.

— А ведаеце, пра што я цяпер думаю? — праз слёзы вымавіла Наташа.

Я вырашыў пажартаваць:

— Напэўна, пра сялянскую кілбасу?

— Сам ты сялянская кілбаса,— са злосцю адказала Наташа.— Я пра школу думаю. Як з гэткам носам у школу прыйду?

Наташа заплакала.

«Сялянскаю кілбасою абазвала і яшчэ плача,— думаў я.— Дажыўся! Дзяўчынка сялянскай кілбасою абзывае!»

— Наташа,— паклікаў Міхась.

— Не хачу вас слухаць.

Наташа борздзенька ўсхапілася на ногі і вылезла з куста. Мы, вядома, таксама пасунуліся за ёю.

На дарожцы стаялі Кляйн і Піф-Піф.

— А я знарок вас з дома выпусціў,— усміхнуўся Кляйн.— Я ж казаў вам, што эксперымент працягваецца. Што, паказыталі вас мае пчолкі?

«Знарок з дома выпусціў». Вось яно што. А мы радаваліся, думалі: пашанцавала.

— Выдалі вы сябе. Гэты вундэркінд выдаў,— паказаў Кляйн на мяне.— Як ён закрычаў, калі мае пчолкі накінуліся! А казалі: нямы. Я здагадваўся, што вы не з Баварыі. Малайцы мае пчолкі! Думалі, што няма пчолак у вуллях? Раней не было, а сёння адзін рой пасадзіў. Патрывожылі вы яго. Хіба можна па вуллі кіем біць? Ха-ха-ха...

Кляйн ажно захлёбваўся ад смеху.

— Доктар Кляйн, чаму на вас так часта смех нападае? — нечакана спытаўся Міхась.

— Смех — прыкмета ўпэўненасці. Калі чалавек упэўнены ў сабе, значыць ён жыццярадасны. А калі жыццярадасны, то і смяецца часта,— сказаў Кляйн.

— А хто мы, па-вашаму? Вы ж не верыце, што з Баварыі.

— Беларусы! — прасіпеў Кляйн.— А нямецкія словы вы з акцэнтам вымаўляеце. Вашай настаўніцы трэба двойку паставіць.

— А вашым настаўнікам я адзінку за выхаванне паставіла б,— не сцяпела Наташа.

— За выхаванне? Гм, цікава,— хмыкнуў Кляйн.— А вы вострыя на язык. Гэта я яшчэ раней заўважыў. І калі ў лесе вас сустрэў, і калі нядаўна спрачаліся са мною. Выдала вас ваша выхаванне. А цяпер і вундэркінд закрычаў. Болей доказаў мне не трэба.

Што ж, цяпер можна было не таіцца.

— Доктар Кляйн, а вашы пчолы не дзікія? — запытаўся я.

Мне хацелася суцешыць Наташу. Хацелася, каб не плакала.

— Дзікія ў іншым месцы сядзяць. Не хвалойцеся,— неяк адразу падабрэў Кляйн.— У вас твары такія распухлыя! Я вас вылечу. Зараз вылечу. Кляйн добры. Кляйн вельмі добры. Кляйн дапаможа вам.

Ён адышоў убок, закрычаў:

— Піф-Піф, пачынай апрацоўку.

Мы ўбачылі ў руках Піф-Піфа бляшанку. У такіх бляшанках звычайна прадаюць хларафос. Піф-Піф накіраваў бляшанку на нас. Я адчуў, што на мой твар пырснула чымсьці цёплым, пахучым. Я міжволі заплюшчыў вочы.

— Давай, Піф-Піф. Яшчэ давай! — крычаў Кляйн.

«Усё. Атруціў нас,— падумалася.— Так нечакана. А хацелі людзям Эльдарада дапамагчы...»

Я расплюшчыў вочы, зірнуў на Наташу. Твар у Наташы паружавеў, і нос зноў стаў кірпаты. Зірнуў на Міхася. І з

Міхасёвай губы знікла пухліна. Пакратаў сябе за вуха. Не баліць. Дзіва, ды і годзе.

— Антыпчалінам мы вас папырскалі,— лагодна прамовіў Кляйн.— Цяпер вы як гурочкі. Вы яшчэ паслужыце мне. Задаткі ў вас ёсць.

«Кажа, што антыпчалінам. Ці магчыма такое? — разважаў я.— Напэўна, магчыма. Вось і ў нас, пішуць у газетах, з адходаў, якія застаюцца ад піўных дрожджаў, такі крэм вырабляюць, які дапамагае хутка невялікія раны зажыўляць. Драпіны, напрыклад. Такі крэм, як пішуць, паляпшае падскурны абмен вугляводаў, вітамінаў і тлушчаў. Значыць, штосьці падобнае і Кляйн вынайшаў. Але чаму ён так зрабіў? Няўжо сапраўды пашкадаваў нас? Не. Купіць хоча. Лекамі сваімі. Вось чаму такі добры».

Я выступіў наперад.

— Доктар Кляйн, не спадзявайцеся, што паслужым вам.

— А ты вельмі не задавайся,— зусім не збянтэжыўся Кляйн.— Я без вас абыдуся. Але вось як вы без мяне? Пешкі дамоў не зойдзеш, калі нават выпушчу адгэтуль. Індзейцы дапамогуць? Не спадзявайцеся. Яны ўжо аднойчы мне дапамаглі. Навучыліся. Так што мяне слухайцеся. Магчыма, калі-небудзь і дамоў адпушчу. Сіла на маім баку, галубкі. Памятаеце эксперымент з аўчаркай?

— Дык вы і нас хочаце трымаць? Як на тым дроце? — запытала Наташа.

— Хачу і буду.

— Не выйдзе па-вашаму, доктар Кляйн,— сказаў Міхась.

Кляйн тупнуў нагою (усё-ткі не вытрымаў):

— Піф-Піф, у камарыны пакой іх. Там паразумнеюць.

Камарыны пакой

На дварэ ўжо змяркалася, калі Піф-Піф прывёў нас у камарыны пакой, як назваў яго Кляйн. Што адразу кінулася ў вочы, дык гэта малюнкi, развешаныя на сценах. На кожным малюнку — камары: жоўтыя, чырвоныя, карычневыя, зялёныя, сінія. Цяжка сказаць, які мастак і чаму гэтакімі рознымі колерамі іх маляваў. Нават на акне, адзіным у пакоі, сядзеў тлусты камар, намалёваны чырвонаю фарбаю. Гэты камар прагна пазіраў на нас пукатымі, як у павука, вачыма, выставіўшы ўперад вялізны хабаток.

— Ён да Кляйна падобны, — сказала Наташа. — Бачыце, якое тоўстае ў яго брушка?

Мы засмяяліся.

— Намалёванымі камарамі ўздумаў нас напалохаць, — сказаў я. — Гэта мы як-небудзь перацёрпім. Шкада, што ложкаў няма. Давядзецца на падлозе спаць.

— Пераначуем, — пазяхнуў Міхась. — Калі адзін бок намуляем, на другі перавернемся.

— А калі будзе холадна, абаранкам скручвайцеся, — параіла Наташа. — Так цяплей.

У пакоі гарэла яркае электрычнае святло. Я лёг на падлогу, прыжмурыў вочы.

— Міхась, я гульнію прыдумаў, — кажу. — Пра камароў будзем расказваць. Я кажу, а ты не згаджаешся са мною, абвяргаеш мяне.

— Можна.

— А мне што рабіць? — запыталася Наташа.

— Ты будзеш судзіць.

Такую гульнію я знарок прыдумаў. Каб Кляйн пазлаваў. Я ведаў, што ён падслухоўвае нас.

— Пачынай, — сказаў Міхась.

— Камары п'юць кроў, — пачаў я.

— Адзін — нуль, — адкрыла лік Наташа.

— Кроў п'юць толькі самкі,— не згадзіўся са мною Міхась.— Самцы п'юць сок кветак. У іх хабаток не такі, як у самак. Ім яны не могуць пракалоць скуру.

— Адзін—адзін,— сказала Наташа.

— Ад камарынага ўкусу свярбіць і баліць цела,— кажу.

— Два—адзін.

— Не заўсёды,— прагаварыў Міхась.— Калі камар утыкае хабаток у скуру, болю мы не адчуваем, бо ў атрутнай сліне камара ёсць анестэзуючае рэчыва. Так бывае ў час аперацыі.

— Два—два.

Што ж яшчэ пра камароў сказаць? Ага.

— Камары баяцца холаду.

— Тры—два.

Я задаволена ўсміхнуўся. «Выйграў»,— думаю.

А Міхась, як сапраўдная хадзячая энцыклапедыя:

— Не ўсе. Ёсць на зямлі камар, які не баіцца холаду. Вучоныя нядаўна даведаліся пра яго. Ён у Гімалаях жыве. Нават пры тэмпературы мінус шаснаццаць градусаў ён выдатна сябе адчувае. А лічынкі гэтага камара жывуць у ледзяной вадзе.

— Тры—тры,— паведаміла Наташа.

Відаць, прайграю. Не, не хочацца прайграваць.

— Камары жывуць нядоўга. Усяго некалькі дзён.

І Міхась не здаецца:

— Гімалайскі камар жыве з вясны да позняй восені.

— Чатыры—чатыры.

— Камар у прыродзе не патрэбны. Ён назалея чалавеку і жывёлам.

— Пяць—чатыры.

— Патрэбны,— не згаджаецца Міхась.— Лічынкі камара выводзяцца ў вадзе, і імі кормяцца рыбы. А яшчэ камары — корм для птушак.

— Пяць—пяць.

Я наморшчыў лоб. Што ж яшчэ пра гэтага праклятага камара прыдумаць?

— Здаешся? — пытаецца Міхась.

— Надакучыла, — кажу. — Спаць хочацца. Вочы зліпаюцца. Хопіць.

— Не, не хопіць, — пачуўся Кляйнаў голас. — Хутка вы пагуляеце. З камарыкамі пагуляеце.

У пакоі патухла святло. Стала цёмна-цёмна.

— Добрай ночы, галубкі, — зноў прагучаў голас Кляйна.

— Дзякую, — весела крыкнуў я.

— Ха-ха-ха... — пачулася ў адказ.

Заснуць. Трэба хутчэй заснуць. Каб не чуць гэтага смеху.

Заплюшчыў вочы. Прайшла хвіліна, другая. Неспадзявана над галавою запішчаў камар. Я стаіўся, чакаючы, калі сядзе. Піск сціх. Імгненна пляснуў рукою па шчацэ.

— Забіў? — спытаўся Міхась.

— Мусіць, забіў.

— І я раздушыў аднаго.

— І мяне кусаюць, — прагаварыла Наташа.

Камары гудзелі, як верталёты. Толькі цяпер я зразумеў, чаму гэты пакой Кляйн камарыным назваў. Зусім не таму, што малюнкi павесіў: камароў сюды ён напусціў. Калі святло гарэла, яны дзесьці за малюнкамі хаваліся... Яго б, Кляйна, сюды. Хай бы папаяклі...

— Хлопчыкі, — усклікнула Наташа, — як абараніцца ад іх?

— Наташа, я сваю сарочку скіну. Ты накрыйся ёю, — кажу.

— Андрэйка, не трэба. Яны цябе зусім затнуць.

— Акно адчынім, — прапанаваў Міхась. — Праз акно павыганяем.

Мы з Міхасём падышлі да акна, уперліся рукамі ў раму, а рама ні з месца.

— Яно зачыненае, — здагадаўся я.

Міхась памацаў рукамі.

— Не. Відаць, замураванае. Няма зашчапак.

Я адступіў далей:

— Адыдзіся, Міхась. Шкло нагою выб'ю.

— Выбівай.

Я разагнаўся, падскочыў, як каратыст, моцна стукнуў падэшваю чаравіка па шкле. Шкло нават не зазвінела.

— Браніраванае,— сказаў Міхась.

— Ха-ха-ха...— пачуўся Кляйнаў смех.— Добрай ночы. Заўтра наведу вас. А цяпер пайду бай-бай. Ха-ха-ха...

На столі штосьці шчоўкнула.

— Апаратуру адключыў,— сказала Наташа.— Адпачывае. А як мы?

— Галоўнае — не спаць,— прагаварыў Міхась.— Будзем адбівацца.

Не спаць... Каб прымушалі, то не заснуў бы. Гэтыя верталёты днём выспаліся. Цяпер да ранку будуць гудзець. Што ж, хай садзяцца. Будзем знішчаць. І чаму яны ўсе такія куслівыя? Няўжо ў пакой толькі самкі наляцелі?

Я гучна ляпнуў па правай шчацэ.

— Адзін,— пачаў лічыць.

— Што? — не зразумеў Міхась.

Ляпнуў па левай.

— Два.

— Што ты лічыш?

— Трафеі. Можаш і ты свае шчокі падстаўляць. У мяне рука натрэніравалася.

— Цішэй,— прашаптала Наташа.— Хтосьці ў шыбу стукае.

Мы глянулі ў акно і ўбачылі на шыбіне чыйсьці расплюснуты нос.

— Вось гэта падаруначак! — усклікнуў я.— Нейкі чорт да нас лезе.

Наташа тарганула мяне за рукаў.

— Ён кліча нас. Чуеш?

Мы з Міхасём падышлі да акна.

— Я Апельсін, Апельсін,— данеслася глуха, як з-пад вады.

Апельсін... Неяк смешна мне стала. Апельсін... Нашым камарам толькі апельсінаў і не хапае. Цікава: чаго гэты Апельсін так упёрся носам у шыбіну, чаго ён хоча ад нас? Няўжо Кляйн яшчэ адзін сюрпрыз падрыхтаваў?

— Я індзеец. Апельсін — маё імя, яго мне Кляйн даў. Вы мяне бачылі. Я мост вартаваў.

Значыць, гэта той вартаўнік. Мы за яго заступіліся, а ён, відаць, хоча дапамагчы нам.

— Адчыніце. Акно адчыніце.

Адчыніце... Гэтае акно і з гарматы не праб'еш.

— Адчыніце. Пад падаконнікам ёсць кнопка. Націсніце на яе.

Я ўкленчыў, пачаў хутка-хутка мацаць абедзвюма рукамі, шукаючы нябачную кнопку. Здаецца, намацаў, знайшоў. Хвалюючыся, націснуў. Акно бясшумна расчынілася.

Апельсін прасунуў галаву ў акно.

— Спускайцеся за мною. Тут лесвіца.

Спачатку Наташа, потым я і нарэшце Міхась злезлі па лесвіцы на зямлю.

— Ідзіце за мною. Я вас выведу адгэтуль,— сказаў Апельсін.

Ці можна выратавацца ад павука-людзеда?

Апельсін прывёў нас у зямлянку. У зямлянцы стаяў стол, збіты з дошак, гарэла газніца. Гэткія газніцы ў наш школьны музей вучні прыносілі. А яшчэ паўз сцены цягнуліся драўляныя нары. На нарах ляжала трава.

Апельсін паказаў нам на нары.

— Тут будзеце спаць. Так цяпер усе жыхары Эльдарада жывуць.

Я пазіраў на гэтыя нары і не верыў, што нарэшце вырваліся з учэпістых лап Кляйна.

— Як ты даведаўся, што мы ў камарыным пакоі сядзім? — запытаўся Міхась у Апельсіна.

Апельсін прысеў на нары.

— Кляйн за намі сочыць, а мы за Кляйнам. Я ўсё пра вас ведаю: і як сабаку адчапілі, і як з Кляйнам спрачаліся, і як вас пчолы пакусалі, і чаму ў камарыны пакой трапілі. Скажыце, праўда, што вы з Беларусі прыляцелі?

— З Беларусі,— з гонарам адказала Наташа.

— Мне Кока-Кола пра Беларусь раскажыце,— усхвалявана прагаварыў Апельсін.— Мы з ім раней у лабараторыі працавалі. Я і чытаць, і пісаць, і чарціць умею. Але неяк не дагадзіў Кляйну. Яму цяжка дагадзіць. Вось і паставіў мост вартаваць. А праўда, што ў Беларусі ўсе дзеці вучацца?

— Не толькі дзеці, але і дарослыя,— сказала Наташа.— У тэхнікумах, у інстытутах, у акадэміях, ва ўніверсітэтах. Такіх дарослых студэнтамі называюць. А летам мы працуем, адпачываем у летніках. Такіх летнікаў у нас многа-многа.

— Дзіўна,— прамовіў Апельсін.

— А што ж тут дзіўнага? У нас і дарослыя адпачываюць. У вялікіх-вялікіх дамах. Такія дамы дамамі адпачынку называюцца, санаторыямі.

Апельсін некалькі хвілін маўчаў. Сядзеў, апусціўшы галаву. Відаць, думаў пра тое, што Наташа расказала.

— А вы Кока-Колу бачылі? — запытаўся ён нарэшце.

— Як цябе цяпер,— хуценька сказаў я.— Кока-Кола папрасіў, каб дапамаглі вам, каб Кляйнаву лабараторыю знішчылі. Мы з ім на «Яшчарцы» прыляцелі. Банан і Кальмар здагадаліся, што мы з Беларусі. І тады Кока-Кола ўзарваў «Яшчарку». А мы на парашутах спусціліся.

Апельсін паківаў:

— Кока-Кола быў смелы. Яго Кляйн не любіў. Кока-Кола хацеў нашым суседзям дапамагчы.

— Дык у вас і суседзі ёсць? — спытаўся Міхась.

— Ёсць, але мы з імі ніколі не сустракаліся. Чулі пра краіны Лацінскай Амерыкі?

— Канечне,— сказаў Міхась.— Ім там нясоладка. Яны бедныя, у іх грошай няма.

— А ў нас багацце: каштоўныя камяні, золата.

— І вы дапамаглі ім? — запыталася Наташа.

Хмурынка прабегла па твары індзейца.

— Кока-Кола Кляйну сказаў, што трэба дапамагчы. Кляйн быццам згадзіўся. Загадаў золата і каштоўныя камяні на адну паляну пазносіць. Ніхто не пярэчыў. Пазносілі мы багацце, а Кляйн так зрабіў, што яно ў камяні ператварылася. Цяпер сочым, каб паляна лесам не зарастала.

— Хлопчыкі, дык мы спуціліся на той паляне! — усклікнула Наташа.— Гэта «Паляна валуноў». Здагадаліся?

— Здагадаліся. А што з таго? — прагаварыў Міхась.

— Бяда нас заўтра чакае,— паціху сказаў Апельсін.— Сёння ўначы многія ад Кляйна паўцякалі. Ён хоча зранку павука-людзеда на паляванне выпусціць. Некаторыя там, у лабараторыі, ужо загінулі...

Я вырашыў супакоіць Апельсіна.

— Палохае вас Кляйн. Няма ў яго павука-людзеда. Яму шымпанзэ Мікі жывот суком прапароў.

— Другога людзеда Кляйн вырасціў. Яшчэ страшнейшага. У яго нюх, як у крата.

Сапраўды, ад такога павука і пад зямлёю не схаваешся. Крот чуе пах дажджавых чарвей нават праз паўтараметровую тоўшчу зямлі. Але крот чарвямі харчуецца. А павук-людзеда... Ён, вядома, не чарвей будзе шукаць. Ён і нас у гэтай зямлянцы знойдзе. Што ж рабіць?

— Калі ў нас на градах крот завёўся,— кажу,— мама ў ягоную нару паклала галаву ад селядца. Крот рэзкіх пахаў не церпіць. А калі і нам селядцамі павука-людзеда адгнаць?

— Няма селядцоў у Эльдарада,— развяла рукамі Наташа.

Кепска. Вельмі кепска, што няма. Але неяк трэба людзей ратаваць і самім ратавацца. Дык што ж зрабіць? Што яшчэ можна прыдумаць? Я зірнуў на газніцу.

— Апельсін, дзе ты гэтую газніцу ўзяў?

— У Кляйна яна стаяла. Кляйн прывёз яе, калі ў лабараторыі электрычнасці не было. Ну а пасля я яе сюды прынёс. Тут мой брат жыў, пакуль павук-людзеад яго...

Апельсін не дагаварыў, нагнуўся і выцягнуў з-пад нараў ёмістую каністру.

— Я і газу ў Кляйна ўзяў. Бачыце: цэлая каністра засталася.

Я адкрыў каністру, панюхаў газу.

— Фу, якая смярдзючая!

— Я навучу вас, як павука-людзеада перамагчы,— звярнуўся Міхась да Апельсіна.— Галоўнае — праз мост яго не прапусціць. Вазьміце якія-небудзь анучкі, намачыце ў газу і закапайце перад мостам. Павук абавязкова газу знюхае. Тады і на вяроўцы яго праз мост не перацягнеш. Толькі так закапайце, каб Кляйн не заўважыў.

Хітры Міхась. Я здагадаўся пра газу, а ён вучыць... Прафес-сар! Ну і хай вучыць. Хіба будзеш сварыцца?

Апельсін узяў каністру.

— Кладзіцеся спаць. А я пайду. Мы ўсё-ўсё зробім. Не хвалойцеся.

Ішла трэцяя ноч, як мы прыляцелі ў Эльдарада.

Ультыматум

Спаў я гэтую ноч як пшаніцу прадаўшы. А вось пад раніцу мая родная вёска Парэчча прыснілася. Снілася, як па прыгуменнях скачуць няўрымслівыя вераб'і, шукаючы спажывы, як весела перасвітваюцца ў садах шпакі, як паважна бусел ляціць над агародамі ў бок балота...

Я ляжаў і, здаецца, плакаў. А магчыма, гэта проста быў такі сон? Як вы лічыце: ці можа чалавек плакаць у сне?

Так мне саснілася. А калі прачнуўся, Міхась і Наташа пачалі смяяцца з мяне.

— Ну ты і хроп! — першым пачаў Міхась.— Я думаў, што зямлянка разваліцца.

А Наташа:

— Калі б павук-людоед пачуў, то набраўся б страху.

— Уцякаў бы, як ад газы ці ад селядца,— падтрымаў яе Міхась.

Слухаў я іх, слухаў, ды надакучыла.

— Я не хроп, а размаўляў,— кажу.

Міхась ажно за жылот схапіўся, як пачуў гэткае.

— Не магу. Авой, не магу...

— Чаго качаешся, як кот на печцы? — кажу.— Вучоныя даказалі, што людзі размаўляюць у час сну. Нямецкі вучоны Фрытц Хелд так сцвярджае. Пачытаў бы. Такая мова агульная для ўсіх людзей планеты. Калі чалавек моцна храпе, то ён як бы вызваляецца ад нервовага напружання. Вось і я вызваляўся. Ведаеш, як дасталося мне ў камарыным пакоі?

— Авой, не магу! — яшчэ мацней засмяўся Міхась.— Наш Андрэй з Фрытцам Хелдам у сне размаўляў! А я думаў: чаго ён так стараецца?

— Дасмяешся. Як тады, на востраве,— буркнуў я і выйшаў з зямлянкі. Думаў, што нарэшце адчэпяцца ад мяне. А яны таксама з зямлянкі вылезлі, рагочуць.

— Марозік, што табе Хелд перадаў? — заходзіцца Міхась.

— Андрэй, болей не будзеш ад нервовага напружання вызваляцца? — жартуе Наташа.

Я, мабыць, ад іх на возера ўцёк бы ці на дрэва схаваўся б. Лепей з ілістымі скакунамі сядзець, чым з імі. Уцёк бы, калі б не прыйшоў Апельсін.

Ён выцер узмакрэлы лоб, здзіўлена паглядзеў на нас:

— Чаго вы так развесяліліся?

— Так сабе,— сказаў Міхась.— А вы ўсё зрабілі?

— Зрабілі. Не пройдзе праз мост павук-людэад. Але я вось што знайшоў.— Апельсін выняў з кішэні аркуш, падаў Міхасю.

Міхась узяў паперу, пачаў чытаць: «Ультыматум! Калі вы, галубкі-вундэркіндцы, да паўдня не вернецца ў мой дом, то я знішчу ўсіх жыхароў Эльдарада. Кляйн».

— Што рабіць? — спытаўся Апельсін.— Такіх папер шмат паравешвана.

Што рабіць? І мы пра гэта думалі. Ісці да Кляйна? Зноў у камарыны пакой пасаdziць. А можа, яшчэ што горшае прыдумае. Не пайсці? Сваіх слоў Кляйн на вецер не кідае. Знойдзе спосаб, як жыхароў Эльдарада пакараць, калі нават павук яго не паслухаецца.

Вось пачвара! Пашчасціла нам трапіць да такога! Думалі, што жыхарам Эльдарада дапаможам, а выйшла наадварот: з-за нас яны загінуць. Загінуць, калі да Кляйна не прыйдзем.

Міхась разарваў аркуш і кінуў яго на зямлю.

— Вядомыя штучкі,— прагаварыў.— Фашысцкія.

— Пра што ты? — не зразумела Наташа.

— Пра ўльтыматум. Чытала ў кнігах? Так фашысты і ў вайну рабілі. Невінаватых заложнікамі бралі... Трэба ісці да яго.

— Не ідзіце! — кінуўся да нас Апельсін.— Цяпер Кляйн як ашалеў. Я не ведаю, што ён з вамі зробіць!

— Пойдзем,— сказала Наташа.— Нам усё роўна трэба сустрэцца з ім. Інакш лабараторыю не знішчыш.

— Пойдзем,— уздыхнуў я.— Апельсін, пакажы нам дарогу. Толькі да ўзлеску давядзеш.

І Апельсін павёў нас да Кляйна. Не стану расказваць, што было ў нас на душы. Дый вы самі гэта адчуваеце.

А Кляйн, відаць, чакаў нас. Ён стаяў каля моста і ўсміхаўся.

— Што, з'явіліся?

Мы маўчалі.

— Піф-Піф,— паклікаў Кляйн.

З-за будкі выскачыў Піф-Піф.

— Вартуй іх. Не паслухаюцца — страляй. Адразу. Зразумела?

Піф-Піф махнуў галавою.

— Доктар Кляйн, куды гэта вы? — спытаўся Міхась.— Вы стрымаеце сваё слова?

— Гм, за індзейцаў заступаецеся? — хмыкнуў Кляйн.— Зараз я вас пацешу! Свайго павука на паляванні выведу. Ён сюды індзейца прывалачэ.

Я заўважыў, як збылеў Міхась з твару. Ён памкнуўся наперад.

— Але ж вы пісалі...

— Мала што я пісаў,— перабіў Міхася Кляйн.— А ты, хлопчык, не бойся. Пакуль павук цябе і тваіх спадарожнікаў не кране. Ён па зададзенай праграме працуе. Сёння на белых ён не нападае. Толькі на індзейцаў. З вамі я пасля пагавару. Вы ў мяне...

Кляйн павярнуўся і хутка пакрочыў дарожкаю. Мы кінуліся за ім.

— Стаяць! — крыкнуў Піф-Піф, наставіўшы лук.— Яшчэ крок — і страляю.

Мы бездапаможна сціснулі кулакі.

Селі на траву, пазіраючы на пасыпаную жоўтым пяском дарожку. Мы чакалі. Чакалі Кляйна і ягонага павука. Чакалі, спадзяваліся...

Час цягнуўся марудна. І вось мы ўбачылі іх. Павук-людаед ішоў наперадзе. Ён, як кропля вады, быў падобны да таго першага павука-крыжавіка, які каля возера гнаўся за індзейцам. Гэткія ж доўгія ногі, адвіслае брушка, пукатыя вочы...

Мы ўсе як здранцвелі.

Павук спыніўся перад мостам.

— Ідзі! — крыкнуў Кляйн.— За індзейцам ідзі. Індзейцы смачныя!

Павук адступаўся.

— Ідзі!.. Наперад!..

Кляйн, упёршыся рукамі, стаў пхаць павука.

— Чаго заўпарціўся? У крыжовы паход ідзі!

«Крыжовы паход...» — прашаптаў я збялелымі вуснамі.

Цяпер зразумела, чаму ён гэты від павучыных людаедамі робіць. Не які-небудзь іншы, а гэты, у якога крыж на спіне. Старажытнасць успомніў. Успомніў, як нямецкія рыцары з вышытымі на грудзях крыжамі ў паходы хадзілі. Каб разбойнічаць, каб знішчаць. Любіць ён той перыяд старажытнай гісторыі...

А павук-крыжавік усё адступаўся, адпіхаў Кляйна.

— Не падабаецца пах,— прашаптаў Міхась.

— Піф-Піф, дапамажы,— крыкнуў Кляйн.

У гэты момант павук павярнуўся, збіў Кляйна з ног і пабег дарожкаю. Кляйн ляжаў на пяску і штосьці мармытаў. Да яго падбег Піф-Піф, падняў, абхапіўшы за плечы.

— За ім! Дагнаць! Вярнуць! — затупацеў нагамі Кляйн.

Піф-Піф і Кляйн кінуліся за павуком.

— Уцякайце! Хутчэй уцякайце!

З кустоў, якія раслі каля моста, выскачыў Апельсін. Мілы, добры Апельсін! Ён не пакінуў нас, ён не спалохаўся павука...

— Уцякайце!

Мы пабеглі да лесу. Да лесу заставалася метраў сто, калі зямля пад намі здрыганулася. Пачуўся магутны выбух. Пругкая хваля паветра кінула нас на зямлю.

Мы азірнуліся. Там, дзе была Кляйнава лабараторыя, шугала полымя, слаўся чорны дым. Выбухі грымелі адзін за адным, усё вышэй і вышэй уздымалася полымя...

Не, не блакітны агонь, як тады, каля возера, бачылі мы перад сабою, а сапраўднае полымя, ненатольнае, неўтаймаванае.

Ластаўчын тунэль

— Чаму ўзарвалася лабараторыя? — спыталася Наташа.

Цяжкае пытанне яна задала. Хто мог на яго адказаць? Хіба сам Кляйн? Але там, куды нядаўна ён пабег, шалела полымя.

— Напэўна, нейкая няспраўнасць,— выказаў я здагадку.

— Не,— сказаў Міхась,— думаю, што гэта работа Мікі. Кляйн хацеў, каб ён быў дыверсантам, каб узрываў. І навучыў на сваю галаву. Ён сам сябе загубіў.

Не чакаў я такога фіналу, не чакаў, што Кляйн сам сябе загубіць. Калі мы ляцелі сюды, то думалася, што здзейснім штосьці гераічнае. Будзе пагоня, перастрэлка, як у сапраўдных дэтэктывах. Але ні пагоні, ні перастрэлкі не было. Праўда, было цяжка. Вельмі цяжка. Ці можна ўсё гэта гераічным назваць? Пакуль на гэтае пытанне я не мог адказаць.

— Мне дамоў хочацца,— прагаварыла Наташа.— Мяне мама чакае.

— У нас цяпер вясна,— прамовіў я.

— Як мы дамоў дабярэмся? — зноў азвалася Наташа.

— Калі Кока-Кола з тымі бандытамі — Бананам і Кальмарам — у «Яшчарцы» барукаўся, то крыкнуў мне, каб да «Ластаўчынага тунэля» ішлі,— нясмела сказаў я.

— Да «Ластаўчынага тунэля»? — зацікавіўся Апельсін.

— Але, я добра памятаю. А дзе той тунэль, не ведаю.

Апельсін устаў з зямлі.

— Я завяду вас туды. Хадзем.

І мы пайшлі за Апельсінам. Спачатку ішлі лесам, потым выйшлі на бераг возера.

Я заўважыў, што над намі лятаюць ластаўкі. Іх было шмат, вельмі шмат.

— Ластаўкі ў Эльдарада? — здзівіўся я.— Яны жывуць толькі ў нас, у Еўропе, а на зіму ў Афрыку адлятаюць.

Міхась не згадзіўся са мною:

— Ёсць і такія, якія заўсёды ў Паўночнай Афрыцы жывуць. У іх нават крыло на чатырнаццаць міліметраў меншае, чым у нашых ластавак. Афрыканскім ластаўкам, дзе клімат сухі і гарачы, лятаць лягчэй. Таму і крыло ў іх карацейшае.

— Але чаму ў Эльдарада ластаўкі? Як яны сюды трапілі?

— Не здзіўляйся,— сказаў Апельсін.— Іх прывёз сюды Кляйн. Яны тут і прыжыліся. Вось так. А вы, напэўна, стаміліся? Пацярпіце крыху. Хутка «Ластаўчын тунэль»...

Зноў падышлі да лесу. І тут, на ўскрайку, я ўбачыў незвычайнае: магутныя дрэвы высока над зямлёю пераплялі галіны, утварыўшы доўгі зялёны тунэль.

Мы ўвайшлі ў гэты створаны прыродаю тунэль — напэўна, адзіны ў свеце. І тут на нас накінуліся камары... А вакол, ледзь не чапляючы нас крыламі, ляталі ластаўкі, глытаючы камароў.

Вось калі я здагадаўся, чаму гэты тунэль назвалі «ластаўчыным».

Вузкая сцяжынка вяла на ўзгорак. Адмахваючыся ад камароў, мы абагналі Апельсіна і падняліся на ўзгорак. На ўзгорку была роўная расчышчаная пляцоўка.

— Самалёт! — закрычала Наташа.— Глядзіце, самалёт!

— Не, гэта планёр,— сказаў Міхась.

Так, на ўзгорку стаяў двухкрылы планёр, за хвост прымацаваны да зямлі. На насавым круку планёра мы ўбачылі два доўгія гумовыя шнуры.

Наташа пакратала іх рукою.

— Навошта яны?

— Стартавая каманда гэтыя шнуры нацягвае. Пяць—восем чалавек. Пілот адчапляе хвост планёра ад зямлі, і планёр, крыху прабегшы, як камень з рагаткі, вылятае ўперад,— растлумачыў Міхась.

— І мы на ім паляцім?

— Не ведаю. Самастойна падняцца вышэй за месца старта планёр не можа. А гэты ўзгорак не вельмі высокі. Дый трэба, каб яшчэ надвор'е спрыяла. Чытала пра лунаючы палёт птушак? Буйныя драпежныя птушкі гадзінамі кружацца ў небе, не варушачы крыламі, а толькі пагойдваючы імі то ў адзін, то ў другі бок. Яны выкарыстоўваюць струмені цёплага паветра, якія ўзнікаюцца ад нагрэтай сонцам зямлі. Такім спосабам і планёр ляціць.

Да нас падышоў Апельсін.

— Гэты планёр адрозніваецца ад тых планёраў, якія ёсць у вас,— сказаў ён.— Тут матор стаіць. І ягоная кабіна цяплейшая. Я дапамагаў Кляйну яго рабіць. Разам з Кока-Колам.

— Значыць, мы даляцім дамоў? — узрадавалася Наташа.

— Абавязкова,— усміхнуўся Апельсін.— А спачатку навучу вас кіраваць планёрам.

Не, не думайце, што праз паўгадзіны мы селі і паляцелі. Мы хацелі так зрабіць, ды Апельсін не дазволіў.

Спачатку ён паказаў, як кіраваць планёрам. Амаль не да вечара нас трэніраваў. А потым мы начавалі на ўзгорку. Усю ноч не спалі, размаўлялі. Тады Апельсін і сказаў нам:

— Кока-Кола не хацеў так жыць, як мы жывём. Хацеў з суседзямі пазнаёміцца. Мы ім дапамагалі б, а яны нам. Я пра гэта нашым людзям раскажу.

А на другі дзень, зранку, Апельсін прывёў «стартавую каманду» — сваіх сяброў-індзейцаў. Мы селі ў планёр,

індзейцы нацягнулі гумовыя шнуры. Планёр, прабегшы метраў дзесяць, адарваўся ад узгорка.

Мы не крычалі «ўра!». Мы разумелі, што шмат цяж-касцей чакае нас наперадзе. Але кожны з нас верыў, што адолее іх. Жаданне трапіць дамоў, на радзіму, верылі, дапаможа адолець гэтыя цяжкасці.

А пакуль планёр бяшумна ляцеў над Эльдарада.

З М Е С Т

Мой сябар Дон Кіхот	5
Зраднік	82
Эльдарада просіць дапамогі	206

Якімовіч, А. М.

Я45

Мой сябар Дон Кіхот : аповесці / Аляксей Якімовіч. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2018. — 333 с. : іл.— (Бібліятэка прыгод і фантастыкі).

ISBN 978-985-02-1878-0.

З чым мы сустракаемся ў жыцці і без чаго не можам абысціся? Без сяброўства, дабрыні, смеласці, узаемавыручкі. Аповесць «Мой сябар Дон Кіхот» вучыць падлеткаў гэтым важным чалавечым якасцям.

Трагічныя падзеі сямнаццатага стагоддзя, калі рушылася беларуская дзяржаўнасць, паказаны ў аповесці «Зраднік» на прыкладзе варагуючых сем'яў Станішэўскіх і Краўцоў.

У прыгодніцка-фантастычнай аповесці «Эльдарада просіць дапамогі» шасцікласнікі даведваюцца, што каля іх вёскі з'явіліся дзіўныя прыхадні, якія просяць дапамогі... Ці маглі дзеці застацца безуважнымі да чужой бяды?

Кніга адрасавана дзецям сярэдняга школьнага ўзросту, падлеткам і старэйшым.

УДК 821.161.3-93

ББК 84(4Бел)-44

Літаратурна-мастацкае выданне

Бібліятэка прыгод і фантастыкі

ЯКІМОВІЧ Аляксей Мікалаевіч

МОЙ СЯБАР ДОН КІХОТ

Аповесці

Рэдактары *П. В. Грынчанка, С. В. Умец*

Мастацкі рэдактар *М. Ю. Дайлідаў*

Тэхнічны рэдактар *Л. І. Астрэйка*

Стылістычныя рэдактары *Ю. В. Тыркіч, Н. В. Філіповіч*

Падпісана да друку 20.11.2018. Фармат 84×108^{1/32}.
Папера афсетная. Друк афсетны. Умоўн. друк. арк. 17,64.
Улік.-выд. арк. 16,62. Тыраж 1000 экз. Заказ 6055

12+

Выдавецкае рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства
«Мастацкая літаратура» Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь.

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/5 ад 09.07.2013.

Пр. Пераможцаў, 11, 220004, Мінск.

www.mastlit.by; e-mail: mail@mastlit.by

«ГРАДЫЕНТ»®. ТАА «НАВІТЭХ».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/194 ад 23.02.2017.

Вул. Бабушкіна, 6а, 220024, Мінск.

УНІТАРНАЕ ПРАДПРЫЕМСТВА

«Мастацкая літаратура»

ў 2018 годзе выпусціла ў свет наступныя кнігі:

Пятро Васючэнка
Жаласлівая каралеўна
Казкі

Народны каляндар школьніка
Тэматычны зборнік мастацкіх твораў

Алесь Гібок-Гіркоўскі
Дом каля возера
Казкі

Адрас выдавецтва:
220004, Мінск, пр. Пераможцаў, 11.
Тэл./факс (017) 203-58-09

12+ EAC

ISBN 978-985-02-1878-0

9 789850 218780

АЛЯКСЕЎ ЯКІМОВІЧ
МОЎ СЯБАР ДАДОН
КІХОТ